

Versenyképességi dilemmák a digitalizáció és robotizáció korában

Szerkesztette
CSATH MAGDOLNA

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

VERSENYKÉPESSÉGI DILEMMÁK
A DIGITALIZÁCIÓ ÉS ROBOTIZÁCIÓ KORÁBAN

VÁKÁT
OLDAL

VERSENYKÉPESSÉGI
DILEMMÁK
A DIGITALIZÁCIÓ
ÉS ROBOTIZÁCIÓ
KORÁBAN

Szerkesztette
Csath Magdolna

A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosító számú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében jelent meg.

Szakmai lektor
Káposzta József

Szerkesztő
Csath Magdolna

Szerzők
Csath Magdolna
Fási Csaba
Nagy Balázs
Pálfi Nóra
Vinogradov Szergej

© A szerkesztő, 2020

© A szerzők, 2020

© A kiadó, 2020

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így különösen a sokszorosítás, terjesztés és fordítás joga fenntartva. A mű a kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül részeiben sem reprodukálható, elektronikus rendszerek felhasználásával nem dolgozható fel, azokban nem tárolható, azokkal nem sokszorosítható és nem terjeszthető.

Tartalom

1. A versenyképesség változó értelmezése (<i>Csath Magdolna</i>)	11
1.1. Bevezető gondolatok	11
1.2. A versenyképesség szintjei	14
1.3. Az állam szerepe a versenyképesség javításában	18
2. A negyedik ipari forradalom és a versenyképesség (<i>Csath Magdolna</i>)	27
2.1. Az IMD digitális versenyképességi tanulmánya (2018)	29
2.2. A The Economist Intelligence Unit (2018) technológiai felkészültségi rangsora	30
2.3. Digitális világ (2017)	30
2.4. Intelligens (smart) társadalmak	32
2.5. Globális vállalkozási index 2018 (Global Entrepreneurship Index 2018)	33
3. A versenyképesség puha tényezői (<i>Csath Magdolna</i>)	37
3.1. A versenyképesség új szemléletének jellemzői	38
3.2. A versenyképességet befolyásoló társadalmi és értékrendbeli puha tényezők	40
3.3. A versenyképesség vagyonelemei	52
3.4. A puha tényezők megjelenése a versenyképesség jellemzőiben	55
3.5. Hogyan versenyez Magyarország: adatok a versenyképesség jellemzőivel és tényezőivel kapcsolatban	59
3.6. Összefoglaló gondolatok	71
4. A társadalmi tőke és társadalmi haladás mutatói nemzetközi összehasonlításban (<i>Nagy Balázs</i>)	73
4.1. Bevezető gondolatok	73
4.2. Biztonság és bizalom	74
4.3. Jogok, jogállamiság, szabadság, politikai stabilitás	81
4.4. Közösségi védőháló	90
4.5. (Érzékelt) boldogság	93
4.6. (Érzékelt) egészségügyi állapot	97
4.7. Kompozit mutatószám kialakítása a társadalmi haladás és társadalmi tőke mérésére	103
4.8. Összefoglaló gondolatok	106
Függelék	108

5. A versenyképességet befolyásoló szűkebb és tágabb társadalmi környezet állapotának szubjektív megítélése a magyar fiatalok körében (<i>Nagy Balázs – Vinogradov Szergej</i>)	115
5.1. Bevezető gondolatok	115
5.2. Társadalmi bizalom a fiatalok körében	115
5.3. Bizalom és jövőkép Magyarországon	117
5.4. Az empirikus kutatás céljai és keretrendszere	118
5.5. Anyag és módszer	120
5.6. Eredmények	125
5.7. Érzékelt társadalmi környezet	141
5.8. Társadalmi bizalom	143
5.9. A nemzetközi adatokon végzett vizsgálatok eredményei	147
5.10. Az egyéni értékelések átlagos értéksorral való hasonlóságának vizsgálata	149
5.11. Összefoglaló gondolatok	153
Függelék. A statisztikai vizsgálatok eredménytáblázatai	155
1. melléklet: A felmérés kérdőíve	165
6. Magyarországi helyzetkép a társadalmi összetartás mértékéről és a társadalmi környezet érzékelt állapotáról (<i>Nagy Balázs – Vinogradov Szergej</i>)	169
6.1. Bevezető gondolatok	169
6.2. A hálózati (kapcsolati) tőke és a közösségi összetartás szerepe	169
6.3. Kutatási kérdések, anyag és módszer	172
6.4. A közösségi összetartás megítélése Magyarországon	177
6.5. Érzékelt társadalmi környezet	184
6.6. Az érzékelt társadalmi környezet összevont elemzése	191
6.7. A közösségi összetartás és az érzékelt társadalmi környezet megítélése közötti összefüggés	200
6.8. Összefoglaló gondolatok	201
Függelék	203
7. A külföldi munkavállalás hazai versenyképességre gyakorolt hatásainak vizsgálata (<i>Pálfi Nóra</i>)	233
7.1. Bevezető gondolatok	233
7.2. Külföldön dolgozó magyarok körében végzett felmérés	235
7.3. Összefoglaló gondolatok	255
Függelék	257
8. Az állam szerepe a digitalizáció korában – különös tekintettel az oktatásra (<i>Fási Csaba</i>)	261
8.1. Bevezető gondolatok	261
8.2. Az állam szerepével kapcsolatos felfogások	261
8.3. A modern állammal szemben támasztott új követelmények	263
8.4. A digitalizációval kapcsolatos felkészültség az állami feladatok	266

8.5. Magyarország kormányzati szerkezete: hol és hogyan jelennek meg a versenyképességi feladatok?	274
8.6. Az állam szerepe az oktatásban	276
8.7. Összefoglaló gondolatok	283
Felhasznált irodalom	285

VÁKÁT
OLDAL

Előszó

Kötetünk a versenyképességet próbálja újraértelmezni, figyelembe véve a körülöttünk zajló forradalmi technológiai változásokból eredő új lehetőségeket és veszélyeket. Az újraértelmezés három szempontja a versenyképesség mérési szintjének tisztázása, a versenyképesség mérésére használt mutatók újragondolása és az állam szerepének tisztázása az újraértelmezett versenyképességi fogalommal való összefüggésben.

A versenyképesség szintjeivel kapcsolatban különbséget teszünk az üzleti és a nemzeti szintű versenyképesség között, rámutatva a jelentős különbségekre, de az egymásra hatásokra is.

A versenyképesség-vizsgálat új rendszerével és az elemzéshez használt tényezőkkel összefüggő szempont kapcsán bemutatjuk az új környezet, a digitális forradalom igényelte új mutatókkal, a digitális és a dinamikus versenyképességgel kapcsolatos új kutatások eredményeit, különös figyelmet fordítva a puha tényezők szerepére, azok meghatározására és fontosságuk indoklására.

Végül az állami szerepvállalás új eszközrendszeréhez kapcsolódva bemutatjuk a versenyképesség javításával kapcsolatos állami feladatok hatékony teljesítését segítő új állami képességeket és módszereket, különös hangsúlyt fektetve a versenyképesség-javítás puha feltételeire. Az elméleti bevezetést és megalapozást jelentő első három pont után a 4. pontban a versenyképesség új értelmezése szempontjából fontos puha tényezőkkel kapcsolatos nemzetközi elemzéseket mutatjuk be, rávilágítva arra, hogy az egyes mutatók kapcsán Magyarország milyen helyzetben van más országokhoz képest. Az 5., 6. és 7. pont az empirikus kutatásaink eredményeit és a levont következtetéseket mutatja be. Az 5. pontban a 15–35 éves, közép- és felsőoktatásban részt vevő fiatalok körében végzett, a versenyképesség puha tényezői között meghatározó fontosságú társadalmi bizalommal kapcsolatos véleményfelmérés eredményei olvashatók. A 6. pont részletes kutatást tartalmaz a társadalmi környezet érzékelt állapotával és általában az összetartás mértékével kapcsolatban egy nagy méretű adatfelvétel adatbázisára¹ támaszkodva. A 7. pont a külföldön dolgozó magyarok körében végzett felmérés eredményeit tartalmazza. Az empirikus kutatások következtetései világosan bizonyítják, hogy a nemzeti versenyképesség javítása nem képzelhető el a puha tényezők értékeinek javítása nélkül, továbbá arra is rávilágítanak, hogy ezen a területen komoly elmaradásaink és ennek következtében sürgős teendőink vannak.

Végül az utolsó pontban az állam versenyképesség-javításhoz való hozzájárulásával kapcsolatos különböző nézeteket vázoljuk, részletesebben kitérve a digitális versenyképesség és az oktatás területén szükséges szemléletváltás szükségességére és a digitálisversenyképesség-javításhoz szükséges teendőkre.

¹ NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. Tudáskörnyezet II. felmérés (2017–2018) adatbázis, amelyet egyéni kutatási szerződés alapján használhattunk az egyetemi kutatás során.

Korábbi kutatásaink során megerősödött bennünk a meggyőződés, hogy nemcsak a gyors környezeti változások, hanem a jelenlegi hazai versenyképességi jellemzők és az ezek tekintetében a nemzetközi szereplők, közöttük is elsősorban a V4-országokon belül elfoglalt, esetenként gyenge pozíciónk, valamint felzárkózási sebességünk lassúsága miatt paradigmaváltásra van szükség. Ennek lényege, hogy a hagyományos makromutatókra és a gépi, technológiai beruházásokra mint a versenyképességet javító megoldásokra való túlzott összpontosítás kevés lesz ahhoz, hogy Magyarország felvegye a versenyt a többi országgal, és ebben a versenyben megfelelő pozíciót érjen el. Ehhez sokkal nagyobb hangsúlyt kell helyezni a társadalmi, kulturális és értékrendbeli tényezőkre, azok eredményeinek, szintjeinek javítására. Továbbá világosan szét kell választani az üzleti és a nemzeti versenyképességet, és így kell meghatározni az állam, a kormányzás versenyképességet befolyásoló szerepét, feladatait.

Végül világossá és bizonyítottá vált számunkra, hogy a versenyképesség puha tényezőinek minőségi javítása, például a társadalmi tőke és a bizalmi szint erősítése, a társadalmi normák, értékek, hitelesség szerepének hangsúlyozása kulcsfontosságú feladat, amelynek sikeres elvégzése nem képzelhető el aktív, innovatív szemléletű állami szerepvállalás nélkül. Vagyis az állam ezeken a területeken maga is versenyképesség-befolyásoló szereplő.

A versenyképesség puha tényezőivel és az állami szerepvállalással foglalkozó kutatások a világban mindenhol kibontakozóban és terjedőben vannak. Reméljük, hogy kötetünkkel csatlakozni tudunk ehhez a tendenciához, és új meglátásainkkal, következtetéseinkkel gazdagítani tudjuk ezeket a kutatómunkákat.

A szerkesztő

1. A versenyképesség változó értelmezése

1.1. Bevezető gondolatok

A versenyképesség egyike azoknak a divatos kifejezéseknek, amelyeket a politikusok – és a média is – előszeretettel használnak, annak ellenére, hogy tartalmával vagy nincsenek teljesen tisztában, vagy azt nagyon szűken értelmezik. Fontos rögtön az elején tisztázni, hogy a versenyképesség nem egyenlő a gazdagsággal. Nagyon gazdag ország is lehet nem versenyképes (például egyes arab országok) és fordítva. A gazdagság oka ugyanis sokféle lehet, például természeti erőforrásokkal (olajjal, ásványkincsekkel, vízzel stb.) való rendelkezés vagy gyarmattartó múlt. Természetesen a gazdagságot fel lehet használni a versenyképesség növelését szolgáló beruházásokra.

A versenyképesség értelmezését erőteljesen befolyásolják a nemzetközi versenyképességet kutató intézmények mérési módszerei, és a tanulmányaikban a kevésbé fejlett országok számára megfogalmazott javaslataik, amelyek olyan szemléletet sugallnak, amely szerint a kevésbé fejlett országok számára a versenyképesség-javítás optimális szintje a külföldi tőkebefektetésekért való harc olcsó munkaerővel és a cégeknek nyújtott különböző kedvezményekkel. Ez a szemlélet egyébként nagyon hasonlít arra az ideológiára, amelyet a washingtoni megállapodás fogalmazott meg az 1980-as évek végén, elsősorban az úgynevezett rendszerváltó országok számára. Akkor ezt a javaslatcsomagot a Nemzetközi Valutaalap (IMF), a Világbank (VB) és az amerikai pénzügyminisztérium (US Department of the Treasury) együtt dolgozta ki, és ajánlotta követésre a rendszert váltó országoknak. Az alkalmazott ideológia lényege az volt, hogy úgy lehet sikeresen átvezetni a korábbi szocialista országokat a kapitalista gazdasági rendszerbe, ha azok azonnal liberalizálják a gazdaságukat, az állam mindent megtesz azért, hogy – bármilyen áron – minél több külföldi tőke jelenjen meg a gazdaságban, és jusson olcsó és jól képzett munkaerőhöz. Az állam pedig lehetőség szerint ne avatkozzék be a gazdaságba másképpen, mint a cégek számára szükséges infrastruktúra biztosításával, a munkaerőpiacnak a cégek számára lehető legkedvezőbb szabályozásával (minimálbér, elbocsátás, szabadságolás szabályozása, általában a kollektív szerződés kereteinek kialakítása stb.). Visszatekintve erre a dokumentumra úgy is fogalmazhatnánk, hogy ez a javaslat a rendszerváltó országok számára a gazdasági fejlődés, a versenyképesség „gyarmati modelljét” kínálta mint optimális megoldást. Ez a szemlélet, az olcsó munkaerőre építő versenyképesség-növelés a külföldi cégek befektetéseinek állami támogatásával (alacsony adók, olcsó, gyakran ingyen telephely stb.), mint később ez nyilvánvalóvá is vált, nem sokat javított a rendszerváltó országok versenyképességén, és ezzel összefüggésben életszínvonalán sem. Ugyanis a versenyképességet leegyszerűsítette „tőkevonzó képességre”, ami pedig a saját erőforrások valós értékének leértékelésével, azaz „önleértékeléssel” járt együtt.

Ezt a szemléletet viszik tovább, igaz ma már sokkal átfogóbb elemzésekre támaszkodva, a nemzetközi versenyképesség-elemzők, és veszik át gyakran a politikusok és a média is.

A versenyképesség ezen szűk látókörű és téves értelmezését bizonyítják azok az – elsősorban külföldön elhangzó – előadások, amelyek keretében az állami vezetők a magyarországi befektetések előnyeiről próbálják meggyőzni a külföldi vállalkozásokat. Általában négy érvt szoktak hangoztatni. Ezek a következők:

- a képzettséghez képest olcsó és békés munkaerő,
- előnyös földrajzi elhelyezkedés,
- barátságos, kedvezményeket kínáló kormány,
- az EU-s pályázatokhoz való hozzáférés lehetősége.

A legtöbbször elhangzó – és vezető helyen szereplő – tökecsábító érv azonban a mai napig az olcsó munkaerő: a fizikai és szellemi egyaránt. Az olcsó munkaerővel való versenyzést a nemzetközi szakirodalom rövid távú szemléletű, „helyzeti versenyképességnek” (situational competitiveness) nevezi, utalva arra, hogy az adott ország ezzel a gazdaságpolitikával csak kihasználja a jelenlegi erőforrásait, de nem építi a jövőt. A jövőt építő gazdaságpolitika viszont fenntartható versenyképességre törekszik. Ennek feltételei között pedig egyre inkább az úgynevezett „puha tényezők”: az innováció, a tanult, egészséges és megelégedett emberek, a minőségkultúra, a vezetési színvonal és a társadalom értékrendje, kulturális jellemzői játszanak döntő szerepet.

Atkinson (2005) szerint nem annak az országnak a gazdasága lesz hosszú távon versenyképes, amely elsősorban olcsó munkaerejével próbál cégeket vonzani, hanem annak, amely minden szempontból vonzó környezetet teremt a vállalkozások számára, beleértve ebbe a motivált és magas szintű tudással rendelkező szakemberek rendelkezésre állását is. A vonzó környezet jellemzői között kiemelkedően fontosak a versenyképesség puha tényezői. Atkinson ezek közül elsősorban az ország vezetésének szakmai és erkölcsi színvonalát emeli ki. A szakmai színvonalon belül az innovációt és a gondolkodó-alkotó emberek helyzetbe hozását jelöli meg legfontosabb kormányfeladatként. A második az életminőség javításáért való állami felelősségvállalás. Az életminőség az anyagiakon kívül jelenti a környezet tisztaságát és a színvonalas oktatási és egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés lehetőségét. A kiváló szakemberek általában olyan helyen tarthatók meg, ahol nemcsak a bérek, de az életminőség is jó. Ha pedig egy ország elveszíti kiváló szakembereit, lemond arról, hogy gazdasága valaha is versenyképes legyen.

Valamennyi nemzetközileg elismert versenyképességi elemzés jelentős szerepet szán a puha tényezők vizsgálatának. A versenyképesség puha tényezői között az életminőség, a fenntartható fejlődés és a kormány munkájának színvonala mellett vizsgálni szokták azt is, hogy mennyire boldog egy ország lakossága. A boldogtalan, elégedetlen emberek munkához való viszonya rosszabb, mint a boldogoké és elégedetteké. Utóbbiak szívesebben vállalkoznak új dolgokra, és hajlandóbbak arra, hogy a mindennapi feladataikon kívül – szükség esetén – többletfeladatokat is vállaljanak. Ez pedig fontos versenyképességet befolyásoló tényező.

A versenyképesség egyik legkiválóbb megfogalmazása Portertől (1998) származik. Eszerint a versenyképesség az a nemzetgazdasági mutató, amely azt fejezi ki, hogy egy nemzet milyen hatékonyan hasznosítja a rendelkezésre álló emberi, pénzületi és természeti tőkét. Ez a meghatározás jól érzékelteti, hogy a versenyképesség messze több, mint az olcsó munkaerőre építő tökevonzó képesség. Sőt, éppen a versenyképességet rontja, ha alacsony béren alkalmaznak olyan embereket, akik ennél színvonalasabb, több hozzáadott értéket

teremtő munka végzésére is alkalmasak lennének. Ha pedig ilyen munkalehetőség nem jut nekik, akkor az ország rosszul hasznosítja, pocsékolja a humán vagyonát.

A költségvetési támogatással és adókedvezménnyel való befektetésösztönzés egyben határozott állami beavatkozás a gazdasági életbe, és jelentős versenytorzító tényező. Hiszen másféle lehetőségekhez jutnak a kedvezményekhez jutó, és a nem jutó cégek. A befektetésösztönző gazdaságpolitikával viszont a mindenkori kormány jelentős hatást tud gyakorolni a hosszú távú versenyképesség alakulására.

A lakosság létszámának és tudásszintjének alakulása szintén fontos versenyképességi tényező. A nagyobb lélekszámú országok érdekérvényesítő képessége a nemzetközi közösségekben, például az EU-ban vagy az ENSZ-ben nagyobb. A lakosság létszámának alakulását a kormány társadalom- és gazdaságpolitikája bizonyítottan befolyásolja. Igaz ez a tudásszintre is, mivel ennek alakulása függ attól, hogy egy kormánynak milyen az oktatási-nevelési stratégiája, mennyit fordít képzésre és kutatás-fejlesztésre. Vagyis a kormány munkája ezen a területen is versenyképesség-befolyásoló tényező.

Természetesen a pénz- és természeti tőke hatékony hasznosításáért is sokat tehet a mindenkori kormány. Fontos a gondos és hatékony gazdálkodás. Az állam önmegtartóztatása, alacsonyabb szintű költekezése esetén ugyanis csökkenteni lehet az adóterheket, amivel szintén javítható a versenyképesség. A kisebb adóterhek által lehetővé tett megtakarításokat ugyanis a cégek beruházásokra, az emberek pedig tanulásra és egészségmegőrzésre fordíthatják, ami szintén a versenyképességet növelheti.

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy nyilván nem véletlen, hogy az ugyanazt a terméket ugyanazon technológiával A és B országban gyártó cég nem biztos, hogy egyformán eredményes lesz. Ennek oka, hogy a két országban más a politikai, társadalmi, kulturális és gazdasági környezet. Éppen ez a bizonyíték arra, hogy egy ország gazdaságának versenyképességét, a cégek teljesítményén túl, a környezeti tényezők is befolyásolják. Erre az összefüggésre már Weber (1982) is rávilágított, amikor a társadalom értékrendje, munkaeitikája és a gazdaság fejlődése közötti kapcsolatot vizsgálta.

Az innováció fontosságát hangsúlyozó Schumpeter (1980) a nemzetek innovációs és vállalkozói képességeit, illetve az innovációval és vállalkozási tevékenységgel kapcsolatos társadalmi magatartásokat összefüggésbe hozta a gazdasági teljesítménnyel. Sloan (1963) és Drucker (1986) pedig a vezetési színvonal és értékrend gazdasági fejlődést befolyásoló szerepére hívta fel a figyelmet. Druckertől származik az a mondás, hogy nincsenek sikertelen szervezetek, csak rosszul vezetettek. Solow (2000) Nobel-díjas közgazdász pedig arra a következtetésre jutott, hogy 1948 és 1982 között az USA gazdasági növekedésének 80%-a az oktatási színvonal növekedésének és az élénk innovációs tevékenységnek volt köszönhető. Mindezek a vélemények is azt támasztják alá, hogy az a hagyományos nézet, amely szerint elsősorban az alacsonyan tartott béreket és az infrastrukturális beruházásokat kell a versenyképesség legfőbb forrásának tekinteni, nem írja le jól a versenyképesség lényegét. Ezekből a gondolatokból, de Porter versenyképességre adott meghatározásából is levezethető, hogy a mindenkori kormány gazdaság- és társadalompolitikájának tartalma, minősége és hatékonysága is jelentősen befolyásolja a versenyképességét. A kormány tevékenysége ezért maga is a versenyképesség egyik legfontosabb minőségi, „puha” tényezője. Porter meghatározásához kapcsolódva érdemes feltennünk azt a kérdést is, hogy mi valójában a versenyképesség értelme, célja. Cél-e egyáltalán a versenyképesség vagy inkább eszköz? Ha pedig eszköz, akkor milyen célok elérését segíti?

Garelli (2008) szerint a versenyképesség csak eszköz: mégpedig a gazdaság tartós sikerességét és az emberek jólétét szolgáló eszköz. Tehát a versenyképesség, amely bonyolult fogalom, egyszerre jelenti az életszínvonal és az életminőség javulását, a környezetre figyelő fenntartható fejlődést, a korrupciómentes társadalmat, valamint a jó és biztonságos társadalmi környezetet is. Ezen a véleményen van Meier és Rauch (2005) a fejlődés-gazdaságtan két kiváló szakembere is, akik szerint a gazdasági növekedés önmagában még nem jelent eredményt. Hiszen, ha a növekedés a természet károsításával, a munkavállalók növekvő kizsákmányolásával, vagyis életminőségük romlásával és a társadalom intézményrendszerének romló működésével jár együtt, akkor fejlődésről nem beszélhetünk. Garelli szerint ezért a nemzeteknek többre kell törekedniük, mint csupán gazdasági növekedésre: általános fejlődést kell célként kitűzniük a társadalom és a gazdaság valamennyi területén. A versenyképességre adott meghatározása közel van a porteri gondolathoz: a versenyképesség azt fejezi ki, hogy egy nemzet hogyan tudja a leghatékonyabban hasznosítani valamennyi erőforrását és képességét azzal a céllal, hogy a lakosság prosperitása – életszínvonala és életminősége – tartósan növekedhessen.

Az elmondottakhoz kapcsolódva a továbbiakban három fontos témakört kell tisztáznunk: egyrészt azt, hogy valójában hány szintje is van a versenyképességnek, melyek a főbb versenyképességet meghatározó tényezők, és azok között mi az úgynevezett puha tényezők szerepe, végül pedig, hogy valójában mi is az állam szerepe, melyek a feladatai a versenyképesség javításában.

1.2. A versenyképesség szintjei

1.2.1. A vállalkozások versenyképessége

A nemzeti versenyképességhez nyilvánvalóan hozzájárul az adott országban működő cégek versenyképessége, de egyezik-e a kettő? Meghatározza-e a cégek versenyképessége a nemzeti szintű versenyképességet? Egyezik-e a két versenyképességi fogalom időhorizontja és meghatározó tényezőinek sora? Ezeket a kérdéseket a kutatók hosszú ideje feszegetik, értelmezik és vitatják.

A nemzetközi versenyképességet elemző intézetek a nemzetek versenyképességének vizsgálatánál bemutatják az adott országban működő cégek eredményeit, és értékelik versenyképességüket is. Ugyanakkor nem választják szét a két fogalmat, vagyis nem beszélnek külön a cégek és a nemzet versenyképességéről. Igaz, a két fogalom sok szálon kötődik egymáshoz. A sikeres cégek többsége, ahogy arra Atkinson is utalt, a versenyképesség legfontosabb forrásának a nagy tudású és jó képességekkel rendelkező munkaerőt tekinti. Ennek megteremtésében az államnak jelentős szerepet kell vállalnia. Másrészt a képességek között olyan puha elemek vannak, mint például az együttműködési, a csapatmunkát lehetővé tevő képesség vagy a problémamegoldó képesség. Mindkettőt döntően befolyásolja a társadalmi közeg, az értékrend, amelyek szintén puha tényezők. Ha feszültség, bizalmatlanság van a társadalomban, akkor az emberek a munkahelyükre is magukkal viszik a bizalmatlanságukat, ami nehezíti az együttműködést, a csapatmunkát. A csapatmunka hiánya pedig rontja a cégek teljesítményét, ez által versenyképességét. Magasabb szinten pedig gyengíti az egyik legfontosabb nemzeti versenyképességi tényezőt, a társadalmi tőkét.

Ez arra enged következtetni, hogy a társadalmi értékrend – mint puha tényező – közvetlenül hat a gazdasági versenypésségre. De akkor mi is a különbség a vállalati/üzleti és a nemzeti szintű versenypésség között? A vállalati szintű versenypésség meghatározásához érdemes a vállalati stratégiai szakirodalom meghatározásához fordulni.

A cégek – piaci körülmények között – egymással versenyeznek a vevőkért, és a sikeres verseny következtében a profit maximalizálásáért. A sokféle meghatározás lényegét kiemelve a versenypésség egy cég azon képessége, amelynek segítségével olyan termékeket és szolgáltatásokat olyan áron tud a hazai és a nemzetközi piacokon kínálni a vevőknek, amelyek alapján a befektetett erőforrásaira megfelelő megtérülést tud biztosítani a jövőbeli fejlődés és a tulajdonosok elvárásainak teljesítése érdekében. Vannak olyan vélemények is, amelyek szerint mindehhez még hozzá kell tenni azt a szempontot is, hogy mindezt a versenytársaknál hatásosabban és hatékonyabban végzi anélkül, hogy tevékenységéhez bármilyen állami támogatást kapna vagy piaci védelmet élvezne. Mindez azt feltételezi, hogy a cég jó célokat tűz ki, és azokat hatékonyan, jó szervezéssel, irányítással és piaci munkával valósítja meg. Ezért tisztán kell látni azt, hogy például a gyenge nemzeti valutával támogatott export nem a szakmai értelemben vett versenypésséget, hanem csupán a cégek saját stratégiai képességeinek gyengeségét kompenzálja. Ugyanez a helyzet az alacsonyan tartott bérekkel. Ezek csökkentik a cégek költségeit, aminek következtében lejjebb vihetik az árakat, és ezzel, időlegesen piaci részesedést növelhetnek. Ezt a módszert költségalapú versenypésségnek (cost competitiveness) nevezi a szakirodalom szemben a nem költségalapú versenypésséggel (non-cost competitiveness), amely a cég innovativitásával, magasabb minőségi szintjével vagy jobb piackiszolgálási módszereivel elért piaci részesedés növekedését jelenti, ami a hosszú távú versenypésség-javítás alapvető feltétele.

Kowall (2015) részletes vállalati felméréssel bizonyítja, hogy azok a cégek, amelyek költséggel, azaz alacsonyabb árral versenyeznek a világpiacra, nem érnek el tartós eredményt. Piaci részesedés növekedése elsősorban nagyobb újdonság- és tudástartalommal, valamint minőséggel érhető el. A kérdést a nemzeti érdek szempontjából vizsgálva arra kell a figyelmet fordítanunk, hogy a nemzeti versenypésség javítása szempontjából az kell hogy egy ország érdeke legyen, hogy a nem költségekkel versenyző cégeket ösztönözze befektetésekre. Ezek, innovativitásuknak köszönhetően, jobb minőségű, jobban fizető és ezért nagyobb hozzáadott értéket előállító munkahelyeket hoznak létre, így képesek arra, hogy a költségvetés bevételeihez is jelentősebb mértékben járuljanak hozzá. Ez pedig forrást kínál a kormányoknak a nemzeti versenypésség javítása érdekében szükséges beruházásokra és az életminőség javítására.

1.2.2. Nemzeti szintű versenypésség

Porter (1998) és Scott (1985), továbbá Dollar és Wolff (1993) részletesen foglalkozik a vállalati és a nemzeti versenypésség különbségével. Idézzük fel a szerzők néhány megállapítását! Egy nemzet versenypésségét méri, hogy milyen termékek és szolgáltatások exportjára képes, és mit kell importálnia. Ezeket az adatokat a gazdaság szerkezete, sokszínűsége, diverzifikáltsága határozza meg. Azt pedig, hogy egy gazdaság mennyire diverzifikált, jelentősen befolyásolja az üzleti környezet, a gazdasági, pénzügyi és monetáris stratégia. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy minél több tudás- és innovációtartalmú

termék és szolgáltatás eladására képes jó áron egy ország, és minél inkább nem kényszerül nagy tudás- és innovációtartalmú termékek és szolgáltatások importjára, annál jobb lesz a versenyképessége és az ezt mérő cserearánya. A cserearány-változás arra mutat rá, hogy van-e komparatív előnye egy országnak, illetve ha van, azt kihasználja-e. Ha a mutató értéke nagyobb, mint 1, akkor egységnyi exporttermékért több importot tud beszerezni, vagy egységnyi importért kevesebb exportot kell teljesítenie.²

A cserearány-javítás fontos feltétele tehát a korszerű gazdasági szerkezet, amelynek kialakításához az állami politikák jelentősen hozzájárulnak. Méri továbbá a nemzet versenyképességét az is, hogy milyen arányban van jelen a külföldiek befelé irányuló tőkebefektetése és a nemzeti cégek kifelé irányuló befektetése. Egy versenyképes gazdaságú országot ezen a területen kiegyensúlyozottság jellemez, vagyis az, hogy nemcsak a külföldi tőkebefektetésektől függ a gazdaság teljesítménye, hanem jelentős arányban rendelkezik olyan, nemzeti tulajdonban lévő, sikeres vállalkozásokkal, amelyek versenyképes szereplők tudnak lenni a világpiacon. Ennek a jellemzőnek a fontosságát igazolja valamennyi nemzetközi versenyképességet vizsgáló elemzés. A versenyképes országok cégei képesek nemzetközi terjeszkedésre, értékláncok létrehozására. A kevésbé fejlett országok pedig gyakran a nagyon olcsó telephelyei a fejlett országok cégeinek.

Az eddigiekhez kapcsolódva a nemzeti versenyképesség mércéje a gazdaságban jelen lévő értékláncok hossza is. Az értéklánc a termék és a szolgáltatás kitalálásától az értékesítésig és az értékesítést követő szolgáltatásokig terjed. Az értékláncok hossza a gazdasági szerkezet fontos jellemzője. Azt mutatja meg, hogy a teljes, új értéket teremtő folyamatnak mekkora szakasza van jelen egy gazdaságban. Minél hosszabb a helyben lévő értéklánc, annál többféle munkalehetőség jelenik meg, továbbá annál jobban csökken a gazdaság környezeti kitérttsége. Fontos továbbá az is, hogy minél hosszabb az értéklánc, annál nagyobb új érték teremődik helyben, és ez egyben valószínűsíti a magasabb béreket is. A rövidebb értékláncok hátránya viszont, hogy az összeszerelő jelleg miatt jelentős importigényt támasztanak, amit többletexporttal kell az országnak kigazdálkodnia. Az értékláncok hosszát az adott ágazat bruttó hozzáadott értéke teljes kibocsátáson belüli arányával mérjük. Az értéklánc az ország gazdasága számára előnyösen hosszabbítható meg azzal is, ha a helyi vállalkozások abba be tudnak úgy kapcsolódni, hogy az a saját fejlődésüket is elősegíti.

Végző soron a nemzeti versenyképesség szintjét az életszínvonallal és életminőséggel lehet mérni. Ezek javítását szolgálja, ha a humán vagyoni állandó továbbképzésben – élet végéig tartó tanulásban – vehet részt, és a tudását hatékonyan hasznosítja a gazdaság. De fontos a rendelkezésre álló pénzforrások hatékony hasznosítása is. El kell kerülnie a kormánynak, hogy úgynevezett „régi”, megújulásra már nem képes ágazatokat állami pénzzel tartson életben. A rendelkezésre álló pénzforrások ugyanis soha nem végtelenek. Így a gazdaság indokolt változásait, megújulását akadályozó ráfordítások más, gyorsabb fejlődésre, nagyobb termelékenységre képes ágazatoktól veszik el az erőforrásokat. Végző soron ezzel csökken a gazdaság dinamizmusa, lassul az innováció, nehezebben nyernek teret az új tudást, technológiát meghonosítani képes új kisvállalkozások.

Végül nagyon fontos hangsúlyozni, hogy a nemzeti szintű versenyképesség szempontjából az alacsony bérek és a legyengített nemzeti valuta nem versenyképesség-javító tényező, csupán a cégek könnyebb piacra kerülését támogatja. Nemzeti szempontból a magas béreket

² Forrás: KSH.

lehetővé tevő magas termelékenységi szint kínál versenyképesség-javítási lehetőségeket. A tudást és képességet elismerő magasabb bérek, a korszerűbb technológiák, menedzsment és szervezési módszerek együttesen termelékenységnövelő tényezők, amelyek – erős nemzeti valuta mellett is – biztosítják a gazdasági versenyképességet. Az exportképesség érdekében legyengített nemzeti valutával csupán rövid távú eredményeket lehet elérni, a hosszú távú eredményesség javulása esélyeinek csökkentésével. Megjegyzendő az is, hogy eredményre csak teljesítménnyel és nem kölcsönökkel szabad törekedni, azaz a gazdasági növekedés nem támaszkodhat növekvő eladósodásra. Összefoglalva az elmondottakat Dollar és Wolff (1993) nemzeti versenyképességi definícióját érdemes idézni. Eszerint egy nemzet akkor versenyképes, ha a nemzetközi kereskedelemben tudással, korszerű technológiával és magas termelékenységi szinttel előállított termékekkel és szolgáltatásokkal vesz részt, és ennek következtében folyamatosan képes növelni a lakosság életszínvonalát és életminőségét. Egészítsük ki ezt az értelmezést egy saját definícióval!

A nemzeti versenyképesség azt mutatja meg, hogy milyen hatásosan és hatékonyan hasznosítja egy ország az erőforrásait és képességeit, beleértve az emberek tudását is, illetve hogy milyen kiegyensúlyozottan bővíti és erősíti a nemzet képességeit, a fizikait és az emberit egyaránt. A hatásos (effective) a jól megválasztott jövőképet, célokat és akciókat, a hatékony (efficient) pedig az erőforrás takarékos végrehajtást jelenti, ami a termelékenység állandó javítását is magában foglalja. A nemzeti szintű versenyképességnek fontos megnyilvánulása tehát az is, hogy a gazdasági eredményeket mennyire sikerül társadalmi haladássá, a lakosság életminőségének javulását, jóllétét erősítő folyamatokká alakítani. Ennek részét kell hogy képezze a területileg kiegyenlített gazdasági-társadalmi fejlődés, vagyis az egyenszilárdságú fejlődés is. Végül egy nemzet versenyképességének fontos feltétele a gyorsan változó és bizonytalan körülmények között a válságnak való ellenálló képesség (resilience). Ez azt mutatja meg, hogy egy társadalom mennyire jól tudja kezelni a váratlan veszélyhelyzeteket, válságokat, illetve ha mégis válságba kerül, abból mennyi idő alatt és milyen állapotban tud kikerülni. Az ellenálló képességet, gazdasági szempontból a színes, sok lábon álló, a külvilágtól kevésbé függő, diverzifikált gazdasági szerkezet teremti meg, amelyre jellemzők a hosszú értékláncok is.

Összefoglalásként említsük meg, hogy a vállalati és nemzeti szintű versenyképesség egymással összeütközésbe is kerülhet. Például a több műszakos, éjszakai munkával is járó foglalkoztatás érdeke lehet a cégeknek, viszont ez úgynevezett negatív externáliákkal, negatív hatásokkal járhat. Megnöhet a megbetegedések száma, ami terheli az egészségügyi rendszert, és végső soron az állami költségvetésnek okoz többletkiadást. De egyes kutatások szerint az éjszakai munkával is járó több műszakos feszített munkaszervezés rövidítheti a várható élettartamot is, ami társadalmi, nemzeti szempontból humán veszteség.

Ugyancsak érdeke az üzleti szektornak, hogy akár távolabbi városból, faluból is toborozzon munkaerőt. Viszont a munkahelyig megtett hosszú út, az esetleges dugóban vezetés vagy a munkásszálláson való elhelyezés életminőséget, az emberi jóllétet rontó külső tényezők, negatív társadalmi externáliák. A nemzeti versenyképesség javításának célja pedig éppen ezek minimalizálása kell hogy legyen.

Végső soron pedig, amint azt bizonyítottuk, az alacsony bérek javíthatják a cégek rövid távú versenyképességét, viszont gátolják a nemzeti versenyképesség javítását, hiszen rontják az életszínvonal- és életminőség-javítás, a humán vagyon tudásszintje állandó emelésének esélyeit.

1.3. Az állam szerepe a versenyképesség javításában

Általánosságban is felvethető kérdés, hogy mi tekinthető állami feladatnak a versenyképesség javításával kapcsolatban? Erre vonatkozólag különböző nézetek fogalmazódnak meg. Egyik véglet szerint az államnak nincs más feladata a versenyképesség javítása terén, mint hogy tegye minél egyszerűbbé és olcsóbbá a cégek működését. A másik véglet szerint viszont az államnak aktívan be kell avatkoznia a gazdaság működésébe, ki kell jelölnie támogatásra érdemes és valószínűsíthetőleg a versenyképesség javításához hozzájáruló ágazatokat, és azokat többleterőforrásokhoz, például pályázati lehetőségekhez juttatással és állami támogatásokkal helyzetbe kell hoznia.

Valójában az Európai Unió pályázati rendszere a második nézetrendszer szerint működik. Ugyanis előre meghatározott célok – legyenek azok az EU vagy a nemzetállamok által kiválasztottak – mentén írják ki a pályázatokat. Ez a nézetrendszer feltételezi, hogy egy állami-intézményi irányítás birtokában van annak a tudásnak és a jövőbeli változásokkal kapcsolatos ismereteknek, amelyek alapján a jelenben bátran dönthet fejlesztési-beruházási irányokról. Ennél nagyobb probléma az, hogy a gazdaságba így bekerülő pénzek úgynevezett „puha források”, ugyanis érdemben soha senki nem vizsgálja felül, hogy valóban hatékony volt-e a pénz felhasználása, hozzájárult-e, és ha igen, milyen mértékben az adott ország versenyképességének növekedéséhez, a társadalom fejlődéséhez. Az üzleti vállalkozások esetén sem jelenik meg a pénz elköltésével kapcsolatos hatékonysági kényszer, hiszen „olcsó pénz” kapnak, és tisztában vannak azzal, hogy a felhasználás hatékonyságát érdemben nem is lehet és ezért nem is fogja az állami intézményrendszer vizsgálni. Tipikusan az ellenőrzés inkább arra terjed ki, hogy rendben voltak-e a szerződések, reálisak voltak-e a beszerzési árak, és nem arra, hogy a létrejött eredmény szakmailag indokolja-e a ráfordított összeget.

De utalhatnánk az „opportunity cost” elméletre is, amely azt fejezi ki, hogy mekkora veszteség keletkezhet a rendszerben azzal, hogy a pénzt „A” beruházásra és nem egy alternatív „B”-re költöttük. Természetesen ilyen elemzéseket nem könnyű elvégezni, azonban még ha csak közelítő módon végezzük is el vagy egyáltalán csak felvetjük alternatív projektek lehetőségét, már becslésekhez juthatunk azzal kapcsolatban, hogy mely projektek esetén várható az elköltött összegeknek köszönhetően a legnagyobb eredmény. Azonban a pályázati kiírásoknál ilyen közgazdasági elemzéseket nem szoktak végezni. Így aztán nem valószínű, hogy az erőforrások elosztása a várható hozam szempontjából optimális lesz. Pedig az erőforrások általában szűkösek, ami indokolná a felhasználás hatékonyságának hosszú távú szemlélet alapján történő maximalizálását. Azonban a másik nézetrendszer sem fogadható el. Ugyanis az azt feltételezi, hogy a vállalatok versenyképességének növekedése automatikusan javítja a nemzeti versenyképességet is. Viszont, ahogyan azt a 1.2. pontban kifejtettük, a nemzeti és a vállalati versenyképesség eltérő, bár egymással kapcsolatban lévő fogalmak, és a gyakorlatban még ellentmondásba is kerülhetnek egymással.

De akkor milyen szerepet is vállaljon az állam a versenyképesség javításával kapcsolatban?

Mazzucato (2017) például arra mutat rá, hogy a gyors technológiai változások korában az államnak vállalkozói és fejlesztési feladatai is vannak. Úgy fogalmaz, hogy nem elég a növekedési rátával foglalkoznia, hanem a növekedés irányát is befolyásolnia kell. Ez azt jelenti, hogy nem adott ágazatokat kell támogatnia, hanem problémákat megoldania, lehetőségeket kell teremtenie, és veszélyeket kell elhárítania. A növekedési irány ilyen

módú befolyásolása és egyben lehetőségteremtés lehet az úgynevezett „zöld növekedés” támogatása. Ez több ágazat és terület innovációra alapozó együttműködését teszi lehetővé.

Neo és Chen (2011) kutatása dinamikus kormányzásról szól, és felhívja arra a figyelmet, hogy ez nem véletlenszerűen alakul ki, hanem tudatos és szándékolt vezetés eredménye. Olyan vezetés, amely határozott nemzeti célokat tűz ki, és azok elérésére olyan struktúrákat alakít ki, amelyek ezt lehetővé is teszik. North (2005) szerint is a fenntartható gazdasági és társadalmi fejlődés fontos feltétele a kormányzati elhatározottság, képesség és állandó tanulás, amely lehetővé teszi a változások gyors észlelését, ennek megfelelően a mentális modellek szükségszerű változtatását és következőképpen a gyors és hatékony cselekvést.

Mindkét szerző hangsúlyozza egy fontos „puha tényező”, a kultúra versenyképességre gyakorolt hatását. Neo és Chen (2011) kultúrán a nemzet közös értékeit, hiteit, szokásait és intézményrendszerét érti, amelyek befolyásolják az emberek viselkedését és döntéseit. A kultúra mentális modellek formájában rögzül az emberekben. Ha a kormányzati képességek a nemzeti kultúrával harmóniában vannak, akkor az erős társadalmi tőkén keresztül hozzájárulnak az együttesen elfogadott célok sikeres megvalósításához. North (2005) a kulturális hiteket az emberek által emelt építménynek hívja, amelynek erőssége, szilárdsága a társadalom megtartó ereje. Ha a kormányzati politikák tartósan ellene mennek a nemzet által elfogadott és megőrzött hiteknek, az ellenállást – bár nem feltétlenül nyíltat – vált ki a társadalomból, ami gátolja a politikák hatékony megvalósítását. Ha viszont megvan az összhang, az jelentős energiákat szabadíthat fel. Ehhez azonban megfelelő kormányzati képességekre is szükség van, olyanokra, amelyek a kormányzati munka minőségét és hatékonyságát testesítik meg. A kormányzati képességek magukban foglalják a jövőképalkotást, a versenyképesség-javítási stratégia kidolgozásának és a stratégia hatékony végrehajtásának képességét. Ily módon a kormányzati képességek közvetlen hatással vannak a nemzeti versenyképességre, és azon keresztül a minőségi növekedés fenntarthatóságára.

Neo és Chen (2011) érdekes közelítésben jellemzi a kormányzati képességeket. Véleményük szerint a kormányzati képességek minőségét három területen kell vizsgálni. Ezek a jövőorientált gondolkodás, a rugalmasság és a nyitottság. Mit értenek ezen a három jellemzőn?

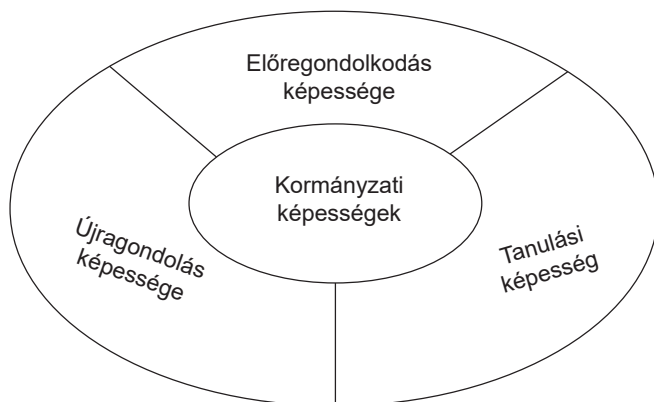
Jövőorientált gondolkodás: azt jelenti, hogy a választásoktól és politikai ciklusoktól függetlenül a kormányzat képes arra, hogy hosszabb távra vonzó célokat tűzzön ki, illetve képes arra is, hogy előzetesen elemezzen várható jövőbeli eseményeket, a nemzet számára adódó lehetőségeket és fellépő veszélyhelyzeteket. Ezt „előregondolkodási képességnek” is nevezzük.

A rugalmasság azt jelenti, hogy képes és kész is a kormányzat arra, hogy ha indokolt, akkor felülbírálja, újragondolja korábbi politikáit, amennyiben ettől a gazdaság és a társadalom jobb és hatékonyabb működése várható. Ezt az „újragondolás képességének” is hívjuk.

Végül a nyitottság képessége arra utal, hogy a kormányzás kíváncsi mások véleményére, mások tapasztalataira. Ezt nevezhetnénk „tanulási képességnek”. Az összefüggés-rendszert az 1. ábrán láthatjuk.

Azonban hiányzik a rendszerből egy korunkban különösen fontos képesség, a tudatos jövőformáló, alkotó vállalkozó állami képesség. Ez is hosszú távú szemléletet igényel. Ha ezt az elemet is beépítjük a gondolkodási rendszerünkbe, akkor a kormányzati képességek lényegét a következőképpen foglalhatjuk össze: a kormányzati képességek azon tudások, ismeretek, törekvések és értékrendek együttesét jelentik, amelyek alkalmassá teszik a mindenkori kormányt

arra, hogy időben észlelje a külső lehetőségeket és veszélyhelyzeteket, valamint legyen tisztában a belső erős pontokkal és gyengeségekkel. Ezen tudások birtokában legyen képes világos jövőképet és célokat megfogalmazni, fejlesztési politikákat kialakítani, továbbá ezeket hatékonyan megvalósítani a nemzeti versenyképességi és prosperitási szint javítása érdekében.

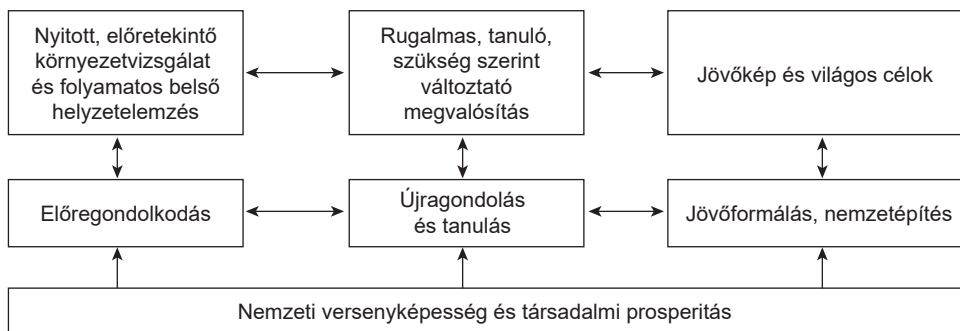

1. ábra

A kormányzati képességek rendszere

Forrás: NEO–CHEN 2011 alapján saját szerkesztés

A definíció lényegét a 2. ábra szemlélteti.

2. ábra

A kormányzat stratégiai képességei

Forrás: NEO–CHEN 2011 alapján saját szerkesztés

A kormányzat stratégiai képességeken alapuló viselkedését meg kell különböztetni az események után menő, alkalmazkodó, inkább visszafelé, semmint előretekintő magatartástól. Az előbbi elsősorban lavírozó, túlélő jellegű, az utóbbi alakító, fejlesztő irányultságú. A gazdaságirányítási szemléletek közti különbségeket az alábbi összevetés teszi világossá:

Az alakító szemlélet feltételezi az újdonságra való nyitottságot, az innovációt a kormányzás szemléletében és működésében egyaránt. Az innováció egyik fontos előnye minden szinten, hogy hozzájárul a nagyobb értéktérítéshez, illetve általában a termelékenység növeléséhez. Állami szinten az innovativitás szintén több értéket teremthet a gazdaság sikeres működése szempontjából, szemben a visszahúzó, csupán alkalmazkodásra vagy még arra sem képes, az erőforrásokat nem hatékonyan hasznosító állami magatartással, amely kivon erőforrásokat a gazdaságból, és lefogja, pocsékolja az energiákat.

1. táblázat

Gazdaságirányítási szemléletek

Alkalmazkodó szemlélet	Alakító szemlélet
A napi működésre összpontosítás	Előrettekintő, innovatív gondolkodás
Problémamegoldás	Új lehetőség keresése
Bürokrácia	Rugalmasság
Eredmények múlthoz mérése	Eredmények összevetése az elérendő célokkal
Megfelelőség	Vállalkozószellem
Szűk körű döntéshozatal	Nyitottság, ötletek versenye

Forrás: saját szerkesztés

A termelékenységnövelésről nem elég ma már a hagyományos értelemben gondolkodni. Vagyis nem feltétlenül úgy kell növelni a termelékenységet, hogy egységnyi idő alatt több munkát követelünk meg a munkavállalótól, vagy több jogszabályt gyártunk, rendeletet alkotunk. Korunkban a versenyképesség-javítás fontos lehetősége, hogy nem többet, hanem jobbat, mást, nagyobb újdonságtartalmú szolgáltatást hoz létre a cég és az állam egyaránt. Ezt pedig az innováció teszi lehetővé. Éppen úgy, mint azt is, ahogyan az állami szolgáltatások megszületnek. A jó szervezés, irányítás és vezetés ezen a területen is folyamatos innovációt igényel. Az innovatív kormányzati magatartás, a nyitottság jelentős mértékben járul hozzá a nemzet tudásfelvevő képességének erősítéséhez. Egy nemzet tudásfelvevő képességén (knowledge absorptive capacity) azt a képességet értjük, amellyel a világban bárhol létrejövő új tudást felismerni, értékelni és azt a nemzeti siker érdekében alkalmazni tudja. Ez a képesség nem egyszerűen az egyéni képességek összessége és nem is az országban működő vállalkozások együttes képessége. A nemzeti tudásfelvevő képesség lehet több és kevesebb is, mint az egyéni, illetve céges képességek összessége. Befolyásolja a társadalmon belüli kommunikáció nyitottsága, a tagok közötti kapcsolatrendszer minősége, vagyis az, hogy együtt, rendszerként milyen hatékonyan tudnak célokat kitűzni és azok megvalósításáért összehangoltan dolgozni. Vagyis kialakul-e a „2 + 2 > 4” szinergikus hatás. Ez pedig úgynevezett puha, minőségi tényezőktől is függ (amelyek például a társadalmi tőke és a bizalmi szint erőssége, valamint a nemzeti kultúra sajátosságai). Mivel pedig a puha, minőségi tényezők mindig emberekhez kötődnek, ezért a humán vagyoni minősége a nemzeti tudásfelvevő képesség másik fontos feltétele.

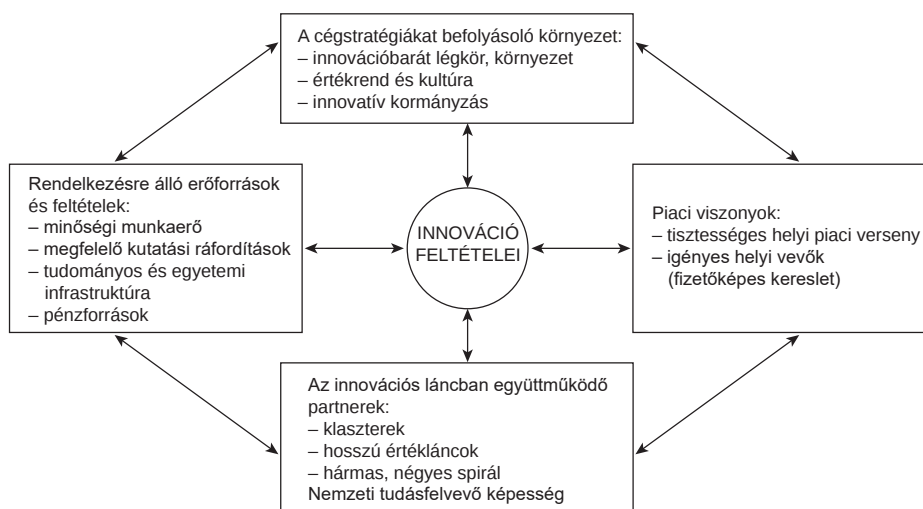
Végül meg kell említeni azt, hogy a verseny hiánya jelentősen gyengíti a tudásfelvevő képességet, legyen az a cégek közötti vagy az állami intézményrendszeren belül a pozíciók megszerzéséért folyó és a gazdaságpolitikai elgondolások ütköztetésének hiánya miatti versenyhiány. A monopolhelyzetben lévők ugyanis érdekeltek lehetnek a status quo

megőrzésében. Továbbá olyan szereplők – legyenek azok egyének vagy cégek – akik, illetve amelyek nem tudással, teljesítménnyel értek el gazdasági eredményeket, rossz mintát mutatnak a többi szereplőnek, demotiválják azokat a tudásmegszerzés értelmével kapcsolatban. Azaz az ilyen gyakorlatok a tudásfelvevő képesség kialakulását gátolják. Következően a teljesítményorientált, tisztességes versenyhelyzetekkel jellemezhető társadalmak tudásfelvevő képessége erőteljesebb. Ez pedig egyben a társadalmi innovativitásra is hatással van.

Cohen és Levinthal (1990) ezt így fogalmazta meg: a gazdaságpolitikáknak tisztában kell lenniük azzal, hogy erős tudásfelvevő képességek nélkül nincs megfelelő innováció. A tudásfelvevő képességek pedig az emberektől és környezetüktől függenek. A tisztességes verseny ösztönzi a tudás megszerzést és ezzel az innovációt.

Az innovatív állami magatartás segíti a gazdasági innovációt is. Az államnak, a jó kormányzásnak pedig nem az az elsődleges feladata, hogy saját maga válasszon ki fejlődésre, innovációra képes cégeket, hanem az, hogy megteremtse az innovációalapú gazdaság külső, környezeti feltételeit.

Az innovációbarát környezet elemeit a 3. ábrán foglaltuk össze.

3. ábra

Az innováció környezeti feltételei

Forrás: PORTER 1998 gyémántmodelljét felhasználva saját szerkesztés

Az ábrából érdemes kiemelni a következő fontos, még nem részletezett elemeket: a minőségi munkaerőt, az ehhez kapcsolódó tudást és tudásteremtést és az együttműködést. Az utóbbi témára, a klaszterekre, a hármas és négyes spirálra később, a versenyképesség puha tényezőinek elemzésénél térünk vissza. A humán vagyon, tudás és tudásteremtés kapcsán azonban érdemes megvizsgálni Dél-Korea példáját.

Egy koreai mondás szerint, ha egy évre gondolunk előre, ültessünk rizst. Ha 10 évre, akkor fát, de ha 100 évre, akkor oktassuk gyermekeinket. Lee et al. (2018) szerint a koreai

gazdaság gyors fejlődése a jól tervezett és folyamatos oktatási és kutatás-fejlesztési beruházásoknak köszönhető, amelyek lehetővé teszik, hogy az emberek képességei felszínre kerüljenek, és hasznosíthatók legyenek a gazdaság és a társadalom érdekében. Az 1950-es években egy átlag koreai 2,3 dollárt keresett egy nap. 2018-ban 60 dollárt. 1960 óta a koreai gazdaság egy főre jutó reál GDP-je évi átlagban 6%-kal nőtt, és a világ 13. legnagyobb gazdaságává vált. Ennek a hatalmas eredménynek legfőbb oka az emberekbe, a tudásba és a kutatás-fejlesztésbe történt jelentős beruházás volt. Az 1980-as évek közepe óta jellemzően a megfelelő korosztály 80%-a elvégzi a középiskolát, az 1990-es évek közepe óta pedig a középiskolások több mint fele tanul tovább egyetemen.³

Következésképpen jelentősen javult a munkavállalók tudásszintje. Ezt az is segítette, hogy az állam kötelezte a cégeket, hogy képezzék tovább a munkavállalóikat. A kutatók száma is gyorsan nőtt. 2018-ban a lakosság számához mérve Koreában volt a világon a 4. legtöbb kutató (Finnország, Dánia és Szingapúr után). Korea a GDP-je több mint 4%-át költi kutatás-fejlesztésre, az IMD 2018. évi versenyképességi listáján az elemzett 63 ország között a 27., a digitális versenyképesség tekintetében pedig a 14. volt. Mindezzel együtt nőttek a bérek és a termelékenység. Az általános tudásszint javulása növelte a társadalmi mobilitást is. Végül soron az egyre magasabb színvonalú humán vagyon nemcsak a gyors gazdasági növekedést, hanem a tudás- és innovációalapú fejlődési útra való áttérést is lehetővé tette.

Dél-Korea példája a humán vagyon és a versenyképesség közötti szoros kapcsolatot bizonyítja.

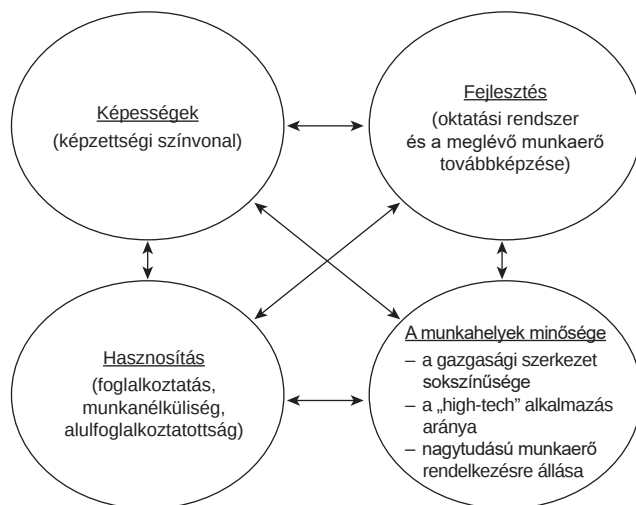
Az is nyilvánvaló, hogy a humán vagyon fejlesztése területén az államnak fontos és hangsúlyozott feladatai vannak. Nézzük, milyen feladatai is lehetnek általánosabb összefüggésben az államnak a humán vagyon fejlesztése, a tudásszint állandó növelése és hatékony hasznosítása területén.

1.3.1. Humán vagyon, humán erőforrás, humán tőke

Az emberi erőforrásokat a nemzetközi szakirodalom háromféleképpen említi. Találkozunk a humán vagyon (human assets), humán erőforrás (human resource) és humán tőke (human capital) megnevezéssel. Tekintettel arra, hogy korunkban az ember a tudásával, képességeivel, kreativitásával és motiváltságával a versenyképesség-javítás legfontosabb feltétele, ezért a továbbiakban a humán vagyon megnevezést fogjuk használni. A humán vagyon mennyiségét a népesség számával, a születési és halálozási adatokkal, a várható élettartammal és a vándorlási adatokkal szokták jellemezni. Minőségével kapcsolatban azonban sokféle mérés ismeretes.

Az egyik legátfogóbb rendszert a Világgazdasági Fórum (World Economic Forum: WEF) alkalmazza. A WEF 2017. évi tanulmánya egy ország jelenlegi és jövőbeli humán vagyonát egy rendszerben elemzi. Így értékeli annak jelenlegi színvonalát, a fejlesztéssel kapcsolatos erőfeszítéseket, valamint azt is, hogy jól hasznosítja-e az ország a mindenkori humán vagyonát.

³ Kivonat LEE et al. 2018 1. fejezetéből.

4. ábra

A humán vagyon elemei

Forrás: WEF 2017 1. ábra alapján saját szerkesztés

A 4. ábrán azt látjuk, hogy egyrészt a WEF kutatói fontosnak tartják a jelenbeli képességeket, a végzettségi megoszlást, másrészt azt is vizsgálják, hogyan alakul a képzettségi szint. Ez utóbbit a fiatal korosztályok esetén az oktatási rendszer, a munkavállalók esetén pedig a továbbképzési rendszer minőségével jellemzik. Azonban a humán vagyon színvonalát javítja vagy rontja az, hogy milyen hasznosulást tesz lehetővé a gazdasági szerkezet, illetve a gazdaságot jellemző értékláncok hossza. A hasznosításnak két szintje van. Egyik a foglalkoztatottság, illetve a munkanélküliség általános állapotát mutatja. A másik pedig azt, hogy milyen a rendelkezésre álló munkahelyek minősége, igényli-e a meglévő képességeket, vagy alacsonyabb tudás- és képességszinten teszi csak lehetővé a munkavállalást. Ha valaki nem talál a képzettségének megfelelő munkahelyet, és ezért kénytelen kevésbé igényes munkát elvállalni, valószínűleg alacsonyabb bérhez fog jutni, mintha képességei maximumát tudná használni a munkavégzés során. Társadalmi szempontból pedig ez esetben nem hatékony foglalkoztatásról, hanem alulfoglalkoztatottságról beszélünk, ami társadalmi érték- és tudásvesztéssel járhat együtt. Hiszen – ahogy a mondás szól – a gépek akkor kopnak, ha használják azokat, az emberi tudás pedig akkor, ha nem használják.

A WEF vizsgálati rendszere a humán vagyon mint versenyképességi tényező szempontjából jól felépített, rendszerszemléletű és jövőorientált rendszer, ezért érdemes odafigyelni az éves jelentésekben leszűrt következtetéseire. A 2. táblázatban azt látjuk, hogy 2017-ben Magyarország a 130 országot tartalmazó listán a képességek tekintetében a 33., a fejlesztés esetén a 69., a hasznosítás és a foglalkoztatás minősége vonatkozásában pedig az 56., illetve a 36. helyen van. Az általános pozíciónk 39. Az adatok arra engednek következtetni, hogy egyrészt nem teszünk eleget ma azért, hogy a jövőben is rendelkezésre

álljon a jó szakembergárda (69. hely), másrészt nem is hasznosítjuk hatékonyan a humán vagyunkat (56. hely). Ez egyben a versenyképesség-növelés lehetőségére is rámutat. A munkavállalók hatékonyabb foglalkoztatásával, illetve a képzési és továbbképzési rendszer minőségének fejlesztésével a versenyképesség javítható lenne. A legrosszabb eredményünk a humánvagyon-fejlesztés mutatócsoportján belül a felnőtt-továbbképzésre vonatkozóan van. E tekintetben a 130 ország között a 109.-ek vagyunk.

2. táblázat

A humán vagyon jellemzői a V4-országokban (Minta: 130 ország)

Ország	Általános helyezés	Képesség	Fejlesztés	Hasznosítás	Munkahely minősége
Csehország	22	67	15	22	21
Lengyelország	31	25	34	65	24
Szlovákia	36	63	37	60	34
Magyarország	39	33	69	56	36

Forrás: WEF 2017 adatai alapján saját elemzés

A versenyképességi listákon Magyarországot úgy előzi meg jelentős mértékben Csehország (a WEF 2017–2018. évi versenyképességi listáján Csehország a 31., Magyarország a 69. helyen van), hogy a WEF elemzései szerint a meglévő humán képességek tekintetében Magyarország mögött van, viszont ezt a humán vagyont igényesebb munkahelyeken sokkal hatékonyabban foglalkoztatja, és sokkal többet tesz azért, hogy képzéssel és továbbképzéssel javítsa a meglévő képességek szintjét. Ez azt bizonyítja, hogy Csehországban hosszabbak az értékláncok, ezért többféle igényes és jól fizető munkahely áll rendelkezésre a munkavállalóknak. A humánvagyon-fejlesztés problémái és az alulfoglalkoztatottság az egyik oka az elvándorlásnak, amely – akár ideiglenes, akár végleges – a nemzeti vagyon csökkenését jelenti. A témával részletesebben a 7. pontban foglalkozunk.

Összefoglalásként azt a következtetést vonhatjuk el, hogy az államnak jelentős szerepe van a versenyképesség javításában. Különösen nagy hatással tud lenni az úgynevezett „puha tényezőkre”, hiszen maga a kormányzás értékrendje, minősége is puha versenyképességi tényező. A gyorsan változó körülmények között azonban kockázatos, ha az állam maga választja ki azokat az ágazatokat vagy cégeket, amelyeket állami rásegítéssel a nemzeti versenyképesség javításának szolgálatába kíván állítani. Egyrészt azért, mert a vállalati versenyképesség növelése nem jelenti automatikusan a nemzeti versenyképesség növelését is. Másrészt az állam általi kiválasztás veszélye az erőforrások elosztásánál a hatékonysági követelmény gyengése lehet. Szűkös erőforrások esetén pedig nagyon fontos az erőforrás-elosztás hosszú távú megtérülés szerinti optimalizálása. Viszont hatalmas felelősség terheli a kormányt a megfelelő kormányzati képességek kiépítése területén, amelyekkel egyrészt innovációbarát környezetet képes kialakítani, másrészt pedig lehetővé teszi a humán vagyon folyamatos fejlődését – mennyiségi és minőségi értelemben egyaránt –, továbbá annak hatékony, a legnagyobb hozzáadott érték előállítását biztosító foglalkoztatását. Ez olyan gazdaságpolitikát igényel, amely a saját eszközeivel előmozdítja a gazdasági szerkezet

korszerűsödését, az értékláncok hosszabbodását, a társadalom tudásfelvevő képességének erősödését és végső soron a nagy hozzáadott értékkel, tudással és innovativitással való versenyzést. Ehhez mindent meg kell tennie ahhoz, hogy a versenyképesség javulását egyre erősebben befolyásoló puha tényezők is maximálisan járuljanak hozzá a nemzeti versenyképesség erősödéséhez.

Erre különösen nagy szükség van a körülöttünk zajló negyedik ipari forradalom korában, amelynek jellemzőivel a következő pontban foglalkozunk.

2. A negyedik ipari forradalom és a versenyképesség

Schwab (2018) így fogalmaz: a világ új, minden eddigi tendenciát megtörő változás előtt áll, amelyet negyedik ipari forradalomnak nevezünk. Ez a változás körbe fog venni bennünket, és mérete megrázó, jelentős lesz. Új fejezetet nyit az emberi fejlődés történetében.

Ford (2015) a robotok szerepét hangsúlyozza. Szerinte nagy a valószínűsége annak, hogy egymást követő innovációkkal olyan robotokat sikerül majd előállítani, amelyek szinte minden elképzelhető munka elvégzésére alkalmasak lesznek. Ezek a kifinomult szerkezetek nagy mértékben válthatják ki az emberi munkaerőt, főleg azt, amelyet rutinjellegű feladatok elvégzésére alkalmaznak. A kevésbé fejlett gazdaságú országok pedig, amelyek korábban az olcsó munkaerővel versenyeztek, hátrányba kerülnek, mivel a robotokkal elvégzett munka költsége az alacsony bérén foglalkoztatott emberek bérköltségénél is alacsonyabb lesz. Világosan kirajzolódik tehát, hogy a jövőben a munka természete meg fog változni, munkahelyek szűnnek meg, és újak jönnek létre. Ahhoz azonban, hogy egy nemzet az új lehetőségekkel élni tudjon, felkészült szakemberekre van szükség. A lakosság tudásbővítését pedig nem lehet egyedül az emberekre bízni. Visszautalva az 1.3. pontra: a kormányzati munka minőségét fogja mérni, hogy mit tud tenni azért, hogy az emberek felkészültek legyenek az „új világra”, illetve hogy a munkahelyekről kiesők új munkalehetőségeket találjanak.

Az is nyilvánvaló, hogy a digitális technológiák korában egyre kevésbé az olcsó munkaerő és a költséghatékony telephely lesz vonzó a befektetni kívánó cégek számára. A vonzó a humán vagyon minősége, motiváltsága, kreativitása és együttműködési képessége lesz. Ezek lesznek a versenyképesség új, „puha” feltételei. A McKinsey Company (2018) szaktanácsadó cég is arra figyelmeztet, hogy az elkövetkező 15 évben, a negyedik ipari forradalom új munkahelyein a technológiai tudás mellett olyan munkavállalókra lesz elsősorban szükség, akik társadalmi és érzelmi készségekkel is rendelkeznek, továbbá kreatívak, képesek kritikusan gondolkodni és rendszerszemléletű döntéseket hozni. Ezeket a tulajdonságokat azonban nem lehet megtanítani, csak kifejleszteni. Ehhez pedig rásegítő társadalmi közegre van szükség. Különböző elemző cégek figyelmeztetnek arra, hogy mely országok lesznek bajban, ha nem készülnek fel tudással és a korábbiaktól eltérő mentalitással az új helyzetre.

Egy OECD-tanulmány (2018) szerint a következő néhány évben a vizsgált 32 országban a ma meglévő munkahelyek közel felét jelentősen megváltoztatja a robotizáció vagy ahogy még szintén hivatkoznak rá: az automatizáció. Átlagosan a mai munkahelyek körülbelül 14%-át szüntetheti meg teljesen, és további 32%-át pedig alaposan át fogja alakítani. Azonban a munkahelyek megszűnésének kockázata nem egyformán nagy minden országban. A megszűnés valószínű mértéke a gazdasági szerkezettől és a munkahelyek jellegétől függ. A mechanikus, összeszerelő munkafolyamatok könnyebben automatizálhatók, ezért azok az országok vannak a legnagyobb veszélyben, amelyekben jelentős arányt képvisel a mechanikus, összeszerelő

jellegű munka. A tanulmány szerint elsősorban régióink és Dél-Európa országai esetén nagy a munkahely-megszűnésnek esélye. A legkevésbé veszélyeztetettek a skandináv országok.

Régióinkban Szlovákiát emeli ki a tanulmány, ahol a munkahelyek akár 65%-a is vagy teljesen megszűnhet, vagy jelentősen átalakulhat. A legkisebb veszéllyel pedig a digitalizációban élenjáró Észtországnak kell szembenéznie. Megjegyzendő, hogy Magyarországot nem vizsgálta az OECD, de tudjuk, hogy az összeszerelő munkahelyek aránya nálunk is magas.

Mivel a technológiai haladást nem lehet megállítani, fel kell rá készülni, igazodni kell hozzá. A legfontosabb igazodási módszer pedig az oktatás, átképzés és általában a munkaerő új tudással, új képességekkel való felvértezése. Másrészről fontos a gazdasági szerkezet tudatos modernizációja, a nagy tudástartalmú tevékenységek arányának, valamint az értékláncok hosszának növelése. Ez utóbbi azt jelenti, hogy az adott termék, szolgáltatás előállításának teljes folyamatából minél nagyobb szakasz legyen helyben. A két módszer csak együttesen alkalmazható, hiszen a bonyolultabb tevékenységek magasabb tudásszintet, nagyobb felkészültséget igényelnek. Ennek a változásnak a levezénylése előretekintést, komoly tervező és szervező munkát, továbbá jelentős befektetéseket igényel, amelyekből az üzleti szektornak és az államnak egyaránt ki kell vennie a részét.

Az állam a gazdasági szerkezet modernizációjához hozzájáruló tőkebefektetések ösztönzésével és a humán vagyonba történő jelentős és gyors beruházással mozdíthatja olyan irányba a magyar gazdaságot, hogy az a gyors változásokba sikeresen tudjon bekapcsolódni. Ami a magyar gazdaság szerkezetének korszerűsítését illeti, ahhoz elsősorban az úgynevezett tudáságazatok: az infokommunikáció, az oktatás és kutatás-fejlesztés és a szakmai-tudományos, műszaki-szolgáltató tevékenység arányát kellene növelni. Másrészről a végzettségi struktúra is átalakításra szorul. A V4-országok statisztikai hivatalai által készített elemzés szerint ugyanis a 15–74 éves népesség iskolai végzettség szerinti megoszlása tekintetében 2016-ban Magyarország van az automatizálás okozta várható veszélyek szempontjából a legkockázatosabb helyzetben. Ugyanis nálunk volt a legmagasabb (23,2%) az alapfokú, és a legalacsonyabb (56,9%) a középfokú végzettségűek aránya. Csehországban a legalacsonyabb, 12,6%-os az alapfokú végzettségűek aránya. Az OECD-tanulmány szerint a V4-országok között a cseh munkahelyeket fogja a legkevésbé veszélyeztetni az automatizálás. Ehhez az is hozzájárulhat, hogy kutatás-fejlesztésre is a csehek fordítanak a legtöbbet. 2016-ban az egy főre jutó kutatás-fejlesztési ráfordításuk a magyar érték közel kétszerese volt, és meghaladta az EU28 átlagának háromnegyedét.

Magyarországon az alapfokú végzettségűek magas aránya lehet az egyik akadálya annak, hogy a munkaerő általános szakmai szintjét gyorsan és hatékonyan lehessen emelni, és a nagyobb tudást és képességeket igénylő munkahelyeket megfelelő mennyiségű és minőségű munkaerővel lehessen ellátni. Adódik tehát a feladat: az alapfokú végzettségűeket kell nyilvánvalóan leggyorsabban és elsősorban szakmai képzés segítségével a középfokú végzettségűek közé felemelni. De fontos a diplomások arányának növelése is, hiszen a robotizáció, digitalizáció egyre több felsőfokú végzettségű szakembert igényel. Magyarország pedig a 30–34 éves korosztályon belül felsőfokú végzettséggel rendelkezők tekintetében is el van maradva az EU-s átlagtól.

A gyors technológiai változásokba való sikeres bekapcsolódásunk legfontosabb feltétele tehát a képzettségi szerkezet javítása, a képzettségi szintek közötti előrelépés, illetve az általános, mindenkire érvényes tudásfelfrissítés és képességfejlesztés.

Egy dologról azonban nem szabad megfeledkeznünk! A robotizáció, mint említettük, elsősorban a könnyen gépesíthető, automatizálható munkahelyeket váltja ki. Kevésbé

vannak veszélyben a kreatív, empátiát, emberekkel való törődést, kézműves képességeket igénylő munkák. Éppen ezért ezek szerepe fokozódni fog. Azaz a „puha” tényezők felértékelődnek.

De érdemes idézni Haskel és Westlake (2018) figyelmeztetését is, amely szerint a negyedik ipari forradalom korában a legfontosabb értékteremtő és versenyképesség-javító tényezők az úgynevezett nem megfogható tényezők (intangible factors) lesznek, amelyeket „puha tényezőknek” is nevezünk. Ezek a tudáshoz, képességekhez, mentalitáshoz, értékrendhez kapcsolódó tulajdonságok. Érdemes megvizsgálni, hogy az országok negyedik ipari forradalomra való felkészültségét milyen tényezőkkel írják le a különböző versenyképességet elemző intézetek. Nyilvánvaló lesz, hogy a tényezők többsége úgynevezett „puha versenyképességi tényező”. Általában a negyedik ipari forradalom kapcsán ezek az elemzések a digitalizációra és robotizációra összpontosítják figyelmüket. Nézzük meg, hogyan értékeli néhány ismertebb kutatócsoport az egyes országok digitális felkészültségét, különös tekintettel a „puha tényezőkre”!

2.1. Az IMD digitális versenyképességi tanulmánya (2018)

Az IMD (2018) a digitális versenyképességet sokféle mutatóval méri. Vizsgálja a technológiai fejlettséget, a társadalom digitális tudásszintjét, a digitalizáció elterjedtségét az állami szolgáltatások területén, az üzleti életben, valamint a társadalomban általában. Elemzi továbbá az üzleti és társadalmi hozzáállást, a változások érzékelésének szintjét és a jövő változásaira való felkészültséget is.

Magyarország nem áll rosszul a technológiai felkészültség tekintetében. Például a széles sávú internet gyorsasága alapján az összehasonlított 63 ország között a 25.-ek vagyunk. Megnyugtató a helyezésünk a telekommunikációs beruházások mértéke tekintetében is (32. hely). A társadalom digitális tudásszintje vonatkozásában azonban két gyenge pozíciónk van: a digitális és technológiai tudásszintet mutató értékek alapján csak a 60., a munkavállalók digitális továbbképzésére vonatkozó mutató szerint pedig az 57. hely a mienk. Ezekre a helyezésekre azért nagyon fontos figyelni, mivel akármennyit költhetünk technológiára, ha nincs elég „értő” felhasználó. Ezek a helyezések a tudásberuházások fontosságára hívják fel a figyelmet, amit természetesen átfogóan kell értelmezni. Hiszen hiába fejleszt és kínál az állam elektronikus szolgáltatásokat a lakosságnak, ha tagjai – tudás hiányában – azokat nem tudják igénybe venni. Hiába kínálnak a vállalkozások neten szolgáltatásokat, ha az emberek a netet csak e-mailezésre, skype-olásra használják. Természetesen a netes szolgáltatások – csekkbefizetés, bankolás – elterjedéséhez a hozzáértésen kívül bizalomra is szükség van. Azt pedig az erősítheti, ha a társadalom tisztában van azzal, hogy mi is az a digitalizáció, milyen lehetőségekkel és veszélyekkel jár. Ez utóbbival kapcsolatban fontos a kiberbiztonság kérdése.

Az IMD digitális versenyképességi rangsorának összeállításához a következő, úgynevezett puha mutatókat vette figyelembe:

- kockázatvállalási készség,
- agilitás: nyitottság, mozgékonyág, alkalmazkodóképesség,
- a globalizációhoz való viszonyulás, beállítottság,
- innovativitás.

Természetesen sok további mutatót is elemeztek a kutatók. A vizsgált 63 ország között valamennyi mutató figyelembevételével a 46.-ak vagyunk. Viszont fel kell figyelni arra, hogy az úgynevezett puha mutatók tekintetében nagyon rosszul állunk, az 58.-ak vagyunk. Ez arra figyelmeztet, hogy nem csupán pénz, gépi és technológiai beruházások kérdése a digitális versenyképességünk javíthatósága. A kockázatkerülés, a nyitottság vagy az innovativitás ugyanis kulturális-társadalmi jellemző is. Nagyon fontos, hogy erre rámutassunk, és ezzel elkerüljük a felesleges pénzkidrást, helyette keressük meg és orvosoljuk a kulturális-társadalmi okokat.

2.2. A The Economist Intelligence Unit (2018) technológiai felkészültségi rangsora

A The Economist Intelligence Unit 2018. évi tanulmánya 82 ország digitális felkészültségét vizsgálja. Az elemzők három mutatócsoport együttes elemzése alapján készítették el a rangsort úgy, hogy végeztek egy adott időszakra vonatkozó és egy 2018–2022-es időszakra vonatkozó előrejelzést is. Magyarország mindkét időszakot tekintve a 40. helyen van. A három mutatócsoportból kettő foglalkozik a technológiai és infrastrukturális felkészültséggel, egy pedig az úgynevezett innovációval kapcsolatos nyitottságot értékeli. Az ezen csoportba tartozó mutatók többsége úgynevezett puha, viselkedési, szemléletet leíró mutató.⁴ A 40. helyünk önmagában nem rossz pozíció, azonban jelentősen rosszabb, mint a cseh és lengyel helyezés (26., 31. hely). A szlovák helyezés enyhén gyengébb, mint a mienk (49. hely). Az azért talán jó hír, hogy bár a részmutatókra nem ismerjük a helyezéseinket, de a tanulmányban kiemelt legrosszabb pozíciójú 10 ország között egyik mutató esetén sem szerepelünk. Igaz, a 10 legjobb között sem.

2.3. Digitális világ (2017)

Chakravorti és Chaturvedi (2017) digitális versenyképességi elemzése 60 országra terjed ki, és több mint 100 mutatót vizsgál. Ezek között hangsúlyozottan szerepelnek a nyitottságot, a változások elfogadását és az innovációra való készséget leíró indikátorok. Az elemzés statikus és dinamikus helyzetet is bemutat. A statikus a jelenlegi állapotot, a dinamikus pedig az úgynevezett „momentumot”, azaz „lendületet”, hajtóerőt, mozgásváltoztatásra irányuló készséget méri.

Az elemzés alapján négy csoportba osztják a vizsgált országokat. Ezek a következők:

- kiemelkedők (stand out),
- hezitálók/halogatók (stall out),
- gyorsan mozgók (break out),
- bajban lévők/lemaradók (watch out).

⁴ Sajnos az egyes mutatók szerinti magyar helyezést a részletesebb tanulmány tartalmazza, amely csak előfizetéssel érhető el.

A kiemelkedők csoportjában azok az országok vannak, amelyek már jelenleg is kiemelkedő eredményekkel büszkélkedhetnek, ráadásul dinamikusan haladnak is előre. A hezitálók/halogatók azok, amelyek jó helyzetben vannak jelenleg, de mintha megtorpannak volna, azaz lelassult a további fejlődésük, lendületet veszítettek. A gyorsan mozgók alacsony fejlettségi szintről indulnak, de gyors felzárkózásban vannak. Végül a bajban lévő/lemaradók azok az országok, amelyek jelenleg is gyenge eredményeket mutatnak fel, és nincsenek is lendületben a felzárkózás érdekében.

Az 5. ábra néhány ország helyezését mutatja. Az ábrából látjuk, hogy a V4-országok három eltérő csoportban vannak. Vezet Csehország, Lengyelország feljövőben, Magyarország és Szlovákia pedig lemaradóban van. Az elemzők a mutatók között elsősorban a környezetet jellemző puha indikátorokat vizsgálják. Ilyenek például a társadalmi bizalom szintje, a bürokrácia mértéke, a döntéshozatal kiszámíthatósága és átláthatósága, a kormányzati szabályozási rendszerek minősége, a tehetségek megtartását és vonzását biztosító társadalmi és üzleti légkör és kultúra, a vezetési-szervezési színvonal, általános társadalmi nyitottság, érdeklődés a digitalizációval kapcsolatban, a beruházásokat és az innovációt bátorító (vagy épp visszatartó) környezet, kapcsolatok, együttműködés, társadalmi dinamizmus és vitalitás.

Jelenlegi fejlettség			
erős gyenge		lassan mozgók	gyorsan mozgók
			Mozgási-változtatási készség
	Hezitálók / halogatók Svédország, Dél-Korea, Belgium, Kanada, Hollandia	Kiemelkedők Szingapúr, Hongkong, Nagy-Britannia, Új-Zéland, Izrael, Csehország	Gyorsan mozgók Lettország, Lengyelország, Törökország, Mexikó, Kína, India, Oroszország, Brazília
	Bajban lévő / lemaradók Magyarország, Szlovákia, Szlovénia, Görögország, Spanyolország, Peru, Egyiptom		

5. ábra

Digitális helyzet és fejlődés intenzitása

Forrás: CHAKRAVORTI–CHATURVEDI 2017, 8. ábra alapján saját szerkesztés

Az összes mutató figyelembevételével készült, a jelenlegi fejlettséget mérő V4-es rangsor a következő: Csehország (27.), Magyarország (32.), Szlovákia (33.) és Lengyelország (35.). Viszont a lendület, a dinamizmus, a felzárkózási készség vonatkozásában némileg módosul a sorrend: Lengyelország (12.), Csehország (29.), Magyarország (50.) és Szlovákia (57.). Ezek a pozíciók magyarázzák az 5. ábrán látható helyezéseket. A tanulmány külön felhívja a figyelmet a társadalmi bizalom fontosságára. Az elemzők szerint a bizalom az új gazdaság valutája, az a kapocs, amely összeköti az embereket, és egyben az a „kenőanyag”, amely a társadalmi-gazdasági rendszer működését a felesleges ütközések kiküszöbölésével megkönnyítheti. A bizalmi szint a kutatók szerint függ a társadalmi attitűdtől, beidegződésektől,

a viselkedési normáktól, az intézményrendszer működésétől, kiszámíthatóságától és megbízhatóságától, tehát többségében az úgynevezett puha tényezőktől, jellemzőktől, amelyekre a kormányzati intézményrendszer működése nagy hatással van. Ezeket a tényezőket a kutatók vizsgálataik során összekapcsolják a digitális eredményekkel és azok javításának sebességével. Az általánosan gyenge helyezésünket elsősorban a puha tényezők területén mért rossz pozícióink okozzák. A szerzők azt a következtetést vonják le, hogy a digitális forradalom sikeréhez egyes országokban szükség lesz a bizalmi szint forradalmi mértékű emelésére is.

Az eddigi tanulmányokból arra is felfigyelhetünk, hogy a negyedik ipari forradalom, a digitalizáció és robotizáció sikere nemcsak a technológiák gyors fejlődésétől, hanem a társadalmak változásokra való nyitottságától is függ.

2.4. Intelligens (smart) társadalmak

Ez a kutatás is a *Digitális világ* szerzőinek munkája, amelyet egy harmadik szerzőtárssal készítettek. Chakravorti többekkel közösen jegyzett tanulmánya (2017) így jellemzi az „intelligens” társadalmat: olyan társadalom, amelyben úgy terjed el a digitális technológia, hogy annak következtében javul az emberek jólléte, életminősége, erősödik a gazdaság, és javul az intézményrendszer hatékonysága. A szerzők ezzel a definícióval közel járnak ahhoz a meghatározáshoz, amelyet mi adtunk a nemzeti versenyképességre az 1.2. pontban.

A három fontos következményt így részletezik:

- emberek jólléte, életminősége:
 - mindenki tudása számít, képességeit maximálisan ki tudja fejteni,
 - lehetőségük van az embereknek az állandó fejlődésre, tanulásra;
- erősödő gazdaság:
 - jellemző a vállalkozószellem,
 - a gazdaság innovációalapú: a kormány beruház az innovációba, és a társadalom kész az innovációra,
 - a gazdaságra jellemző a válságállóság és az ellenálló képesség,
 - a gazdaság sokszínű, diverzifikált;
- hatékony intézményrendszer:
 - biztonság, megbízhatóság,
 - minőségi állami szolgáltatások,
 - erős bizalmi szint,
 - eredményorientáltság.

Látható, hogy az „intelligens társadalom” jellemzői között több olyat is találunk, amelyek egybeesnek a versenyképesség puha tényezőivel. (Ezt a témát részletesebben a 3. pontban tárgyaljuk.)

Általában fontosnak tartják a szerzők a társadalmon belüli és a cégek közötti együttműködést. Példaként 5 országot, Észtországot, Izraelt, Új-Zélandot, Dél-Koreát és Nagy-Britanniát vizsgálják meg azért, hogy megállapítsák, mennyire tekinthetők „intelligens országoknak”. Következtetésük, hogy bár az egyes részterületek vonatkozásában eltérő eredmények jellemzik ezeket az országokat, de végső soron mind az ötöt „intelligens országnak” lehet tekinteni. Az emberek jólléte tekintetében Új-Zéland van a legjobb

pozícióban, a gazdaság erejét tekintve Nagy-Britannia vezet, és az intézményrendszer hatékonysága tekintetében Észtország és Új-Zéland is jól áll. Izrael a gazdasági jellemzők között az innovativitásával emelkedik ki. A szerzők arra bátorítanak minden országot, hogy végezzék el az elemzéseket saját magukra vonatkozóan, hogy megállapíthassák a távolságukat az 5 vizsgált országtól.

Természetesen lehetne bővíteni vagy szűkíteni az összehasonlításra használt indikátorok körét. Azonban az kulcsfontosságú, hogy a negyedik ipari forradalom, a digitalizáció és robotizáció korában szükséges új egyéni és közösségi képességek szintjének megállapítása ne maradjon ki a vizsgálatból.

2.5. Globális vállalkozási index 2018 (Global Entrepreneurship Index 2018)

Ez a kutatás elsősorban nem a digitális versenyképességről, hanem az ahhoz fontos egyik tényezőről, a vállalkozószellemről és a nyitottságról szól. Eredményei azért is érdekesek, mert a vállalkozószellem, az azt befolyásoló környezeti tényezők, a vállalkozásokat körülvevő légkör nagymértékben befolyásolja a változtatási hajlandóságot, az innovációs szintet, és ezek következtében a negyedik ipari forradalomba való sikeres bekapcsolódás esélyeit és végső soron a versenyképesség alakulását.

A globális vállalkozói indexet a washingtoni székhelyű Globális Vállalkozási és Fejlesztési Intézet (Ács et al. 2018 GEDI) számítja ki már hosszabb ideje éves rendszerességgel. Vizsgálatuk indoka, hogy a vállalkozások jelentős szerepet játszanak a gazdasági fejlődésben azzal, hogy munkahelyeket teremtenek, problémákat oldanak meg és új tudást hoznak létre, amely ha hasznosul, akkor hozzájárul a hatékonyság növeléséhez. Az elemzés 2018-ban 137 országra terjedt ki. Az index kompozit mutató, amely 13 elemből épül fel. Ezek a következők:

- lehetőségek érzékelése,
- „start-up” képességek,
- kockáztatási hajlam,
- hálózatosodás,
- vállalkozást támogató társadalmi közeg,
- az új technológiák elterjedésének gyorsasága,
- humán vagyon képzettsége,
- versenyhelyzet,
- termékinnováció,
- folyamatinnováció,
- növekedési célok,
- nemzetközi szerepvállalás,
- kockázati tőke rendelkezésre állása.

Az egyes témakörök kapcsán a kutatók kérdőíves felmérést végeznek. A tanulmány általános és regionális elemzést is tartalmaz. Az átfogó index mellett a kutatók a részterületekre számított értékeket is közölnék.

Regionálisan a vizsgált 38 európai országot tartalmazó listát Svájc és Nagy-Britannia vezeti. Magyarország a 28., Csehország a 23., Szlovákia a 22., Lengyelország a 18. helyen van. 2017-ben is Svájc vezette a listát, de a második Svédország volt. A V4-országok 2017. évi helyezése: Magyarország 28., Csehország 24., Szlovákia 21., Lengyelország 19., vagyis Csehország és Lengyelország javította, Szlovákia rontotta pozícióját, a magyar helyezés pedig változatlan maradt. A teljes 137-es listán Magyarország az 50., Csehország a 38., Szlovákia a 36. és Lengyelország a 30. helyen van. 2017-ben Magyarország a 47., Csehország a 40., Szlovákia a 35. és Lengyelország a 31. volt. Ez esetünkben három, Szlovákia esetén egy helynyi lecsúszást, Csehország esetén kettő, Lengyelország esetén pedig egy helynyi előrelépést jelent.

A GEDI-felmérés nagy hangsúlyt fektet a vállalkozásokkal kapcsolatos puha tényezőkre. Ilyenek például a vállalkozásokkal kapcsolatos társadalmi megítélés, a kockázattárási hajlam, van-e a vállalkozókban késztetés arra, hogy növekedési stratégiát válasszanak, vállalkozással vagy inkább kapcsolatokkal lehet-e gazdasági sikereket elérni. A vállalkozói index összeállításánál így a képességek mellett jelentős hangsúlyt kapnak az úgynevezett aspirációk, egyéni törekvések, a személyes motivációk és attitűdök, magatartásformák, valamint a társadalmi kultúra kockázatvállalással, vállalkozásokkal szembeni beidegződései. Magyarország három puha tényező esetén van nagyon rossz pozícióban. Ezek a kockázatvállalási hajlam, a hálózatosodás és a társadalmi támogatottság.

A gyenge kockázatvállalói hajlam – más, például környezeti adottságok mellett – nyilvánvalóan összefügg a nemzeti kultúra erős bizonytalanságkerülő elemével. A hálózatosodás alacsony szintje pedig a társadalmi tőke bizalmi elemének gyengeségére utal. A társadalmi közeg vállalkozásokkal szembeni magatartása, esetenkénti ellenségesége szintén kultúrafüggő jellemző is lehet. Például okozhatja a 3.2. pontban ismertetett Trompenaars által meghatározott kulturális tényezők közül a teljesítménykultúra gyengesége, valamint a partikularista értékrend is. A kutatás kérdőíves háttere, mint minden kvalitatív kutatás esetén, szubjektív elemeket tartalmaz. Nem ismert a mintaszám és a reprezentáció mértéke sem. Nem tudjuk, hogy a különböző méretű és tulajdonú vállalatok milyen arányban szerepelnek a mintában.

Ettől függetlenül a kutatás előnye, hogy – más mutatók mellett – az úgynevezett puha tényezők szerepére, fontosságára is rávilágít.

A környezetünkben zajló gyors változások, amelyeket „negyedik ipari forradalomként” szoktak leírni, és amelyeknek főbb jellemzői a digitalizáció és robotizáció, átrajzolják a versenyképesség hagyományos fogalmát és szemléletét is. A korábbi, könnyen számszerűsíthető makromutatók, statisztikai adatok mellett megnő a nehezebben mérhető puha jellemzők szerepe. Ezek között elsősorban az innováció, a humán vagyoni minősége, a nyitottság, a kulturális jellemzők, a társadalmi tőke, a rugalmasság, a kockázatviselő készség és az ezek kifejlődését befolyásoló kormányzati minőség jut fontos szerephez.

A bizonytalan körülmények között a nemzeti versenyképességnek, amellyel a továbbiakban foglalkozunk, fontos elemei lesznek:

- a fenntarthatóság,
- a változásokkal szembeni ellenálló képesség (resilience), szívósság,
- az innovativitás és kreativitás,
- a tudásfelvevő képesség (knowledge absorptive capacity),
- a mozgékonyág, állandó tanulás, nyitottság (agilitás),
- a vállalkozószellem (entrepreneurship).

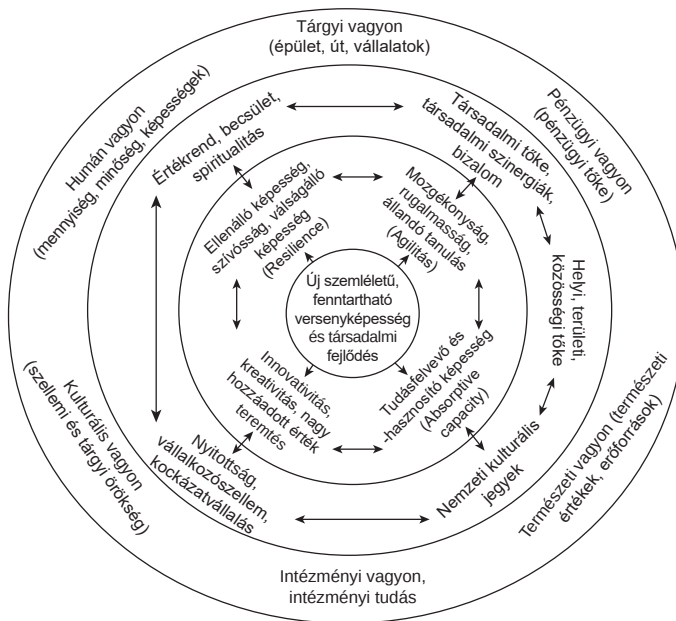
Ezekon kívül a versenypésség javításához hatékonyan kell hasznosítani és egyben folyamatosan kell gazdagítani a nemzeti vagyon különböző elemeit:

- a tárgyi vagyont,
- a pénzügyi vagyont,
- a természeti vagyont,
- az intézményi vagyont,
- a humán vagyont,
- a kulturális vagyont.

Ehhez stratégiai szemléletű, hosszabb távon gondolkodó vállalkozó és fejlesztő irányultságra képes kormányzati képességekre van szükség, amelyek hozzájárulnak ahhoz, hogy a társadalmat jellemző puha tényezők is támogassák az új szemléletű versenypésség kialakulását és folyamatos javulását. A puha tényezők közül a következők játszanak kiemelt szerepet:

- társadalmi tőke, társadalmi szinergiák, bizalom,
- helyi/közösségi tőke,
- nemzeti kulturális jegyek,
- szemlélet, nyitottság,
- értékrend, moralitás.

A fenntartható és új szemléletű versenypésség és társadalmi fejlődés összefüggésrendszerét a 6. ábra szemlélteti. A következő pontban pedig a versenypésség puha tényezőit elemezzük.

6. ábra

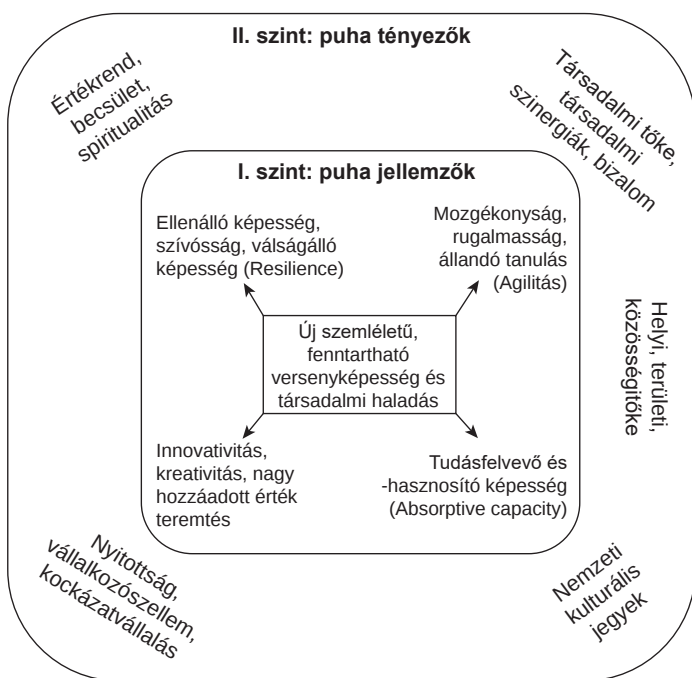
Az új szemléletű, fenntartható versenypésség és a társadalmi fejlődés összefüggésrendszere

Forrás: saját szerkesztés

VÁKÁT
OLDAL

3. A versenyképesség puha tényezői

Az előző pontban a 6. ábrán a külső körön a versenyképesség szempontjából fontos vagyonelemeket látjuk, amelyek a versenyképesség forrásai, megalapozói lehetnek. Ilyen például a tárgyi vagy a pénzügyi vagyon. Ezekről röviden a 3.3. pontban lesz szó. Vizsgáljuk meg azonban először a következő két körben található, a versenyképesség szempontjából különösen fontos puha elemeket és jellemzőket!

7. ábra

A versenyképesség puha elemeinek és tényezőinek két szintje

Forrás: saját szerkesztés

A versenyképességgel kapcsolatos puha tényezőket a 7. ábrán látható két szinten elemezzük. Az egyik szint a versenyképesség új szemléletét és tartalmát jelölő, a versenyképesség szerves, belső eredetű (endogén) jellemzőit, a másik az új szemléletű versenyképesség kialakítását segítő társadalmi és értékrendbeli jellemzőket mutatja be.

3.1. A versenyképesség új szemléletének jellemzői

A versenyképesség értelmezése a gyorsan változó környezetben, a negyedik ipari forradalom körülményei között megváltozik. Akár magának a szónak a tartalmát is újra-gondolhatjuk, vagyis azt, hogy valóban versenyezniük kell-e a nemzeteknek, és ha igen, miben, hogyan? Az nyilvánvaló, hogy nem abban kell egymást legyőzniük, hogy melyik ország tud még olcsóbb munkaerőt, még több adókedvezményt, állami támogatást, olcsó telephelyet és pályázati forrást felkínálni a külföldi tőkebefektetőknek. A nemzeti versenyképesség és az üzleti versenyképesség között, ahogyan azt az 1.2. pontban megvilágítottuk, van egy jelentős különbség. Ez pedig az, hogy az üzleti vállalkozások tulajdonosai a profitorientált befektetők, a nemzeteknek pedig az állampolgáraik javát kell szolgálniuk. Ezért a nemzeti versenyképességnek is az állampolgárok életszínvonala és életminősége állandó javítását kell biztosítania. Ezt a gondolatot így szemléltette Jose Mujica uruguayi elnök (2010–2015) egy konferencián tartott előadásában 2012-ben: „nem növekedni, hanem boldognak lenni születünk a világra”. De kapcsolódik ehhez Simon Kuznets Nobel-díjas közgazdász gondolata is,⁵ amely szerint egy nemzet jólléte egyáltalán nem következtethető ki a GDP-je nagyságából.

Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a vállalati és a nemzeti versenyképesség között nincs semmilyen kapcsolat. Minden országnak érdeke, hogy jól működő, sikeres, innovatív vállalatok működjenek a gazdaságában, olyanok, amelyek értelmes és jól fizető munkahelyeket hoznak létre. Viszont nem lehet elsődleges célja az üzleti vállalatok profitmaximalizálási céljainak támogatása, illetve a külföldi cégek túlzott térnyerésének elősegítése sem, mivel ezzel növelné a nemzetgazdaság külső tényezőktől való függőségét. Ebből következőleg a nemzeti versenyképesség – az életszínvonallal és életminőséggel összefüggő célok javítása érdekében – a nemzeti gazdaság megerősödését, az elért eredmények fenntarthatóságát és javíthatóságát, a válságokkal szembeni ellenálló képesség erősítését, a hazai és külföldi cégek egészséges arányát kell hogy jelentse. Ez egyben kijelöli az állam nemzeti versenyképesség-javító feladatait is, amelyekről már az 1.3. pontban is szó volt.

Vizsgáljuk most meg ezeket, a nemzeti versenyképesség szempontjából a 7. ábra I. szintjén jelölt fontos új elemeket!

3.1.1. *Ellenálló képesség, szívósság, válságálló képesség (resilience)*

Fontos megállapítanunk, hogy ezeket a tulajdonságokat egy nemzet nem biztos, hogy megörökli. Sőt történelmi tapasztalatai, kulturális jellemzői alapján lehetséges, hogy ezeket nem is fejlesztette ki. Viszont e jellemzőket tudatos állami fejlesztőmunkával létre lehet hozni. Ebből kifolyólag a kormányzati célkitűző, stratégiaalkotó és -megvalósító munka, amelyekről az 1.3. pontban volt szó, fontos feltétele az új tartalmú versenyképesség megteremtésének. Ennek sikere pedig nagymértékben függ a kormányzati rendszerek hatékonyságától.

⁵ A The Economist brit lap 2016 április 30.-i számában megjelent „The trouble with GDP” című cikk hivatkozása.

Az ellenálló képesség – amelyet hívhatnánk akár erős nemzeti immunrendszernek is – legfontosabb jegyei a következők:

- a gazdaság ágazati és tulajdon szerinti diverzifikáltsága,
- a hazai vállalkozások erősítése, erős innovatív középállamati szektor,
- hosszú értékláncok,
- regionálisan is kiegyensúlyozott fejlődés,
- erős középosztály, igényes hazai piac,
- a nemzetközi piacokon nagy hozzáadott értékkel, tudással versenyzés,
- a hazai tudásbázis erősítése (befektetés oktatásba, kutatásba),
- hatékonyan és hatásosan működő, értéket teremtő és nem romboló állami intézményrendszer.

Az ellenálló képesség erősítése természetesen nem csak állami feladat, ellenálló, erős helyi közösségeket, erős társadalmi tőkét is igényel, amelyekre a következő (3.2.) pontban térünk vissza.

Az ellenálló képesség ellentéte a sérülékenység (vulnerability). A gyorsan változó környezetben a nemzetek érdeke a sérülékenység csökkentése, azaz az ellenálló képesség erősítése. Ez azonban nem jelenthet a világban zajló változásoktól való elzárkózást, befelé fordulást. Ezért a versenyképesség-javítás másik fontos elemcsoportja a mozgékonyág, a rugalmasság, az állandó tanulás és szükség szerinti fejlesztés, azaz – indokolt esetben – a múlt tendenciáival való szakítás.

3.1.2. Mozgékonyág, rugalmasság, állandó tanulás (agility)

Ezek a jellemzők az újra, a proaktív, alakító változtatásra való nyitottságot jelentik. Az ellenálló képesség mellett ugyanis az is fontos, hogy értsük a körülöttünk zajló változásokat, azok hatásait előre tudjuk becsülni, és akciókat tudjunk kidolgozni a lehetőségek kiaknázására. Ez utóbbit éppen a gazdasági-társadalmi ellenálló képesség teheti lehetővé.

A változásokkal való sikeres „együttélés” folyamatos tanulást, esetenként felejtést igényel. Az utóbbi arra utal, hogy a változások miatt korábbi elképzeléseket, véleményeket esetleg újra kell gondolni, például a változások miatt már kedvezőtlennek váló befektetésekről esetleg le kell mondani. Ennek kapcsán fontos gondolat az úgynevezett útfüggőség (path dependence). Ez jelenti a korábbi berögződésekhez való ragaszkodást, azt a hitet, hogy ami működött korábban, az a jövőben is működni fog, vagy esetleg azt a szemléletet, hogy mi-nek változtassunk, ha – bár egyre lassuló tempóval – még „szalad a szekér”. A változtatás pedig kényelmetlen. Az útfüggőségre példa lehet az, amikor egy ország egy egykor sikeres, ám később tönkrement ágazat „feltámasztására” tesz kísérletet. Többek véleménye szerint ilyen hazánkban a buszgyártás újraindítása, annak ellenére, hogy sem a korábbi piacok, sem a szakemberek nincsenek már meg, ráadásul a magyar buszgyártás leállása óta erős nemzetközi szereplők jelentek meg a piacon. Természetesen nem kizárt, hogy egy ország sikeresen újra tud indítani egy régi ágazatot, azonban ezt a döntést kemény hatékonysági elemzésnek és jövőorientált piacvizsgálatnak kell megelőznie. A túlzottan erős útfüggőség akadályozhatja a versenyképesség-javítás szempontjából szintén fontos tudásfelvevő és -hasznosító képesség kialakulását.

3.1.3. Tudásfelvevő és -hasznosító képesség (knowledge absorptive capacity)

Ennek lényege, hogy a megismert új megoldásokat, lehetőségeket akarjuk és tudjuk is hasznosítani. Így azok beivódhatnak a mindennapok gyakorlatába. A nemzeti tudásfelvevő és -hasznosító képesség több, mint az egyes emberek vagy a cégek képessége. A $2 + 2 > 4$ szinergikus hatást az erős társadalmi tőke és bizalmi szint tudja kiváltani. Ez a képesség alapvetően fontos a kevésbé fejlett országok számára, mivel erőssége segíti, gyengesége pedig gátolja a felzárkózás esélyeit. A képesség segítheti továbbá a külföldi cégek által meghonosított új technológiák és tudás elterjedését, az úgynevezett „spillover”, tovagyűrűző hatás érvényesülését. Ennek erőssége függ a humán vagyoni minőségétől, az általános értékrendtől és a nemzeti kultúrák jellemző vonásaitól. Jó hatással lehetnek rá a kutatás-fejlesztési ráfordítások és a cégek, kutatóintézetek és egyetemek közötti együttműködés. Végso soron pedig ennek a képességnek a gyengesége akadályozza az innovációt.

3.1.4. Innovativitás, kreativitás, nagy hozzáadott érték teremtése

Ezek a versenyképesség tartalmára utaló jellemzők azt mutatják meg, hogy a fenntarthatóság, a társadalmi fejlődés érdekében hogyan kell versenyeznie egy országnak. Az innovativitás és kreativitás lehetővé teszi, hogy nagy tudást és hozzáadott értéket tartalmazó termékeket és szolgáltatásokat tudjon az ország előállítani és piacra vinni. Az innovativitás és kreativitás termelékenységet is növel, és végső soron hozzájárul a jól fizető munkahelyek létrejöttéhez. Mazzucato (2017) arra hívja fel a figyelmet, hogy a fenntartható, minőségi növekedést is elsősorban az innováción alapuló versenyképesség-javítás teszi lehetővé.

A sikeres innovációnak sok feltétele van. Közülük – a rendelkezésre álló erőforrások mellett – egyre nagyobb szerepet játszanak az olyan puha elemek, mint például a nemzeti kultúra jellemzői vagy a bizalmi szint. Az innováció sok bizonytalansággal és pénzügyi kockázattal is jár. Ezért a bizonytalanságtól tartó, azt elkerülni akaró társadalmakban nehezebb innovatív légkört kialakítani. Másrészt, ha nincs biztosítéka annak, hogy az innováció eredményeit ne lehessen jogtalanul megszerezni, vagyis az üzleti partnerek nem bíznak meg egymásban és a jogrendszerben, akkor az innovációval kapcsolatos érdekeltség nem lesz elég erős. Ezekre a tényezőkre a 3.2. pontban térünk vissza.

Összefoglalásként elmondható, hogy a nemzeti versenyképesség legfontosabb jellemzői elsősorban a nemzet életképességét, vitalitását erősítik, és úgy csökkentik a külvilágtól való függőségét, hogy közben folyamatosan tanul, fejlődik, keresi a javítási, jobbítási lehetőségeket.

A nemzeti versenyképességről általános szinten beszéltünk, de nem felejtetjük el, hogy regionális összetevői is vannak. A versenyképesség általános javítása csak kiegyensúlyozott, a fejlesztésben regionális egyenszilárdságot biztosító módszerekkel képzelhető el.

3.2. A versenyképességet befolyásoló társadalmi és értékrendbeli puha tényezők

Ezeket a jellemzőket a 7. ábra II. szintje tartalmazza. Ahogyan azt a bevezetőben elmondtuk, nem könnyű a társadalmi és értékrendbeli puha tényezőket egyértelműen meghatározni.

Az úgynevezett főáramú közgazdaságtan ezekről nem is hajlandó tudomást venni. Nézetei szerint, ami nem mérhető és nem modellezhető, az közgazdaságilag nem is értékelhető. Az élet azonban rácsófol erre az érvelésre. A tapasztalatok mellett a gazdasági eredmények is bizonyítják a puha tényezők fontosságát annak ellenére, hogy az okok és hatások közötti összefüggések természete és erőssége nem modellezhető absztrakt szinten. Viszont a puha tényezők is elemezhetők. Mérésüket elsősorban kvalitatív kutatások segítik, de a matematikai statisztika és a valószínűségszámítás is segítségül hívható elemzésükhöz. Az irodalmi források és a gyakorlati tapasztalatok alapján a nemzeti versenyképességet biztosan befolyásoló puha tényezőkként a következőket azonosítottuk:

- társadalmi tőke, társadalmi szinergiák, bizalom,
- helyi, területi, közösségi tőke,
- értékrend, becsület, spiritualitás,
- nyitottság, vállalkozószellem, kockázatvállalás,
- nemzeti kulturális jegyek.

Ezek a tényezők nyilván nem teljesen függetlenek egymástól. Például a kockázatvállalás szintje és a vállalkozószellem összefüggésben van a nemzeti kulturális jegyekkel, viszont a versenyképesség szempontjából mindkettő különlegesen fontos, ezért kiemelt vizsgálatuk indokolt. Másrészről lehetne további puha tényezőket is vizsgálni, viszont a versenyképességre való hatás szempontjából a felsoroltakat találtuk a legfontosabbaknak. Végül a választást befolyásolta az is, hogy a rendelkezésünkre álló hazai és külföldi felmérésekből mely tényezőkkel kapcsolatban sikerült adatokat gyűjteni.

3.2.1. Társadalmi tőke, társadalmi szinergiák, bizalom

Ezek a rokon fogalmak a társadalom szövetének egészségességét, a társadalmi kohézió, összetartás erejét mérik különböző szempontok szerint. Versenyképességre való hatásukat már hosszabb ideje vizsgálják, mégpedig az állam, a kormányzat működési hatékonyságával összefüggésben, ami arra utal, hogy a társadalmi tőke erősségét az állam, a mindenkor kormány működése is befolyásolja. Például az IMD versenyképességi kutató már 2001-ben, 19 évvel ezelőtt a versenyképességet mérő 4 mutatócsoport, a gazdasági teljesítmény, az üzleti szektor hatékonysága, az infrastruktúra minősége és a kormányzás hatékonysága közül az utóbbiban elemezte az úgynevezett társadalmi kohézió erősségének indikátorát. Akkor a vizsgált 49 ország között Magyarország a 47., tehát alulról a harmadik helyen volt. Lengyelország a 48., Szlovákia a 32., Csehország a 22. volt. A listát Luxemburg, Szingapúr és Dánia vezette. A versenyképesség valamennyi mutatóját figyelembe véve pedig a 49-es listán a 27. hely volt a miénk. Lengyelország a 47., Szlovákia a 37., Csehország a 35. helyen volt.

A legfrissebb, 2018. évi elemzés már 63 országra terjed ki. Közöttük, a társadalmi kohézió erőssége tekintetében az 52.-ek vagyunk. Szlovákia az 54., Lengyelország a 46. és Csehország a 22. A listát Norvégia, Dánia és Svájc vezeti. Az általános versenyképességi mutató alapján a 47. hely a miénk. A szlovákok pedig az 55., a lengyelek a 34., a csehek a 29. helyen vannak. A 3. táblázatban az általános versenyképességi és a társadalmi kohézióval kapcsolatos helyezések változását látjuk 2001 és 2018 között a V4-országokra vonatkozóan. A megvizsgált országok számának változása természetesen befolyásolja magát

a pozíciót, viszont a 4 ország helyzetének egymáshoz képesti alakulását ettől függetlenül elemezni lehet.

Azt látjuk a 3. táblázatban, hogy a társadalmi tőke erőssége és az általános versenyképesség alapján elért helyezések együtt mozognak. A legnagyobb lecsúszás a két mutatóra együtt Szlovákia esetén tapasztalható. Csehország előrelépett a versenyképességi listán, és a társadalmi kohézió tekintetében megőrizte pozícióját. A legnagyobb előrelépést mindkét mutatóra Lengyelország érte el. Magyarország mindkét mutató esetén rontotta pozícióját. Az együttmozgás figyelemre méltó jelenség, bár nyilvánvaló, hogy az általános versenyképességi helyezést az említett négy mutatócsoport indikátoraiból számított kompozit mutató határozta meg.

3. táblázat

*A V4-országok általános és társadalmi kohéziós helyezése 2001-ben és 2018-ban
(49 és 63 ország között)*

Ország	Általános versenyképességi pozíció		Változás	Társadalmi kohézió pozíció		Változás
	2001	2018		2001	2018	
Magyarország	27	47	–20	47	52	–5
Lengyelország	47	34	+13	48	46	+2
Csehország	35	29	+6	22	22	0
Szlovákia	37	55	–18	32	54	–22

Forrás: az IMD-rangsorok alapján saját szerkesztés

Mi is tehát a társadalmi tőke, a társadalmi szinergia és a bizalom? Ezeknek a fogalmaknak az irodalma rendkívül szerteágazó, de nincsen rájuk általánosan elfogadott definíció. A magyarázatokban közös az, hogy ezek a fogalmak:

- nem az egyénekre, hanem közösségekre vonatkoznak,
- emberek, embercsoportok kapcsolati rendszereit írják le,
- általában inkább informálisak, semmint formálisak,
- lassan épülnek fel, de könnyen tönkretelhetők,
- fontos elemük a bizalom, a közös értékek, hitek, viselkedési normák és a közös kultúra,
- csökkentik az egyes emberek elszigeteltségét, az elmagányosodás esélyeit,
- hozzájárulnak az ellenálló közösségek kialakulásához, támogatják a közösségi szolidaritást, az együttműködést,
- segítik az „alulról jövő” kezdeményezések felszínre törését, az együttes helyi cselekvés sikerét.

Ezért aztán a különböző szerzők is más és más elemeket hangsúlyoznak a társadalmi tőke kapcsán. Egyes esetekben a társadalmi összhang, az együttműködés, azaz a kohézió, máskor a bizalmi elem kap nagyobb hangsúlyt. De beszélnek társadalmi támogatásról, társadalmi kohézióról – mint például az IMD –, beágyazottságról, társadalmi egyenlőségről, csoport-

alapú identitásról, társadalmi szolidaritásról, közösségi cselekvésről és normákról, társadalmi beruházásokról, csoportdinamikáról és általában társadalmi kultúráról is. Észrevehetők az átfedések: elsősorban a nemzeti kultúra és a társadalmi tőke között nyilvánvalók a kapcsolatok. De a versenyképesség új tartalma kapcsán említett ellenálló képesség, szívósság és válságálló képesség is kapcsolatban van a társadalmi tőke erősségével. De nézzünk néhányat a társadalmi tőke leghíresebb kutatóinak megállapításaiból!

A társadalmi tőke egyik neves kutatója, Putnam (1995) szerint a társadalmi tőke a társadalmi kapcsolatok minőségét, ezen belül is a társadalmi normarendszert és az emberi kapcsolatokat jellemző bizalom mértékét fejezi ki. A társadalmi tőke gyengesége miatt gyengül a cégek, a beszállítók és a megrendelők, a vevők és a szállítók közötti bizalom, ami pedig rontja a versenyképességet, ugyanis a bizalmatlanság egyrészt rengeteg jogi és egyéb szabályozást tesz szükségessé, ami drágítja az üzleti műveleteket, másrészt rontja az üzleti együttműködés lehetőségeit. Az üzleti együttműködés, a szövetségek kötése viszont korunk tipikus jellemzője, ezért azok az országok, amelyekben a társadalmi tőke gyenge, versenyhátrányba kerülnek az erős társadalmi tőkájú országokkal szemben.

Halpern (2005) kutatásai szerint az erős társadalmi tőkájú országokban a gazdasági növekedés is magasabb. Fukuyama (1995) hasonló következtetésre jutott. Megvizsgálva különböző országok gazdasági eredményeit és a társadalmi tőke erősségét azt találta, hogy a kettő között szoros kapcsolat fedezhető fel. Whiteley (1997) további vizsgálatokat is végzett, amelyek alapján arra jutott, hogy a társadalmi tőke erőssége nemcsak a gazdasági növekedésre van jelentős hatással, de a lakosság számának növekedését is befolyásolja. A társadalmi tőke minőségét ugyanis kapcsolatba hozta a társadalom lelki egészségével, amelynek megléte viszont – véleménye szerint – pozitívan hat a gyermekvállalási kedvre, és csökkenti a korai elhalálozás esélyét. Whiteley ezért azt állítja, hogy a társadalmi tőkébe való beruházás fontosabb lehet egy ország számára, mint a fizikai tőkébe – például az útépítésbe – való beruházás.

A társadalmi tőke erejét fejezi ki az is, hogy egy ország jogrendszere, illetve annak gyakorlati érvényesülése mennyire következetes. Az erősebb társadalmi tőke alacsonyabb korrupciós szinttel, kisebb bürokráciával és az állami intézmények hatékonyabb és jobb minőségű működésével jár együtt. Bornschier (1989) szerint a politikailag hiteltelenné váló vezetés rohamos mértékben gyengíti a társadalmi tőkét.

Már az eddigiekből is nyilvánvaló, hogy a kormányok sokat tehetnek a társadalmi tőke erősítéséért. Először is saját viselkedésükkel mutathatnak példát. A becsületes, a közért tevékenykedő, hozzáértő, a társadalom véleményére őszintén kíváncsi kormány tevékenysége erősíti, az ellenkező tulajdonságokkal jellemezhető kormány pedig gyengíti a társadalmi tőkét. De mindennapi tetteivel és a közvetített értékrenddel is hatást gyakorol a kormány a társadalmi tőkére, amellyel tehát a kutatások szerint a gazdasági-társadalmi versenyképesség szoros kapcsolatban van. Éppen ezért elemzik a társadalmi tőkét a versenyképességgel foglalkozó kutatóintézetek, mint például a korábban említett IMD is. A társadalmi tőke, ahogy Wood és szerzőtársai (2013) rámutatnak, azért is fontos, mert nagyobb váratlan csapások esetén segít összefogni, összetartani a társadalmat. Másrészt pedig az egyének szintjén hozzájárul a fizikai és pszichológiai jólléthez, amely pedig a humán vagyonnak mint a versenyképesség egyik kiemelkedően fontos feltételének minőségi jellemzője.

Végül meg kell még említeni azt is, hogy a társadalmi tőkét több típusba szokták sorolni attól függően, hogy a társadalom mely csoportjai közötti kapcsolatrendszerrel van szó.

A szerzők a társadalmi tőke három típusát különböztetik meg: meghatároznak „bonding”, „bridging” és „linking” társadalmi tőkét. A „bonding”-ot megkötőnek, a „bridging”-et összekötőnek, a „linking”-et pedig összekapcsolónak fordíthatnánk.

A megkötés egy adott hálózaton, közösségen belüli vagy néhány csoport tagjai közötti erős kapcsolatok kialakítását jelenti. Általában ezek a közösségek valamilyen szempont vagy értékrend mentén szerveződnek, valamilyen hasonlóság van közöttük. Beszélhetünk például egy párt tagságáról, közeli barátok hálózatáról vagy egy adott egyházhoz tartozó emberek közösségéről. A jellemzőjük tehát a homogenitás. Az összekötés lazább, esetenként heterogénebb csoportok közötti kapcsolatot jelent, amelyeket bizonyos jellemzőik – ha lazán is – összekapcsolnak. Ezek általában törekenyebb kapcsolatokat jelentenek. Az elemzők arra figyelmeztetnek, hogy a „megkötő társadalmi tőkének” negatív társadalmi hatásai lehetnek, ugyanis az erős kapcsolatok együtt járhatnak mások kizárásával, külön előnyök érvényesítésével, úgynevezett járadékszerzési („rent-seeking”) törekvéssel. Ez pedig hátrányos a versenyképesség szempontjából. Ezzel ellentétben az összekötő társadalmi tőke, a heterogén összetétel miatt az innováció forrása lehet, ami pedig jó hatással lehet a versenyképesség javítására. A társadalmi tőke különböző lehetséges típusainak elemzésére konkrét adatok vizsgálatával a 6. pontban még visszatérünk. Az összekapcsoló társadalmi tőke lényege pedig, hogy eltérő nézetű, értékrendű emberek egymáshoz vagy intézményekhez azért kötődnek, mert azoktól valamilyen módon, például munkavállalóként függenek. Ez tehát túlmutat a közösségi kapcsolatokon, és inkább függőséget jelenít meg.

A következőkben röviden bemutatjuk a társadalmi tőke regionális szempontok szerinti értelmezését. Ezzel a témával azonban a továbbiakban nem foglalkozunk részletesen.

3.2.2. *Helyi, területi, közösségi tőke*

Ezeket a fogalmakat is felváltva használják egy szűkebb területi egységre vonatkozó társadalmi tőke jellemzésére.

A helyi, területi tőke fogalma közel egy évtizede jelent meg a regionális versenyképesség elemzésének terminológiai rendszerében. Jelentése napjainkra kezd kikristályosodni, egyértelművé válni, ám fogalmi összetevői még képlékenyek, gyakran változnak, definíciói között gyakran mutatkoznak tartalmi átfedések és eltérések.

Camagni (2008) szerint, tőle származik a fogalom, a területi tőke a helyi értékek együttese, amelybe beletartoznak a természeti és humán erőforrások, a működő szervezetek, a helyi kutatási intézmények, iskolák, kulturális és történelmi értékek.

Jóna (2013) szerint a területi tőke a térségben található láthatatlan és fizikai tőkefajták egészen alapul, a helyben beágyazódott források elemzésére vállalkozik. Megmutatja, hogy az adott térségben milyen és mennyi látható és láthatatlan vagyonelem halmozódott fel, ezeknek milyen a területi megoszlása, illetve milyen tőketípusból mekkora a kihasználatlan kapacitás vagy a hiány. Vannak, akik a helyi társadalmi tőkét is a területi tőke egyik elemének tekintik. Tehát szerintük a területi tőkébe a fizikai és nem fizikai, megfogható és nem megfogható – immateriális – helyi értékek egyaránt beletartoznak. Az immateriális javak meghatározó elemei a lokális közösség, a térgazdasági feltételek és folyamatok, a földrajzi tényezők, a területi miliő, a habitus és a beágyazottság, valamint az identitás és a kultúra.

A területi tőke a régió belső erőforrását jelenti, részben az örökölteket, részben pedig azokat, amelyeket folyamatosan épít. A területi tőke elmélete az endogén növekedési elméletekkel összhangban a fejlődési lehetőségeket a belső erőforrásokban, azaz a területi tőkében keresi. A területi tőke koncepciójának kidolgozásával a régió versenyképességének javítása és a lokális társadalom jólétének növelése a cél. A területi tőke számba veszi mindazokat a forrásokat, amelyek gazdasági előnyöket jelentenek, illetve jelenthetnek a térségben. Egyaránt méri azokat az anyagi és nem anyagi lehetőségeket, amelyek már hozzájárultak a lokális jóléthez, és azokat is, amelyek egyelőre kiaknázatlanok. Az elmélet azt állítja, hogy ha olyan beruházások történnek egy adott lokalitásban, amelyek úgy illeszkednek be, hogy a területi tőke elemeit a lehető leghatékonyabban képesek hasznosítani, akkor azzal a saját hasznuk mellett a helyi fejlődéshez is jelentősen hozzájárulnak. Vagyis a területi tőke értéke és a helyi fejlődés között összefüggés van. Jóna szerint minél nagyobb az adott régió területitőke-ellátottsága, annál magasabb lehet a fejlettségi szintje. Ez a megállapítás természetesen csak megszorításokkal igaz, mivel a területi tőke nem anyagi (immateriális) része önmagában csak ritkán jelent valódi értéket, ezt fel kell ismerni, aktualizálni, mobilizálni szükséges.

A területi tőke soktényezős fogalom, ezért mérése is nehéz. Jellemzően kompozit mutatókat szerkesztenek a kutatók, azonban az, hogy a kiválasztott elemek, amelyeket a mutatókban szerepeltetnek, és azok értékének becslése mennyire fogadható-e el „tudományos mérésnek”, viták tárgyát képezi. A mérési kísérletek között érdemes megemlíteni az úgynevezett „lokális kulturális indexet”, amelyet Matarasso (1999) annak bizonyítására dolgozott ki, hogy a helyi kultúra erősíti az adott lokalitás életképességét, vitalitását, az összetartozás érzését, sőt a szellemi és fizikai jóllétét is. Ezek fontos elemei a területi tőkének, és a gazdasági sikerhez is hozzájárulnak. Éppen ezért nem mindegy, hogy az erősségekre építő helyi kezdeményezések milyen szerepet kapnak a helyi fejlesztési politikában. Ezt jól érzékelteti az ipari parkok, és a szervesen egymáshoz kapcsolódó cégek, a klaszterek különbsége.

Az ipari park olyan ipari tevékenységre kijelölt terület, amelyet az állam, az önkormányzat vagy vállalkozók alakítanak ki azzal a céllal, hogy oda – kedvező üzleti környezettel – vállalkozásokat csábítsanak. Ameddig ott vannak, addig helyi adót valószínűleg fizetnek, amivel növelik a helyi bevételeket. Nem feltétele általában az ipari parkba költözésnek az, hogy a cég helyi munkaerőt alkalmazzon, helyi tudást hasznosítson, és az sem, hogy együttműködjön a helyi kisvállalkozásokkal. Az ipari parkokba ezért tipikusan a kínált kedvezmények miatt, gyakran rövid távú szemlélettel, költségminimalizáló céllal költöznek be cégek, közöttük nagy arányban külföldiek. Ha pedig nem jön be az üzlet, akkor bezárnak, odébállnak.

Fenntartható és dinamikus helyi fejlődést az egymással együttműködő, a tevékenységi láncolatukba a helyi erőforrásokat, tudást, vállalkozószellemet bekapcsolni tudó és akaró cégcsoportok biztosíthatnak. Ezeket klasztereknek vagy vállalati gazdasági rendszereknek nevezik. Az ilyen vállalkozáscsoportok megtelepülése óriási lendületet adhat a helyi fejlődésnek, sokféle munkahelyet tud teremteni, és ezért megállíthatja a szakemberek elvándorlását. Ezek a vállalkozástípusok szervesen beépülnek a helyi közösségekbe, társadalmilag felelősen viselkedve nemcsak a rövid távú profit maximalizálását tartják szem előtt, hanem hosszabb távon gondolkodva együtt kívánnak fejlődni a helyi közösséggel, ezért támogatják például a helyi kulturális és történelmi értékek megőrzését, hiszen nekik sem mindegy, hogy milyen

az a közeg, amellyel összhangban és nem tőle elkülönülten működnek. Amíg a hagyományos ipari parkokba betelepülő cégek általában az ötlettől, fejlesztéstől induló és az értékesítésig tartó teljes értéklánc egyetlen vagy kevés szakaszára, gyakran csak az összeszerelésre, a termelésre vállalkoznak, addig az egymással hálózatosan összefüggő szervezetek uralják a teljes értékláncot. Éppen ezért tudnak sokféle munkát kínálni a kutatás-fejlesztéstől, a gyártáson át a marketingig. Az így együttműködő cégcsoportnak része lehet egy helyi szakképző iskola vagy egy „közösségi egyetem” is, amelyik például megoldja a munkavállalók továbbképzését. Persze egy ilyen hálózathoz erős bizalmi légkörre, nyitottságra, együttműködési képességre és készségre, valamint hosszú távú szemléletre van szükség, amelyet éppen az erős helyi kultúra, identitás kínálhat. Éppen ezért ez a megoldás jobb minőségű emberi fejlődést, kiteljesedést tesz lehetővé a helyben lakók számára, vagyis erősíti a nemzeti versenyképesség jólléti, azaz életminőségi elemét. A témára bővebben a 3.4. pontban térünk vissza.

8. ábra

A területi tőkében rejlő versenyképesség-javító lehetőségek

Forrás: saját szerkesztés

Végül említsük meg, hogy a közösségi tőke fogalmát általában a területi, helyi tőkével azonos értelemben használják. Viszont kapcsolódik hozzá egy nagyon fontos, a nemzeti versenyképesség tartalmi elemét képező ellenálló képességhez, szívóssághoz és válságálló képességhez helyben hozzákapszolható fogalom: a fenntartható közösség fogalma. A fenntartható közösséget úgy jellemezhetnénk, mint amely „jó gazda” módjára gondozza és fejleszti a helyi természeti, társadalmi, tudásbeli, kulturális és fizikai vagyont azal a céllal, hogy javítani lehessen a helyi közösség életszínvonalát és életminőségét. Ebben az értelemben pedig a fenntartható közösség hozzájárul a fenntartható versenyképességhez és a társadalmi haladáshoz.

A területi tőke mérése, mint korábban említettük, nem egyszerű, legtöbb elemét – a fizikai értékek kivételével – elsősorban mélyinterjúk és kérdőíves felmérés segítségével lehet értékelni. Ettől függetlenül nem kétséges, hogy hatással van a nemzeti versenyképességre általában, de különösen annak regionálisan kiegyensúlyozott egyenszilárdságú fejlődésére. Az összefüggéseket a 8. ábra szemlélteti.

3.2.3. Értékrend, becsület és spiritualitás

Egy versenypésséggel foglalkozó szakkönyvben furcsán hangozhatnak ezek a fogalmak mint versenypésséget befolyásoló tényezők. Pedig bizonyított, hogy a társadalmi értékrend, azon belül az üzleti és emberi kapcsolatokat is jellemző értékek, különösen a becsületesség feltétlenül hatással vannak a versenypésségre. Ugyanis, ha egy társadalomban akár az egyének, akár a cégek azt érzékelik, hogy a becsületesség hiánya elfogadott, és nincsenek következmények, az visszatartja egyének esetén a kreativitást, rontja a teljesítményjavítással kapcsolatos motiváltságot. A cégek esetén pedig innovativitásellenes magatartásformákat alakíthat ki, illetve a fekete-szürke zónába mozdíthatja el a gazdasági szereplőket.

A spiritualitás is fontos tényező. Erről elsősorban az kell hogy eszünkbe jusson, hogy a profit, a pénz, a hatalom bármilyen áron való hajszolása szétzúzhatja a társadalom szövetét, ezzel ronthatja ellenálló képességét, gyengítheti immunrendszerét, ami pedig fontos versenypésség-javító tényező. A spiritualitás harmóniát, stabilitást, morális alapokat jelent a társadalmon belül, és hozzájárul ezért a humán és társadalmi fejlődéshez, ami több mint anyagi gyarapodás, amelyet például a GDP-vel lehet mérni. A spiritualitást kapcsolatba lehet hozni az üzleti etikával és a cégek társadalmi felelősségvállalásával.

Ezeket a jellemzőket szintén méri a versenypésséget elemző intézetek. Például az IMD 2018. évi versenypésségi tanulmánya szerint az üzleti etika tekintetében Magyarország a vizsgált 63 ország között az 59., Szlovákia az 58., Csehország a 38. helyen van. A listát, figyelemre érdemes módon, a versenypésségben általában is élenjáró Finnország és Dánia vezeti. A cégek társadalmi felelősségvállalása tekintetében sem jobb a helyzet: Szlovákia a 61., Magyarország ebben a rangsorban is az 59., Lengyelország az 54. és Csehország a 48.

Ezek a rendkívül rossz helyezések arra engednek következtetni, hogy a V4-országokban működő cégek elsődlegesen a rövid távú profitmaximalizálásban érdekelték, a társadalmat pedig elsősorban erőforrásnak tekintik a profittermelés folyamatában, és az időnként hirdett CSR, azaz vállalati társadalmi felelősségvállalással kapcsolatos programjaik elsősorban marketingcélokat szolgálnak. A hosszabb távon gondolkodó cégekre viszont az a jellemző, hogy tisztában vannak azzal, hogy a felelős magatartás versenyelőnyt jelenthet számukra. Egyrészt segítheti őket abban, hogy termékeik és szolgáltatásaik számára piacot találjanak, másrészt pedig könnyebben tudnak elkötelezett, motivált munkaerőre szert tenni, illetve az ilyen munkaerőt megtartani. Vannak egyébként ma már olyan szerzők, akik „spirituális tőkéről” mint a versenypésség egyik fontos erősítőjéről is beszélnek.

Ariavan és szerzőtársai (2016) szerint például sikeresebbek azok a társadalmak, amelyekben a szervezetek, legyenek azok profitorientált cégek vagy másféle szervezetek, valamint az egyének egyaránt becsületesen, tisztességesen, etikusan és morálisan viselkednek.

3.2.4. Nemzeti kulturális jegyek

A közgazdászok egy része azért nem foglalkozik a kultúra és a versenypésség kapcsolatával, mert a kultúrát megfoghatatlannak, mérhetetlennek gondolja. Erre Fukuyama (2001) így utal: a közgazdászok azért vonakodnak a kultúra tanulmányozásától, mert a kulturális tényezők nehezen mérhetők, és nehezen elválaszthatók az egyéb változóktól. Ezt vallotta már Harrison (1993) is, aki szerint egy társadalom sikerét a kultúra és nem a politika

határozza meg. Elismeri ugyanakkor, hogy a „kultúra” nehezen definiálható fogalom, mivel beleérthetjük a nemzeteket jellemző értékrendet, a viselkedési módokat, a szokásokat, az életmódot, a vallási és még további jellemzőket is.

Azonban ha a kultúrát a fejlettséggel való összefüggésében elemezzük, már könnyebb lehet a dolgunk. Például nagyon fontos, hogy a nemzeti kultúra hogyan viszonyul a kreativitáshoz, támogatja vagy gátolja azt. A nyitottságot, a kritikai szemléletet, az egyenlő elbírálást, a kísérletezést bátorító nemzeti kultúra az, amely jó hatással van a kreativitásra és – hozzátehetjük – a versenyképesség javítására is. Fontos továbbá a társadalmi bizalom. A bizalomhiány ugyanis túlzott centralizációhoz, bürokráciához vezet, ami pedig megöli a kreativitást. De rossz hatással van rá a korrupció is, amely a kapcsolati kultúrájú társadalmak egyik tipikus jellemzője. A túlcentralizáltság autokratikus, paternalista, klientúrát építő vezetést hozhat magával, amely megmerevíti a társadalmi viszonyokat, és megnehezíti a kreativitás érvényesülését.

Folytatva a gondolatsort, feltehető az a kérdés, hogy a hasonló erőforrásokkal rendelkező országok versenyképessége miért térhet el egymástól? Az egyik lehetséges válasz, hogy az eltérést éppen a kultúrák különbözősége magyarázhatja. Ilyen kulturális elem lehet, hogy például a vállalkozáshoz, a vállalkozóhoz pozitív vagy negatív érzések kötődnek-e, és ezzel összefüggésben az emberek örülni tudnak-e mások megérdemelt sikereinek, vagy nem, vagy hogy elfogadható-e az, hogy az előmenetel ne a teljesítményhez, hanem a kapcsolatokhoz kötődjön? Grube és Storr (2015) szerint is jelentős hatással van a nemzeti kultúra a gazdasági szereplők viselkedésére, és ezen keresztül a gazdasági eredményekre. A kultúra hatással van arra, hogy egy ország milyen gazdaságpolitikai célokat választ, mit tart fontosnak, és mit nem.

Híressé vált a témában a Harvard Egyetem neves professzorának, Landesnak a könyve is (1998), amelyben a szerző hosszú történelmi időtávon kereste a nemzetek gazdagságának és szegénységének okait. Elvetette a természeti adottságok, erőforrások vagy a földrajzi elhelyezkedés kínálta előnyöket mint a sikeres gazdaság fő feltételeit. A legfontosabb okokat olyan kulturális tényezőkben találta meg, mint a nyitottság, az innovativitás, a civilizált munkavégzés, a minőségre törekvés.

De megemlíthetjük Acemoglu és Robinson magyarul *Miért buknak el a nemzetek?* címmel 2013-ban a HVG Kiadónál megjelent könyvét is, amely szintén a nemzetek sikertelenségeinek okait kutatja. A szerzők azt firtatják, mekkora szerepük lehet egy ország gazdasági sikerességében a földrajzi, éghajlati viszonyoknak. Vagy, ha nem ezek hatnak az eredményekre, akkor vajon lehet-e hatásuk a kulturális különbségeknek, s ha igen, mekkora lehet ez a hatás? A két szerző a következtetéseiket 15 éves közös kutatás eredményeképpen végül úgy összegzi, hogy az eredményesség, a siker fő okát a kulturális különbségekben, ezeken belül is a nemzeti kultúra által alakított szervezeti, intézményrendszerbeli jellemzőkben, a szervezetek működésének hatékonyságában kell keresni.

Vannak, akik kulturális tőkéről írnak. Ennek fogalmát először a szociológus Bourdieu (1986) használta. Azt hangsúlyozta, hogy egy társadalom sikere mástól is függ, nem csak azon tényezőktől, amelyekre a közgazdászok összpontosítják a figyelmüket, vagyis azokra az eredményekre, amelyek pénzzel kifejezhetők. Bourdieu szerint a kulturális tőke azért fontos, mert megnöveli a célok elérése érdekében tett erőfeszítések hatékonyságát. Vannak természetesen ellenvélemények is. Geertz (1973) szerint például a kultúra nem tekinthető

tőkének, mivel a „tőke” inkább valami megfogható dolog. A kultúra viszont inkább a mindenkori társadalmi környezet része.

A kultúra valamennyi fajtáját, típusát nehéz lenne teljességében feltérképezni, hiszen az értelmezés sok mindentől függhet, például attól is, hogy az értelmező milyen szakterület felől közelíti a kultúrát. Ha az értelmező szótárak definícióit vizsgáljuk, a legegyszerűbb meghatározásként azt találjuk, hogy a kultúra, latinul cultura, a colo, colore, azaz „művelni” igéből származik, és eredetileg a föld megművelését jelenti. De értik rajta az emberiség által létrehozott anyagi és szellemi értékek összességét, a művelődés különböző területeit és annak a különböző népeknél való megnyilvánulását is. Ily módon beletartoznak a történelmi, művészeti hagyományok, az épített és természeti örökség, a múzeumok és tárgyaik, a könyvtárak, a zene, népzene, népdal, népművészet és festészet eredményei, az irodalom, az adott nemzetre jellemző gyerekjátékok és mesék, de az ipari és mezőgazdasági hagyományok és a konyhaművészet is. További értelmezés szerint a kultúra viselkedési forma, amely jellemezheti az egyént, egy ország szervezeteit, egyes régióit, de az egész nemzetet is. Ez esetben egyéni viselkedési kultúráról, szervezeti/vállalati/intézményi kultúráról, regionális/lokális/területi és nemzeti kultúráról beszélhetünk.

Mi a továbbiakban a versenyképesség szempontjából külön tárgyaljuk a kultúra hagyományos értelmezése szerinti kultúraelemeket, a művészeti hagyományokat és azok tárgyi megjelenését, és ezeket kulturális vagyónként – kulturális tőkeként – értelmezzük, ezekkel mint a versenyképesség vagyonelemeivel foglalkozunk. A versenyképesség puha tényezői között pedig a hosszú ideje zajló és a nemzeteket jellemző viselkedési formákkal, értékrendekkel, attitűdökkel mint kulturális jellemzőkkel foglalkozó kutatásokat vizsgáljuk. Ezeket átfogóan és kissé leegyszerűsítve nemzeti kultúráknak hívjuk.

A nemzeti kultúrák területén a legismertebb kutatási eredmények Hofstede-től (2003, 2010) származnak. Az 1928-ban született holland szociálpszichológus kiterjedt kutatásokban vizsgálta a nemzeti kultúrákat és azok gazdasági eredményességre gyakorolt hatását. A kultúrákat öt dimenzióval írta le, amelyek a következők:

- hatalmi távolság (kicsi vagy nagy),
- individualizmus, kollektívizmus,
- maszkulin, feminin értékrend,
- bizonytalanságkerülés (erős vagy gyenge),
- hosszú vagy rövid távú szemlélet.

A nagy hatalmi távolság azt jelenti, hogy a vezetők és a nem vezetők között nagy a szakadék. Ez általában erős centralizációt is jelent. A vezetők nem kíváncsiak mások véleményére, az ötletek, gondolatok nem vagy nehezen jutnak el a felsőbb szintekre. A rendszer előnyös lehet válsághelyzetekben, amikor gyors döntésekre van szükség, ezért nincs idő konzultációra. Viszont átlagos körülmények között a túlzott centralizáltság csökkenti a nemzeti tudástömeg, képességek hatékony hasznosításának esélyeit, vagyis gyengíti a tudásabszorpciók képességeket. De rossz hatással van a társadalom innovativitására is. Ezt érzékelteti, hogy az EU-n belül Magyarország a nagy hatalmi távolságú országok között van, és innovációban pedig az EU innovációs eredménytáblája⁶ alapján 2018-ban csupán a 21. helyet foglalja el.

⁶ European Innovation Scoreboard 2018. European Union 2018.

Ha mindenről feljebb döntenek, mint ahol a tudás és információ rendelkezésre áll, az növeli a hibás döntéshozatal esélyeit, ami miatt aztán túl gyakran kell módosítani, korrigálni a döntéseket, elbizonytalanítva ezzel a gazdaság szereplőit. Mindezek a jellemzők ronthatják a gazdasági fejlődés és a versenyképesség-javítás esélyeit is. Másrészt, ha a társadalom tagjai maguk is elfogadják a „ne szólj szám, nem fáj fejem” értékrendet, akkor azok az energiák, amelyeket a gazdasági folyamatok jobbítására lehetne fordítani, mellékvágányra terelődnek, és például a fekete gazdaságban való túlélésre fordítódnak. Az individualista értékrendű országokban nehéz csapatmunkát szervezni, mivel mindenki egyedül, saját maga akar előrejutni. Viszont korunk gazdaságában egyre jobban felértékelődik az együttműködés, a csapatmunka. Erre utaltak a klaszterekkel kapcsolatos eredmények is. Azonban nem kizárható, hogy egy individualista társadalomban is sikeresen együtt tudnak működni az egyének, szervezetek, az irányítás és a vezetés különböző szintjei. Ez például természetes lehet egy erős társadalmi tőkés országban.

A maskulin, feminin értékrend elsősorban arra utal, hogy mi az adott társadalomban a legfontosabb: a materiális javak minél nagyobb mennyiségének birtoklása vagy inkább az életminőség, a természeti környezet tisztasága, az emberek közötti jó kapcsolatok. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az ilyen kultúrában a növekedést nem tekintik egyenlőnek a fejlődéssel. Nyilvánvalóan az a jobb a fenntartható fejlődés szempontjából, ha az emberek nemcsak az anyagi javak megszerzésére törekkenek. Ez összefügg azzal is, hogy egy társadalomban az eredményeket általában mivel mérik. A maskulin társadalmak többnyire a szokásos kemény makromutatókkal – GDP, hiány, adósság, infláció stb. – jellemzik az elért eredményeket, és nem foglalkoznak az úgynevezett „puha, minőségi mutatókkal”, mint például az életminőséggel.

A rövid vagy hosszú távon való gondolkodás mögött is kereshetünk kulturális okokat. Például azt, hogy mennyire mernek előre tekinteni az emberek – és természetesen a cégek is –, vagy inkább a múltat élnek. Ez összefügg a környezeti, politikai kiszámíthatósággal. Ez egyben jelezheti a spiritualizmus teljes hiányát is, ami gyengíti a társadalmi tőkét.

Végül ejtsünk néhány szót a bizonytalanság kerülésének dimenziójáról. Ez azt jelenti, hogy a társadalom idegenkedik a változtatástól, hiszen az mindig bizonytalansággal jár együtt. De a vállalkozást mint tevékenységet sem kedveli túlzottan, hiszen a vállalkozás kockázatot jelent, a kockáztatás pedig veszteséget okozhat. Ha ez a szemlélet jellemző egy társadalomra, akkor általában az innováció sem erős, hiszen az innováció új dolgokra, változtatásokra való vállalkozást jelent, ami szintén kockázattal jár együtt. Anélkül, hogy Hofstede kutatásaival kapcsolatban további részletekbe bocsátkoznánk, látható, hogy ezek a jellemzők nyilvánvalóan hatnak egy ország gazdasági eredményeire, versenyképességére. Hofstede szerint pedig ezzel azért fontos tisztában lenni, mert ezek az értékek nehezen változtathatók. Hiszen, amint fogalmaz: „a nemzeti kultúra az agy kollektív beprogramozottsága” (HOFSTEDE 2003).

Magyarországra, Hofstede kategóriái szerint, az erős individualizmus, erős bizonytalanságkerülés, nagyon erős maskulinitás és nagy hatalmi távolság a jellemző. Ami az időhöz való viszonyunkat jellemzi, az inkább a rövid távú gondolkodás irányába mutat. Meg kell azonban említeni, hogy Hofstede 1970-es években végzett kutatásai óta Magyarországon sok változás következett be, amelyek hatással lehettek a nemzeti kultúrára is. Éppen ezért érdemes a kultúrát, elsősorban a gazdasági eredményekre és a versenyképességre gyakorolt hatásai miatt, újra górcső alá venni.

Hofstede az eredeti kutatás óta bevezetett még egy dimenziót, amelyet a „mérsékletesség, önuralom, visszafogottság” mértékével ír le. E dimenzió szerint a magyarok túlzottan is visszafogottak, és ezért hajlamosak a pesszimizmusra és a cinizmusra.

Hofstede kutatásai a mai napig folytatódnak, és a napjainkban egyre jobban érdemes rájuk odafigyelni. Hiszen, ahogyan a 2. pontban bizonyítottuk, a negyedik ipari forradalom új tudást, új képességeket igényel a társadalmaktól, amelyek hiányában képtelenek lesznek a változásokba való sikeres bekapcsolódásba. Az új képességek között pedig, ahogyan azt a nemzetek digitális felkészültségét vizsgáló kutatások bizonyítják, egyre fontosabbak a puha jellemzők, mint például a kockázatvállalási képesség és készség, a nyitottság, a vállalkozószellem, az újdonságra való kíváncsiság, a tanulni akarás.

A nemzeti kultúra kutatásának másik neves, holland–brit szerzőpárosa Trompenaars és Hampden-Turner. Közös, több kiadást is megért művükben (2012) elsősorban a kulturális jellemzőknek az üzleti vállalkozásokra gyakorolt hatásait vizsgálták. Viszont, mint látni fogjuk, ezek a jellemzők nemcsak az üzleti vállalkozások, hanem a gazdaság egészének sikerességére, versenyképességének javíthatóságára is hatással vannak.

Hét kulturális dimenziót vizsgálnak, amelyek közül a nemzeti versenyképesség szempontjából kettő különösen fontos.

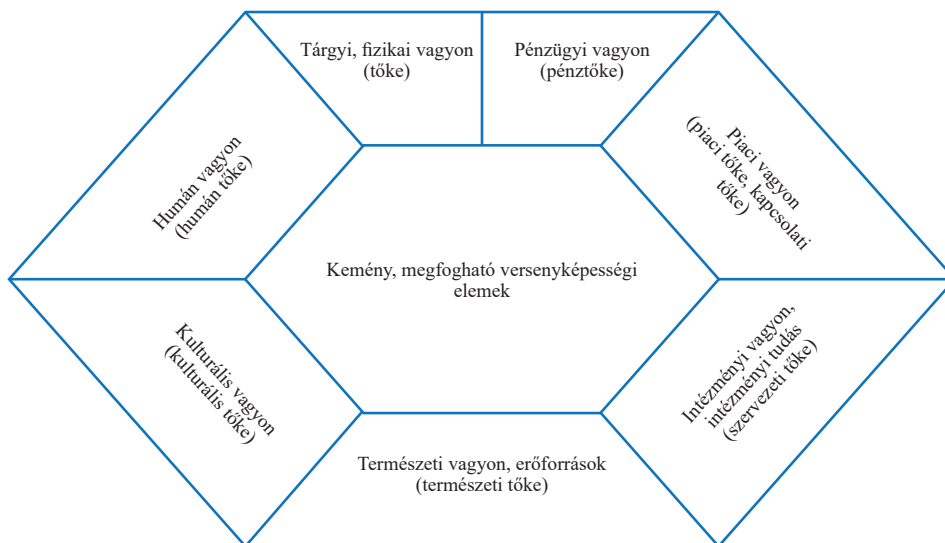
Ezek:

- a társadalom tagjainak viszonya az írott és íratlan szabályokhoz; eszerint a nemzeti kultúra univerzalista vagy partikularista lehet;
- a társadalomban az előrejutás, a pozícióba kerülés, a siker feltételei; erre vonatkozóan két kulturális jellemzőt fogalmaztak meg: a teljesítmény- és a kapcsolatalapú kultúrát.

Az univerzalista kultúra azt jelenti, hogy a törvények és szabályok politikai hatalomtól, rangtól, pozíciótól és személyes kapcsolatoktól függetlenül mindenki egyformán vonatkoznak. A partikularista kultúrákban viszont vannak olyan „kiváltságosok”, akik megtehetik, hogy kibújjanak tetteik következményei alól. Ezt a jellemzőt összefüggésbe hozzák a jogbiztonsággal, az igazságügy pártatlanságával és a korrupció mértékével. A versenyképességgel foglalkozó szakemberek rámutatnak arra, hogy a versenyképesség-javulás fontos feltétele az univerzalista értékrend, ugyanis csak ez biztosítja azt a tisztességes piaci versenyt, amelyben a többleterőforrások megszerzése a jó teljesítménytől, a kiváló piaci munkától, a vevők minőségi kiszolgálásától függ. Úgyis fogalmazhatnánk, hogy csak az univerzalista értékrend biztosít optimális erőforrás-allokációt. Az univerzalista értékrendnek azonban nemcsak az üzleti életben, hanem a társadalom minden szintjén és az egyes emberek viselkedésében is jelen kellene lennie. Főleg olyan szereplők esetén fontos ez, akik minták, példaképek lehetnek az egész társadalom számára. A partikularista kultúrát a „bonding”, megkötő társadalmi tőkével lehet rokonítani. Másrészt az ezzel jellemezhető országokra gyakran jellemző a korrupció elterjedtsége is.

Sok további kutatás is bizonyítja a nemzeti kulturális jegyek jelentős hatását a gazdasági teljesítményre. A Trompenaars-i dimenziókkal kapcsolatban nyilvánvaló, hogy a gazdasági sikert a teljesítmény és az univerzalista kultúra biztosítja a leginkább. A teljesítmény- és kapcsolati kultúra között az a különbség, hogy amíg az előbbivel jellemezhető társadalomban az előmenetel, a pozícióhoz jutás teljesítménytől függ, addig a kapcsolati kultúrájú társadalomban előrejutni elsősorban csoportokhoz, családokhoz, pártokhoz való tartozással lehet. Ha ez a jellemző, akkor kihasználatlan marad a társadalom tudása, képessége, és a működés valószínűleg költségesebb lesz.

3.3. A versenyképesség vagyonelemei

9. ábra

A versenyképesség vagyonelemei

Forrás: saját szerkesztés

Ezek az elemek a 9. ábra külső körén láthatók. Tartalmazzák a versenyképesség-építést segítő vagyonelemeket, amelyeket egy társadalomnak hatékonyan kell hasznosítania, nem szabad „túl használnia”, és gondoskodnia kell állandó karbantartásukról is. Tekintettel arra, hogy kutatásunk témája a versenyképesség puha jellemzőinek és tényezőinek köre, ezért ezen vagyonelemeket csak röviden vizsgáljuk. Meg kell azt is említeni, hogy bár a 9. ábra közepén az látszik, hogy a versenyképesség kemény, megfogható elemeit jelentik ezek a vagyon-elemek, azért teljes mértékben nem választhatók el a korábban elemzett puha tényezőktől.

3.3.1. Tárgyi, fizikai vagyon

Jelenti a rendelkezésre álló infrastruktúrát, az épületeket, gépparkot, technológiákat, amelyek színvonala nyilvánvalóan hatással van a versenyképesség alakulására.

3.3.2. Pénzügyi vagyon, pénztőke

Jelenti a nemzet rendelkezésére álló pénzvagyont, értékpapírokat és nemesfém-tartalékokat, beleértve az állami és a magánszférában lévőket is. A pénzügyi vagyon a fejlesztések forrása. A fejlesztések pedig a versenyképesség javításához járulnak hozzá.

3.3.3. *Piaci vagyon, piaci tőke*

Jelenti a történelem során kialakított piaci kapcsolatokat, megbízható partneri viszonyokat, együttműködési formákat. Ez valójában nem úgy „megfogható” vagyon, mint például az infrastruktúra, de mégis „materiálisnak” tekinthető, hiszen a gazdasági eredményekkel, a versenyképességgel való kapcsolata mérhető. Kiváló példa volt erre, amikor a rendszerváltásnál Magyarország elvesztette keleti piacait. Hatását megszenvedte az egész magyar gazdaság és a versenyképesség is. Egyébként a versenyképesség-elemző intézetek kiemelten vizsgálják az összehasonlított országok piacait, azok méretét mint versenyképességet befolyásoló tényezőt.

3.3.4. *Humán vagyon, humán tőke*

Minden nemzet számára a legfontosabb vagyonelem. Mennyisége és minősége egyaránt fontos. A fogyó népességű nemzeteknek gyengülhet a világban az érdekérvényesítő képességük.

A képzetlen lakosságú nemzetek nem képesek tudással versenyezni, így lemaradnak az azzal versenyzők mögött. A humán vagyon esetén van egyébként a legszorosabb kapcsolat a versenyképesség puha tényezőivel, mivel a humán vagyont nagyságán, képzettségén és egészségi állapotán kívül értékrendje, nézetei, hitei, motiváltsága, optimizmusa vagy pesszimizmusa is jellemzi. Ezek a jellemzők – amelyek a gazdasági teljesítményt és a versenyképességet jelentősen befolyásolják – már a puha tényezők közé tartoznak.

3.3.5. *Kulturális vagyon, kulturális tőke*

A 3.2. pontban elemeztük a nemzeti kultúrákat mint történelmileg kialakult, a társadalmak viselkedését, problémamegoldó „algoritmusait”, módszereit jelentő tulajdonságokat. Említettük, hogy ez a kultúraértelmezés nem esik egybe az úgynevezett kulturális vagyon vagy kulturális tőke értelmezésével, bár kapcsolat létezik közöttük. A kulturális vagyon jelenti a zenei, irodalmi, művészeti és műszaki értékeket és azok intézményrendszerét, a könyvtárakat, múzeumokat, színházakat. De részét képezi a nyelv és a gasztronómia is. A kulturális tőke maga is versenyképességi tényező, hiszen például háttere a turizmusnak. De versenyképességi elem azért is, mert elérhetősége és minősége a lakosság jóllétét, életminőségét befolyásoló tényező. A kulturális vagyon a tudásalapú versenyképesség tényezője, és segítségével nagy hozzáadott értéket teremtő szolgáltatások jönnek létre. Továbbá fontos jellemzője, hogy színezi a gazdaságot, növeli annak diverzifikáltságát. Endogén elem, belső képességekre építő, a gazdaság válságálló képességét, külső tényezőktől való függetlenségét erősítő versenyképességi elem. A kulturális tőke megőrzése, erősítése és gondos hasznosítása ezért a versenyképesség fenntarthatósága szempontjából is kritikus kérdés.

3.3.6. *Természeti vagyon, természeti erőforrások (természeti tőke)*

Jelenti a természeti értékeket, vizeket, erdőket, tavakat, általában a biodiverzitást, ásványi- és energiakincseket, növény- és állatvilágot, a Natura 2000 területeket. A gazdasági

versenyképesség növelése során nagy figyelmet kell fordítani arra, hogy a gazdasági növekedéssel együtt járó negatív hatások, negatív externáliák ne károsítsák a természeti vagyont, mivel a károsítás, a „túlhasználat” a jelen életminőségét és a jövő versenyképességét egyaránt rombolja. Ugyanakkor a természeti vagyon, például annak szépsége, a kulturális vagyonhoz hasonlóan a turizmuson keresztül endogén gazdasági fejlődési lehetőséget biztosíthat, és akár versenyelőnyt is jelenthet.

Pan Gimun ENSZ-főtítkárnak egy 2012. évi beszédében így fogalmazott: itt az ideje annak, hogy felismerjük, a humán és a természeti tőke legalább olyan fontos, mint a pénztőke. A természeti vagyon hasznosítása kapcsán tehát nagyon fontos a fenntarthatóság. Erre figyelmeztet a SolAbility⁷ fenntartható versenyképességi index számítása. A 2017. évi kötetükben azt bizonyították, hogy összefüggés áll fenn a GDP-vel mért növekedés és fenntartható versenyképesség között, de nem úgy, ahogy azt esetenként a gazdaságpolitikuskok bemutatják. Ugyanis nem akkor kell törődni a fenntarthatósággal, amikor a GDP már növekszik, hanem a fenntartható versenyképesség következménye a fenntartható növekedés.

Itt is tetten érhető egyébként a vállalati/üzleti szintű versenyképesség és a nemzeti versenyképesség különbsége. A vállalatok ugyanis rövid távú profitérdekelttségük következtében figyelmen kívül hagyhatják, hogy tevékenységük káros a természeti tőkére, például szennyezi a levegőt vagy a vizeket, vagy túlzott intenzitással termeli ki a faállományt. Viszont ezek a következmények rontják a jövő versenyképesség-növelésének esélyeit, illetve a lakosság életminőségét, amelynek állandó javítása a nemzeti versenyképesség javításának is fontos célja kell hogy legyen. Folyamatosan kell ezért elemezni a természeti erőforrás felhasználásának hatékonyságát. Ennek egyik mérési módja, hogy az adott évben összesen felhasznált természeti erőforrást viszonyítjuk a megtermelt bruttó hazai termékhez, a GDP-hez. A cél pedig az, hogy ennek a mutatónak az értéke csökkenjen. A természeti vagyon tekintetében a vizsgált 180 ország között a 81. helyen vagyunk.

3.3.7. *Intézményi vagyon, intézményi tudás, szervezeti tőke*

Ez a vagyonelem jelenti az ország intézményrendszeri felépítését, annak jellemzőit, a szabályozórendszer működését és minőségét, az intézményrendszer működési hatékonyságát, a társadalom felé közvetített értékrendjét, mégpedig történelmi perspektívában. Fontos jellemzői:

- a centralizáltság-decentralizáltság aránya,
- a szabályozottság mértéke (reguláció, dereguláció),
- a bürokrácia és a rugalmasság aránya,
- az átláthatóság és kiszámíthatóság mértéke,
- a korrupció szintje,
- a stabilitás, előretervezhetőség és a változások aránya,
- a kormányzati tudatosság és esetlegesség aránya a döntéshozatalban.

Összefoglalva a jó kormányzás és annak intézményrendszere fontos versenyképességi vagyonelem. Ez is olyan egyébként, amely kapcsolódik a versenyképesség puha tényezőihez, például a társadalmi tőke erősségéhez, az értékrendhez, becsülethez és spiritualitáshoz.

⁷ A SolAbility független elemző és szaktanácsadó intézmény. Irodája Dél-Koreában és Svájcban van.

3.4. A puha tényezők megjelenése a versenyképesség jellemzőiben

A versenyképesség jellemzőin, ahogyan azt a 3.1. pontban bemutattuk, azt értjük, hogy mi a versenyképesség tartalma, mivel versenyez egy ország. Elemeztük az ellenálló képességet, a mozgékonyt, az innovatív, a tudásfelvétel és -hasznosító képességet. Ezen képességek színvonalát kirajzolja két konkrét, a versenyképesség szempontjából fontos gazdasági szerveződés, a klaszteresedés és a hármas-négyes-ötös hurok (triple, quadruple, quintuple helix) rendszerének megvalósíthatóságát, illetve azok működésének sikerességét.

3.4.1. Klaszteresedés

Mik is azok a klaszterek (clusters)? Először is világossá kell tennünk, hogy – szemben a hazai értelmezéssel – a klaszter nem egyenlő az ipari parkkal. Utóbbi létrehozása tökéletes megoldás állami és helyi források felhasználásával, adó- és egyéb kedvezmények nyújtásával.

Az ipari park – mint korábban már említettük – olyan, általában jó közlekedési hálózatok közelében ipari tevékenységre kijelölt terület, amelyet az állam, az önkormányzat vagy vállalkozók alakítanak ki azzal a céllal, hogy oda – kedvező üzleti környezettel – vállalkozásokat csábítsanak. Ameddig azok ott vannak, addig helyi adót valószínűleg fizetnek, amivel növelik a helyi bevételeket, esetleg munkahelyeket is kínálnak a helyben élőknek. Nem feltétele azonban az ipari parkba költözésnek az, hogy a cég helyi munkaerőt alkalmazzon, helyi tudást használjon, és az sem, hogy együttműködjön a helyi kisvállalkozásokkal. Ezért jellemző több helyen is, hogy az ipari park kedvező környezetbe, nagyváros mellé települ, de a munkaerőt több tíz kilométerre fekvő falvakból, kisvárosokból buszokkal szállítja oda-vissza naponta, növelve az utak zsúfoltságát és a környezet szennyezettségét. Az ipari parkokban tipikusan a kínált kedvezmények miatt, gyakran rövid távú szemlélettel, költségminimalizáló céllal költöznek be cégek, közöttük nagy arányban külföldiek. Ha pedig nem jön be az üzlet, bezárnak, odébb állnak vagy esetleg újabb kedvezményeket, például helyiadó-csökkentést kérnek. Így módon a helyi adóbevételek is bizonytalanok. Nem jellemző az sem, hogy az ipari parkon belüli cégek között hosszú távú üzleti kapcsolat jöjjön létre. Az ilyen ipari parkok, azzal hogy megépülnek, illetve hogy cégek költöznek beléjük, rövid távon növelik a GDP-t, tartós és szerves fejlődést azonban nem eredményeznek.

Fenntartható és dinamikus helyi és országos fejlődést az egymással együttműködő, a tevékenységi láncolatukba a helyi erőforrásokat, tudást, vállalkozószellemet bekapcsolni tudó és akaró cégcsoportok biztosíthatnak. Ezeket korábban klasztereknek, mostanában pedig inkább „üzleti ökoszisztémáknak”, vállalati gazdasági rendszereknek nevezik. Az ilyen vállalkozáscsoportok megtelepedése óriási lendületet adhat a helyi fejlődésnek, sokféle munkahelyet tud teremteni, és ezért megállíthatja a szakemberek elvándorlását. Ezek a vállalkozástípusok szervesen beépülnek a helyi közösségekbe, társadalmilag felelősen viselkedve nemcsak a rövid távú profitmaximalizálást tartják szem előtt, hanem hosszabb távon gondolkodva együtt kívánnak fejlődni a helyi közösséggel, ezért támogatják például a helyi kulturális és történelmi értékek megőrzését, hiszen nekik sem mindegy, hogy milyen az a közeg, amellyel összhangban és nem attól elkülönülten működnek. Gyakran vállalnak felnőttképzést és továbbképzést is, ezzel hosszabb távra biztosítva a felkészült munkaerőt. Ez pedig sokkal jelentősebb, mint a helyi adófizetés.

Nézzük meg kissé részletesebben, mit jelent egy ilyen vállalati gazdasági rendszer (vagy egyszerűsítve nevezhetnénk üzleti hálózatnak). Amíg a hagyományos ipari parkokba betelepülő cégek általában az ötlettől, fejlesztéstől induló és az értékesítésig tartó teljes értéklánc egyetlen vagy kevés szakaszára, gyakran csak az összeszerelésre, a termelésre vállalkoznak, addig az egymással hálózatosan összefüggő szervezetek uralják a teljes értékláncot: kutatnak, fejlesztenek, értékesítenek és értékesítés utáni szolgáltatásokat is nyújtanak. Éppen ezért tudnak sokféle munkalehetőséget kínálni a kutatás-fejlesztéstől, a gyártáson át a pénzügyekig és marketingig. Az így együttműködő cégcsoportnak része lehet egy piackutató intézet, egy helyi szakképző iskola vagy egy „közösségi egyetem” is, amelyek például megoldja a munkavállalók továbbképzését. A hálózat együttes célja természetesen a kiváló minőségű és nagy hozzáadott értéket tartalmazó, minél inkább innovatív termékek és szolgáltatások kínálása a hazai és nemzetközi vevőknek. Ezzel hozzájárulnak a jobb árat és így az országnak is nagyobb értéket biztosító export arányának növeléséhez a teljes exporton belül. A hálózat tagjainak sokszínűsége, egymástól való tanulása erősíti a vállalkozói szellemet, a kreatív légkört, és növeli nemcsak a tudásteremtés, hanem a -hasznosítás képességét is. Ennek következtében a cégek nem egyénileg, elszigetelten, „magányos farkasként”, hanem egymást erősítve versenyeznek a piacon, és kapcsolatrendszerüknek köszönhetően akár nagyobb cégekkel is felvehetik a versenyt. A megtermelt nyereséget visszaforgatják egyrészt az egyes cégekbe, másrészt a hálózatba. Ezzel megvalósul a már korábban is többször említett „2 + 2 nagyobb, mint 4” szinergikus összefüggés, vagyis maga a jól működő hálózat is versenyelőnyé válik.

Azt mondhatjuk tehát, hogy az ipari parkok inkább a múlt, a tudást, az együttműködést és az innovációt felértékelő vállalati üzleti hálózatok pedig a jelen és a jövő jó megoldásai. Szerepük pedig a negyedik ipari forradalom, a digitalizáció és robotizáció korában fog igazán felértékelődni. Ezért érdemes ezek kialakulását, fejlődését kiemelten támogatni, továbbá fontos ezek üzleti környezetét a lehető legrugalmasabbá, vállalkozás- és innovációbarátabbá tenni. Ugyanis ha ez sikerül, akkor nagy valószínűséggel a GDP növekedése kevésbé függ a külső környezettől. A klaszterek jelenléte növeli a gazdaság diverzifikáltságát, hozzájárul az értéklánccok meghosszabbításához és mindezek következtében a gazdaság ellenálló képességének, válságálló képességének erősítéséhez.

Sikeres klasztereket lehet kialakítani például egészségügyi, turisztikai vagy élelmiszer-ipari tevékenységek köré. De kiváló lehetőséget kínál a klaszter létrehozására az úgynevezett körkörös gazdaság, azaz a hulladékmentes, energia- és anyagtakarékos munkaszervezés adott iparágban, gazdasági tevékenységi láncolatban. A körkörös gazdaság témakörében létrejövő klaszterek jelentősen javíthatják a természeti erőforrások hasznosításának hatékonyságát, új, innovatív megoldásokat dolgozhatnak ki, és ezzel jelentős nemzetversenyképesség-javítást tehetnek lehetővé. A klaszterek fejlesztése a gazdaságpolitika új iránya lehet, amellyel növelni lehet a nemzeti versenyképességet korunk gyorsan változó, sok bizonytalanságot hordozó, tudás- és innovációalapú gazdaságában. Nagy előnye a klasztereknek az is, hogy sokfélék és ezért jól fizető munkahelyeket tudnak létrehozni. További előny, hogy a klaszterekbe be tudnak kapcsolódni a helyi kisvállalkozások is.

A klaszterek létrehozása azonban nemcsak gazdaságpolitikai elhatározás kérdése. Létrejöttüknek és sikeres működésüknek ugyanis két alapvető és a versenyképesség puha tényezőjét jelentő feltétele van: a bizalom és az együttműködési képesség. A bizalom a klaszterek esetén a létrehozás és a működtetés alapfeltétele, enélkül nem is képzelhető

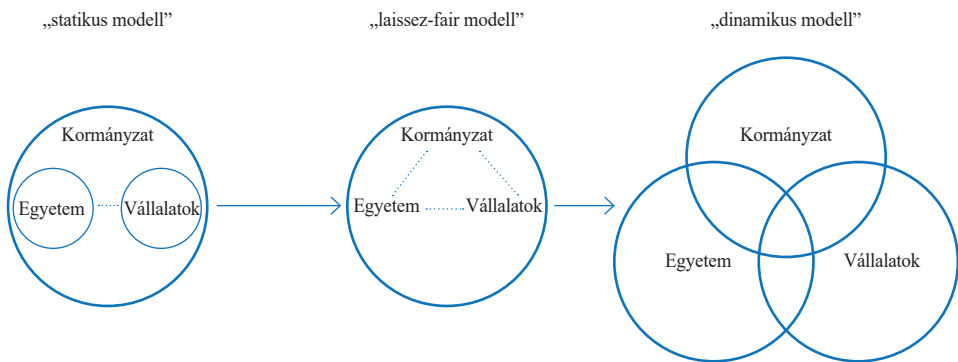
el a klaszter működése. Ezért sokkal könnyebb olyan országokban klasztereket létrehozni, amelyeket az erős társadalmi tőke, a magas bizalmi szint, általában az összefogásra való készség és képesség jellemez.

A bizalom mellett fontos az együttműködési képesség és készség is. Ez nem jelenti a verseny teljes kiküszöbölését. Viszont a klaszternek végül is együtt kell sikeresnek, versenyképesnek lennie, ami nem megy együttműködés nélkül. Az együttműködésre való képesség és készség összefügg az értékrenddel, a becsületességgel, a hosszabb távú értékeknek, a spiritualitásnak a rövid távú haszonmaximalizálás elé helyezésével.

Ezért meglepő, hogy 2016-ban a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal honlapján⁸ a következő definíció volt látható: „[A] klaszterek tagjai a költségeik csökkentése, valamint tevékenységük hatékonyságának növelése érdekében tömörülnek.” Sajnos azt kell megállapítanunk, hogy aki ezt a definíciót adta, az nem értette a klaszterek lényegét, hosszú távú, értékteremtő jellegét.

3.4.2. Hármás, négyes, ötös hurok (triple, quadruple, quintuple helix)

A hármás spirál (Triple Helix), ami egy innovációt felgyorsító szerveződés, Etzkowitz (2008) nevéhez fűződik. Lényege az egyetemek, a vállalkozások és a kormányzat összefogása, összehangolt cselekvéssorozata az innováció felgyorsítása és ezáltal az innovációalapú versenyképesség növelése érdekében. A hármasspirál-modellhez való eljutást a szerző a következőképpen szemlélteti:

10. ábra

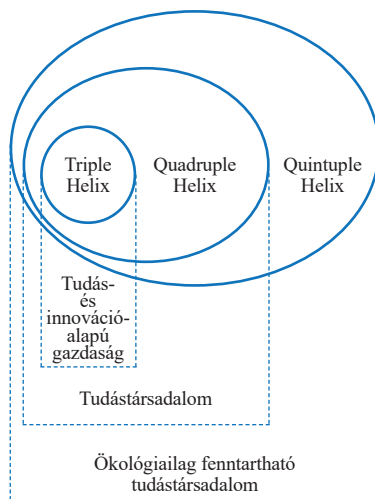
Hármasspirál-modellek

Forrás: ETZKOWITZ 2008, 1.1., 1.2., 1.3. ábrája alapján, 12., 13., 16. oldal

A statikus modell lényege, hogy a kormányzat kívülállóként tekint az esetleges egyetemi-vállalati együttműködésekre. A kapcsolatot a hierarchikusság jellemzi. A „laissez-fair”-modell lényege, hogy mindhárom szereplő, egymástól függetlenül vagy eseti együttműködés során „teszi a maga dolgát”. Az új, dinamikus modell pedig szerves, egyenrangú partnereként,

⁸ Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal. 2016. október 7.

hosszú távú együttműködésben megvalósuló kapcsolatrendszert jelent. Ez a rendszer ösztönzi a tudásteremtést és a tudástranszfert, a tudáshasznosítást egyaránt. A korábbi két, „lineárisnak” tekinthető modellel szemben a harmadik „nem lineáris” modell, amely oda-vissza kapcsolatokon, hálózatos működésen alapul. Ehhez azonban vállalkozószellemű kell hogy legyen a kormányzat és az egyetem egyaránt, az együttműködés hajtóeréjét pedig a vállalkozószemléletű egyetemnek kell adnia. Ehhez természetesen az egyetemeknek megfelelő erőforrásokkal – humán és anyagi – kell rendelkezniük. A kormányzat részéről pedig szintén a vállalkozószellemű hozzáállás a fontos. Ez jelenti a direkt beavatkozás helyett az ösztönzést, az innovációs légkör és környezet megteremtését, a centralizáció helyett az együttműködést.

11. ábra

*A tudásteremtés spirálja**Forrás: CARAYANNIS et al. 2012, 4., 2. ábra alapján*

Etzkowitz (2008) ezt „indirekt gazdaságpolitikának” nevezi, amelyben helye van az „alulról jövő kezdeményezésnek” (bottom-up planning system). Ez a megoldás jelenti a regionális szereplők bevonását is. A rendszernek továbbá „tanulórendszerként” kell működnie, azaz nyitottnak kell lennie a környezeti változásokra, a kínálgó lehetőségek kihasználására, ami magában foglalja a szükségszerű változásokat, a dinamizmust. A „hármashurok” modelljét később továbbfejlesztették. Carayannis és Campbell (2010) „kinyitva” a hármashurok-rendszert belevonta negyedik elemként a civil társadalmat. Ezzel – a civil innováció fontosságát is elismerve – szélesítette az innováció ötletbázisát.

Végül a negyedik fejlődési szintként, az „ötöshurok” esetén a fenntarthatóság vagy – ahogyan a szerzők nevezik – az „öko-innováció” és „ökovállalkozás” került új elemként a rendszerbe.

Carayannis és szerzőtársai (2012) ezt a rendszert a 11. ábrán látható összefüggésekkel szemléltetik.

Az „ötös spirál” ily módon figyelembe veszi a társadalmi tőkét és a természeti tőkét egyaránt, és az 5 elem kölcsönös egymásra épülésével javasolja a fenntartható versenyképesség megvalósítását.

Összefoglalásként arra érdemes figyelni, hogy a háromféle spirálmodell lényege az együttműködés és a bizalom különböző társadalmi szereplők között, amelynek következtében új és hasznosítható tudás és innováció jön létre. Ez dinamizálja a társadalmat és lehetővé teszi a tudással, innovációval való versenyzést. Viszont működése elsősorban nem „kemény tényezőkön”, technológián, pénzen, hanem bizalmon, együttműködési kultúrán, értékrenden, vagyis a versenyképesség puha tényezőin múlik. Ehhez pedig a kormányzati intézményrendszer hatékony és innovációbarát működése az egyik elengedhetetlen feltétel.

3.5. Hogyan versenyez Magyarország: adatok a versenyképesség jellemzőivel és tényezőivel kapcsolatban

Az elméleti fejtegetések után vizsgáljuk meg néhány tipikus mutató segítségével, mennyire felkészült a magyar gazdaság a tudásalapú versenyre, elegendő-e a mai tudásberuházások ahhoz, hogy a negyedik ipari forradalomba való sikeres bekapcsolódásra a humán vagyunkat felkészítsük. A felkészültségünket és a tudásberuházások szintjét a következő indikátorokkal jellemezzük:

- gazdasági szerkezet:
 - az értékláncok hossza,
 - a feldolgozóiparon belül a tudás- és innovációigényes ágazatok fejlődési intenzitása,
 - foglalkoztatás a high-tech és tudásintenzív ágazatokban (termelésben és szolgáltatásban együtt),
 - a vállalati szektorban foglalkoztatott összes munkavállalóból a tudásintenzív munkahelyeken dolgozók aránya,
 - az innovatív vállalkozások aránya;
- humán vagyon:
 - mennyiségi jellemzők:
 - természetes fogyás;
 - minőségi jellemzők:
 - a lakosság végzettségi szint szerinti összetétele,
 - műszaki-tudományos végzettségűek száma 1000 főre vetítve,
 - műszaki-tudományos doktori fokozattal rendelkezők száma 100 főre vetítve,
 - felnőttképzésben részt vevők aránya;
- tudásberuházások:
 - állami oktatási kiadások,
 - kutatás-fejlesztési ráfordítások (összesen, az állami és a felsőoktatási szektorban).

3.5.1. Gazdasági szerkezet mutatói

3.5.1.1. Értékláncok hossza

Ez a mutató azt méri, hogy egy adott termék vagy szolgáltatás előállításának valamennyi műveletéből értékben hány százalék készül egy adott országban. Minél hosszabbak az értékláncok, annál diverzifikáltabb, színesebb a gazdaság, és ezért annál többféle munkalehetőséget képes kínálni a munkavállalóknak. Fontos az is, hogy minél hosszabbak az értékláncok, annál nagyobb a helyben előállított új érték, amely a bérek színvonalára, azaz az életszínvonalra is hatással van.

Az Eurostat adatai alapján 2016-ban néhány országban a 4. táblázat szerint alakult az értékláncok hossza az iparban és a szolgáltatásoknál.

4. táblázat
Értékláncok hossza (%) az iparban és a szolgáltatásokban (2016)

Ország	Ipar	Szolgáltatás
	%	
Magyarország	26,3	57,8
Lengyelország	31,5	56,3
Csehország	28,9	50,8
Szlovákia	23,2	51,0
Szlovénia	34,3	56,0
Ausztria	31,6	60,2
Németország	35,9	60,4

Forrás: Eurostat

Milyen következtetéseket szűrhetünk le a 4. táblázatból? Azt látjuk, hogy 2016-ban a magyarországi iparban a legrövidebbek az értékláncok, itt keletkezik a legalacsonyabb hozzáadott érték. Ez azt érzékelteti, hogy az iparban sok az alacsonyan fizetett, összeszerelést végző munkahely. A szolgáltatások területén jobb a helyzet, ott a magyar érték közelebb van a két fejlett országhoz.

Általában is arra érdemes azonban figyelni, hogy a kevésbé fejlett, kevésbé versenyképes V4-országok esetén rövidebbek az értékláncok, ami azt mutatja, hogy kevesebb a helyben végzett innováció. Így a nemzeti versenyképesség is kevésbé tudásalapú, mint a fejlett országok esetén.

3.5.1.2. A feldolgozóiparon belüli high-tech, azaz tudás- és innovációigényes ágazatok fejlődési intenzitása

A tudásalapú versenyzés egyik jellemzője, hogy a feldolgozóiparon belül növekvő arányt képvisel az úgynevezett high-tech, azaz tudás- és innovációigényes ágazatok aránya.

Magyarországon a high-tech feldolgozóipari volumenindex 2010 évhez képest (azt 100%-nak tekintve) 2017-re csak 40%-kal nőtt, miközben például Csehországban, Lengyelországban és Ausztriában több, mint megduplázódott (Csehország 106%-os, Lengyelország 145%-os és Ausztria 119%-os bővülés). Ez összhangban van azzal, hogy Magyarországon rövidebbek az iparban az értékláncok és az ágazatok között kisebb arányt képviselnek az úgynevezett high-tech ágazatok.

Az Eurostat a következő iparágakat sorolja a high-tech csoportba:

- gyógyszeripar,
- számítógép-, elektronikai és optikai ipar,
- repülőgépgyártás, űrkutatás.

Ahhoz, hogy a magyar gazdaság tudással és innovációval versenyezhesen, fontos lenne, hogy a high-tech ágazatok aránya gyorsabban növekedjék, így erősödjék szerepük a gazdasági szerkezetben belül.

3.5.1.3. Foglalkoztatás a technológia és tudásintenzív ágazatokban (termelésben és szolgáltatásban együtt)

A tudás- és innovációalapú versenyképesség fontos jelzője, hogy az összes foglalkoztatottból hány százalék dolgozik a high-tech tudásintenzív termelésben és szolgáltatásokban együttesen, illetve külön-külön, illetve hogy hogyan alakul ez az arány: nő vagy csökken.

Az 5. táblázatban az együttes arányt, illetve annak változását látjuk 2011-ről 2017-ben. A 5. táblázat pedig külön-külön is részletezi a high-tech és tudásintenzív termelést és szolgáltatást.

5. táblázat

Foglalkoztatás a high-tech és a tudásintenzív gyártásban és szolgáltatásban együttesen 2011-ben és 2017-ben (a teljes foglalkoztatottságon belüli százalékos érték)

High-tech gyártás és tudásintenzív szolgáltatás

Ország	2011	2017	Változás százalékpont
	%		
Csehország	4,5	4,7	+0,2
Észtország	4,1	5,5	+0,4
Írország	7,7	8,3	+0,5
Lettország	3,0	3,6	+0,6
Litvánia	2,2	2,5	+0,3
Magyarország	5,3	4,8	−0,5
Ausztria	3,5	4,4	+0,9
Lengyelország	2,7	3,0	+0,1
Szlovákia	4,1	4,4	+0,3

Ország	2011	2017	Változás százalékpont
	%		
Finnország	5,8	5,7	−0,1
Svédország	4,9	5,0	+0,1
EU28	3,9	4,0	+0,1

Forrás: Eurostat

A high-tech gyártásba tartozó ágazatok, mint láttuk a korábbiakban, a következők:

- gyógyszeripar,
- számítógép, elektronika, optika,
- repülőgépgyártás, űrkutatási eszközök.

A high-tech tudásintenzív szolgáltatások közé az Eurostat a következő tevékenységeket sorolja:

- kommunikációs szolgáltatások (film, videó, TV-programok előállítás, hangrögzítés, zenei kiadványok),
- számítógépes programozás, szaktanácsadás és kapcsolódó tevékenységek,
- információszolgáltatás,
- tudományos kutatás-fejlesztés.

6. táblázat

Foglalkoztatás a high-tech és tudásintenzív gyártásban, továbbá szolgáltatásban az összes foglalkoztatott százalékában (2017)

Ország	High-tech gyártás (%)	Tudásintenzív szolgáltatás (%)
Csehország	1,6	3,1
Észtország	1,1	4,4
Írország	2,9	5,4
Lettország	0,5	3,1
Litvánia	0,4	2,1
Magyarország	2,4	2,4
Ausztria	1,3	3,1
Lengyelország	0,8	2,2
Szlovákia	1,6	2,8
Finnország	1,0	4,7
Svédország	0,7	4,3
EU28	1,1	2,9

Forrás: Eurostat

A magyar adatok, az EU-s átlaghoz képest, egyik szektorban sem rosszak. Viszont fel kell figyelni arra, hogy a fejlett gazdaságú országok esetén a tudásintenzív szolgáltatásokban jelentősen nagyobb a foglalkoztatottak aránya. A V4-országokban, Magyarország kivételével, szintén a tudásintenzív szolgáltatásban nagyobb a foglalkoztatás. Magyarország esetén pedig 50–50%-os a megoszlás. Érdeemes végül megemlíteni, hogy a feldolgozóiparban Magyarországon 2017-ben a foglalkoztatottak 22,4%-a dolgozott, ami 2011-hez képest 1,1 százalékpontos növekedés. Az EU28 átlaga 2017-ben 15,5%, ami a 2011 évi értéknél 0,2 százalékponttal kevesebb. Az osztrák érték 15,7%, ez 0,2 százalékpontos csökkenés. Csökkent a feldolgozóipari foglalkoztatás egyébként csaknem minden fejlett gazdaságú nyugat-európai országban, miközben a V4-országokban nőtt, aminek oka a fejlett országok feldolgozóipari cégeinek növekvő befektetése a V4-országokban.

3.5.1.4. A vállalati szektorban foglalkoztatott összes munkavállalóból a tudásintenzív munkahelyeken dolgozók aránya

Ez az indikátor abban tér el az előzőtől, hogy míg az csak a high-tech és tudásintenzív ágazatokban foglalkoztatottak arányát vizsgálta az összes foglalkoztatotton belül, ez a mutató a teljes vállalkozói szektorban veszi számba a tudásigényes munkahelyeken dolgozók arányát a teljes foglalkoztatásból.

7. táblázat

Tudásalapú foglalkoztatás a vállalati szektorban az összes foglalkoztatott arányában (2017, %)

Ország	Foglalkoztatotti arány (%)
Magyarország	11,6
Csehország	12,9
Lengyelország	10,3
Szlovákia	10,6
EU28	14,2
Ausztria	15,0
Norvégia	14,8

Forrás: Eurostat

A táblázatból azt látjuk, hogy a V4-országok adatai között a magyar a második legjobb, de jelentősen el van maradva az EU-s átlagtól és az osztrák, valamint német adattól is.

3.5.1.5. Az innovatív vállalkozások aránya (2014, %)

Innovatív vállalkozásokon értjük az innováció valamelyik formájában a vizsgált időszakban előrehaladást mutató céget. Az innováció lehet termék, folyamat, szervezeti, vezetési és piaci innováció. A 8. táblázat azon cégek arányát mutatja, amelyek a felmérés időpontjában a vizsgált évben bevezetett bármilyen innovációról be tudtak számolni.

Azt látjuk, hogy az innovatív vállalatok aránya tekintetében a V4-országok között 2014-ben a harmadik helyen vagyunk. De a legjobb eredményt felmutató Csehország is messze le van maradva az osztrák és német értékek mögött. Ez is arra enged következtetni, hogy a V4-országokban működő cégek kevésbé tudásalapú munkahelyeket teremtenek. Ez gátolja természetesen a tudással való versenyzést. Ezzel szemben a fejlett országokban több tudásalapú munkahely áll rendelkezésre, ami egyben a magasabb bérekben is megnyilvánul. A V4-országok között a legmagasabb átlagbér Csehországban van, ami nyilvánvalóan összefüggésben van a tudásintenzív munkahelyek nagyobb arányával.

8. táblázat

Az innovatív vállalkozások aránya (2014)

Ország	Az innováció bármely típusát végzők aránya (%)
Magyarország	25,0
Csehország	42,0
Lengyelország	21,0
Szlovákia	31,8
EU28	49,1
Ausztria	59,5
Norvégia	67,0

Forrás: Eurostat

3.5.2. Humán vagyon: mennyiségi és minőségi mutatók

3.5.2.1. A természetes fogyás mértéke

Egy nemzet legfontosabb erőforrása a humán vagyona. Ennek mennyisége és minősége teszi lehetővé a versenyképesség tudásra építő javítását. Éppen ezért fontos versenyképességi mutató a rendelkezésre álló humán vagyon alakulása. Természetes fogyásról akkor beszélünk, ha a halálozások száma meghaladja a születéseket. Magyarországon tartósan magas a természetes fogyás mértéke. 2017-ben még romlás is bekövetkezett, a 2016. évhez képest a fogyás 18%-kal nőtt: 34 000-ről 40 100-ra, vagyis 6100 fővel. A fogyást a születések számának csökkenése és a halálozások számának megugrása együttesen okozta.

A várható élettartam is jellemzője a humán vagyonnak. 2016-ban a születéskor várható élettartam Magyarországon 75,9 év volt. Ez 0,2 év javulást jelent a 2015. évi, 75,7 év átlagértékhez képest. Nemzetközi összehasonlításban a könyv írásakor a 2015. évi adatok állnak rendelkezésre. Ezek alapján a születéskor várható élettartam Magyarországon az EU-s átlagnál közel 5, az osztrák értéknél pedig közel 6 évvel rövidebb. További probléma, hogy elég jelentősek a regionális különbségek is. A 2016. évi adatok alapján a legmagasabb születéskor várható élettartam férfiak esetén Budapesten (74,29), nők esetén pedig Győr-Moson-Sopron megyében (80,2) volt. A legalacsonyabb pedig mindkét nem esetén Borsod-Abaúj-Zemplén megyében található, ami férfiak esetén 4, nők esetén pedig 2,6 évvel alacsonyabb a budapesti értéknél.

9. táblázat

Várható élettartam és egészségben várható élettartam néhány országban (2016)

Ország	Várható élettartam	Egészségben várható élettartam	
		Férfi	Nő
Belgium	81,5	63,7	63,8
Bulgária	74,9	64,0	67,5
Csehország	79,1	62,7	64,0
Dánia	80,9	60,3	60,3
Németország	81,0	65,3	67,3
Észtország	78,0	54,4	59,0
Spanyolország	83,5	65,9	66,5
Franciaország	82,7	62,6	64,1
Olaszország	83,4	67,6	67,2
Lettország	74,9	52,3	54,9
Litvánia	74,9	56,2	59,4
Magyarország	76,2	59,5	60,2
Ausztria	81,8	57,0	57,1
Lengyelország	78,0	61,3	64,6
Szlovákia	77,3	56,4	57,0
Finnország	81,5	59,1	57,0
Svédország	82,4	73,0	73,3

Forrás: Eurostat

Jellemző Magyarországra az is, hogy öregszik a társadalom. 2017. január elsején a legalacsonyabb átlagéletkor férfiak és nők esetén is Szabolcs-Szatmár megyében (38,2 és 42,2 év), a legmagasabb átlagéletkor pedig férfiak és nők esetén egyaránt Zala megyében (42,4 és 46,7 év) volt. Az országos átlagéletkor férfiakra 40,2, nőkre pedig 44,4 év. Ez mindkét nem esetén egyéves átlagéletkor-növekedést jelent az előző évhez képest.

Nemzetközi elemzések bizonyítják, hogy a rövidebb várható élettartam gazdasági veszteség, mivel szűkíti a rendelkezésre álló munkaerőt. Léteznek olyan elemzések is, amelyek azt mutatták ki, hogy a magasabb végzettségűek körében a jellemzőbb a hosszabb élettartam, ezért a végzettségi szint emelése javíthatná a várható élettartamot. A 9. táblázatban a várható átlagélettartamokat és az egészségben várható átlagélettartamot látjuk nemek szerinti bontásban néhány országra.

A listán Lettország és Litvánia után Magyarországon a legalacsonyabb a születéskor várható élettartam, ami nyilvánvaló gazdasági veszteséget jelent. Ennél rosszabb – férfiak esetén 16,7, nők esetén 16 évvel rövidebb – az egészségesen várható élettartam. Ezek az értékek is sokkal rosszabbak, mint az országok többsége esetén. Ez pedig hatékonysági kérdésnek is tekinthető, hiszen a beteg ember nem tud ugyanolyan hatékonyan dolgozni, mint az egészséges.

3.5.2.2. A lakosság végzettség szerinti összetétele (15–24 korcsoport, 2016)

A tudásalapú versenyzés szempontjából fontos a lakosság végzettség szerinti összetétele. Előnyös, ha kevés az alapfokú, a maximum 8 általánost végzettek aránya, és magas a szak tudással, magasabb végzettséggel rendelkezők aránya. A 10. táblázatban ezeket az adatokat látjuk néhány ország esetére.

10. táblázat

A lakosság összetétele végzettségi szint szerint (15–24 év, 2016, %)

Ország	Alsófok	Középfok	Felsőfok
Magyarország	23,2	56,9	19,9
Csehország	12,6	68,0	19,4
Lengyelország	16,1	60,0	23,9
Szlovákia	15,0	66,1	18,9
EU28	28,7	45,2	26,1
Ausztria	20,6	51,6	27,8
Németország	19,7	55,9	24,4
Finnország	21,2	43,8	35,0
Svédország	22,2	43,2	34,1

Forrás: Eurostat

Az adatok azt mutatják, hogy Magyarország esetén túlzottan magas az alacsony képzettségűek, és alacsony a magas szinten képzettek aránya. Az alacsony képzettségűek magas aránya azért probléma, mert ezeknek az embereknek a munkája lesz leggyorsabban robotizálható. A magasán képzettek alacsony aránya pedig több szempontból is veszélyt

jelent. Egyrészt szeretnénk, hogy az összeszerelést végző munkahelyeket teremtő cégek hozzánk hoznák a nagyobb hozzáadott értéket előállító tevékenységeiket is. Ez azonban nem lehetséges megfelelő számú, magasan képzett szakember nélkül. Másrészt a digitalizáció és robotizáció által létrehozott új munkahelyek magasszintű tudást és képességeket igényelnek, s a magyar gazdaság fejlődését visszavetheti, ha ezek betöltéséhez nem áll rendelkezésre a munkaerő. A tudástípusok között különösen nagy szükség lesz a műszaki, matematikai, számítástechnikai ismeretekre. A következő pontban, a 11. táblázatban látjuk, hogy a rendelkezésre álló 2015. évi adatok alapján a 20–29 éves korcsoporton belül 1000 főből hányan van ilyen végzettsége.

3.5.2.3. Műszaki-tudományos végzettségűek száma 1000 főre vetítve

Ez az adat fontos mutatója annak, hogy egy ország milyen mértékben rendelkezik olyan magas színvonalú tudással, amely segíti bekapcsolódni a negyedik ipari forradalom okozta gyors változásokba, mennyire van olyan munkavállalói rétege, amely tervezői-alkotói-innovatív munkát tud végezni. A 11. táblázat ezzel kapcsolatos adatokat mutat.

11. táblázat

Műszaki-tudományos végzettségűek száma 1000 főre vetítve (20–29 év, 2015)

Ország	Műszaki-tudományos végzettségűek/1000 fő
Magyarország	12,2
Csehország	17,2
Lengyelország	21,4
Szlovákia	16,6
EU28	19,1
Ausztria	22,1
Norvégia	20,5
Finnország	23,5
Svédország	15,3

Forrás: Eurostat

Magyarország – a 2015-ös adatok alapján – még a V4-országok között is jelentősen le van maradva a lakosságon belüli műszaki-tudományos végzettségűek arányát tekintve. Ez viszont nehezítheti, hogy a negyedik ipari forradalom által kínált lehetőségeket kihasználhassuk, és ezzel a tudás- és innovációalapú versenyzés útjára léphessünk.

3.5.2.4. Műszaki-tudományos doktori fokozattal rendelkezők száma 100 főre vetítve

12. táblázat

Műszaki-tudományos doktori fokozattal rendelkezők száma 10 ezer főre vetítve (20–29 év, 2016)

Ország	PhD-fokozatúak/10 ezer fő
Magyarország	3
Csehország	9
Lengyelország	3
Szlovákia	9
EU28	9
Ausztria	10
Németország	13

Forrás: Eurostat

A műszaki-tudományos területeken doktori fokozatot szerzettek száma elsősorban a high-tech és tudásintenzív ágazatokat jellemző fejlesztési munkához biztosít igényes, nagy tudású munkaerőt. Mivel azonban a digitalizáció és robotizáció minden ágazatra hatással lesz, ezért a nagy tudású műszaki-tudományos szakembergárda iránti igény a gazdaság és a társadalom valamennyi szegmensében meg fog nőni. A 12. táblázatban ezzel kapcsolatos adatokat találunk.

A táblázatban azt látjuk, hogy a műszaki-tudományos doktori fokozattal rendelkezők száma 10 ezer főre vetítve Magyarországon 2016-ban 3. Az EU-s átlag 9, de például az osztrák érték 10 a német 13. Ez arra enged következtetni, hogy ezen a területen is rosszul vagyunk humán vagyoni tekintetében. Pedig a tudás- és innovációalapú versenyképesség fontos feltétele a nagy tudású műszaki-tudományos szakembergárda, amelyre alapozva a gazdasági szerkezeten belül emelni lehet a tudásszektor arányát.

3.5.2.5. Felnőttképzésben részt vevők aránya

13. táblázat

Felnőttképzésben való részvétel néhány fejlett országban (25–64 korcsoport), 2017

Ország	%
Dánia	27,3
Franciaország	18,6
Finnország	27,2
Svédország	30,0
Ausztria	15,5
EU28 átlag	10,9

Forrás: Eurostat

Magyarországon, országos átlagban a 25–64 éves korcsoportban 2017-ben a lakosság 6,2%-a vett részt valamilyen továbbképzésben. Ha regionálisan is megvizsgáljuk ezt az adatot, azt tapasztaljuk, hogy jelentősek az eltérések. A legmagasabb érték – 9,1% – Budapesten van, a legalacsonyabb – 4,2% – pedig az Észak-Magyarország régiót jellemzi. Folyamatos továbbképzés, ismeretfrissítés nélkül nem lehet tudással versenyezni. Ahhoz, hogy a magyar gazdaság tudással versenyezhesen, ennél sokkal magasabb arányokra lenne szükség. Ezt bizonyítja, hogy a tudással, innovációval versenyző nyugat-európai országokban ezek az arányok lényegesen magasabbak. Ezt látjuk a 13. táblázatban.

3.5.3. Tudásberuházások

A következő indikátorokkal azt szemléltetjük, hogyan áll Magyarország a tudásberuházások terén más országokhoz viszonyítva. A tudásberuházási mutatók azt jelzik, mit teszünk ma a jövőért, a humán vagyon színvonalának javításáért. Ezzel kapcsolatban a kutatók általában az oktatási és a kutatás-fejlesztési beruházások nagyságát elemzik.

3.5.3.1. Állami oktatási kiadások a GDP%-ban (2016)

Az oktatásra szánt beruházások nagysága kiemelkedően fontos a tudásalapú versenyképesség szempontjából. Természetesen sok pénzt is lehet rosszul, és keveset is lehet nagyon okosan és hatékonyan elkölteni. Továbbá maga a GDP-érték is fontos elem, hiszen alacsony GDP-szint mellett az oktatási ráfordítás magas százaléka is alacsony tényleges ráfordítást jelent. A 14. táblázatban a 2016. évi adatok alapján látjuk néhány ország teljes állami oktatási ráfordítását a GDP arányában.

14. táblázat

Állami oktatási ráfordítás a GDP százalékában, 2016

Ország	Ráfordítás (%)
Magyarország	4,9
Csehország	4,5
Lengyelország	5,0
Szlovákia	3,8
EU28	4,7
Ausztria	4,9
Németország	4,2
Franciaország	6,1
Svédország	6,6

Forrás: Eurostat

Az adatok alapján a V4-országok között jó a pozíciónk. Sőt az EU-átlagnál is többet fordítunk oktatásra. A nagyobb különbség a már ma is tudással versenyző Finnország, Svédország és közöttünk van. Viszont ha azt is figyelembe vesszük, hogy az egy főre jutó GDP 2016-ban Finnországban 29 200, Svédországban 46 900 és Magyarországon 11 600 euró volt, akkor egy főre vetítve Finnország 1781,2, Svédország 3293,4, Magyarország pedig csupán 568,4 eurót költ oktatásra. A finn érték háromszorosa, a svéd pedig 5,8-szorosa a magyarnak. Miközben mindkét országban eleve alacsonyabb az alacsony és lényegesen magasabb a magas szinten képzettek, valamint közöttük a műszaki tudományos területen végzetek aránya. Ezek az adatok együttesen figyelmeztetnek arra, hogy a nem megfelelő szintű tudás és az alacsony szintű ráfordítás a tudásbővítésre veszélyezteteti Magyarország sikeres részvételét a negyedik ipari forradalomban.

3.5.3.2. Kutatás-fejlesztési (K+F) ráfordítások a GDP százalékában összesen, az állami szektorban és a felsőoktatásban (2016, %)

A tudásalapú versenyképesség nem képzelhető el állandó tudásbővítés és tudáshasznosítás nélkül. Ez az oktatásba való beruházáson túl kutatás-fejlesztési beruházásokat is igényel, mégpedig nemcsak az üzleti, de az állami szférában is. Különösen fontos, hogy a felsőoktatási kutatás-fejlesztés is megfelelő szintű finanszírozáshoz jusson, ugyanis enélkül nem képes bekapcsolódni a 4. pontban bemutatott hármas-négyes spirál innovációs rendszerbe. A 15. táblázatban azt látjuk, hogy a GDP hány százalékát fordították egyes országok 2016-ban K+F-re, és ezen belül mekkora arányt képviselt az állam és a felsőoktatás K+F ráfordítása.

15. táblázat
K+F ráfordítások (2016, %)

Ország	Teljes ráfordítás	Ráfordítás	
		állami	felsőoktatási
		szektor	
Magyarország	1,21	0,16	0,13
Csehország	1,68	0,30	0,34
Lengyelország	0,97	0,02	0,30
Szlovákia	0,79	0,17	0,22
EU28	2,03	0,23	0,47
Ausztria	3,09	0,14	0,73
Norvégia	2,94	0,40	0,54
Finnország	2,75	0,22	0,69
Svédország	3,25	0,11	0,87

Forrás: Eurostat

A táblázatban azt látjuk, hogy a V4-es országok között a GDP-arányos K+F ráfordítás tekintetében Magyarország a második helyen van. Viszont a fejlett országok, amelyeknek az egy főre jutó GDP-je is jelentősen nagyobb, sokkal többet fordítanak K+F-re. A felsőoktatási K+F ráfordítások tekintetében a magyar százalékos érték a legalacsonyabb. Ha pedig a tényleges értékeket hasonlítjuk össze, akkor az egy főre jutó GDP alapján mérve azt kapjuk, hogy Finnország 201,5, Svédország 324, és Magyarország 14 eurót szán felsőoktatási K+F-re. Ez nagyon kétségessé teszi azt, hogy a magyar felsőoktatásban dolgozók kutatási tevékenysége kellő hatékonysággal kapcsolódhassék be a vállalat, az állam és az egyetem együttműködésére épülő innovációs rendszerekbe.

3.6. Összefoglaló gondolatok

A 3.4–3.5. pontban a versenyképesség legfontosabb új tényezőit foglaltuk össze, valamint megvizsgáltuk konkrét adatokra támaszkodva, hogyan áll Magyarország az új tényezők tekintetében, illetve hogy mennyire jellemző általában Magyarországra a tudással, innovációval való versenyzés. Azt találtuk, hogy egyrészt a gazdasági szerkezeten belül alacsony az innovatív, high-tech és tudásintenzív cégek és munkahelyek aránya. Másrészt nagyon rosszul állunk humán vagyon tekintetében. Ezt a megállapítást alátámasztja az Európai Bizottság 2018 májusában megjelent innovációs eredménytáblája⁹ is, amely szerint az EU 28 országa között Magyarország a 21. helyen van az általános innovációs teljesítménye alapján. A vizsgált részterületek között pedig legrosszabb, 26. helyezésünk éppen a humán erőforrások színvonala tekintetében van, amelyet az elemzők a felsőfokú végzettségűek és doktori fokozatot szerzettek arányával és a felnőttképzésben való részvétellel mérik. De rosszul állunk, a 24. helyen vagyunk az úgynevezett intellektuális vagyon vonatkozásában is, amelybe a bejegyzett saját szabadalmak, védjegyek tartoznak. Végül az EU-tanulmány is rámutat arra, hogy rossz a pozíciónk az összes vállalkozás között innovációt végrehajtó cégek aránya tekintetében: a 24. hely a mienk. Az innovációt az elemzők tágan értelmezik, vizsgálva nemcsak a termék, hanem a folyamat, szervezeti és marketing innováció eredményeit is. Külön elemzik a kisvállalati szektorban saját innovációs eredménnyel rendelkező cégek arányát.

A rendelkezésre álló adatok alapján azt a következtetést lehet levonni, hogy a magyar gazdaság szerkezeti problémái és a humán vagyon jellemzői miatt még mindig kevésbé tudással versenyez. Ennek további okai között megtalálhatjuk a puha tényezőkkel, a társadalmi tőkével, bizalmi szinttel, és a 3.2. pontban részletezett kulturális jegyekkel összefüggő problémákat is. A társadalmi tőkét és a bizalmi szintet mérő különböző mutatókkal kapcsolatos helyezéseinket foglalja össze a következő, 4. pont.

⁹ Innovation Scoreboard 2018 EU.

VÁKÁT
OLDAL

4. A társadalmi tőke és társadalmi haladás mutatói nemzetközi összehasonlításban

4.1. Bevezető gondolatok

Kutatásunk korábbi szakaszában megállapítottuk, hogy Magyarország a társadalmi haladás kompozit mutatója (Társadalmi Haladás Index) alapján a visegrádi országok között utolsó helyen áll (NAGY 2019). Szintén kiemelhetjük, hogy a versenyképességi listákon¹⁰ hazánk az úgynevezett puha mutatók vonatkozásában gyengén szerepel, míg a „kemény” indikátorok esetén sokkal jobb az eredménye (VINOGRADOV 2019). Jelen pont a különböző (elsősorban puha tényezőkhez kapcsolódó) területeken mért lemaradások összekapcsolásával vizsgálja azt, hogy a társadalmi tőke és haladás tekintetében mely mutatók alapján tapasztalunk gyenge hazai eredményt. Ezután pedig összefoglaljuk a vizsgált mutatókat egyetlen kompozit indikátorral. Előzetesen azt várjuk, hogy az így létrehozott kompozit indikátor megerősíti a fenti publikációkban kimutatott eredményt. A pont végén pedig bemutatjuk a vizsgált (puha) mutatók és a kompozit indikátorok gyengeségeit és akár hibás szakpolitikai intézkedéshez vezető hiányosságait.

A társadalmi tőke és a társadalmi haladás kapcsolatát a gazdasági növekedéssel és versenyképességgel már ismertettük a kutatás korábbi szakaszában (CSATH 2019), ekkor a szerző azt is kiértékelte, hogy a kormányok miként tehetnek a társadalmi tőke erősítéséért. Ezt alapvetően két irányból közelíthetik meg. Az egyik a strukturális szempont, amely olyan szerkezet, intézményrendszer kialakítását teszi lehetővé, amely erősíti a jogállamiságot, valamint kedvez a társadalmi fejlődésnek, de legalább nem lehetetleníti el azt. A másik pedig kormányzati minőség és hatékonyság, ami a társadalmi tőke építésének „kognitív” aspektusát emeli ki. Mindez a társadalmi tőke dimenzióinak makroszintű területeit foglalta össze. Ezek mellett nem szabad elfeledkezni a mikroszintű szempontokról sem. Itt a társadalomban működő hálózatoknak kiemelt jelentőségük van, valamint megjelenik a lokális szemlélet, hiszen csak megfelelő intézményi ellátottság esetén tud a „társadalom tőkéje gyarapodni”. Ezek a területek viszonylag könnyen, akár statisztikai adatokkal is leírhatók. Sokkal nehezebb azokat vizsgálni, amelyek a „puha” területek közé tartoznak, ilyen például az értékrend, a társadalmi normák vagy éppen a sokszor említett bizalom.

A jelen pontban vizsgált mutatók az alább szereplő modell dimenzióihoz kapcsolódnak. Törekedtünk olyan mutatók alkalmazására, amelyek illeszkednek ezekbe a dimenziókba, és lehetővé teszik egy széles körű, sokváltozós elemzés elvégzését.

Fontos szempont volt a mutatók kiválasztásánál, hogy ismert, könnyen hozzáférhető, nemzetközi szervezetek elemzéseiben is szereplő mutatókat válasszunk ki. Elemzésünket

¹⁰ A hivatkozott publikációban a Világgazdasági Fórum versenyképességi indexét vizsgálta a szerző.

a Társadalmi Haladás Index által vizsgált területekre és a kapcsolódó mutatókra építettük fel. Ebben a jelentésben nemzetközi szervezetek adatai is szerepelnek, amivel bemutatjuk, hogy mi vezethetett a gyenge hazai szerepléshez. Az így kiválasztott mutatókat tíz országban vizsgáljuk meg. Magyarország mellett, annak közvetlen „versenytársait” is vizsgáltuk, így a visegrádi országokon túl Romániát is bevontuk az elemzésbe. Az öt ország mellett további öt úgynevezett referenciaországot is vizsgálunk, ami kimutathatja a kelet-közép-európai és nyugati, illetve skandináv országok közötti különbségeket. A referenciaországok közé végül Dánia, Finnország, Svédország, Németország és Ausztria került be.

12. ábra

A társadalmi tőke dimenziói

Forrás: GROOTAERT – VAN BASTELAER 2001 alapján saját szerkesztés

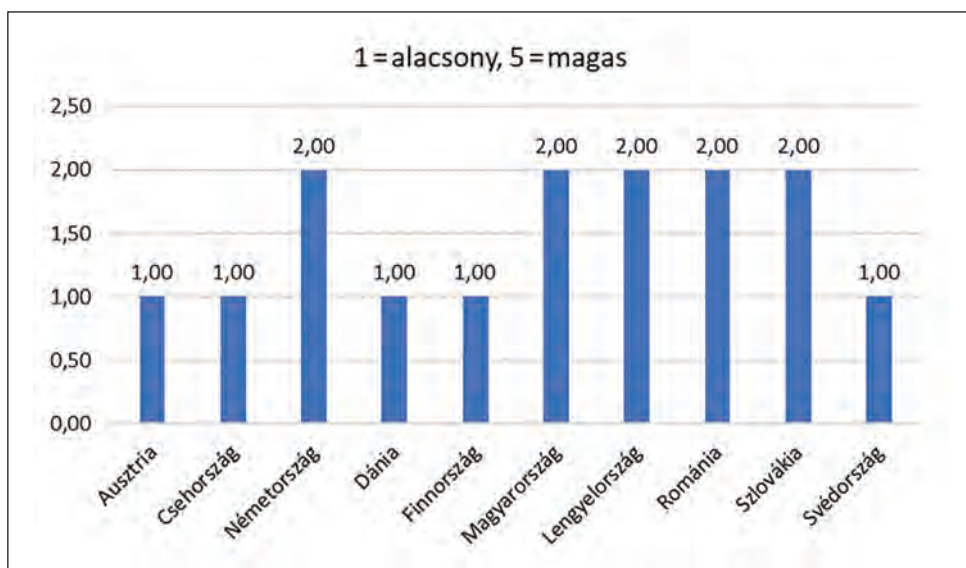
A modell adatokkal történő feltöltése során törekedtünk arra, hogy a „puha”, érzékelésre épülő mutatók szerepeltetése mellett a „kemény” statisztikai adatokra is kellő hangsúlyt helyezzünk. Természetesen ki kell emelni, hogy a percepcióra, érzékelésre épülő mutatók jelentős kulturális különbségeket mutathatnak, hiszen a társadalom tagjainak mentalitása is kihat az így kapott eredményekre. Egy fejletlen ország is lehet boldogabb, mint egy fejlett, hiszen önmagában az anyagi jólét nem elegendő a boldogsághoz. Egy ország lakosságának pesszimizmusa például hatással lehet az érzékelt helyzetre. Épp ezért törekedtünk arra, hogy (ahol az lehetséges) egy-egy mutatónál megvizsgáljuk az objektív statisztikai adatot és a hozzá kapcsolódó „puha”, szubjektív mutatókat is.

4.2. Biztonság és bizalom

A Társadalmi Haladás Index területei közül elsőként a biztonságot és a szubjektív biztonságérzetet vizsgáltuk meg néhány, a társadalmi haladáshoz kapcsolódó mutató segítségével.

A Global Peace Indexből származó kérdőíves adatok alapján az erőszakos bűncselekmények szintje kevésbé fog problémát okozni a következő két évben, hiszen az ötfokú skálán csak 1-es és 2-es értékeket találunk. A vizsgált országok közül Németországban, Magyarországon, Lengyelországban, Romániában és Szlovákiában találtunk magasabb értéket. E mutató a szubjektív jóllét szempontjából rendkívül fontos, hiszen képet ad a jövőben várható folyamatokról, valamint arról, hogy a válaszadók által érzékelt helyzet mennyire ad lehetőséget a biztonságos életre és vállalati működésre.

Fontos azonban ismét kiemelni (ahogyan az összes nemzetközi kérdőíves felmérés esetében), hogy a kulturális különbségek jelentősen befolyásolhatják az érzékelt helyzetet és a válaszokat. Érdekes, hogy amíg az erőszakos bűncselekmények (a fenti kérdőíves válaszok alapján) kevésbé okoznak problémát Finnországban, mint Lengyelországban, addig a „kemény” statisztikai adatok más képet mutatnak. A vizsgált országok közül ugyanis épp Finnországban a legmagasabb a szándékos emberölések aránya. Ez az arány a vizsgált országok között Lengyelországban az egyik legalacsonyabb, pedig az erőszakos bűncselekmények szintje épp ebben az országban ért el magasabb értéket. Ez megerősíti azt, hogy az egymáshoz kapcsolódó „kemény” (statisztikai adat) és „puha” (kérdőíves felmérésből származó) tényezők egymással ellentétes eredményeket mutathatnak, tehát a tények és az érzékelt helyzet akár jelentősen eltérhet. Az objektivitás-szubjektivitás problémaköre az egyik legfontosabb szempont a puha tényezők felmérése kapcsán.

13. ábra

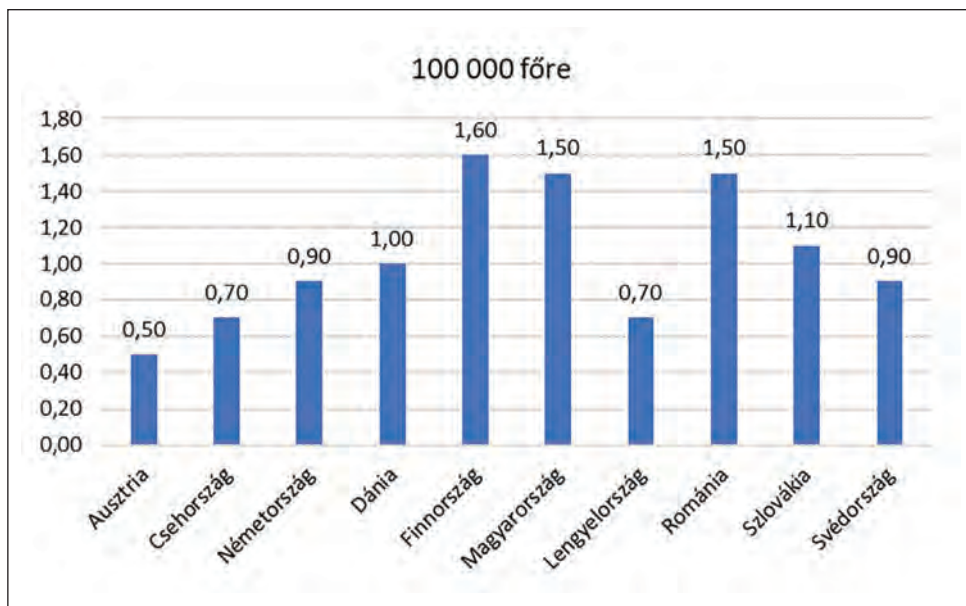
Erőszakos bűncselekmények szintje

Forrás: Social Progress Index 2017 alapján saját szerkesztés

A szándékos emberölés aránya magas szintjét tudjuk kimutatni Magyarországon és Romániában is. Az emberölések száma országon belül jelentős területi (regionális) eltéréseket mutathat. A visegrádi országokat (Magyarország, Szlovákia, Csehország, Lengyelország) NUTS 2¹¹ szinten vizsgálva megállapítható, hogy a pozsonyi régióban a legmagasabb a szándékos emberölések száma. A fővárosi régiók közül a Mazóviai vajdaságban (Lengyelország) a legalacsonyabb a mutató értéke. Magyarországon (a Közép-Magyarország régiót követve) elsősorban a kevésbé fejlett területeken magas az emberölések száma (Dél-Dunántúl, Észak-Alföld, Észak-Magyarország). Ezzel szemben Szlovákiában épp a fejlettebb régióban

¹¹ NUTS: Nomenclature of Territorial Units for Statistics (Statisztikai Célú Területi Egységek Nomenklatúrája).

(Nyugat-Szlovákia) tapasztalhatunk kedvezőtlenebb helyzetet. Az emberölések számát tekintve két cseh régió található a legkedvezőbb helyzetben, ugyanis a délnyugati és északkeleti régiókban a mutató értéke 0,7 körül alakul.

14. ábra

Az emberölések száma a kiválasztott országokban

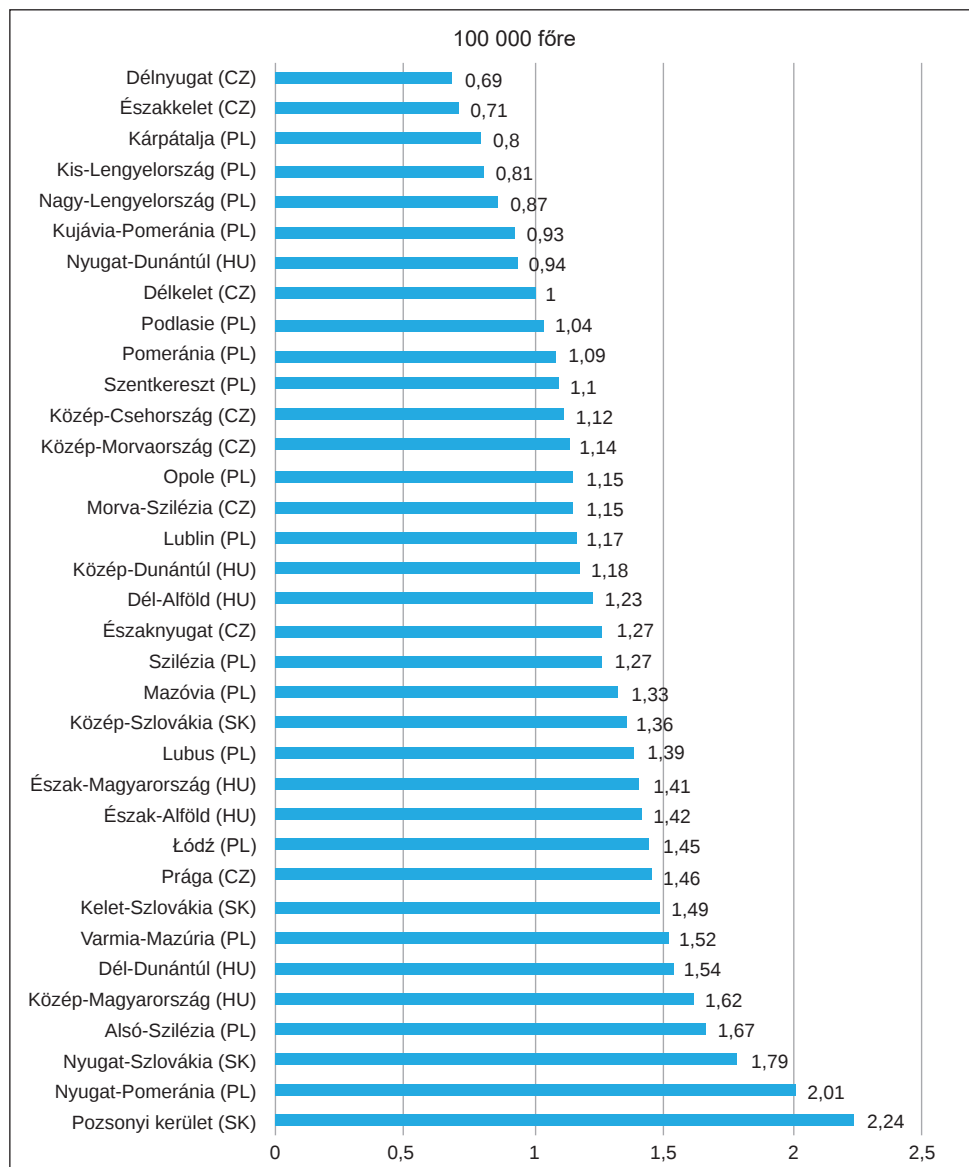
Forrás: Social Progress Index 2017 alapján saját szerkesztés

A bűnözéssel kapcsolatos mutatók szorosan kapcsolódnak a bizalomhoz is, hiszen a bűncselekmények magas száma rontja az emberek egymás közti bizalmát. A 16. ábra szemlélteti, hogy a vizsgálati mintát alkotó országok között Magyarországon és Romániában tapasztalható alacsonyabb szintű biztonság és bizalom. Utóbbi a társadalmi tőke fontos összetevője, ezért érdemes megvizsgálni, hogy a Társadalmi Haladás Index készítése során milyen mutatókkal írták le az adott országban érzékelhető bizalmi szintet.

A bűnözéshez kapcsolódva nemcsak az emberek egymás közti bizalmát érdemes megvizsgálnunk, hanem a különböző szervezetekkel kapcsolatos bizalmi szinteket is. Ezek lehetnek intézményesült szervezetek vagy rendszerek is (például jogrendszer, politikai, oktatási, egészségügyi rendszer stb.). Folytatva a NUTS 2 szintű regionális összehasonlítást,¹² komoly bizalomhiány mutatható ki a hazai régiókban. Elemzésünk három területet érint: 1. bizalom a rendőrségben, 2. bizalom a politikai rendszerben, 3. bizalom a jogrendszerben. Mindhárom vizsgált területen a magyar régiók zárták a rangsort, egyetlen kivétel a rendőrségbe vetett bizalom vonatkozásában mutatkozik, ugyanis Közép-Magyarország megelőzte

¹² Lengyelország és Magyarország esetén NUTS 1 szintű adatokról van szó, ezért található azonos értékek egyes régióknál. Szlovákia és Csehország adatai NUTS 2 szintűek.

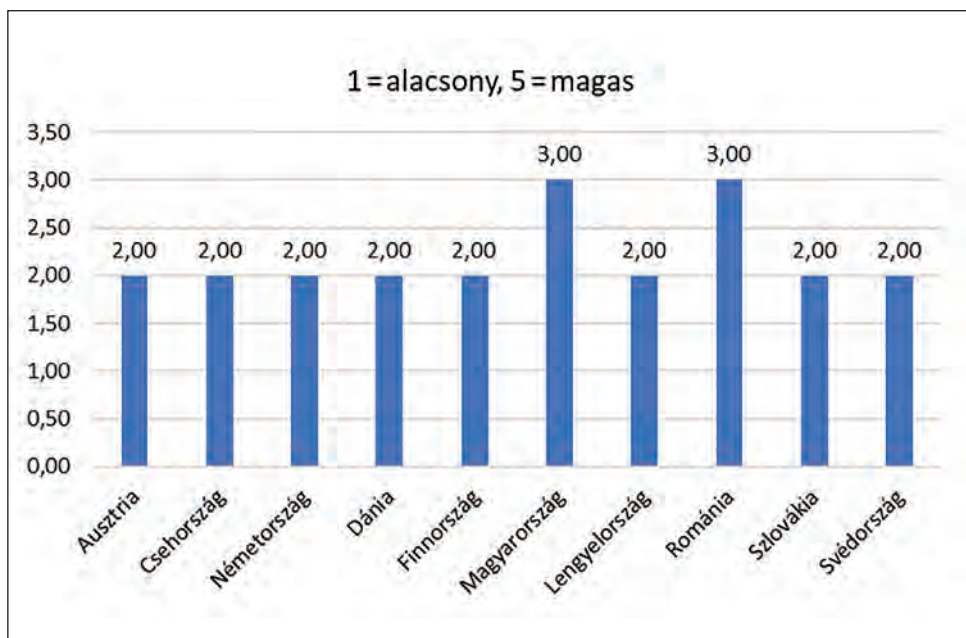
Északnyugat-Lengyelországot (Makroregion Północno-Zachodni). Ki kell emelnünk azt is, hogy amíg hazánkban a rendőrségbe vetett bizalom a fővárosi régióban a legerősebb, addig a jogrendszerrel és politikai rendszerrel kapcsolatban Közép-Magyarországon mutatkozik magasabb szintű bizalmatlanság.

15. ábra

Az emberölések száma

Forrás: Európai Bizottság 2016 alapján saját szerkesztés

16. ábra

A biztonság és bizalom érzékelt hiánya

Forrás: Social Progress Index 2017 alapján saját szerkesztés

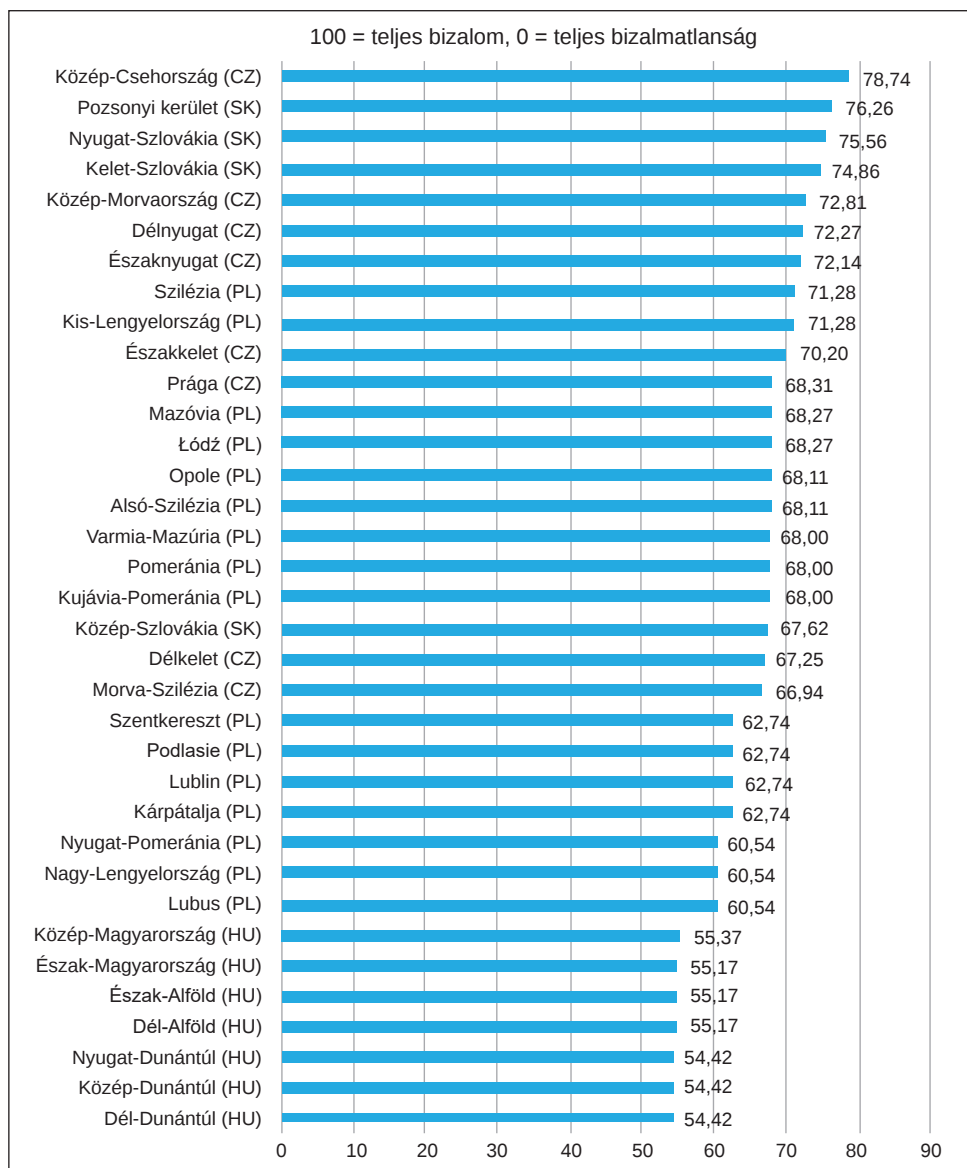
A nemzetközi adatokat vizsgálva kiemelhető, hogy Csehországban a politikai rendszerbe vetett bizalom erős, területi szóródása kicsi. E tényező kapcsán Lengyelország is a bizalmatlan országok közé tartozik, hozzáteve, hogy az eredményei még így is messze meghaladják a magyar adatokat. A rendőrségbe és a jogrendszerbe vetett bizalom értékeinek szórása már magasabb, így e tekintetben az eltérő jelenségek miatt a területi különbségek már jelentősebbek, mint a politikai rendszerrel kapcsolatban voltak.

A korábban említett három intézménybe (politikai rendszer, jogrendszer, rendőrség) vetett bizalmi szintekből összevont bizalmi mutatót készítettünk, a három intézményhez tartozó értékekből átlagot számoltunk, így képezve az „általános intézményi bizalom” szintjét.¹³ Az összevont adatok a magyar bizalmi szint rendkívül alacsony szintjét mutatják, ami rontja a társadalmi tőke szintjét. Magyarország lemaradása a többi visegrádi országhoz képest jelentős.

A korrupció törvénybe és közérkölsbe ütköző tevékenység, rontja a bizalmat és az érzékelt biztonságérzetet. A 16. ábrán vizsgált biztonság- és bizalomhiány-mutató, valamint a Transparency International által közölt (szakértői véleményen alapuló) érzékelt korrupciós index között közepesen erős kapcsolatot mutathatunk ki¹⁴ (a Pearson-féle korrelációs együttható értéke 0,66).

¹³ A részletes adatok a Függelékben találhatók.

¹⁴ A Társadalmi Haladás Indexben (2017) szereplő adatokat elemezve kaptuk a fenti eredményt.

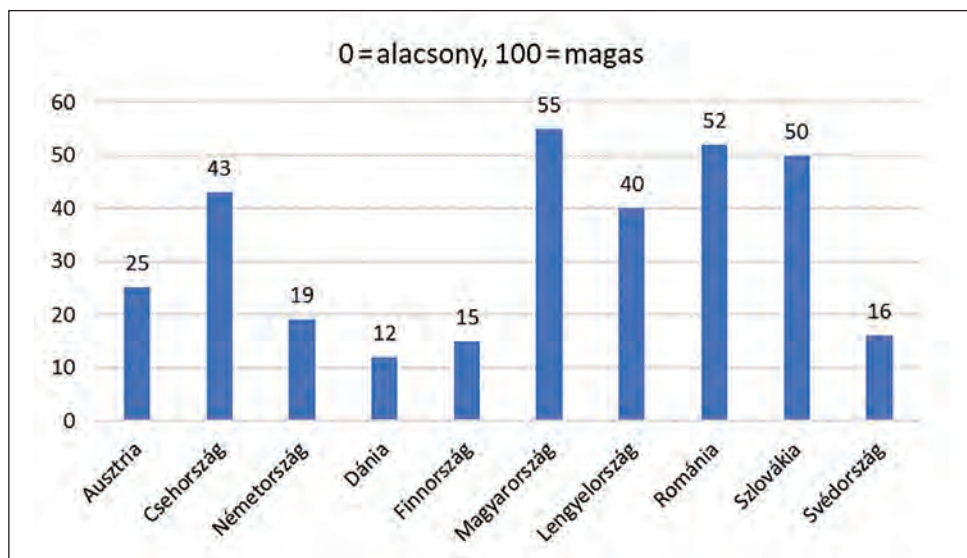
17. ábra

Általános intézményi bizalom

Forrás: Európai Bizottság 2016 alapján saját számítás és szerkesztés

A Transparency International 2017. évi adatai (CPI – Corruption Perceptions Index) alapján a vizsgált tíz ország közül elsősorban Magyarországon okoz gondot a korrupció. Hasonlóan rossz eredményeket Romániában és Szlovákiában tapasztaltunk, míg a korrupció legkevésbé a skandináv országokban (Dánia, Finnország, Svédország) meghatározó. (A szemléltetés

érdekében, hogy a magasabb érték mutassa a TI által kimutatott magasabb korrupciós szintet, 100–X transzformációt végeztünk. Az eredeti adatok a függelékben találhatók.)

18. ábra

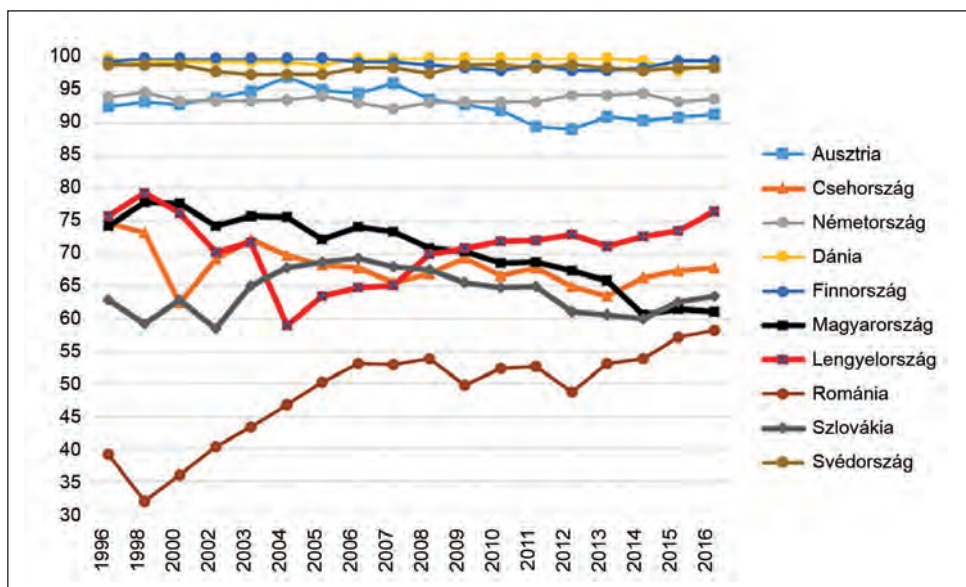
Korrupció

Forrás: Transparency International 2017 alapján saját számítás és szerkesztés

A Világbank által kidolgozott Worldwide Governance Indicators (WGI) nevű mutatócsoport összesen hat területet vizsgál, amelyekkel a jó kormányzást kívánják jellemezni. Ezek a kompozit mutatók a következők:

- véleménynyilvánítási szabadság és elszámoltathatóság,
- politikai stabilitás és közéleti erőszakmentesség,
- kormányzati hatékonyság,
- a szabályozás minősége,
- jogállamiság,
- a korrupció kezelése.

Utóbbi, vagyis a korrupció kezelésére vonatkozó mutatócsoport hasonló képet fest, mint a Transparency International felmérése, ugyanis (ahogy azt az alábbi ábra is szemlélteti) a vizsgált országok két csoportra oszthatók. A fejlett országokban kevésbé okoz gondot a korrupció megfékezése, míg a posztoszocialista országokban jelentősen nagyobb a korrupcióval való fertőzöttség mértéke. A vizsgált 21 éves intervallumban utóbbi országok között – Csehország és Magyarország kivételével – stagnálás vagy előrelépés volt megfigyelhető. A két kivétel esetében pedig jelentős mértékű visszaesést láthatunk 1996-hoz képest. Románia pedig bár jelentősen előre tudott lépni a rangsorban, mégis az utolsó helyen található a 2016-os adatok alapján.

19. ábra

A korrupció kezelése

Forrás: World Bank 2016 alapján saját szerkesztés

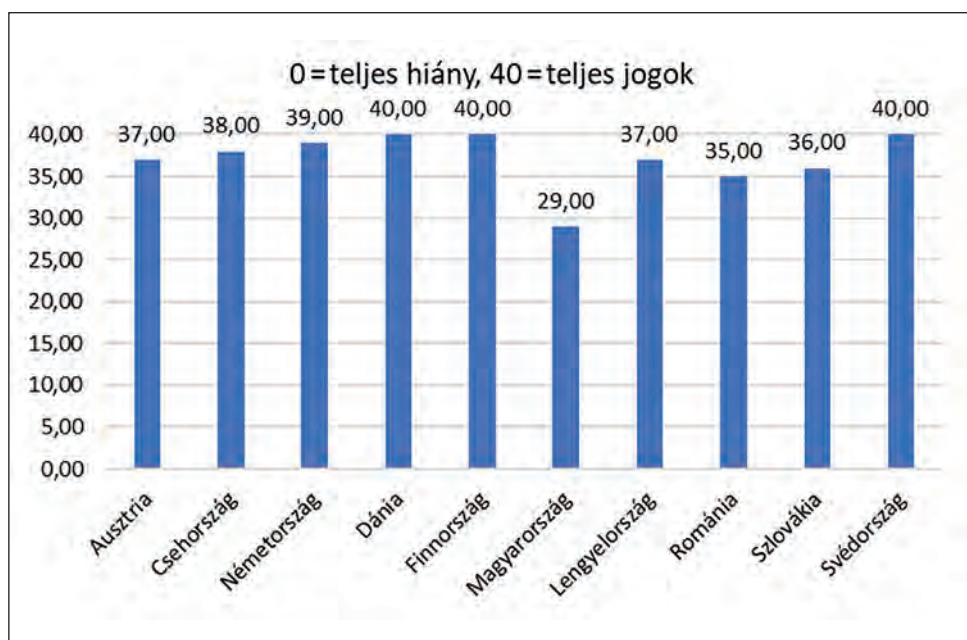
Mindez azért fontos, mert a korrupció kezelése a versenyképesség növelése szempontjából meghatározó lehet, hiszen a korrupció rontja a tisztességes verseny lehetőségét, csökkenti a bizalmat, visszafogja az innovációt, ezek pedig egy versenyképes ország számára nélkülözhetetlen elemek.

4.3. Jogok, jogállamiság, szabadság, politikai stabilitás

A társadalmi tőke erőssége és a demokratikus értékek védelme szempontjából fontos, hogy a társadalom tagjai élhessenek az őket megillető jogokkal, valamint ne érezzék korlátozva a szabadságukat, ezt a Társadalmi Haladás Index is vizsgálja.

A 20. ábrán látható, a Freedom House-tól származó mutatószámok három alapvető szempontot foglalnak magukban: 1. választási folyamat, 2. politikai pluralizmus és részvétel, valamint 3. a kormányzat működése. E mutató alapján is Magyarország végzett a tíz ország között az utolsó helyen, lemaradása jelentős a nyugat-európai országokhoz képest, de még Romániához képest is. A skandináv országok e mutató tekintetében is az élen járnak, de a visegrádi országok lemaradása sem jelentős.

Érdekes megvizsgálnunk az egyik alapvető emberi joghoz, a szólásszabadsághoz kapcsolódóan az elemzésben szereplő országokban élők véleménynyilvánítási szabadságát. A következő mutató forrása szintén a Freedom House, amely a véleménynyilvánítás területét három szempontból vizsgálja: 1. a magánbeszélgetések, 2. a tudományos közlés és 3. a kulturális kifejezésen keresztül.

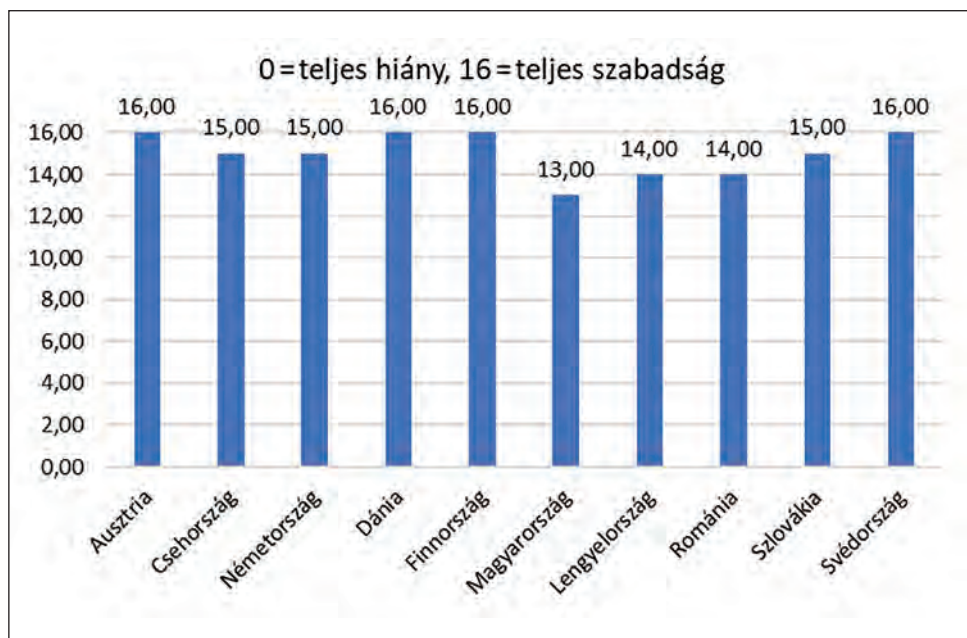
20. ábra

*Politikai jogok érvényesülése**Forrás: Social Progress Index 2017 alapján saját szerkesztés*

A skandináv országokban és Ausztriában egyáltalán nem csorbul a szabad véleménynyilvánítás lehetősége, hiszen ezek az országok a maximális értéket (40) kapták. A visegrádi országok közül Csehország és Szlovákia eredménye kedvezőbb (38), mint a lengyel (37) és magyar (29) érték. Meg kell azonban jegyezni, hogy a többi mutatóhoz hasonlóan Magyarország teljesítménye globális viszonylatban átlagon felüli, ugyanakkor az európai, sőt a kelet-közép-európai országokhoz mint az elsődleges referenciaországokhoz képest néhol lemaradásban van.

A gyülekezési szabadság a véleménynyilvánításhoz hasonló képet mutat. E tényező szintén a demokratikus alapjogok közé tartozik, amelyet Magyarország Alaptörvénye biztosít. Bár nemzetközi alapjogról van szó, mégis Magyarország a World Justice Project Rule of Law Indexe alapján nemzetközi összehasonlításban gyengén teljesített. Az elmaradás oka lehet például az országonként eltérő jogalkalmazói gyakorlat, ugyanis e jog az Európai Unió Alapjogi Chartájában is szerepel (12. cikk), tehát az európai alapjog minden uniós tagországban biztosított. Maga a Charta is kiemeli, hogy „a társadalmi változások, a társadalmi haladás, valamint a tudományos és technológiai fejlődés fényében szükséges az alapvető jogok megerősítése”.

Ennek megfelelően a társadalmi haladás – hozzáteesszük: és társadalmi tőke erősítése – szempontjából az alapjogok biztosítása nélkülözhetetlen feladat. E tekintetben Dánia, Finnország és Németország áll az élen. A visegrádi országok elmaradnak ezektől az országoktól, ugyanakkor Románia a V4-országokhoz képest jó helyzetben van.

21. ábra

Véleménynyilvánítás szabadságának érvényesülése

Forrás: Social Progress Index 2017 alapján saját szerkesztés

A Heritage Foundation által készített Index of Economic Freedom indexe több részindexből épül fel. Jelen pontban csak a tulajdonjogok részindexét vizsgáljuk, amely kifejezi, hogy a jogrendszer lehetővé teszi-e az adott országban, hogy az egyének magántulajdont halmozzanak fel, továbbá azt, hogy az ország törvényei milyen mértékben védik a magántulajdonhoz fűződő jogokat.

A tulajdonjogok részindexe öt szempontot vesz figyelembe:

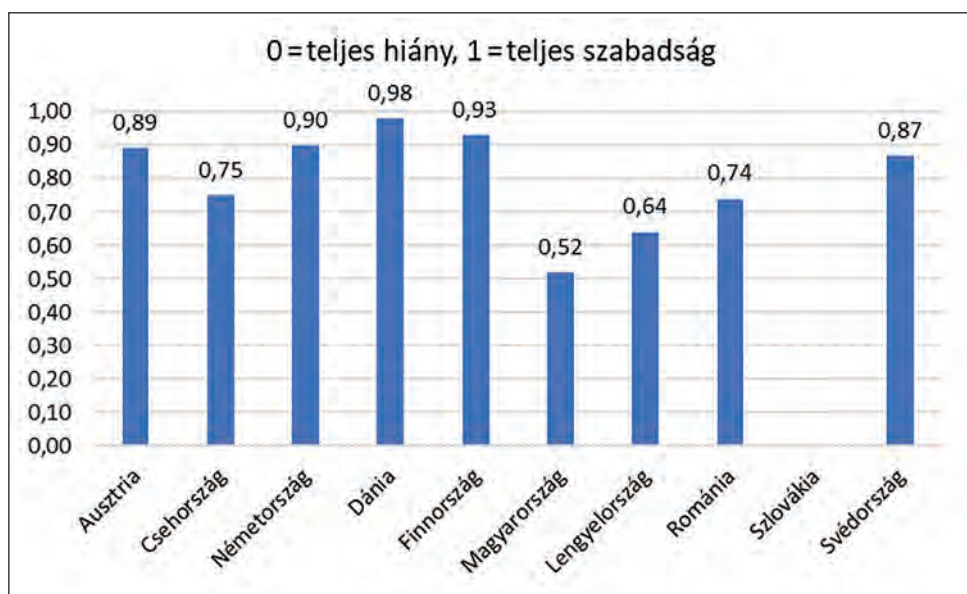
- fizikai tulajdonjogok,
- szellemi tulajdonjogok,
- a befektetők védelmének ereje,
- kisajátítás kockázata,
- a földügyi szabályozás minősége.

Az adatok alapján jól látható, hogy a kelet-közép-európai országok gyengén teljesítenek ezen a területen. A tulajdonjogok védelme a versenyképesség és társadalmi tőke szempontjából rendkívül fontos, hiszen ha az adott ország jogrendszere nem teszi lehetővé a magántulajdon felhalmozását, úgy nem ösztönzi a társadalom tagjait a fejlődésre és innovációra.

A társadalmi haladás szempontjából nélkülözhetetlen, hogy az emberek szabadon dönthessenek az életükkel kapcsolatban. A szabadság ad lehetőséget a kívánt tett, cselekedet megvalósítására, a döntések meghozatalára. E döntések értelemszerűen lehetnek megalapo-

zatlanok és hibásak is, ugyanakkor magának a döntés lehetőségének biztosítása rendkívül fontos az emberi fejlődés szempontjából.

A Gallup adatai alapján a döntési szabadsággal legkevésbé a magyar emberek elégedtek a vizsgált országok közül. A többi országban jelentősen elégedettebbek az emberek. A szabad döntés tekintetében a skandináv országok emelkednek ki, hiszen ezekben az országokban a megkérdezettek több mint 90 százaléka elégedett a döntési szabadságával. Fontos kiemelni, hogy ez esetben is „szubjektív”, percepcióra épülő mutatóról van szó, így a következtetések levonásakor figyelembe kell vennünk a lehetséges korlátozott objektivitást.

22. ábra

Gyülekezési szabadság érvényesülése

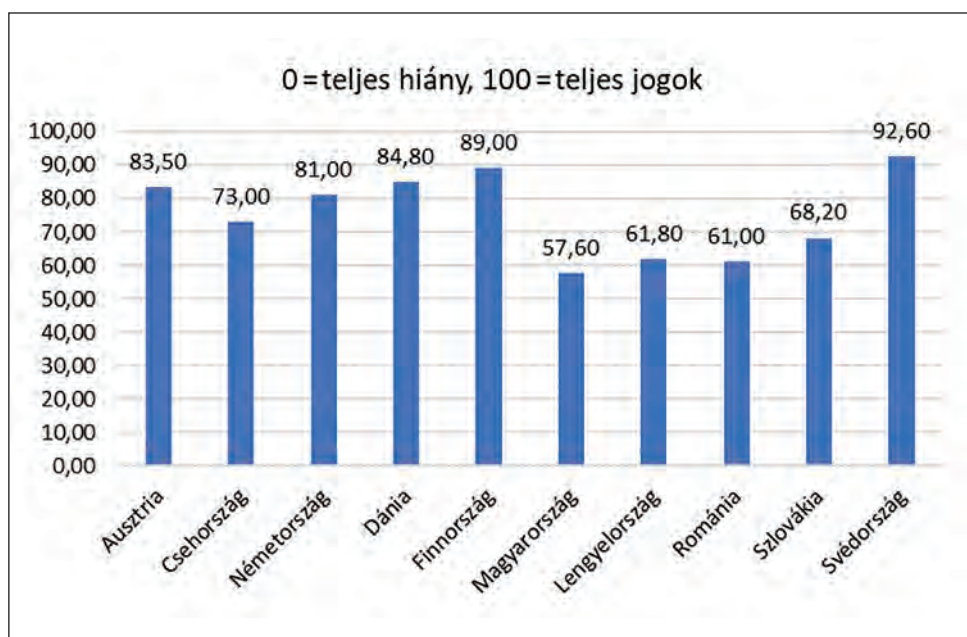
Megjegyzés: Szlovákiára vonatkozóan nincs elérhető adat az adatbázisban.

Forrás: World Justice Project Rule of Law Index 2017 alapján saját szerkesztés

A társadalmi tőke erőssége és az emberi szabadság szempontjából rendkívül fontos, hogy az egyének olyan vallást gyakoroljanak, amelyet szeretnének. A szabad vallásgyakorlás lehetősége az egyik legfontosabb és legrégebbi emberi jog, amely Magyarországon az 1568-as tordai országgyűlésig vezethető vissza. Jelenleg pedig az Alaptörvény VII. cikke biztosítja ezt, amely kimondja: „Mindenkinek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához.” Ez összhangban van az Európai Unió Alapjogi Chartájával (10. cikk).

A vallásszabadság tekintetében a Pew Reserach Center adatai alapján Finnország végzett az élen, míg a többi ország között nincs jelentős különbség. A Social Progress Indexben szereplő adatok forrását megvizsgálva azonban magyarázatot kapunk a látszólagos egyenlőségre. A Pew Research Center A kormányzat vallási korlátozása elnevezésű, 20 mutatóból álló kompozit indexe alapján négy kategóriába sorolja az országokat például aszerint, hogy

az adott országban milyen mértékben korlátozzák az egyes vallásokat, prédikációkat, valamint mennyire jellemző, hogy kedvezményes elbírálást biztosítanak egy vagy több vallási csoportnak. A létrehozott csoportok a következők: 1. nagyon magas korlátozás, 2. magas korlátozás, 3. mérsékelt korlátozás, 4. alacsony korlátozás. A Social Progress Index ezeket a csoportokat veszi figyelembe az egyes országokhoz tartozó érték megállapításánál; az alacsony korlátozással rendelkező országok veszik fel a 4-es (Finnország), a mérsékelt korlátozással rendelkezők (a többi vizsgált ország) pedig a 3-as értéket. Jelen tanulmányban az eredeti adatokat dolgoztuk fel, hiszen így kiküszöböljük a csoportosításból fakadó torzító hatást. Ez azért fontos, mert az adatok arra engednék következtetni, hogy Finnország kivételével minden országban hasonló lehetőségek vannak a szabad vallásgyakorlásra. Ezzel szemben az adatok azt mutatják, hogy a fejlett, nyugati országokban erősebb a korlátozás, hiszen Németországban és Dániában vette fel a legmagasabb értéket a mutató. A visegrádi országok közül Szlovákiában a legmagasabb a korlátozás mértéke.

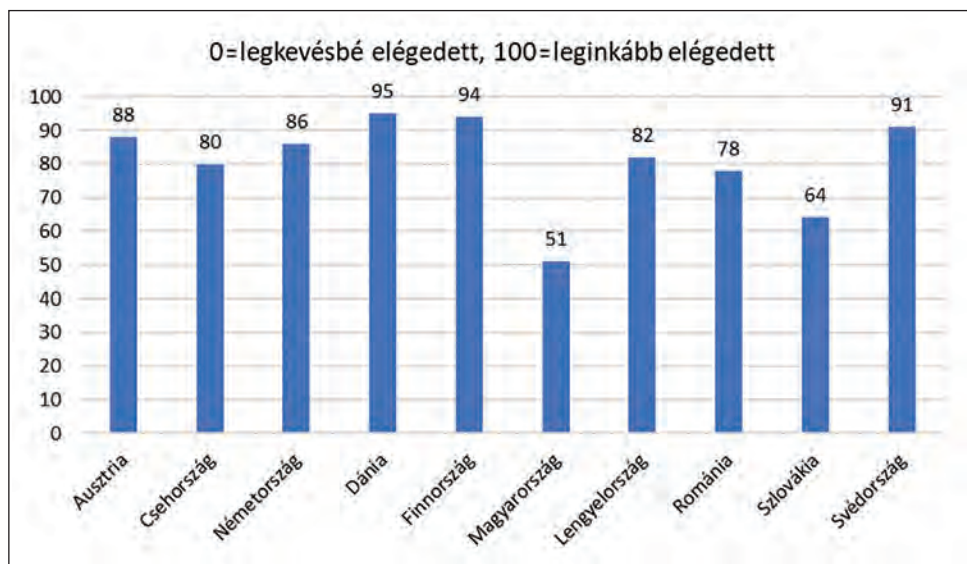

23. ábra

Tulajdonjogok érvényesülése

Forrás: Heritage Foundation 2018 alapján saját szerkesztés

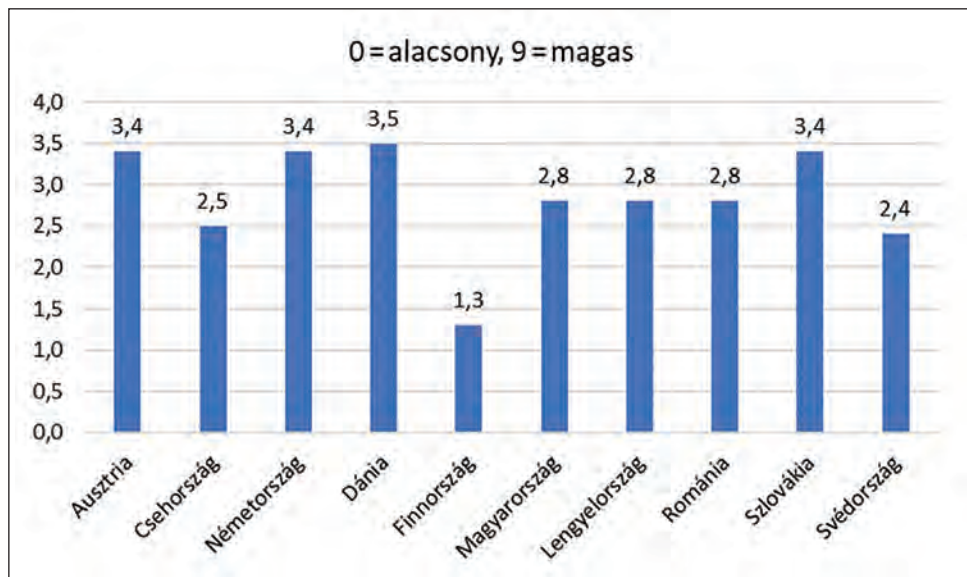
A Pew Research Center másik kompozit indexe 13 mutatóból áll, és a társadalmi ellentéteket, zavargásokat vizsgálja. Ez a mutató már nem szerepel a Social Progress Indexben, pedig az adatok érdekes helyzetet mutatnak. Az index a magánszemélyek, szervezetek, csoportok által elkövetett vallási ellenségeskedéseket méri. Ebbe beletartoznak a vallási okból elkövetett fegyveres konfliktusok, terrorizmus, a szekták által elkövetett erőszak, valamint az egyes vallási csoportok ellen irányuló megfélemlítések és zaklatások.

24. ábra

Elégedettség a döntések szabadságával

Forrás: Social Progress Index 2017 alapján saját szerkesztés

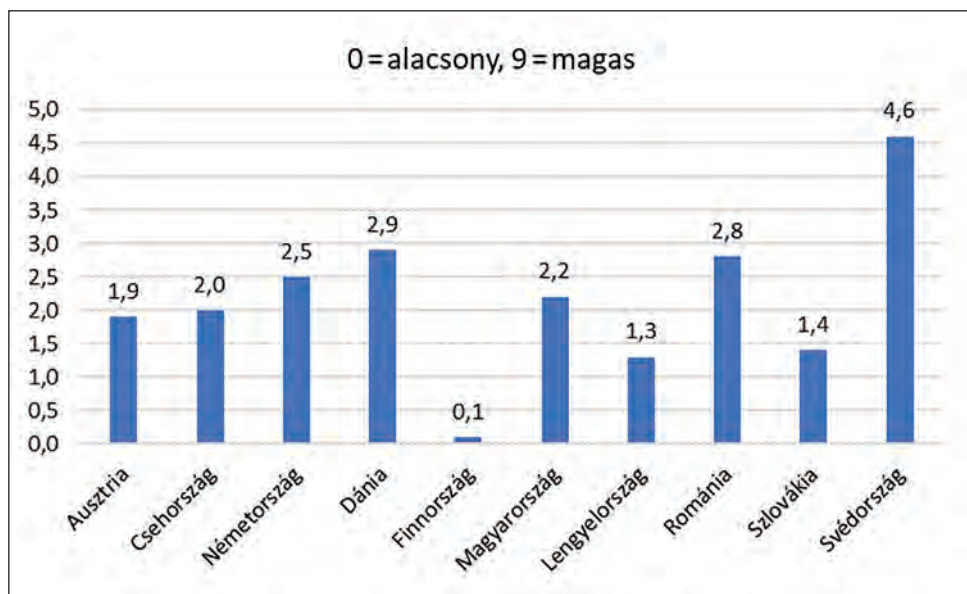

25. ábra

A kormányzat vallási korlátozása

Forrás: Pew Research Center 2016 alapján saját szerkesztés

A mutató alapján Finnországban nemcsak a vallással kapcsolatos korlátozások mértéke alacsony, de a társadalmi ellenségeskedések sem rombolják a társadalmi kohéziót. Magyarország e mutató vonatkozásában nem marad el a legtöbb európai országtól, és a mérsékelt csoportba tartozik. Meglepő Svédország rendkívül rossz eredménye, amivel a „magas társadalmi ellentétek” kategóriába sorolták. Ez az eredmény többek között a vallási okból elkövetett erőszak, az erőszak miatti tulajdonrongálások, erőszakos cselekmények, továbbá a nőket ért erőszakos támadások (az öltözködési szabályok megsértéséért) összességét tükrözi.

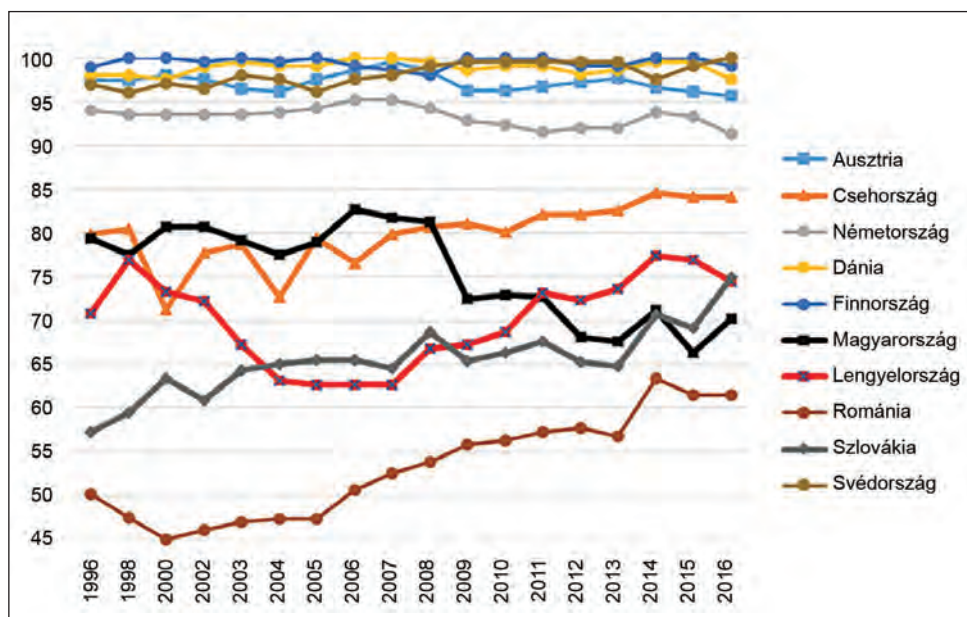

26. ábra

Társadalmi ellentétek vallási okból

Forrás: Pew Research Center 2016 alapján saját szerkesztés

Mint a pont elején szereplő modell (12. ábra) is mutatja, a jogállammal kapcsolatos mutatók alakulása szorosan kapcsolódik a társadalmi tőkéhez. A jogállamiság tekintetében nagy különbség van a poszt szocialista és a jelen tanulmányban választott referenciaországok között, ugyanakkor ki lehet emelni azt is, hogy a Világbank számításai szerint Németország eredménye elmarad a skandináv országoktól ezen a területen. A referenciaországok viszonylagos stabilitást mutatnak, közöttük jelentős változások nem történtek. Ezzel szemben a visegrádi országok között 1996 és 2016 között komoly átrendeződést láthatunk. Az adatok alapján az 1996-os Magyarország a visegrádi országok élén állt, míg 2016-ban utolsó helyen szerepel, ezzel hazánk az egyetlen ország, amely 2016-ban rontott az 1996. évi értékeihez képest, elsősorban 2008 és 2009 között. Ki kell emelni Szlovákia és Románia előrelépését az elmúlt 20 évben, ugyanakkor nem elhanyagolható, hogy keleti szomszédunk a jelentős előrelépése ellenére is elmarad a visegrádi országoktól.

27. ábra

Jogállamiság

Forrás: World Bank 2016 alapján saját szerkesztés

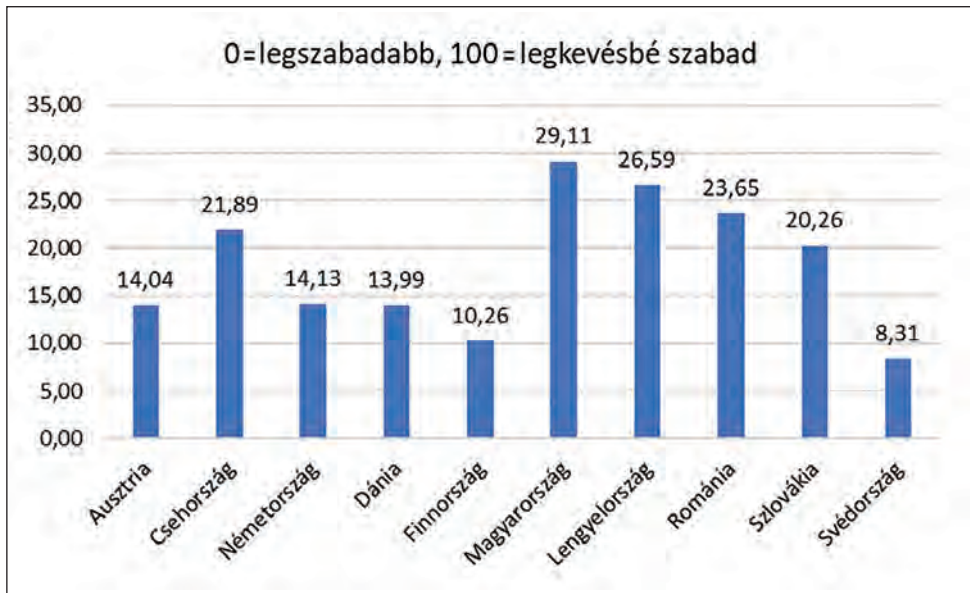
A sajtószabadság és a korábban bemutatott véleménynyilvánítás szabadságát mutató értékek alakulása szorosan kapcsolódik egymáshoz. A kapcsolat statisztikailag is igazolható, hiszen a Társadalmi Haladás Indexben szereplő 129 ország adataiból számolt Pearson-féle korrelációs együttható értéke 0,8447, ami erős kapcsolatot jelent.

A véleményfelmérésre épülő mutatószám 7 alapvető területet vizsgál: 1. pluralizmus, 2. médiafüggetlenség, 3. környezet és öncenzúra, 4. jogi keretek, 5. átláthatóság, 6. infrastruktúra, 7. visszaélések.

A felmérések alapján a nyugati és skandináv országok helyzete a legkedvezőbb a sajtószabadság szempontjából, míg a visegrádi országok között Szlovákia és Csehország jelentősen jobb eredményt ért el, mint Lengyelország és Magyarország.

A korábban már érintett Worldwide Governance Indicators (WGI) Véleménynyilvánítási szabadsági és elszámoltathatósági indexe is hasonló képet mutat, mint az előbb bemutatott mutatók. 2003-ban Magyarország értéke 87,06 volt, míg 2016-ban már csak 57,14, amivel az elmúlt 20 év legrosszabban teljesítő országává vált a vizsgáltak között. 2016-ban már Románia is megelőzte hazánkat. A legnagyobb mértékű fejlődést Szlovákia érte el a vizsgált időszakban. A skandináv országok kiváló helyzetét és annak viszonylagos stabilitását a WGI értékei is megerősítik.

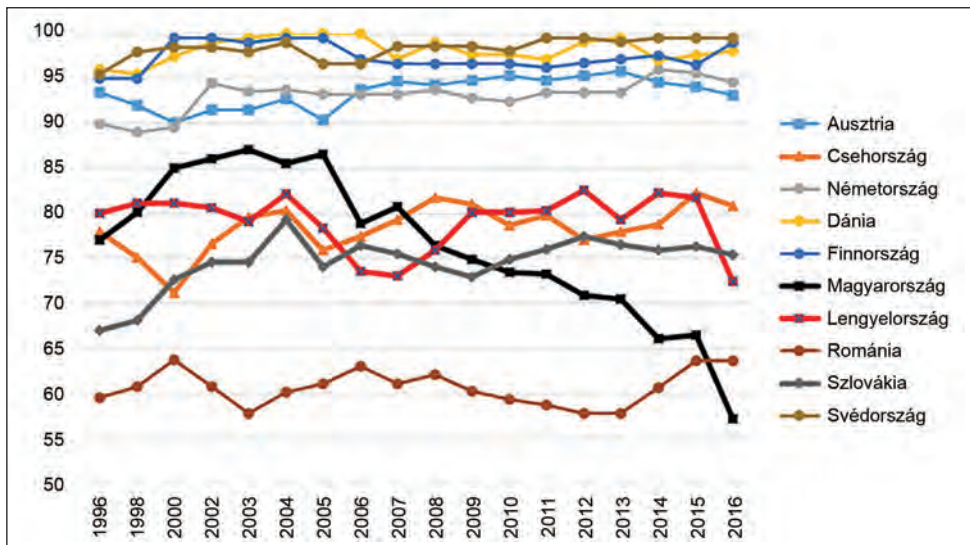
A 2017. évi Jó Állam Jelentés is elemzi a sajtószabadság témakörét (D.5. dimenzió), amely kapcsán a D.5.1. Összevont sajtószabadság-mutatót vizsgálva a visegrádi országok között utolsó helyet és a mutató értékének alakulását követve pedig csökkenő tendenciát mutattak ki (CSERVÁK–RIMASZÉCSI–FARKAS 2017).

28. ábra

Sajtószabadság indexe

Forrás: Reporters without Borders 2018 alapján saját szerkesztés

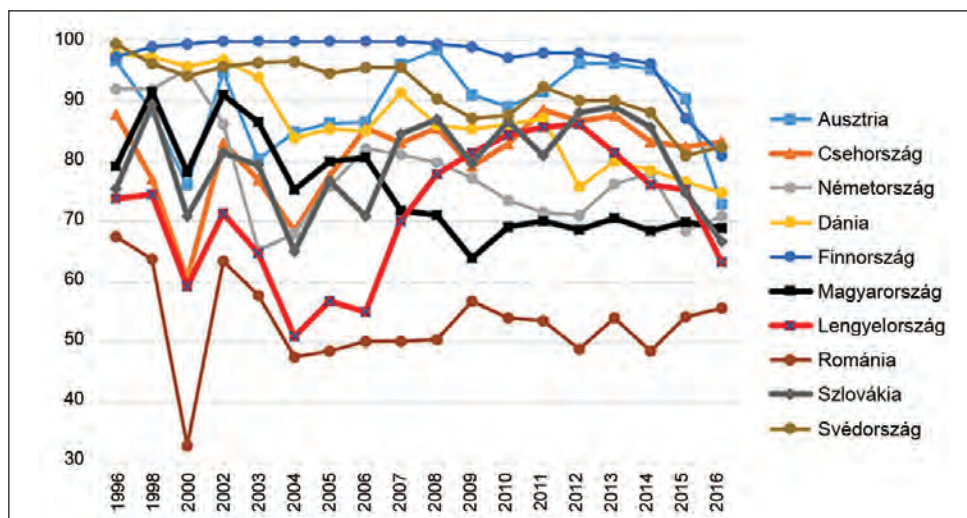
29. ábra

Véleménynyilvánítási szabadság és az elszámoltathatóság mértéke

Forrás: World Bank 2016 alapján saját szerkesztés

A politikai stabilitás és erőszakmentesség azon tényezők közé tartoznak, amelyek lehetővé teszik, hogy kiszámíthatóbb legyen a társadalmi és gazdasági környezet. Ugyanígy fontos, hogy a közéletben politikai okokból ne történjen erőszakos cselekmény, hiszen az rontja a társadalom szubjektív biztonságérzetét, valamint gyengíti a társadalmi tőkét. A Világbank adatai szerint Magyarország hullámváz teljesítményt nyújtott, ugyanakkor 2010 óta viszonylagos stabilitás mutatkozott. Ki kell emelni, hogy a stabilitás annak ellenére is fennmaradt, hogy az elmúlt négy évben a legtöbb ország (beleértve a többi mutató esetén rendkívül jól teljesítő skandináv országokat is) rontott ezen a területen. A 2016-os adatok alapján Magyarország Romániát, Lengyelországot és Szlovákiát előzi meg. Az utóbbi évek alapján az is megállapítható, hogy a többi területhez képest itt kisebb az eredmények szórása (8,84), mint a többinél (a legmagasabb a korrupció kezelése esetében tapasztalható 17,22).

Hozzá kell tenni azt is, hogy egy-egy helyezés nagymértékben függ az ország terrorfenyegetettségétől is, ugyanis gyakran azt láthatjuk, hogy egy-egy terrortámadás vagy fenyegetés után az adott ország visszaesik ezen a rangsorán.¹⁵

30. ábra

Politikai stabilitás és közéleti/politikai erőszakmentesség

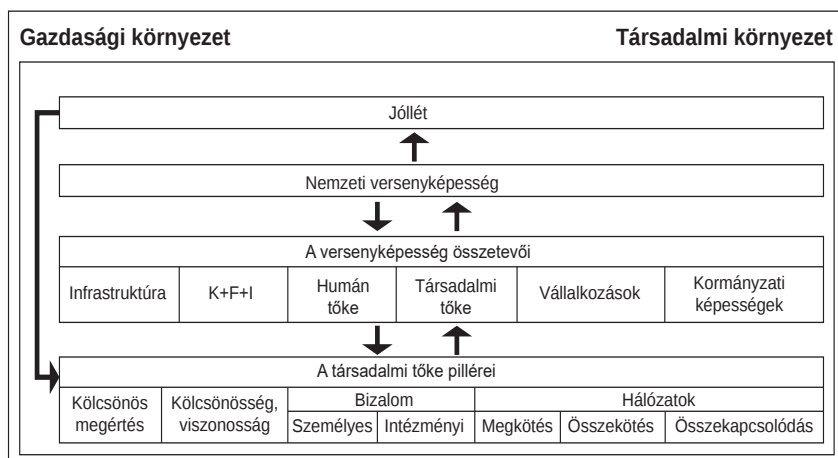
Forrás: World Bank 2016 alapján saját szerkesztés

4.4. Közösségi védőháló

A társadalomban működő hálózatok a társadalmi tőke fontos összetevői. Ezek a tényezők több területre bonthatók, amelyeket a társadalmi tőke pilléreinek nevezünk. Egy korábbi tanulmányban (CSATH et al. 2018) a következő csoportokat használtuk ennek mérésére:

¹⁵ A Világbank Worldwide Governance Indicators további mutatóinak alakulása (szöveges elemzés nélkül) megtalálható a Függelékben.

- A kölcsönös megértés (shared understanding) olyan közös normákon és értékeken alapul, amelyek befolyásolják a közös magatartási normákat és elvárásokat egy közösségen belül.
- A kölcsönösség, viszonzosság (Reciprocity): az egyik legalapvetőbb emberi norma, amelyet a kölcsönösségen alapuló segítség, „adás” és viszonzószolgálat jellemez. Nem beszélhetünk reciprocitásról, ha csak az egyik fél ad, de viszonzosság nincs. E tényezőnél bármi lehet a „tranzakció” tárgya, baráti segítség, tanács, tudás stb.
- A bizalom (Trust) az a várakozás, hogy a közösség többi tagja őszinte és együttműködő.
 - Személyes (Personal): személyes bizalomról a társadalom tagjai között kimutatható várakozás esetén beszélünk. Itt természetesen különböző csoportokat hozhatunk létre, hiszen ezek között eltérő bizalmi szinteket lehet kimutatni (például rokonok, barátok, osztálytársak, szomszédság stb.);
 - intézményi (Institutional): az intézményi bizalom a társadalom egy tagja vagy tagjai és különböző szervezetek között kialakuló várakozást jelenti. Ezek a szervezetek lehetnek intézményesültek (például rendőrség, katasztrófavédelem) vagy akár általános értelemben vett „csoportok” (például vállalkozások, politikusok stb.).
- A hálózatok (Networks) leírják azokat az összefüggéseket, amelyekkel az emberek összekapcsolódnak. Ahogyan azt korábban már láttuk, három különböző hálózati típus létezik:
 - megkötés (Bonding) – szoros, erős kapcsolatok a közösség (például családtagok, barátok) tagjai között;
 - összekötés (Bridging) – horizontális kapcsolatok különböző csoportok és közösségek (például eltérő életkor, nem) között;
 - összekapcsolódás (Linking) – vertikális kapcsolatok a különböző társadalmi csoportok vagy szervezetek között.

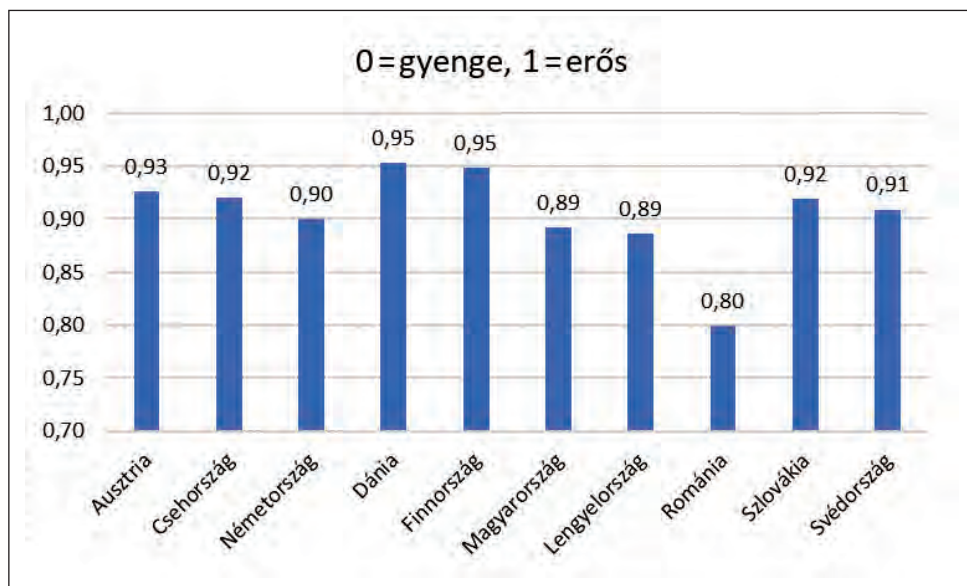

31. ábra

A társadalmi tőke és a versenyképesség kapcsolata

Forrás: Csath et al. 2018 alapján saját szerkesztés

A társadalmi tőke szorosan kapcsolódik a versenyképességhez; ha az adott ország bizalmi szintje alacsony, az hatással van a vállalkozások költséghatékonyságára, hiszen az alacsony bizalmi szint növeli a tranzakciós költségeket, például a növekvő szerződési igényen és a jogi költségeken keresztül. Mint a 31. ábra is mutatja, a társadalmi tőke hat a versenyképességre, de a versenyképesség eredményeképp létrejövő társadalmi haladás és jóllét vonatkozásában visszahatásról beszélünk. Erre jó példa az, hogy a magasabb életszínvonal lehetővé teszi, hogy ne csak az egyéni céljainkat valósítsuk meg, hanem tegyünk a közösségért, annak fejlődéséért.

32. ábra

Közösségi védőháló

Forrás: Social Progress Index 2017 alapján saját szerkesztés

A közösségi védőháló alapvetően a társadalmi tőke hálózatainak pilléréhez köthető, ezen belül pedig a „megkötéshez” (Bonding), amely a társadalmi csoportok (család, közeli barátok) tagjai közötti kötelékek erősségére és sűrűségére utal. A példa rendkívül szemléletes, hiszen egy jól kialakított kötelérendszer valójában hálót alkot, amelyet közösségi védőhálóknak nevezhetünk. A védőháló funkciója sokrétű, de a legfontosabb talán a stabilitás biztosítása. Ez egy alapot, egy biztonságot nyújtó „hálót” jelent, amely leginkább az artisták által használt védőhálózathoz hasonlítható. Az az artista, aki védőháló használata mellett próbálkozik egy új mutatvánnyal, nagyobb kockázatot vállal, de tudja, hogy a merészsége nem fog sérüléshez vezetni. Ezt a példát végigvezetve egyértelmű a kapcsolat a (potenciális) vállalkozókkal. Azok a személyek, akiket nem vesz körbe ilyen háló, jellemzően kevésbé kockázatt vállalkozók, sőt kockázatkülsők lehetnek, még akkor is, ha egyébként egy innovatív ötlettel rendelkeznek. Ebből következik, hogy a közösségi védőháló erőssége hatással lehet egy ország innovációs hajlandóságára, vállalkozási kedvére és összefoglalva a versenyképességére.

A Társadalmi Haladás Indexben szereplő közösségi védőháló elemzésére szolgáló mutató forrását a Gallup World Poll adja. A megkérdezetteknek arra a kérdésre kell válaszolniuk, hogy ha bajban lennének, akkor vannak-e olyan rokonai, barátai, akikre számíthatnak. A 32. ábra annak arányát mutatja, mennyien válaszoltak igennel erre a kérdésre. Az adatok alapján arra következtethetünk, hogy a visegrádi országok, így Magyarország sem marad el jelentősen a többi nemzettől. A vizsgálati mintát jelentő tíz ország közül Dánia és Finnország áll az élen, Románia pedig a sereghajtó. Keleti szomszédunknál jelentős elmaradás mutatkozik e mutató tekintetében.

4.5. (Érzékelt) boldogság

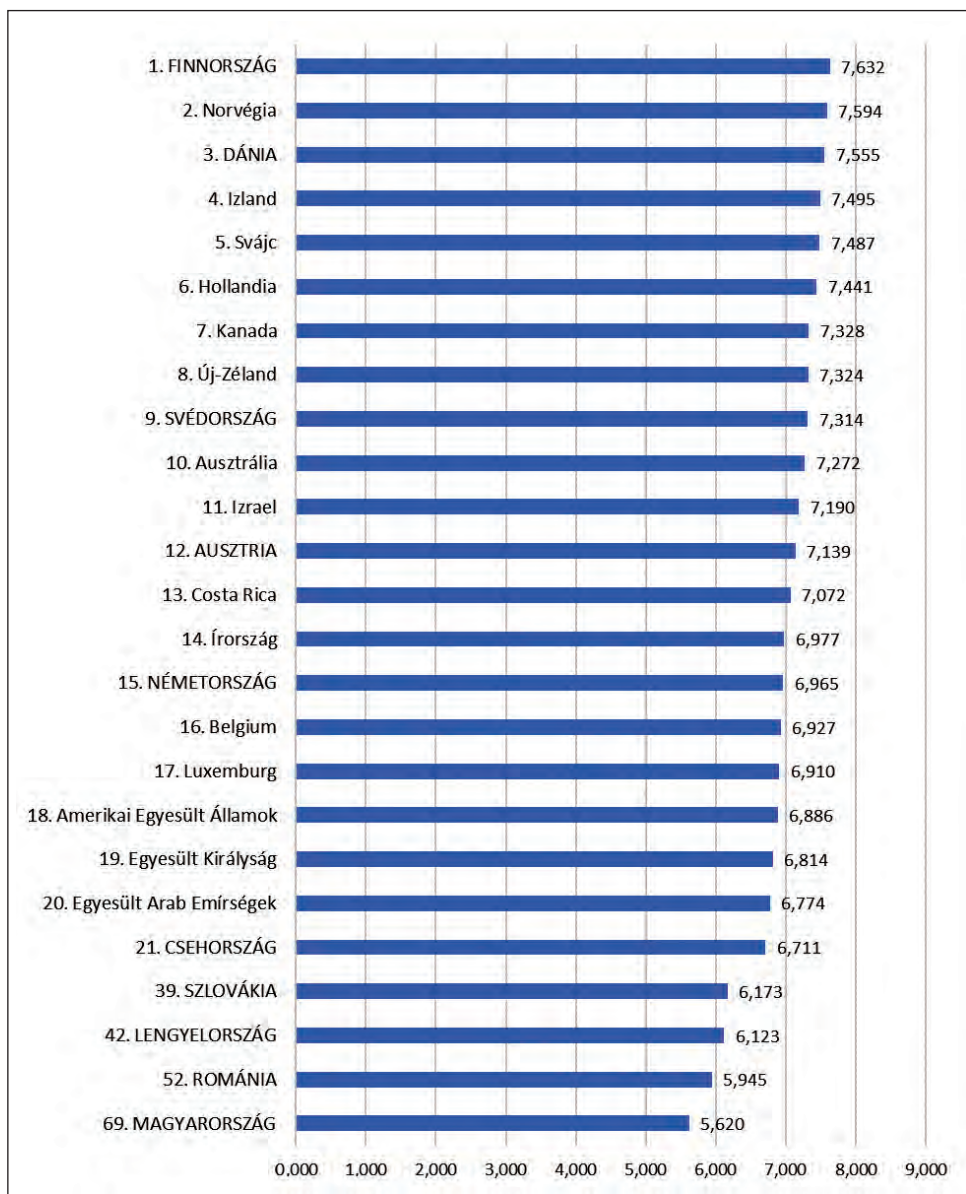
A korábban bemutatott versenyképességi modell tetején a jóllét állt mint a versenyképesség célja. A jóllétet és az ezzel kapcsolatos mutatókat alapvetően két nagy csoportba sorolhatjuk. Ezek az objektív és a szubjektív jólléttel kapcsolatos mutatók. Előbbiek közé az anyagi, vagyoni, jövedelmi jólét tartozik, míg a szubjektív jóllét elsősorban az emberek „jó érzetét” hivatott felmérni. Ezek szinte kizárólag véleményfelmérésen alapuló kutatási eredményekkel fedhetők le. Ezzel kapcsolatban pedig ki kell emelni, hogy a korábban már említett kulturális különbségek jelentősen torzíthatják a képet, hiszen az egyes nemzetek polgárai nagyon másként érzékelhetik saját helyzetüket. Jó példa erre a boldogság mértékéről készített jelentés (World Happiness Report) (HELLIWELL–LAYARD–SACHS 2018), amely az objektív és szubjektív tényezők ötvözetével méri az egyik legfontosabb jólléti területet, a boldogságot. A jelentés fontos információkat hordoz a versenyképességgel kapcsolatban.

A 33. ábra szemlélteti a boldogságindex alapján globálisan élen álló 20 országot, illetve a jelen tanulmányban vizsgált országokat.¹⁶ Az adatok jól szemléltetik, hogy a korábban bemutatott puha tényezők között is élen álló skandináv országok ezt a rangsort is vezetik. A visegrádi országok közül Csehország pozíciója a legkedvezőbb (21.), jelentősen lemaradva Szlovákia (39.) és Lengyelország (42.), majd egy újabb szakadék után Magyarország (69.). A hazai boldogságérzet hiányosságai mellett figyelemreméltó, hogy a következő országok veszik körbe Magyarországot: Koszovó (66.), Moldova (67.), Türkmenisztán (68.) és Líbia (70.). Ezek az országok az egy főre jutó GDP alapján messze elmaradnak hazánktól, a boldogság tekintetében mégis egy szinten vannak.

Éppen ezért érdemes megvizsgálunk azt is, hogy a boldogságindex milyen területekre épül, hiszen a hivatkozott elemzés több „boldogság-összetevőt” magában foglal: 1. egy főre jutó GDP, a 2. társadalmi támogatás, az 3. egészséges élettartam, a 4. döntési szabadság, a 5. nagylelkűség (adakozás) és a 6. korrupciómentesség. Létrehoztak továbbá egy képzeletbeli országot, Disztópiát, amely a legboldogtalanabb emberek országa, vagyis az az ország ahol a korábban bemutatott hat tényező a legalacsonyabb értéket venné fel. Disztópia létrehozásának célja egy referenciaország kialakítása, amely jó összehasonlítási alapot jelent.¹⁷

¹⁶ Utóbbiakat nagybetűvel kiemelve.

¹⁷ A Disztópiához kapcsolódó értékek is beleszámítanak a boldogság index kompozit értékébe.

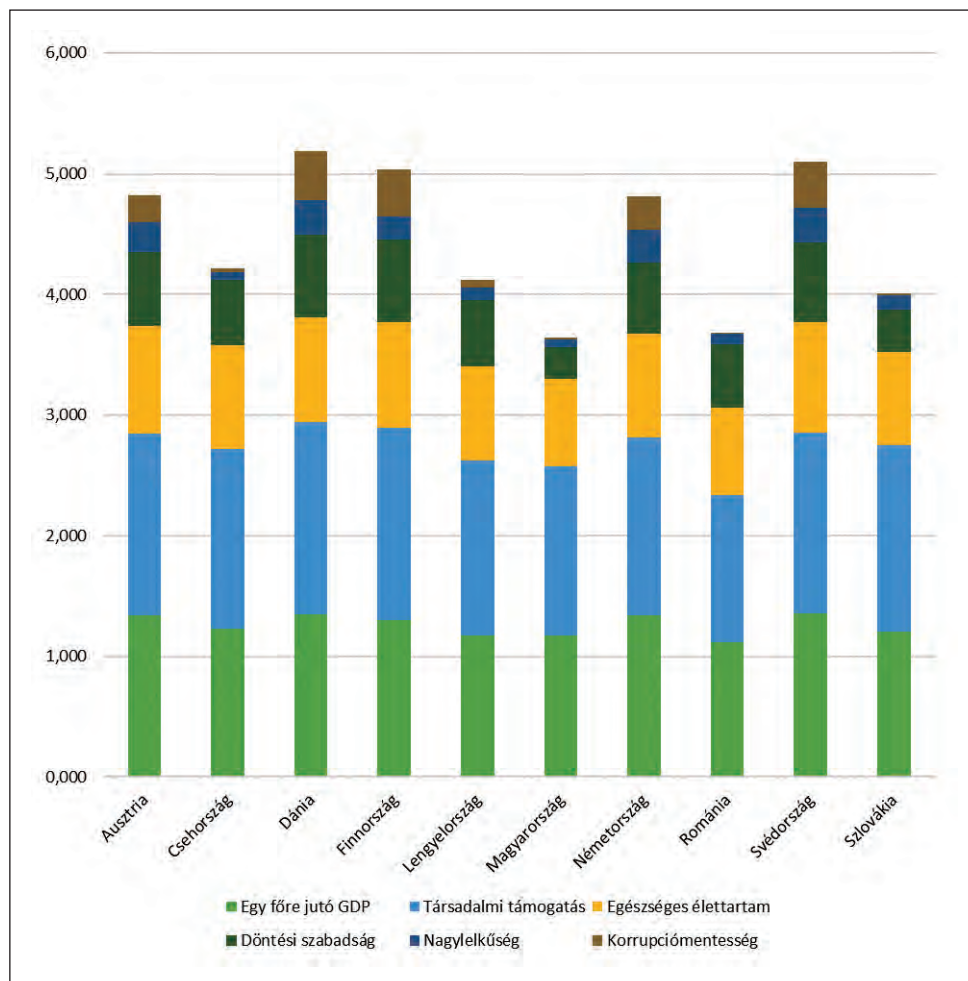
33. ábra

A boldogságindex értéke néhány kiemelt országban

Forrás: HELLIWELL–LAYARD–SACHS 2018 alapján saját szerkesztés

Ebből is látható, hogy egy szubjektív (puha) területet, mint a boldogság, lehet (kemény) statisztikai adatokkal leírni. Ilyen például a fent említettek közül az egy főre jutó GDP, valamint az egészséges élettartam mértéke. Természetesen ezeket az adatokat mindig ki kell

egészíteni egy (vagy több) érzékelésre, percepcióra épülő mutatószámmal, hiszen például magas területi különbségek esetén hiába kedvező az átlagjövedelem értéke, ha az „átlag-ember” által érzékelt boldogság vagy jóléti szint rendkívül alacsony.

34. ábra

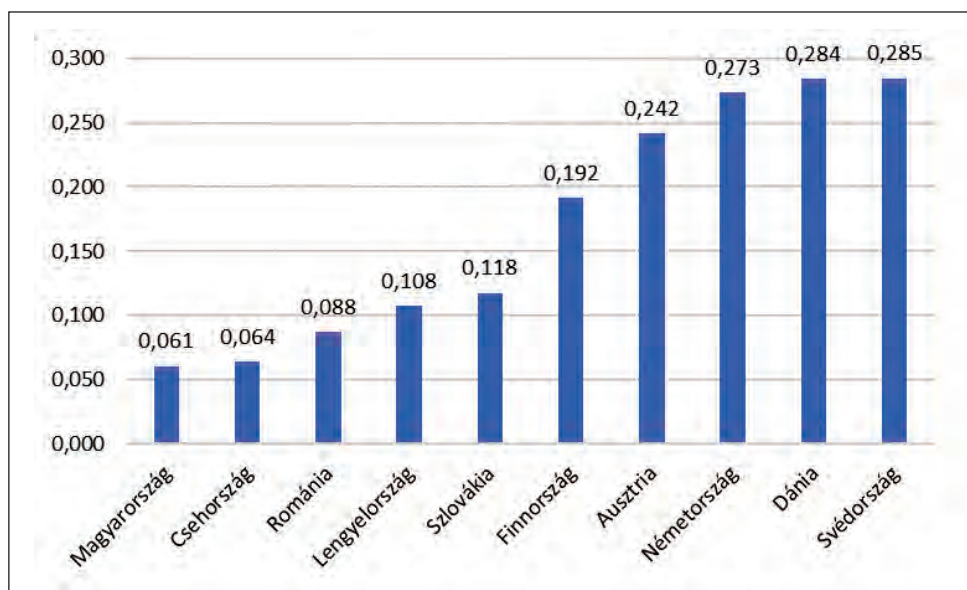
A boldogság összetevői a Disztópiához képest mért érték nélkül

Forrás: HELLIWELL–LAYARD–SACHS 2018 alapján saját szerkesztés

A 34. ábrán az egyes összetevőkre vetítve láthatjuk, hogy mi és milyen mértékben járult hozzá az egyes országok boldogságához, valamint ez magyarázatot adhat Magyarországnak gyenge szereplésére a rangsorban. Az egy főre jutó GDP-t, a társadalmi támogatást és az egészséges élettartamot mutató értékek alapján Magyarország csak Romániát előzi meg. A döntési szabadság és nagylelkűség kategóriákban utolsó. Érdekes viszont kiemelni, hogy a korrupció

alapján Szlovákiát és Romániát is megelőzte, ez különösképp annak fényében érdekes, hogy a Transparency International (18. ábrán) bemutatott adatai alapján a magyar emberek érzékelik a legmagasabb szintű korrupciót a vizsgált országok között.

Az egyik legnagyobb hazai elmaradás a nagylelkűség területén mutatkozott. Az adatokat a Gallup World Poll kérdése („Adományozott pénzt jótékonyági szervezetnek az elmúlt hónapban?”) alapján számították ki. Az értékek az egy főre jutó GDP alapján állított regressziós egyenes reziduumaikat mutatják a fenti kérdésre adott válaszok nemzeti átlaga szerint. Ebből azt látjuk, hogy a kelet-közép-európai országok jelentősen el vannak maradva a skandináv államokhoz képest. A nagylelkűség azonban nem az anyagi jólét függvénye, hiszen a boldogságindex alapján képzett rangsor utolsó helyein álló országok (Dél-Szudán, Közép-afrikai Köztársaság, Burundi) messze megelőzik a jobb anyagi helyzetben lévő Magyarországot ezen a területen.

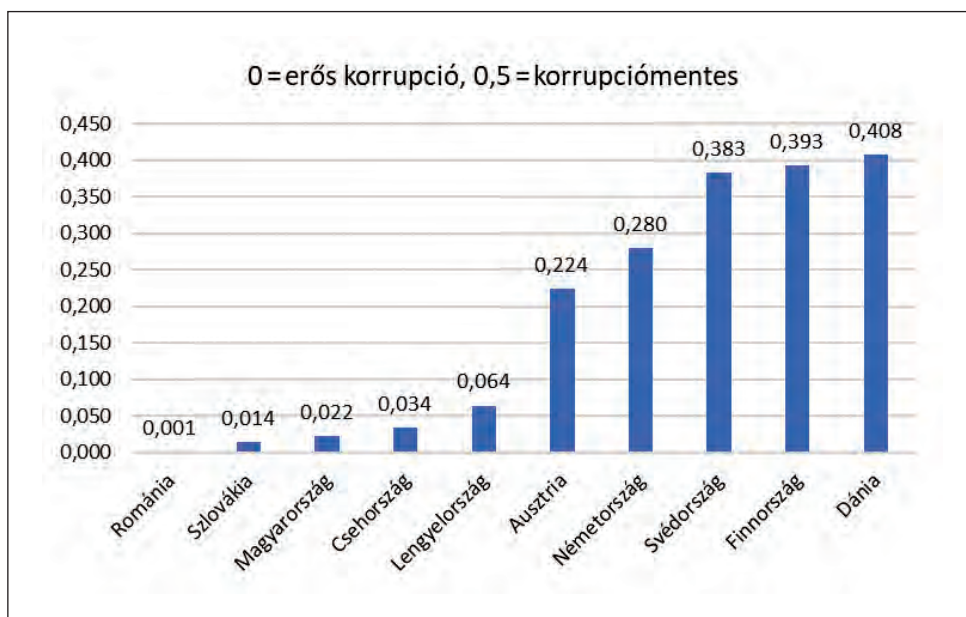
35. ábra

Nagylelkűség a vizsgált országokban

Forrás: HELLIWELL–LAYARD–SACHS 2018 alapján saját szerkesztés

Szintén a Gallup World Pollból származó adat a korrupciómentes környezet meglétére irányul. A témát két fontos kérdés segítségével vizsgálják: „A korrupció széles körben elterjedt a kormányzatban vagy nem?” és „A korrupció széles körben elterjedt az üzleti életben vagy nem?”

Az adatok a korábban bemutatott Transparency Internationaltól származókhoz képest eltérnek, hiszen ott a hazai adat volt a leggyengébb, míg a Gallup adatai szerint a román és szlovák korrupciós szint magasabb, mint a magyar. Azt viszont mindkét felmérés kimutatta, hogy a visegrádi országok között legkevésbé a lengyel közeg fertőzött. Ki kell emelni, hogy a V4-országok korrupciómentesség tekintetében messze elmaradnak a skandináv országokhoz képest.

36. ábra

Korrupciómentesség a vizsgált országokban

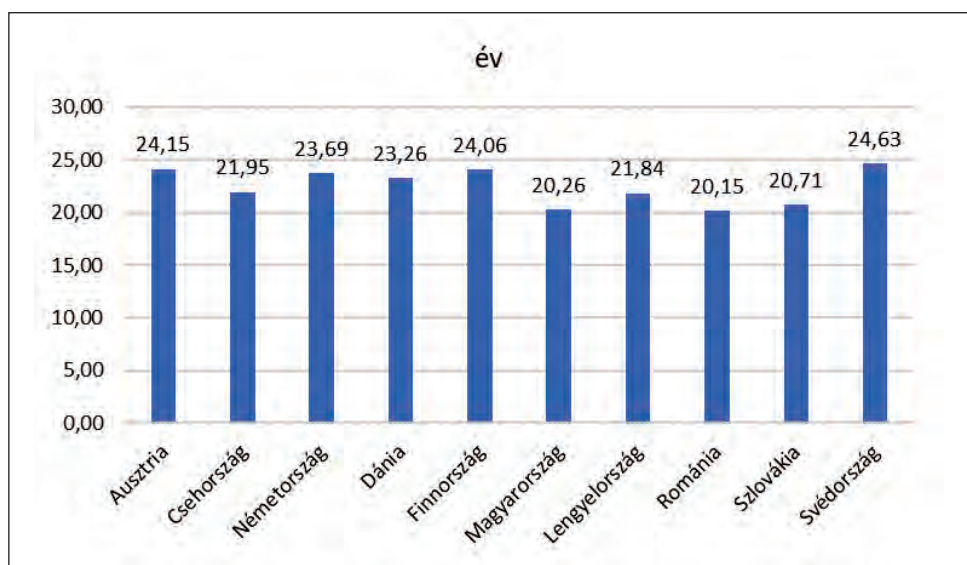
Forrás: HELLIWELL–LAYARD–SACHS 2018 alapján saját szerkesztés

4.6. (Érzékelt) egészségügyi állapot

Az egészségügyi állapot (mint azt az előbbi index kapcsán is láthattuk) szorosan kapcsolódik a boldogsághoz. A következő mutató azt láttatja, hogy átlagosan hány éves élettartamra számíthatnak a 60 éves emberek. Az adatok egyértelművé teszik, hogy jelentős különbség van a vizsgált országok között. A visegrádi országok lakói közül várhatóan a cseh és a lengyel 60 évesek élnek a legtovább. A szubjektív jóllét és boldogság szempontjából fontos, hogy a nyugat-európai és skandináv országok polgárai jelentősen hosszabb élettartamra számíthatnak.

Fontos azt is kiemelni, hogy az egészségüggyel kapcsolatos legfontosabb adatok nemcsak nemzeti szinten mutatnak jelentős területi különbségeket, hanem a visegrádi országok régiós (NUTS 2) szintjén is. A következő ábrán a 65 éves kor előtti halálozás arányával szemlélítjük ezeket a különbségeket. Először ki kell emelnünk, hogy a legkedvezőbb és legrosszabb helyzetben lévő régiók között 15 százalékpontos különbség van, vagyis arányaiban több mint kétszer annyi ember hal meg 65 éves kor előtt Észak-Magyarországon, mint Prágában.

A mutató által visszajelzett általános egészségügyi helyzet Csehországban a legkedvezőbb, csak két északi cseh régió (Morva-Szilézia és Északnyugat) nem került be a 20 százalékos határ alá. A magyar régiók közül a fővárosi régió (Közép-Magyarország) helyzete a legkedvezőbb (22%), de csak abban az esetben, ha a hazai régiókat vizsgáljuk, ugyanis mindössze három olyan (lengyel) régió létezik, amelyeket meg tudott előzni. E mutató alapján a cseh és a szlovák régiók eredménye számottevően jobb, mint a másik két országé.

37. ábra

Várható élettartam 60 éves korban

Forrás: Social Progress Index 2017 alapján saját szerkesztés

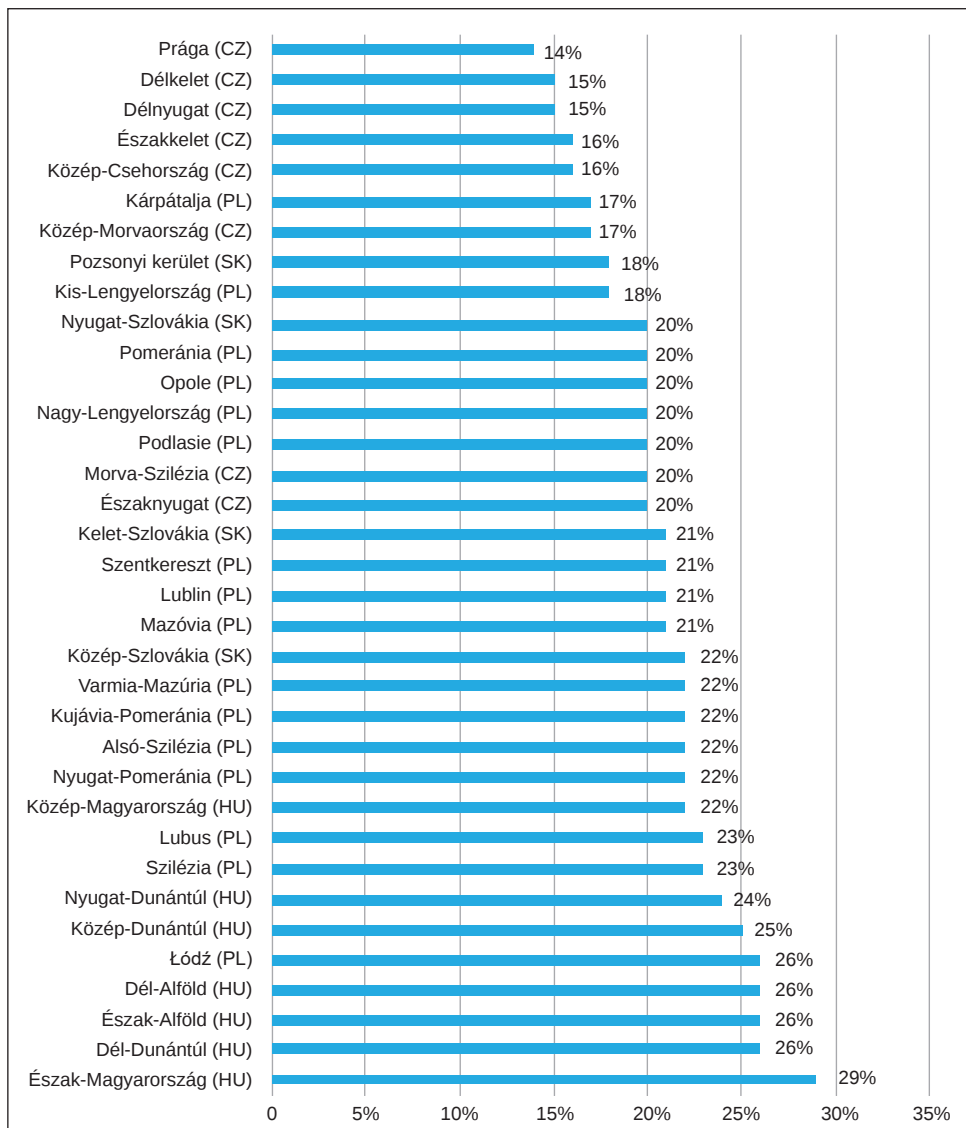
Érdekes megvizsgálunk, milyen tényezők vezethettek a korai halálozáshoz. Az okokkal kapcsolatban a Társadalmi Haladás Index is felvázol néhány lehetséges szempontot. Ezek közé tartozik a nem fertőző betegség miatt történő halálozás.¹⁸ Nem fertőző betegségnek számítanak a kardiovaszkuláris megbetegedések, a daganatos betegségek, a cukorbetegség (diabétesz), illetve a krónikus légúti megbetegedések. Korai halálózásról pedig abban az esetben beszélhetünk, ha a halálozás 30–70 éves korban történik.

Az adatok alapján ezen halálozások 100 000 főre vetített száma Romániában és Magyarországon a legmagasabb, ami komoly egészségügyi kihívást jelent e két ország egészségügyi rendszerére nézve. E mutató esetén is láthatjuk, hogy a kelet-közép-európai országok messze elmaradnak a skandináv országoktól. Az arányokat Svédországgal összevetve Magyarországon több mint kétszer annyi ember hal meg nem fertőző megbetegedésben. Ennek okait érdemes lesz vizsgálni, hiszen az egészségügyi ellátórendszer minősége mellett a rossz eredmény az egészségtudatos szemléletre és az életmódbeli/táplálkozási sajátosságokra és szokásokra is visszavezethető lehet. E kapcsolatok és összefüggések erősségét további vizsgálatokkal kellene megerősíteni vagy cáfolni.

Meg kell jegyezni azt is, hogy a környezeti ártalmak is hatással vannak az emberek egészségére, valamint a korai halálózásra. Ezek közül a Társadalmi Haladás Indexe is vizsgálja a kültéri légszennyezés okozta halálozások számát. Ez szorosan kapcsolódik az előbb bemutatott nem fertőző betegség által okozott korai halálozás mutatóhoz, hiszen az tartalmazza a krónikus légúti megbetegedéseket is. Ezek kiváltó oka lehet a levegő szennyezettsége (például szállópor). A kültéri levegő szennyezettségének mértéke szignifikáns

¹⁸ Az adatok forrása az Institute for Health Metrics and Evaluation.

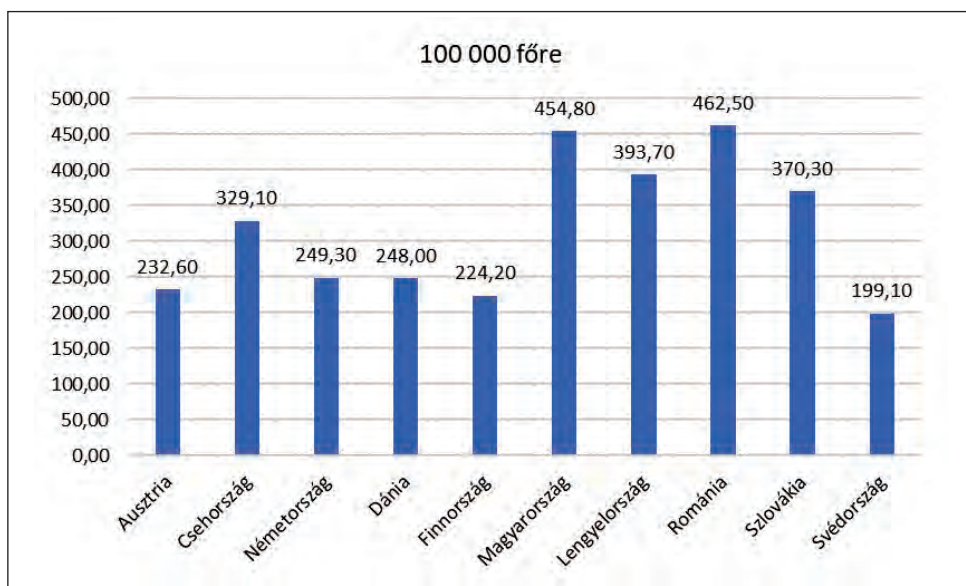
különbséget mutat a kelet-közép-európai és nyugati, skandináv országok között, különösen rossz a helyzet Romániában. Magyarország pedig a visegrádi országok között számít se-reghajtónak. Mindez azért fontos, mert az érintett nemzetek kormányai számára komoly kihívást jelent az emisszió csökkentése, hiszen ez jelenős befektetési költségekkel járhat, ugyanakkor a hosszú, egészséges élet szempontjából elengedhetetlen feladat.

38. ábra

Halálózás 65 éves kor előtt

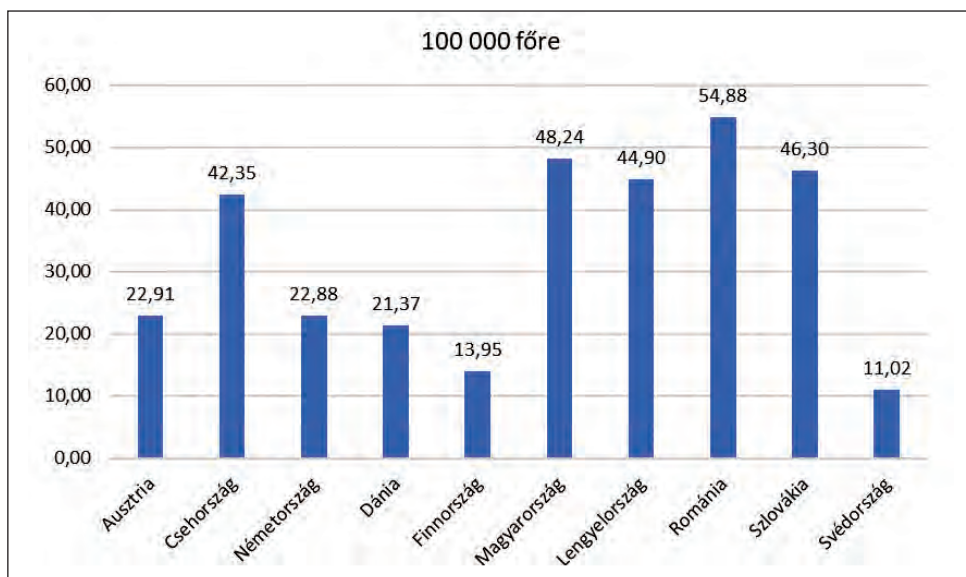
Forrás: Európai Bizottság 2016 alapján saját szerkesztés

39. ábra

Korai halálozás nem fertőző betegségektől

Forrás: Social Progress Index 2017 alapján saját szerkesztés

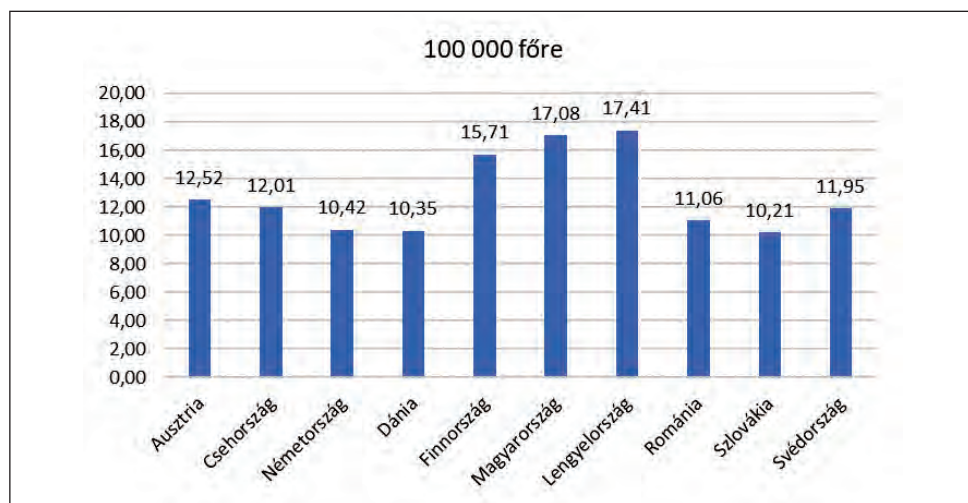
40. ábra

Kültéri légszennyezés okozta halálozások aránya

Forrás: Social Progress Index 2017 alapján saját szerkesztés

A halálozás különös formája az, amikor az adott személy saját kezüleg vet véget az életének. Az öngyilkosságnak számtalan, az egyén helyzetétől függő oka lehet. Ilyen lehet például a kilátástalanság. Ki kell emelni azt, hogy az emberek jólléte szempontjából rendkívül fontos tényező a biztos jövőkép, ami épp a kilátástalanság ellentéte. Ha magas a kilátástalanság mértéke, az kivándorláshoz vezethet, amit jelen könyv 7. pontjában is kimutattunk az empirikus kutatás eredményeképp. Ugyanígy a primer kutatás megerősítette, hogy a kiszámítható jövőkép az elsődleges motivációs tényező a hazatéréshez.

Vannak azonban olyanok, akik oly mértékű kilátástalansággal szembesülnek (legyen az egyéni vagy társadalmi jellegű probléma), hogy az öngyilkosságot látják az egyetlen kiútnak. Természetesen már Magyarországon is működnek olyan szervezetek, amelyek az öngyilkosságok előfordulását szándékoznak csökkenteni megelőzéssel és válsághelyzetben nyújtott segítséggel. Ennek ellenére Magyarországon még mindig viszonylag magas az öngyilkosság elkövetésének 100 000 főre jutó aránya. A hazaitól csak a Lengyelországban láthatunk rosszabb helyzetet. A skandináv országokban megszokott kedvező helyzetet ezúttal Finnország töri meg, ugyanis ez az ország áll a képzeletbeli „negatív dobogó” harmadik fokán. Az is eltér a korábban bemutatottaktól, hogy Szlovákiában tudjuk kimutatni a legkedvezőbb helyzetet.

41. ábra

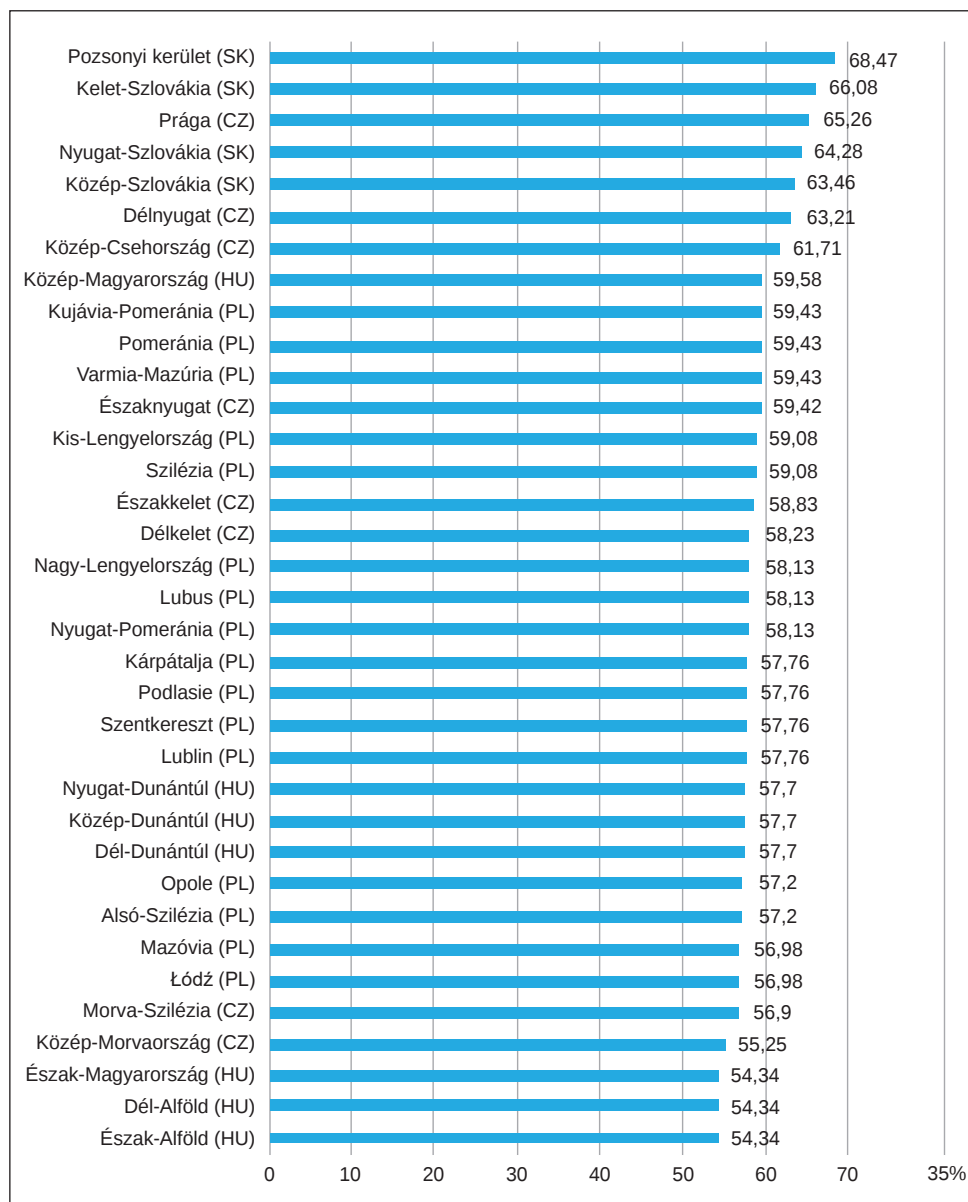
Az öngyilkosság elkövetésének 100 000 főre jutó aránya

Forrás: Social Progress Index 2017 alapján saját szerkesztés

Ahogy azt korábban említettük, objektív és szubjektív mutatókról beszélhetünk. Az egészségügyi helyzet területén eddig bemutatott mutatók az objektívek közé tartoztak, azonban itt is vizsgálunk egy szubjektív mutatót, az érzékelt egészségügyi állapotot. A regionális különbségek szemléltetése érdekében az adatokat ezúttal NUTS 2-es szinten¹⁹ mutatjuk be.

¹⁹ Magyarország és Lengyelország esetében az adatok NUTS 1 szinten szerepelnek, de a 35 NUTS 2 régiót változatlanul feltüntetünk. Ezekben az esetekben az érték a NUTS 1 régió értékét mutatja.

A vizsgálati mintát ez esetben is a V4-országok 35 régiója adja. A mutató pedig azok arányát mutatja az egyes régiókban, akik saját egészségi állapotukat jónak vagy nagyon jónak mondják.

42. ábra

Általános egészségi állapot

Forrás: Európai Bizottság 2016 alapján saját szerkesztés

Az eredmények alapján cseh és szlovák régiók állnak az élen, ezek közül is kiemelkednek Szlovákia régiói. Az országok fővárosi régióiban (Prága, Pozsony és Közép-Magyarország) tapasztaltuk a legkedvezőbb helyzetet az adott országban, ugyanakkor érdekesség, hogy Lengyelországban a fővárost magában foglaló Mazóvia régió a legrosszabb helyzetben van (a lódzi régióval együtt). Magyarországon saját egészségüket az Alföld és Észak nevű makrorégió lakosai látják a legrosszabbnak.

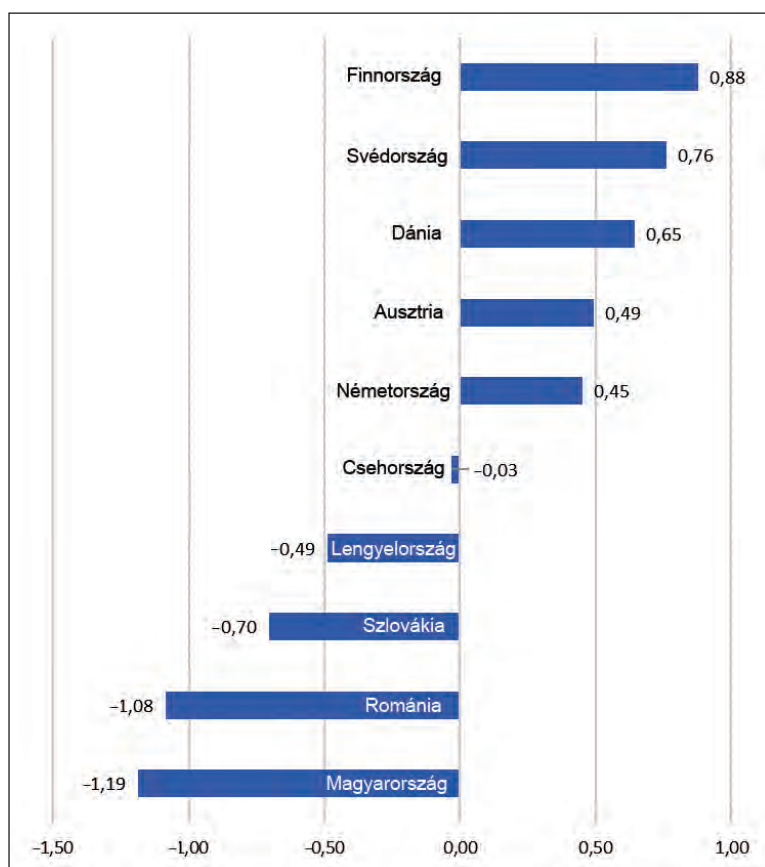
Noha kétségtelen, hogy az emberek sokszor nehezen tudják megítélni saját egészségi állapotukat, mégis ha egy ország lakosai azt rossznak értékelik, az kihat több mutatóra, amit jelen tanulmány keretein belül vizsgáltunk. A boldogsággal való kapcsolat egyértelmű, de ugyanígy hatással lehet a kockázatvállalási hajlandóságra, az innovativitásra és akár a vállalkozóvá válási hajlandóságra is.

4.7. Kompozit mutatószám kialakítása a társadalmi haladás és társadalmi tőke mérésére

Jelen pontban a társadalmi haladás és társadalmi tőke témakörét vizsgáltuk néhány (elsősorban a Társadalmi Haladás Indexből származó) mutatóval. A tanulmány készítése során úgy gondoltuk, egy kompozit mutatószámot is megalkotunk, amely lehetővé teszi az általános helyzet felmérését. Fontos kiemelnünk, hogy e mutató valóban csak az általános helyzet felmérésére alkalmas, az egyes részterületekre vonatkozó állapotok megismeréséhez fontos az egyes mutatók részletes vizsgálata.

Természetesen ki kell emelnünk az összevont mutatók gyengeségeit, hibáit is. Ezek leegyszerűsítik a helyzetet és elfedik az egyes országok gyengeségeit. Ezt a problémát azal kezeljük, hogy az egyes mutatókat külön-külön elemeztük, így megismerve az egyes részterületeken tapasztalható helyzetet. További kihívás a megfelelő „összevonási” eljárás kiválasztása. Erre több mód kínálkozik. Lehetőség lenne a faktoranalízis (főkomponens-elemzés) alkalmazására, azonban ennek feltétele, hogy a mintanagyság (jelen esetben az országok száma 10) jelentősen (akár tízszeresen) meghaladja a modellbe vont mutatók számát. Ez azonban nem teljesül, így a faktoranalízis alkalmazásától eltekinttünk. Alternatív megoldást a normalizálás jelent, amely a különböző dimenziójú mutatók összevonása érdekében alkalmazható. Magára a normalizálásra is több lehetőség kínálkozik. A legegyszerűbb és az egyik leggyakrabban használt²⁰ módszer a standardizálás, ami a mutatók eredeti értékéből, az értékek átlagából és szórásából számítható ki. A módszer segítségével a középpértéket eltoljuk 0-ra és a szórással megegyező egységekre alakítjuk, így a normalizált értékek átlaga 0, szórása pedig 1 lesz. Abban az országban, ahol az eredeti érték épp az átlag, ott a normalizált érték 0 lesz, az átlag felett teljesítők normalizált értéke pozitív, míg az átlag alatt teljesítőké negatív szám lesz.

²⁰ A legismertebb versenyképesség-kutató intézetek közül az IMD (Institute for Management Development) is ezt a módszert használja.

43. ábra

Az általános társadalmi haladás környezet

Forrás: saját számítás és szerkesztés

Képlete a következő:

$$z_{q,c}^t = \frac{x_{q,c}^t - \text{átlag}(x_q^t)}{\text{szórás}(x_q^t)}$$

ahol:

$x_{q,c}^t$ = q-adik indikátor c-edik országra t-edik évben vonatkozó standardizált értéke,

$\text{átlag}(x_q^t)$ = a q-adik indikátor c-edik országra t-edik évben vonatkozó értéke,

$\text{szórás}(x_q^t)$ = a q-adik indikátor átlagos értéke a t-edik évben,

$z_{q,c}^t = \frac{x_{q,c}^t - \text{átlag}(x_q^t)}{\text{szórás}(x_q^t)}$ a q-adik indikátor t-edik évben mért értékeinek szórása.

Vannak azonban olyan mutatók is, amelyeknél az alacsonyabb érték mutatja a kedvezőbb helyzetet (például emberölések száma, öngyilkossági arányszám). Ebben az esetben a képlet kismértékben módosítanunk kellett, s a következő formában használtuk:

$$z_{q,c}^t = \frac{x_{q,c}^t - \text{átlag}(x_q^t)}{\text{szórás}(x_q^t)}$$

Az így létrejövő normalizált (dimenzió nélküli) mutatószámokat minden mutatóra kiszámítottuk, majd az országra vonatkozó kompozit értéket súlyozatlan számtani átlag segítségével alakítottuk ki.

A vizsgálati mintát értelemszerűen az eddig vizsgált tíz ország adja:

- Ausztria,
- Csehország,
- Dánia,
- Finnország,
- Lengyelország,
- Magyarország,
- Németország,
- Románia,
- Szlovákia,
- Svédország.

Az elemzésbe bevont mutatók számát csökkentettük, hiszen néhány „kategorikus” mutató torzította volna az eredményeket. Hosszas vita után úgy döntöttünk, a következő mutatókat vonjuk be a modellbe:

- a Társadalmi Haladás Index alapján:
 - emberölési arány,
 - press freedom index (sajtószabadsági index),
 - várható élettartam 60 éves korban,
 - korai halálozás nem fertőző betegségtől,
 - öngyilkossági arány,
 - kültéri légszennyezés okozta halálozás,
 - politikai jogok,
 - gyülekezési szabadság,
 - tulajdonjogok,
 - elégedettség a döntések szabadságával,
 - a kormányzat vallási korlátozása,
 - társadalmi ellentétek,
 - korrupció,
 - közösségi védőháló;
- WGI alapján:
 - véleménynyilvánítási szabadság és elszámoltathatóság,
 - politikai stabilitás és közéleti erőszakmentesség,
 - kormányzati hatékonyság,
 - a szabályozás minősége,
 - jogállamiság,
 - a korrupció kezelése.

A felsorolt mutatók többsége a Társadalmi Haladás Indexből származik, az utolsó hat pedig a Világbank adatbázisában szerepel. A korábban bemutatott regionális adatok nemzeti szintre történő átalakításától eltekintettünk, azaz csak a nemzeti szintű mutatók kerülhettek be a modellbe.

A következő ábra mutatja a vizsgált mutatók normalizálása és aggregálása után létrejövő sorrendet. Az eredmények az egyes mutatóknál bemutatott képet erősítik meg, vagyis a skandináv országok messze megelőzik a többi. Ausztria és Németország egymást követi a sorban, végül a visegrádi országok és Románia következnek. A visegrádi négyek közül Csehország az egyetlen, ahol nullához, vagyis átlagos eredményhez közelít a kompozit mutató értéke (-0,03). A többi, negatív értékkel szereplő ország jelentősen elmarad ettől a teljesítménytől.

4.8. Összefoglaló gondolatok

Jelen pont célja Magyarország helyzetének bemutatása volt a társadalmi tőkéhez és társadalmi haladáshoz kapcsolódó (elsősorban puha) mutatók segítségével. Ezekből egy összevont, kompozit mutatószámot is kidolgoztunk, amely megerősítette, hogy hazánk nemzetközi összehasonlításban különösen gyengén szerepelt.

A pontban vizsgált mutatókat gyakran érik kritikák. Ezek közül különösen problémásnak ítéltető a megkérdezésre és percepcióra épülő adatfelvétel, hiszen ez esetben a szubjektivitás jelentősen torzíthatja az eredményeket. A különböző mutatókkal és indexekkel kapcsolatban a *Századvég* (2016) úgy véli, hogy a nemzetközi indexekkel kapcsolatos problémákat több szempontból kell megközelíteni. Az egyik ilyen a mutatókat előállító szervezet legitimitása, a másik a módszertani problémák köre, amelyből kiemelhető a szubjektivitás és az adatkiválasztás nehézsége. Ezek a problémák valóságosak, sőt a versenyképesség és társadalmi haladás „puha” mutatói kapcsán fokozottak, hiszen nemzetközi összehasonlítást csak korlátozottan lehet végezni a korábban bemutatott kulturális, értékrend- és mentalitásbeli különbségek miatt. Ki kell emelni azt is, hogy a különböző adatgyűjtő és előállító szervezetek módszertani megoldásai is torzíthatják az eredményeket, ami akár hibás gazdaságpolitikai intézkedésekhez is vezethetnek. A gyenge eredmények erősítik a társadalom tagjainak szkepticizmusát, valamint pesszimizmushoz vezethet. Ez pedig a percepcióra épülő mutatók további gyengülését eredményezheti.

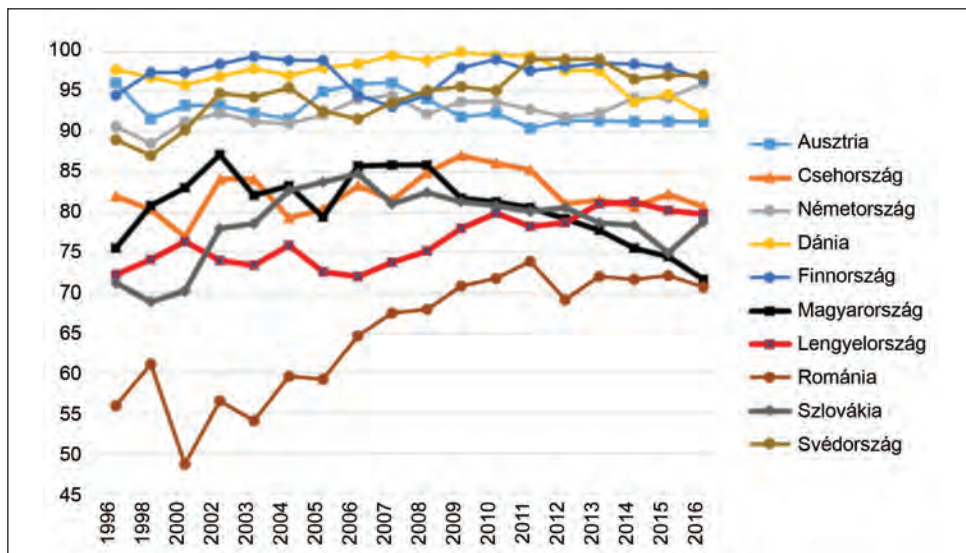
A Társadalmi Haladás Index egy kompozit mutatószám, sőt a képzéséhez használt indikátorok között is láthatunk kompozit mutatókat. Önmagában ez is egyfajta problémát jelezhet, hiszen ezeket a mutatókat is érik kritikák. Valkó (2015) az OECD tanulmánya alapján összefoglalta ezek előnyeit és hátrányait:

Előnyök	Hátrányok
• komplex, multidimenzionális valóságot foglalnak össze a döntéshozók támogatása céljából; • könnyebben interpretálhatók, mint a nagyszámú indikátorokat tartalmazó rendszerek; • az országok időbeli fejlődését segítenek értékelni; • csökkentik az indikátorkészlet méretét az információk alap eltávolítása nélkül; • „sűritik” az információt; • javítják a kommunikálhatóságot, és elősegítik az elszámoltathatóságot; • segítenek kialakítani, illetve alátámasztani narratívákat a szakmai és laikus közönség számára egyaránt; • lehetővé teszik a felhasználók számára komplex dimenziók hatékony összehasonlítását.	• félrevezető politikai üzenetek forrásai lehetnek, ha hibás módszertanon alapulnak vagy félreértelmezik őket; • egyszerűsített szakpolitikai konklúziókhoz vezethetnek; • vissza lehet élni velük (például egy adott szakpolitikai cél támogatása érdekében), ha a kialakítási folyamat nem átlátható és/vagy nincsenek megalapozott statisztikai vagy konceptuális elvek; • politikai polémia tárgya lehet a mutatók és súlyok kiválasztása; • elfedhetnek súlyos hiányosságokat egyes dimenzióknál, és nehezebbé tehetik a megfelelő korrekciós intézkedések azonosítását, ha a kialakítási folyamat nem átlátható; • nem megfelelő szakpolitikához vezethetnek, ha figyelmen kívül hagyják azokat a dimenziókat, amelyeknél a teljesítmény nehezen mérhető.

Vinogradov (2019) a puha tényezők kapcsán hozzáteszi, hogy erősen megkérdőjelezhető az így kapott adatok és eredmények általánosíthatósága, és különösen komoly problémát lát az adatok *reprezentativitásában*, hiszen mint kiemelte: a Világgaazdasági Fórum (2016-os) jelentésében 52 válaszadó jelentette a magyar mintát, amit a szerző igen kevésnek talál.

Összefoglalva, a társadalmi haladást lehetővé tévő környezet megítélésekor azt tapasztaltuk, hogy az utóbbi években Magyarország sokat javított a makrogazdaság tekintetében, de a vizsgált mutatók alapján jelentős elmaradásban van a nyugat-európai, skandináv, de még a régiós versenytársakhoz képest is. Ezek több esetben a puha tényezőkre vezethetők vissza (ismerve ezek gyengeségeit), amelyek közül kiemelhető, hogy a magyar társadalom tagjai negatívan látják helyzetüket, még akkor is, ha az objektívnek tartott statisztikai adatok nem erősítik meg ezt. A puha tényezők kapcsán ki kell emelni, hogy az érzékelésnek rendkívül fontos szerepe van. Az előrelépéshez tenni kell a percepcióra épülő területek javításáért és a társadalmi tőke kapcsán is egyet lehet érteni a gyakran hangoztatott mondással „nem elegendő versenyképesnek lenni, versenyképesnek is kell látszani”.

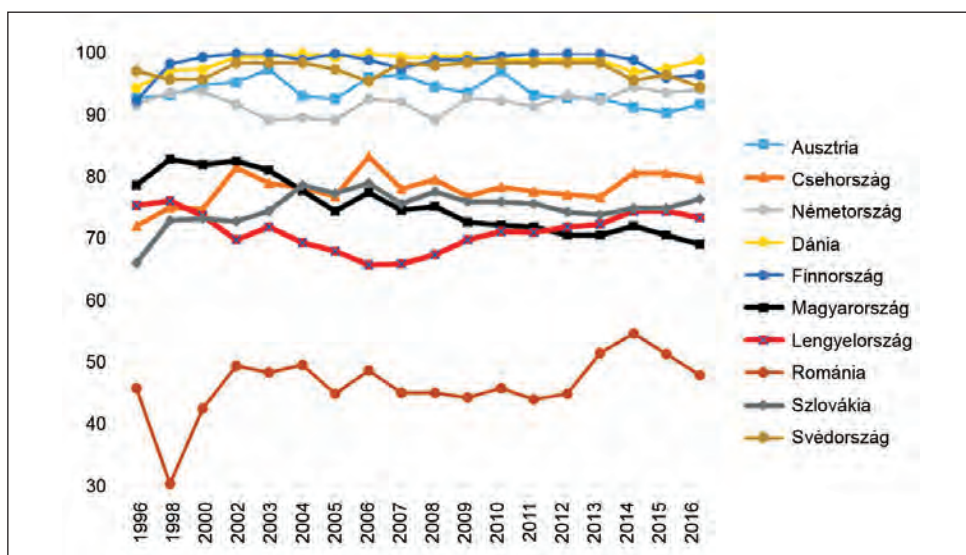
Függelék

44. ábra

A szabályozás minősége

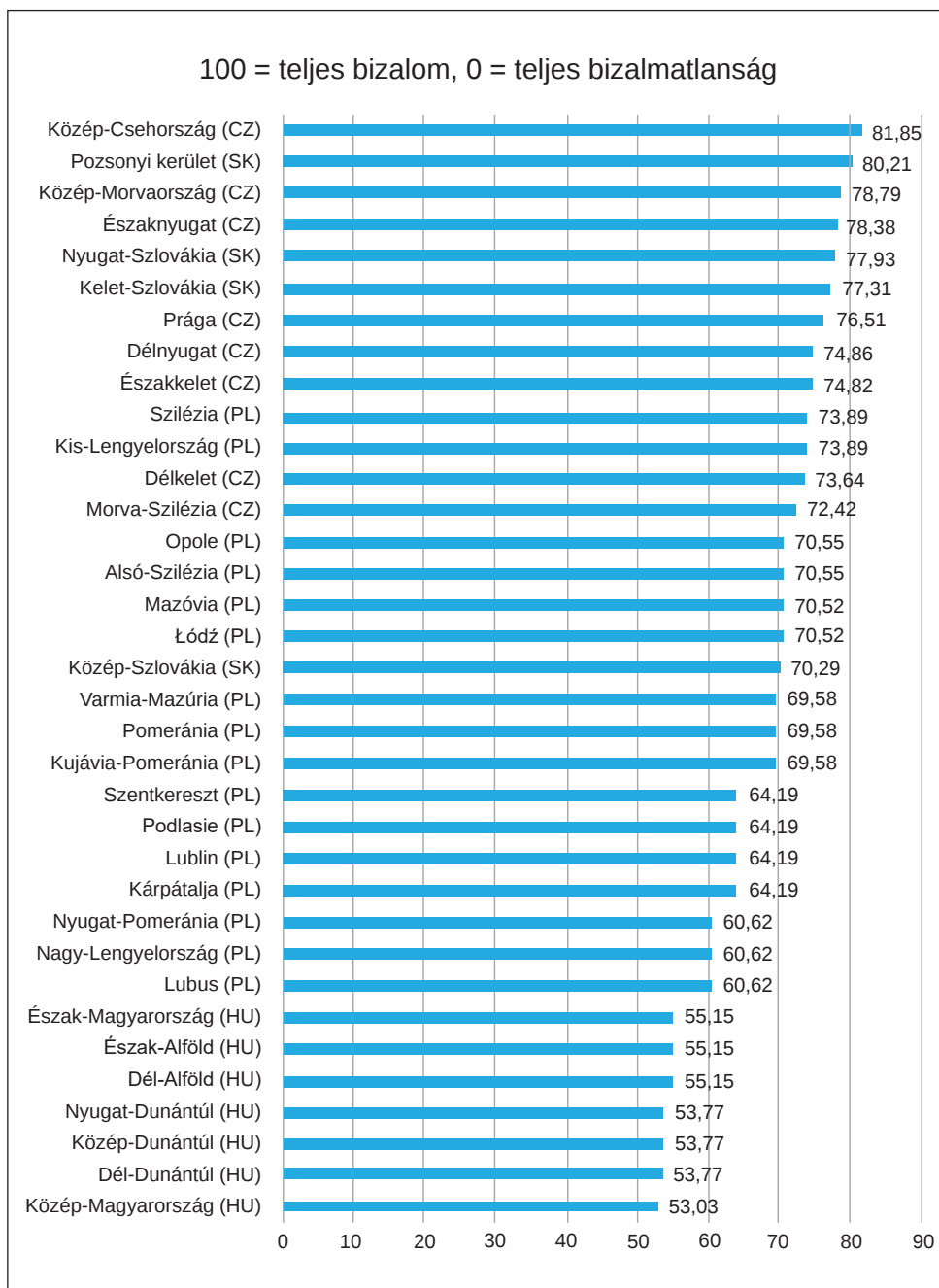
Forrás: World Bank 2016 alapján saját szerkesztés

45. ábra

Kormányzati hatékonyság

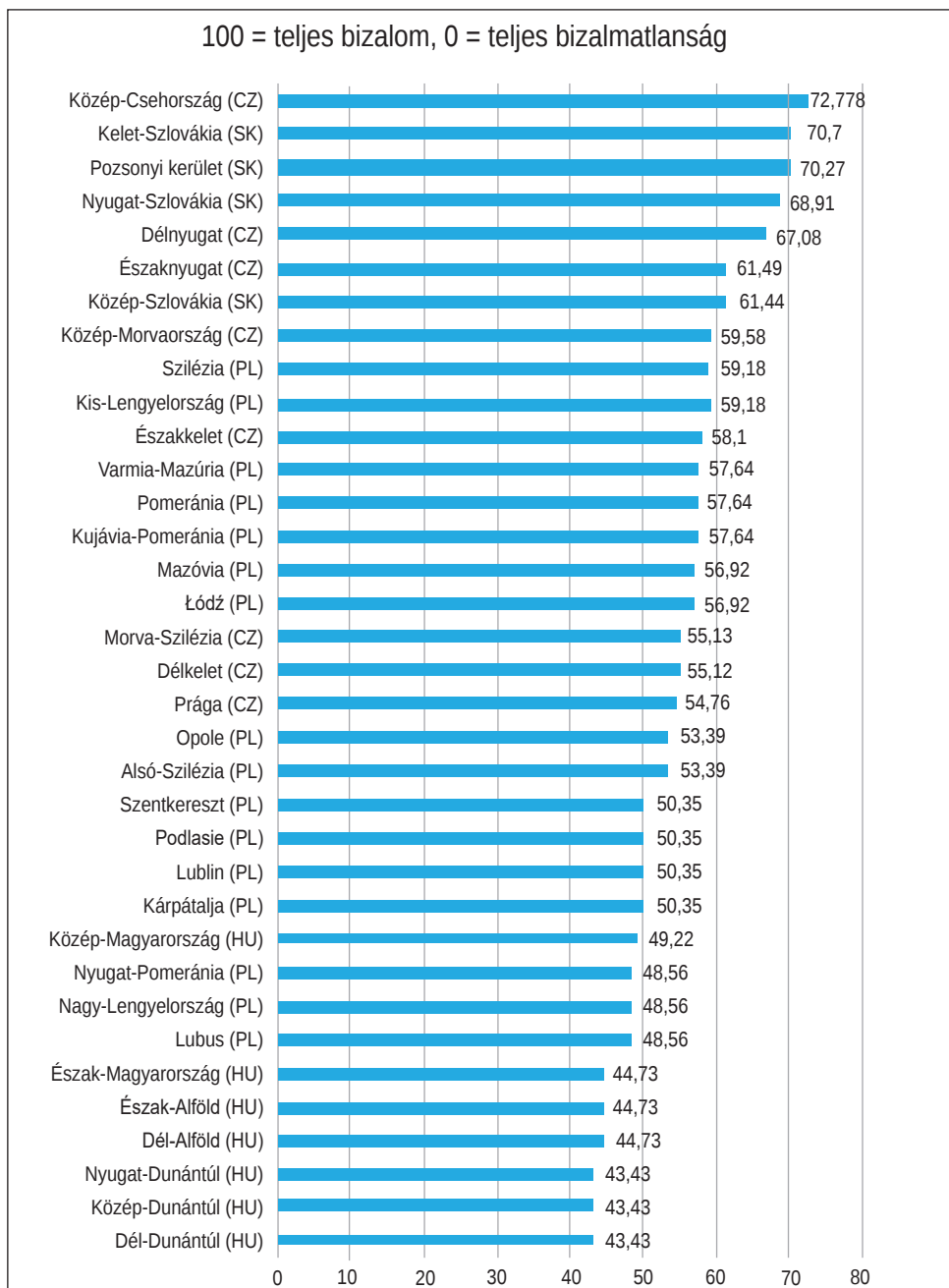
Forrás: World Bank 2016 alapján saját szerkesztés

46. ábra

Bizalom a politikai rendszerben

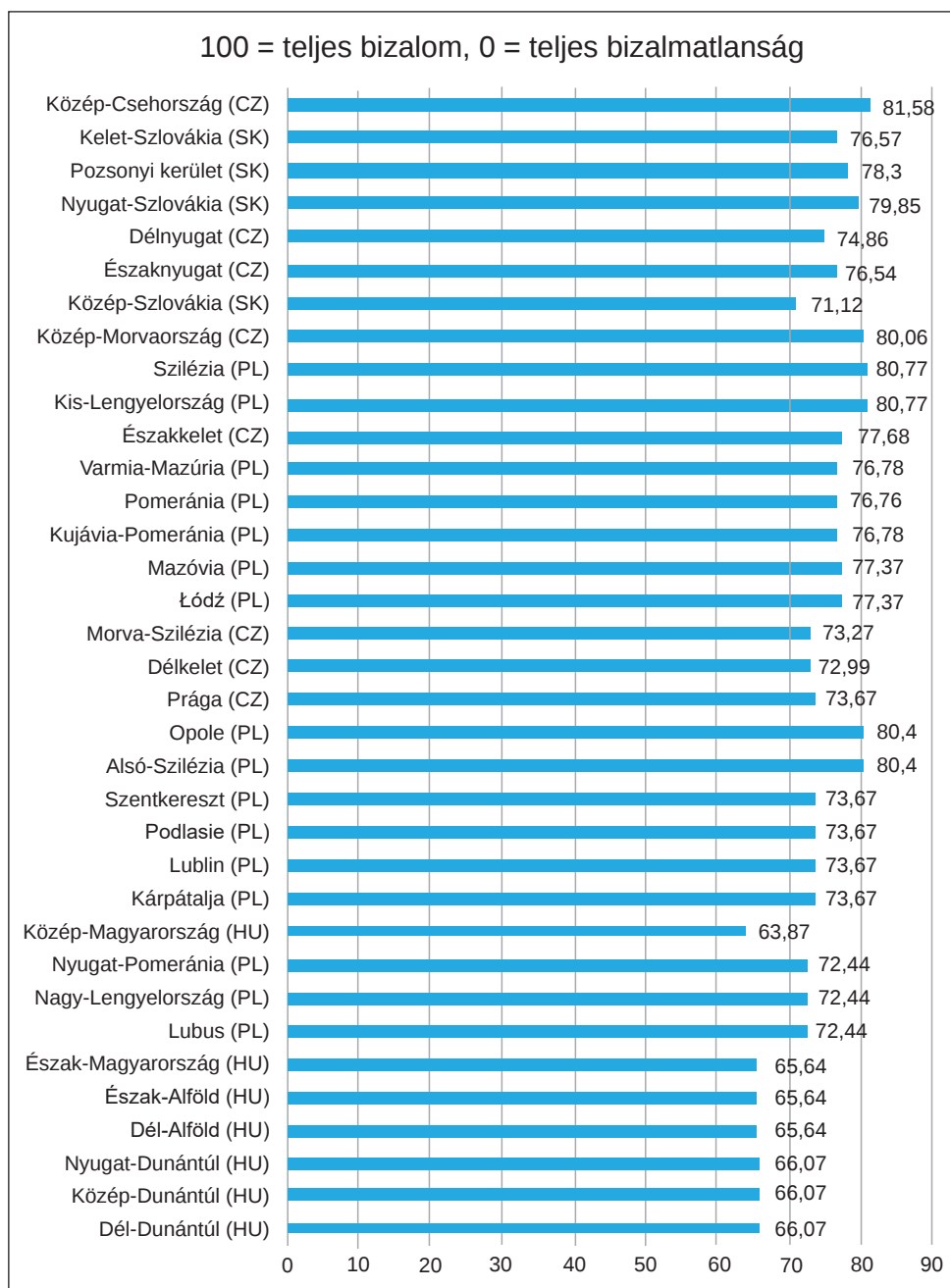
Forrás: Európai Bizottság 2016 alapján saját szerkesztés

47. ábra

Bizalom a rendőrség felé

Forrás: Európai Bizottság 2016 alapján saját szerkesztés

48. ábra

Bizalom a jogrendszerben

Forrás: Európai Bizottság 2016 alapján saját szerkesztés

16. táblázat

A 4. pontban szereplő nemzeti szintű mutatók összefoglalása

	Ausztria	Csehország	Németország	Dánia	Finnország	Magyarország	Lengyelország	Románia	Szlovákia	Svédország
Emberölések száma (100 000 főre)	0,50	0,70	0,90	1,00	1,60	1,50	0,70	1,50	1,10	0,90
Erőszakos bűncselekmények szintje (1 = alacsony, 5 = magas)	1,00	1,00	2,00	1,00	1,00	2,00	2,00	2,00	2,00	1,00
Érzékelt bűnözés (1 = alacsony, 5 = magas)	2,00	2,00	2,00	2,00	2,00	3,00	2,00	3,00	2,00	2,00
Press Freedom Index (Sajtószabadsági Index, 0 = legszabadabb, 100 = legkevésbé szabad)	14,04	21,89	14,13	13,99	10,26	29,11	26,59	23,65	20,26	8,31
Várható élettartam 60 éves korban (év)	24,15	21,95	23,69	23,26	24,06	20,26	21,84	20,15	20,71	24,63
Korai halálozás nem fertőző betegségtől (100 000 főre)	232,60	329,10	249,30	248,00	224,20	454,80	393,70	462,50	370,30	199,10
Öngyilkossági arány (100 000 főre)	12,52	12,01	10,42	10,35	15,71	17,08	17,41	11,06	10,21	11,95
Kültéri légszennyezés okozta halálozás (100 000 főre)	22,91	42,35	22,88	21,37	13,95	48,24	44,90	54,88	46,30	11,02
Politikai jogok (0 = teljes hiány, 40 = teljes jogok)	37,00	38,00	39,00	40,00	40,00	29,00	37,00	35,00	36,00	40,00
Véleménynyilvánítás szabadsága (0 = teljes hiány, 16 = teljes szabadság)	16,00	15,00	15,00	16,00	16,00	13,00	14,00	14,00	15,00	16,00
Gyülekezési szabadság (0 = teljes hiány, 1 = teljes szabadság)	0,89	0,75	0,90	0,98	0,93	0,52	0,64	0,74	nincs adat	0,87
Tulajdonjogok (0 = teljes hiány, 100 = teljes jogok)	83,50	73,00	81,00	84,00	89,00	57,60	61,80	61,00	68,20	92,60
Elégedettség a döntések szabadságával (%)	88,00	80,00	86,00	95,00	94,00	51,00	82,00	78,00	64,00	91,00
A kormányzat vallási korlátozása (0 = alacsony, 9 = magas)	3,40	2,50	3,40	3,50	1,30	2,80	2,80	2,80	3,40	2,40
Társadalmi ellentétek vallási okból (0 = alacsony, 9 = magas)	1,90	2,00	2,50	2,90	0,10	2,20	1,30	2,80	1,40	4,60
Korrupció (0 = magas, 100 = alacsony)	75,00	57,00	81,00	88,00	85,00	45,00	60,00	48,00	50,00	84,00
Közösségi védőháló (0 = gyenge, 1 = erős)	0,93	0,92	0,90	0,95	0,95	0,89	0,89	0,80	0,92	0,91

Forrás: a fejezetben hivatkozott adatok alapján saját szerkesztés

17. táblázat
A 4. pontban szereplő NUTS 2 szintű mutatók összefoglalása

	Halálozás 65 éves kor előtt (%)	Emberlétszámi arány (100 000 főre)	Általános egészségi állapot	Bizalom a politikai rendszerben (0 = teljes bizalom, 100 = teljes bizalmatlanság)	Bizalom a jogrendszerben (0 = teljes bizalom, 100 = teljes bizalmatlanság)	Bizalom a rendőrség felé (0 = teljes bizalom, 100 = teljes bizalmatlanság)	Korrupció
Alsó-Szilézia (PL)	22%	1,67	57,20	29,45	19,60	46,61	-0,68
Dél-Alföld (HU)	26%	1,23	54,34	44,85	34,36	55,27	-0,94
Dél-Dunántúl (HU)	26%	1,54	57,70	46,23	33,93	56,57	-0,66
Délkelet (CZ)	15%	1,00	58,23	26,36	27,01	44,88	-0,80
Délnyugat (CZ)	15%	0,69	63,21	25,14	25,14	32,92	-0,79
Észak-Alföld (HU)	26%	1,42	54,34	44,85	34,36	55,27	-0,94
Északkelet (CZ)	16%	0,71	58,83	25,18	22,32	41,90	-0,80
Észak-Magyarország (HU)	29%	1,41	54,34	44,85	34,36	55,27	-0,94
Északnyugat (CZ)	20%	1,27	59,42	21,62	23,46	38,51	-1,44
Kárpátalja (PL)	17%	0,80	57,76	35,81	26,33	49,65	-0,71
Kelet-Szlovákia (SK)	21%	1,49	66,08	22,69	23,43	29,30	-1,40
Kis-Lengyelország (PL)	18%	0,81	59,08	26,11	19,23	40,82	-0,78
Közép-Csehország (CZ)	16%	1,12	61,71	18,15	18,42	27,22	-0,95
Közép-Dunántúl (HU)	25%	1,18	57,70	46,23	33,93	56,57	-0,66
Közép-Magyarország (HU)	22%	1,62	59,58	46,97	36,13	50,78	-1,04
Közép-Morvaország (CZ)	17%	1,14	55,25	21,21	19,94	40,42	-0,89
Közép-Szlovákia (SK)	22%	1,36	63,46	29,71	28,88	38,56	-0,95
Kujávia-Pomeránia (PL)	22%	0,93	59,43	30,42	23,22	42,36	-0,12
Lódz (PL)	26%	1,45	56,98	29,48	22,63	43,08	-0,69
Lublin (PL)	21%	1,17	57,76	35,81	26,33	49,65	-0,78
Lubus (PL)	23%	1,39	58,13	39,38	27,56	51,44	-0,12
Mazóvia (PL)	21%	1,33	56,98	29,48	22,63	43,08	-0,68
Morva-Szilézia (CZ)	20%	1,15	56,90	27,58	26,73	44,87	-1,36
Nagy-Lengyelország (PL)	20%	0,87	58,13	39,38	27,56	51,44	-0,68
Nyugat-Dunántúl (HU)	24%	0,94	57,70	46,23	33,93	56,57	-0,66
Nyugat-Pomeránia (PL)	22%	2,01	58,13	39,38	27,56	51,44	-0,18
Nyugat-Szlovákia (SK)	20%	1,79	64,28	22,07	20,15	31,09	-1,07
Opole (PL)	20%	1,15	57,20	29,45	19,60	46,61	0,03
Podlasie (PL)	20%	1,04	57,76	35,81	26,33	49,65	-0,39
Pomeránia (PL)	20%	1,09	59,43	30,42	23,22	42,36	-0,23
Pozsonyi kerület (SK)	18%	2,24	68,47	19,79	21,70	29,73	-1,37
Prága (CZ)	14%	1,46	65,26	23,49	26,33	45,24	-1,22
Szentkereszt (PL)	21%	1,10	57,76	35,81	26,33	49,65	-0,69
Szilézia (PL)	23%	1,27	59,08	26,11	19,23	40,82	-0,92
Varmia-Mazúria (PL)	22%	1,52	59,43	30,42	23,22	42,36	-0,12

Forrás: Európai Bizottság 2016 alapján saját szerkesztés

VÁKÁT
OLDAL

5. A versenyképességet befolyásoló szűkebb és tágabb társadalmi környezet állapotának szubjektív megítélése a magyar fiatalok körében

5.1. Bevezető gondolatok

A versenyképesség elmélete – ahogyan azt már az 1.1. pontban bemutatottuk – lényeges változáson megy keresztül napjainkban. A nemzetek versenyképességét számos intézet méri, külön foglalkozva a „kemény” és „puha” mutatókkal. Utóbbiak, a véleményfelmérésre, percepcióra épülő területek rendkívül fontosak egy ország fejlődése szempontjából. Értelmezésünkben ezek a tényezők egyszerre jelentik a versenyképesség forrását és eredményét, hiszen egymást fokozó, öngerjesztő folyamatról van szó. A társadalmi tőke megteremti a versenyképesség alapját, ugyanakkor a versenyképesség eredményeként kialakuló jóllét (well-being) erősíti a társadalmi tőkét, így a versenyképesség alapjai egyre csak szilárdulnak.

E pontban a társadalmi tőkével kapcsolatos igen fontos területekkel foglalkozunk, a szűkebb emberi környezetbe vetett bizalmat, az értékrendeket, valamint a társadalmi környezet állapotának megítélését vizsgáljuk a magyar diákok és hallgatók körében végzett kérdőíves felmérés adatai alapján. A bizalom a társadalmi tőke fontos eleme, amit szűkebb (bonding típusú) és szélesebb (bridging és linking típusú) kapcsolati hálózatok²¹ szintjén vizsgálunk. A bizalom a társadalmi szereplők közötti együttműködés alapját képezi, fontos feltétele a társadalom fejlődésének, meghatározó szerepet tölt be a szubjektív jóllét növelésében. Az intézményrendszerbe vetett bizalom megteremtésében az állam rendkívül fontos szerepet tölt be, hiszen olyan rendszereket működtet, amelyek az érzékelt bizalom és biztonság szempontjából meghatározók.

5.2. Társadalmi bizalom a fiatalok körében

Kutatócsoportunk nemzetközi összehasonlításban vizsgálja a nemzeti versenyképesség és a kormányzati képességek versenyképességre gyakorolt hatásai összefüggésrendszerét, különös tekintettel a versenyképességre ható puha tényezőkre, mint például a társadalmi tőkére, az innovációs ökoszisztémákra és a humán vagyoni. E kutatás első szakaszában a versenyképesség-kutató intézetek gyakorlatához hasonlóan kérdőíves felmérésre került sor, de a vállalati vezetők helyett ezúttal a társadalom tagjainak véleményére alapoztuk elemzéseinket a versenyképességhez szorosan kapcsolódó területeken. A felmérés során kiemelt figyelmet fordítottunk a 15–35 éves, közép- és felsőoktatásban részt vevő fiatalok véleményére, akik a jövőnk alakítói lesznek.

²¹ A társadalmi tőke hálózatokkal kapcsolatos elemeivel jelen könyvben részletesen foglalkozik a 3.2. pont.

Az ENSZ általában a 15–24 éves korosztályt tekinti fiatalnak, ugyanakkor jelen kutatásban egy kibővített korosztályt vizsgálunk. A bővítést indokolja, hogy az elmúlt húsz évben jelentősen eltolódott a gyermekvállalás időpontja, az iskolában töltött évek száma, valamint a szülőkkel közös háztartásban töltött évek száma. Ezért fiatal felnőttnek tekintjük a 15–35 éves korosztály tagjait. Ez egyrészt megfelel az Afrikai Ifjúsági Chartában meghatározott fiatal korosztálynak (African Union 2006), másrészt egy Egyesült Királyságban végzett felmérés is megerősítette, hogy az emberek által érzékelt fiatalság a 35. életév betöltéséig tart (SWIFT et al. 2016).

A versenyképesség nem egy rövid távú folyamat eredménye, hanem olyan közép- és hosszú távú állapot, amelynek elérésében a vizsgált korosztálynak komoly szerepe van. Jelen tanulmányban a magyar fiatalok által érzékelt helyzetképet kívánjuk bemutatni a szűkebb és tágabb társadalmi környezetükbe és annak szereplőibe vetett bizalmukra vonatkozólag.

A társadalom tagjainak a társadalmi rendszer egészébe, illetve annak egyes intézményeibe, valamint az egyes emberek egymásba vetett bizalma fontos elemei a társadalmi tőkének. Csath és kutatótársai (2018) rámutatnak arra, hogy az egymástól való tanulás, a korrekt együttműködés magas bizalmi szintet igényel, tehát a társadalmi bizalom maga is meghatározó versenyképességi tényező. Putnam (1993) szerint a társadalmi tőke kulturális jelenség, s tartalmát tekintve a polgári gondolkodás elterjedtségét, az összehangolt, a nemzet érdekét szolgáló együttes cselekvésre való készséget, valamint a közintézményekbe vetett bizalom erejét jelenti. Több szakirodalom (LANGE et al. 2018; PUTNAM 2002; SCHMITT–BECK 2008; WHITELEY 2000) a társadalmi bizalmat a társadalmi tőke egyik kulcsindikátorának tekinti. Maga a társadalmi tőke a közös értékek és normák elfogadásán alapul, bázisát képezi a közösségeken belüli és a közösségek közötti együttműködésnek (OECD 2001).

A társadalmi bizalom magasabb szintje összefüggésbe hozható a társadalom szempontjából olyan fontos pozitív végeredményekkel (angolul: outcomes), mint a jó kormányzás (BJØRNSKOV 2010; WHITELEY 2000; BRAITHWAITE–LEVI 1998; MYEONG–SEO 2016), az anyagi jólét (wealth, welfare) (GUR 2015, BJØRNSKOV–SVENDSEN 2013, ALGAN–CAHUC 2010), a szubjektív jóllét (well-being) és a boldogság (HELLIWELL et al. 2016, ALGAN–CAHUC 2013, BJØRNSKOV 2008).

Beilmann és Lilleoja (2015 és 2017) a társadalmi bizalom és az értékrendek közötti összefüggéseket vizsgálva az Európai Társadalmi Felmérés (European Social Survey, ESS) 29 európai országra kiterjedő 6. adatfelvételi hullámának (2012-es) adatai alapján azt állapították meg, hogy azok a személyek tanúsítanak magasabb bizalmat más (akár idegen) emberek iránt, akik a társadalmi környezetükre jellemző általános értékrendhez hasonló értékrendekkel rendelkeznek.

Helliwell és kutatótársai (2016) a Gallup World Poll nemzetközi közvélemény-kutatás 2009-es adatfelvétele, az Európai Társadalmi Felmérés hat adatfelvételi hullámának (2002–2012), valamint a World Values Survey nemzetközi felmérés hat hullámának (1981–2014) adatain végzett vizsgálataik eredményeként megállapították, hogy a magas bizalmi környezetben élő emberek bátrabban néznek szembe a negatív külső és belső környezeti hatásokkal (hátrányos megkülönböztetés, rossz egészségi állapot, munkanélküliség).

Chuvashov (2014) egy orosz egyetemisták körében elvégzett felmérés adatai alapján erős negatív összefüggést állapított meg az intézményekbe vetett bizalom és a kivándorlási hajlam között: az alacsonyabb szintű intézményi bizalom növeli a kivándorlási hajlamot.

5.3. Bizalom és jövőkép Magyarországon

A társadalmi tőke elemeként a bizalom lényeges értéket képvisel a nemzeti vagyonon belül. Hamilton és kutatótársai (2016) számításai alapján 2010-ben a bizalom értéke Magyarországon 9,4%-ot tett ki a nemzeti vagyon összértékéből, az OECD-országok közül 2010-ben csak Törökországban volt ennél alacsonyabb (5,4%) érték, így összességében jelentősen lemaradt e két ország az OECD-országok 28,4%-os átlagától.

A magyar szakirodalom áttekintésekor nem találni olyan vizsgálatot, amely a versenyképességhez szorosan kapcsolódó területeken a fiatalok véleményére, tapasztalataira alapozott volna. Ugyanakkor természetesen számos olyan kutatás látott napvilágot, amely az ifjúságkutatással (BAUER–SZABÓ 2011), a fiatalok jövőképével (életkörülmények, családalapítás, oktatás, munka világa, várakozások és félelmek, társadalmi közérzet, kivándorlás stb.) foglalkozik általános szinten, vagy valamilyen speciális csoportra (például hátrányos helyzetűek) vonatkoztatva. Az ifjúságkutatás nemzetközi tendenciáiról Jancsák (2011) ad átfogó képet. A tanulmányban bemutatunk néhány hazai kutatást, majd ezt követően a kérdőíves felmérésünk eredményeinek kiértékelésére kerül sor.

Kiemelendő a sorból a Magyarország 2025 című akadémiai kutatás alapján készült kétkötetes tanulmánykötet (NOVÁKY 2010). A kutatást a Jövőkutatási Bizottság akkori elnöke Nováky Erzsébet vezette. A kötetben harminc tanulmány kapott helyet. A kutatók igyekeztek a szakértői vélemények mellett azt is bemutatni, hogy a nem szakértők (jellemzően fiatalok) hogyan viszonyulnak a világhoz. Az elemzések – többek között – a hazai középiskolások és felsőoktatásban részt vevők 2025-ről alkotott véleményét mutatják be kérdőíves felmérés útján. A felmérésre 2007 tavaszán került sor, a mintát a végzős középiskolások körében 980 fő, valamint az egyetemisták és főiskolások körében 501 fő alkotta. A középiskolások és felsőoktatásban részt vevők kérdőíve megegyezett, mindkét esetben hat részből állt. Ezek közül kiemelendő, hogy az első részben 42 jövőre vonatkozó állítást fogalmaztak meg gazdaság, egészségügy, technika és közélet témaköreiben. Ezeket ötfokozatú Likert-skála segítségével értékelhették a válaszadók (külön azt, hogy véleményük szerint mekkora a valószínűsége, hogy bekövetkezik az esemény, és külön azt, hogy mennyire szeretnék, hogy bekövetkezzen). A kérdések igen sok területre kiterjedtek (gyermekek száma, nyelvtanulás, külföldi munkavállalás, eutanázia, könnyűdrogok liberalizációja, éghajlatváltozás, bürokrácia stb.), így inkább egy általános képet festenek a középiskolások és felsőoktatásban részt vevők jövővel kapcsolatos álláspontjáról, mintsem fókuszáltan vizsgáltak volna egy-egy témakört (DÖRNYEI–NAGY 2010a; 2010b).

Az ifjúság helyzetének bemutatása kapcsán az Új Nemzedék Központ által végzett kutatást érdemes még megemlíteni, amely a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 címet viseli. A kutatás során 8000 fő, 15–29 éves kor közötti fiatal véleményét kérdezték meg reprezentatív módon. A kutatást azonos módszertannal és mintanagysággal 2000 óta, négyévente folyamatosan megismétlik, így a 2016-os kutatás az ötödik a sorban, egyben az első, ahol kiterjesztették a mintát a Kárpát-medencei fiatalokra, a magyarországi mintán túl további négyezer fő bevonásával (ÚNKP 2017). A kutatás egyik eredményeként kirajzolódott, hogy nem indítana saját vállalkozást a válaszadók 60%-a, míg minden ötödik válaszadó igen.

A kutatás vizsgálta a fiatalok gazdasági-politikai-társadalmi változásokkal kapcsolatos hozzáállását is. A gazdasági helyzet vonatkozásában a válaszadók 27%-a javulásról, 29%-a romlásról számolt be az elmúlt tíz év vonatkozásában. A kutatás eredménye alapján

„a fővárosiak, a felsőfokú végzettséggel rendelkezők és az »idősebb«, azaz 25–29 évesek érzik az átlag fiatalhoz képest inkább úgy, hogy javult volna a magyarországi gazdaság helyzete, míg a kistelepüléseken élők, az alacsonyabb iskolázottsággal rendelkezők és a legfiatalabb korcsoportba tartozók véleménye sokkal kritikusabb” (ÜNKP 2017).

A felmérés eredményei alapján a vizsgált korosztály jelenlegi életük egyes területeit inkább pozitívan ítélik meg. Azt a kérdést, hogy mennyire elégedettek mindent egybe vetve azzal, ahogyan most élnek (vagyis az életkörülménnyel), az ötös skálán átlagosan 3,7-re értékelték a válaszadók 2016-ban. A kérdésre 2012-ben összességében 3,5-ös, 2008-ban 3,3-as érték született. Ötös skálán a baráti kapcsolatokkal való elégedettséget összességében 4,4-re, a tanulási lehetőségeket 3,8-ra, az anyagi helyzettel kapcsolatos elégedettséget 3,4-re értékelték.

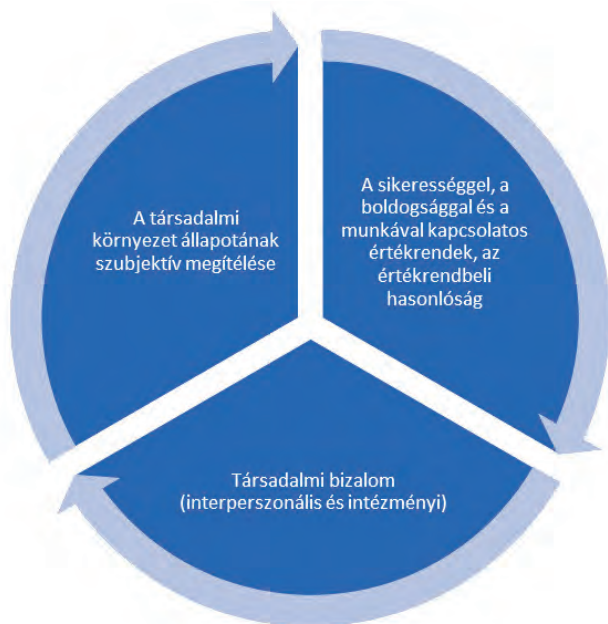
A kutatásban vizsgálták az intézményi és személyközi bizalmat is. A válaszadók 25%-a teljes mértékben megbízik a szomszédjaiban, 56% inkább megbízik. A munkatársaiban a válaszadók 19%-a teljes mértékben megbízik, 53%-uk inkább megbízik. A nem válaszolók aránya valamennyi kérdés esetében a legnagyobb, 13%-os volt. A rendőrségben 19%-uk bízik meg, 42%-uk inkább igen, 17%-uk inkább nem, 9%-uk egyáltalán nem. A bíróságokba vetett bizalom hasonlóan alakult, de néhány százalékkal elmaradt a rendőrség esetében tapasztaltakhoz képest. Az oktatási és egészségügyi rendszerbe, valamint a médiába vetett bizalmat nem vizsgálták.

5.4. Az empirikus kutatás céljai és keretrendszere

A társadalmi és a gazdasági környezet kölcsönösen befolyásolják, alakítják egymást: a társadalom tagjai közötti kapcsolatok milyensége és erőssége, az egyéni értékrendek, az emberek egymásba és az intézményekbe vetett bizalma jelentős mértékben befolyásolják a gazdasági döntéseket, s azokon keresztül az üzleti környezetet. Az egyének szintjén dől el, milyen lesz az üzleti klíma az országban. A stabil, kiszámítható gazdasági környezet pedig hozzájárul a társadalom tagjai közötti kölcsönös bizalom megerősítéséhez. Az egyének különböző társadalmi hálózatok tagjaiként cselekednek; a hálózati (kapcsolati) tőke fontos eleme a társadalmi tőkének.

A magyar fiatalok körében elvégzett kérdőíves kutatás céljai közé a következők tartoztak: az általános és a munkával kapcsolatos értékrendek feltárása, a munkahellyel kapcsolatos preferenciák feltérképezése, a társadalmi környezetnek a válaszadók szubjektív megítélésén alapuló elemzése, valamint az emberek közötti és az intézményekbe vetett bizalom néhány elemének vizsgálata. Elemzéseink – az átfogó helyzetkép alkotásán túl – a magyar fiatalok szociodemográfiai adatai, munkahellyel kapcsolatos preferenciái alapján képzett csoportok közötti esetleges eltérések vizsgálatára is kiterjedtek, az értékrendeket, a társadalmi környezet megítélését, valamint a bizalmat tekintve. Az empirikus kutatás főbb részterületeit a 49. ábrán foglaljuk össze. Az értékrendbeli hasonlóságot a sikeres élethez és a boldogsághoz tartozó szempontrendszerek, valamint a munkával való elégedettséget meghatározó tényezők mentén vizsgáljuk. Az általános bizalmi szintet a válaszadók szűk emberi környezetébe tartozó személyek (osztálytársak, csoporttársak, szomszédok), valamint az egyes intézmények (oktatási rendszer, rendőrség, egészségügyi

rendszer, igazságszolgáltatás, online média) iránt tanúsított bizalom alapján becsüljük meg. A tágabb társadalmi környezet állapotának szubjektív megítélését a magyar társadalom több szempont szerinti jellemzésére használható, 10 fogalom párból (1. melléklet, 4. kérdés) álló, saját kidolgozású modell alapján mérjük.

49. ábra

Az empirikus kutatás három főbb részterülete

Forrás: saját szerkesztés

Vizsgálataink egyik fontos célja a munkahelyválasztással kapcsolatos preferenciák feltárása és az azok mögött álló tényezők elemzése. Az előnyben részesített munkahelyre vonatkozó kérdésre (1. melléklet, 2. kérdés) adott válaszok alapján öt csoportba soroltuk a válaszadókat: 1. a multinacionális cégnél, illetve 2. a magyar kis- vagy nagyvállalatnál dolgozni kívánó fiatalok, 3. a saját vállalkozás indításán gondolkodók, 4. a közszférát preferálók, valamint 5. a külföldi munkavállalást előnyben részesítők.

A kutatási célkitűzésekhez rendelt hipotéziseket a 18. táblázatban ismertetjük.

Külön hangsúllyal szerepel kutatásunkban a külföldi munkavállalást előnyben részesítő fiatalok társadalmi környezetükről alkotott véleményének vizsgálata, hiszen a fiatal képzett munkaerő kivándorlása komoly veszteséget jelent az ország és a társadalom számára, jelentős mértékben csökkenti a versenyképességet.

18. táblázat

A kutatás célkitűzései, hipotézisek

Kutatási célkitűzés	Kutatási hipotézis
C1. A szociodemográfiai jellemzők értékrendekre, társadalmi környezet állapotának megítélésére, valamint általános bizalmi szintre gyakorolt hatásának vizsgálata.	H1. A szociodemográfiai jellemzők (nem, életkor-csoport, tanulmányok szintje) mentén jelentős eltérések állapíthatók meg a sikeres élethez és a boldogsághoz kapcsolódó szempontok fontosságának megítélésében a magyar fiatalok körében. H2. A különböző szociodemográfiai jellemzőkkel rendelkező fiatalok eltérően értékelik a tágabb társadalmi környezetüket. H3. A társadalmi bizalom szintje eltérő a különböző szociodemográfiai jellemzőkkel rendelkező fiatalok esetében. H4. A szociodemográfiai jellemzők alapján képzett csoportokon belül az egyéni értékek átlagos értékvektorhoz mért hasonlósága eltérő mértékű.
C2. Az értékrendek, a társadalmi környezet állapotának megítélése, valamint a társadalmi bizalom munkahelyválasztással kapcsolatos preferenciákra gyakorolt hatásának vizsgálata.	H5. A sikeres élethez és a boldogsághoz kapcsolódó értékrendjellemtzők jelentős eltérést mutatnak az előnyben részesített munkahelytípusonként. H6. A munkahelyválasztással kapcsolatos preferenciák szerint megkülönböztetett csoportokban eltérő a magyar társadalom állapotának megítélése. H7. Jelentős eltérés állapítható meg a különböző munkahelyeket preferáló fiatalok között az általuk tanúsított társadalmi bizalom átlagos szintjében. H8. A preferált munkahely szerint képzett csoportokon belül az egyéni értékek átlagos értékvektorhoz mért hasonlósága eltérő mértékű.
C3. A társadalmi bizalom és a tágabb társadalmi környezet érzékelt állapota közötti kapcsolat vizsgálata.	H9. A tágabb társadalmi környezet megítélése jelentős összefüggést mutat a társadalmi bizalommal.
C4. A társadalmi bizalom, a tágabb társadalmi környezet megítélése és az értékrendbeli hasonlóság közötti kapcsolat vizsgálata az egyének szintjén.	H10. A környezetük értékrendjével jobban azonosuló fiatalok magasabb szintű társadalmi bizalmat tanúsítanak, valamint pozitívabban ítélik meg a tágabb társadalmi környezetüket is.

Forrás: saját szerkesztés

5.5. Anyag és módszer

Ebben a pontban először a magyar diákok és hallgatók körében elvégzett felméréshez használt kérdőív felépítését, a kutatás célsokaságát, valamint a minta főbb jellemzőit (a válaszadók szociodemográfiai jellemzőit, a munkahelyválasztással kapcsolatos preferenciáit) mutatjuk be. Ezt követően a társadalmi bizalom és a társadalmi környezet érzékelt állapotának összevont mérésére általunk kiszámolt mutatók módszertani leírása következik. Ezt a pontot az empirikus kutatásokban alkalmazott módszerek ismertetése zárja.

5.5.1. A kutatás célsokasága, a kérdőív felépítése, a minta főbb jellemzői

A kutatás célsokaságát a közép- és felsőfokú tanulmányokat folytató magyar fiatalok képezték. Az adatgyűjtés módszereként önkitöltéses²² online kérdőívet alkalmaztunk. Az online kérdőívet a LimeSurvey kérdőívszerkesztő felületen hoztuk létre, a kérdőívek 2018. február 4-étől március 6-áig álltak nyitva a kitöltésre.

Az üres és félbehagyott kérdőívek törlése után 196 db értékelhető kérdőív maradt. A hiányos válaszadások miatt az értékelhető válaszok száma részvizsgálatonként eltérő lehet, ezért mindig feltüntetjük a konkrét vizsgálathoz tartozó mintaelemszámot.

A válaszadókat három életkorcsoportba soroltuk: 17–21 évesek ($n = 101$), 22–25 évesek ($n = 55$) és 26–35 évesek ($n = 37$). A nők 67,9%-ot képviseltek a mintában.

A felmérés felépítését az 50. ábra mutatja be.

Az értékrendek vizsgálatát nem a kutatásunkhoz kapcsolódó szakterületeken általánosan elfogadott Schwartz-féle értékteszt (SCHWARTZ 1992, 2003) kérdéseire alapoztuk, hanem olyan leegyszerűsített szempontrendszert alkalmaztunk (1. melléklet, 3., 5., 6. kérdés), amely a Schwartz-féle értékmodell biztonság, hatalom, önállóság, konformitás, teljesítmény és hedonizmus értékdimenzióihoz kapcsolódó értékeket tartalmazza.

A válaszadók szociodemográfiai jellemzők egyes csoportjai szerinti megoszlását a 19. táblázat mutatja be.

50. ábra

A felmérés felépítése

Forrás: saját szerkesztés

²² Önkitöltéses kérdőívről beszélünk, amikor a válaszadót a kérdőív önálló kitöltésére kérjük fel.

19. táblázat

A felmérésben részt vett fiatalok szociodemográfiai adatai (n = 196)

Szociodemográfiai jellemző	Válaszadók száma, fő	Válaszadók %-a
Nem		
férfi	63	32,1
nő	133	67,9
Korcsoport		
17–21 évesek	104	53,1
22–25 évesek	55	28,1
26–35 évesek	37	18,9
Tanulmányok szintje		
középfokú	77	39,3
felsőfokú	119	60,7

Forrás: saját számítás és szerkesztés

20. táblázat

A fiatalok munkavállalási preferenciái

	Válaszadók száma fő	Válaszadók %-a
Multinacionális cég	54	27,6
Magyar kis-, illetve nagyvállalat	26	13,3
Saját vállalkozás	61	31,1
Közszféra	19	9,7
Külföld	28	14,3
Egyéb	8	4,1
Összesen	196	100,0

Forrás: saját számítás és szerkesztés

A kutatás első szakaszában azt vizsgáltuk, hogy a fiatalok hogyan látják saját jövőjüket, hol dolgoznának legszívesebben. Az utóbbi kérdésre adott válaszok (20. táblázat) erős vállalkozási hajlandóságot mutatnak, hiszen a válaszadók közel harmada (31,1%) nyilatkozott úgy, hogy legszívesebben vállalkozást indítana. A magyar egyetemisták körében egy nemzetközi kutatás részeként Dunay és kutatótársai (2017) által végzett felmérés (n = 369) adatai alapján a válaszadók 53,4%-a nyilatkozott úgy, hogy indítana saját vállalkozást. Azonban a vállalkozásindítási szándékra vonatkozó kérdésre a magyar fiatalok csak 38,0%-a adott pozitív választ, a kutatás eredményei alapján jelentős pozitív összefüggést állapítottak meg a családi háttér és a vállalkozásindítási szándék között: a vállalkozói háttérrel rendelkező családokban felnőtt egyetemisták jelentősen nagyobb arányban gondolkodtak a saját vállalkozás indításán. Szintén pozitív összefüggést mutattak ki a kutatók

a vállalkozói képességek önmegítélése és a vállalkozásindítási szándék között a magyar egyetemisták körében.

A második legnépszerűbb (27,6%) lehetőség a multinacionális cégeknél történő munkavállalás, külföldön pedig a fiatalok 14,3%-a vállalna munkát. Az állami intézményeknél és önkormányzatoknál történő munkavállalást a magyar nagyvállalatokhoz hasonlóan a válaszadók 9,7%-a jelölte meg mint legkívánatosabb lehetőséget.

5.5.2. *A mutatók módszertana*

Az általunk használt „társadalmi bizalom” kategória a fiatalok közvetlen emberi környezetébe tartozó személyekbe (osztálytársakba, csoporttársakba, szomszédokba) és az intézményekbe (oktatási rendszerbe, rendőrségbe, egészségügyi rendszerbe, igazságszolgáltatásba, online médiába) vetett bizalmat összevontan jellemzi. A társadalmi bizalom ebben a meghatározásban eltérést mutat az angol nyelvű szakirodalomban használt social trust kategóriától, az utóbbi leginkább csak a közvetlen emberi környezetbe tartozó emberekbe vetett, úgynevezett interperszonális bizalmat foglalja magában. Sokszor külön kategóriaként szerepel a nemzetközi szakirodalomban az általánosított bizalom (angolul: generalized trust), amely a más emberekbe – beleértve az idegeneket is – vetett bizalmat jelenti. Számos kutatás (HARDIN 2001; PAXTON 2007; WHITELEY 2000) az általánosított bizalmat a társadalmi bizalom szinonimájaként használja. Az intézményi bizalom (angolul: institutional trust) általában külön területét képezi a bizalomkutatásoknak. Az állításokra adott értékelések egyszerű számtani átlagolásával a hálózati (kapcsolati) tőke erősségének összevont mérésére alkalmas indikátort, a közösségi összetartozás mutatóját állítottuk elő.

Az általunk előállított társadalmi bizalom mutatója két interperszonális (az osztálytársakba vagy csoporttársakba, valamint a szomszédokba vetett bizalom) és öt intézményi (az oktatási rendszerbe, a rendőrségbe, az egészségügyi rendszerbe, az igazságszolgáltatásba és az online médiába vetett bizalomból) elemből áll. Az egyes személyekbe, illetve intézményekbe vetett bizalmat az ötfokú Likert-skálán (1 = nem bízok benne, 5 = teljes mértékben bízok benne) mértük. Az értékelések egyszerű átlagolásával meghatároztuk a társadalmi bizalom mutatójának értékeit egyéni szinten. Tekintettel arra, hogy az összes elem ötfokú Likert-skálához tartozott, nem tartottuk célszerűnek standardizálni az értékeket. A mutatót alkotó elemek belső konzisztenciájának (a mutató megbízhatóságának, reliabilitásának) ellenőrzésére a Cronbach- α -t használtuk, amelynek 0,783-as értéke alapján a társadalmi bizalom összevont mérésére alkalmazott szempontrendszer megfelelően erős belső konzisztenciát mutat.

A társadalmi bizalom mutatójának elméleti értéktartománya 1 (teljes bizalomhiány) és 5 (teljes bizalom) között van. A mutató teljes mintára vonatkozó átlagos értéke 2,81, a 0,71 (25,3%) szórás mellett. Ez alapján a társadalmi bizalom átlagos szintje nem mondható magasnak a magyar fiatalok körében.

A tágabb társadalmi környezet érzékelt állapotának mérésére a következő tíz egymással ellentétes jellemzőpárt használtuk:

- bezárkózás – nyitottság,
- széthúzás – összetartás,
- sodródás – tudatos cselekvés,
- felelőtlenség – felelősség,

- lemaradás – fejlődés,
- elszigetelődés – együttműködés,
- kockázatkerülés – vállalkozószellem,
- bizalmatlanság – erős bizalom,
- gyűlölet – szeretet,
- egyenlőtlen esélyek – esélyegyenlőség.

A válaszadók ötfokú Likert-skálán értékelték a környezet állapotát: az egyes érték a negatív (bal oldali), az ötös pedig a pozitív (jobb oldali) jellemzővel való teljes mértékű egyetértésnek felelt meg. Az értékelések számtani átlagolásával létrehoztuk a társadalmi környezet érzékelt állapotának mutatóját. A Cronbach-alfát használtuk, amelynek 0,885-ös értéke alapján a társadalmi környezet állapotának összevont mérésére alkalmazott szempontrendszer megfelelően erős belső konzisztenciát mutat. A társadalmi környezet érzékelt állapotának mutatója elméleti értéktartománya 1 (legkevésbé jellemző) és 5 (leginkább jellemző) között van. A mutató teljes mintára vonatkozó átlagos értéke 2,63, szórása 0,69 (26,2%). Ez alapján a társadalmi környezet állapotának megítélése nem mondható túlságosan kedvezőnek a magyar fiatalok körében.

A nemzetközi összehasonlításokhoz az Európai Társadalmi Felmérés (European Social Survey, ESS) hetedik hullámából, a 2014-es adatfelvételéből származó adatokat használtuk fel 21 országra vonatkozólag. A társadalmi bizalom mérésére alkalmas adatok 10 221 válaszadóra (a 17–35 éves korcsoportban) álltak rendelkezésre. A mintaelemszám országonként változó volt: 247 válaszadótól (Portugália) 877 megkérdezettig (Izrael) terjedt.

A társadalmi bizalom összevont méréséhez más kutatókhoz (BEILMANN–LILLEOJA 2015; HOOGHE–VANHOUTE 2011; KELLY et al. 2009; VON DEM KNESEBECK et al. 2005) hasonlóan a 11 fokú skálán mért következő három indikátort használtuk:

1. bizalom: „Ön szerint általában a legtöbb ember megbízható, vagy soha nem lehetünk elég óvatosak másokkal?”²³ (0 = soha nem lehetünk elég óvatosak másokkal, 10 = a legtöbb ember megbízható);
2. tisztességeség: „Gondolja, hogy a legtöbb ember megpróbálna kihasználni Önt, ha alkalma nyílna rá, vagy igyekeznének tisztességesek lenni?”²⁴ (0 = a legtöbb ember megpróbálna kihasználni engem, ha alkalma nyílna rá, 10 = a legtöbb ember igyekszik tisztességes lenni);
3. segítőkészség: „Ön szerint az emberek inkább csak magukkal törődnek, vagy általában segítőkészek?”²⁵ (0 = az emberek inkább csak magukkal törődnek, 10 = az emberek általában segítőkészek).

A 11 fokú skálán adott válaszok a saját felmérés adataival való összehasonlíthatóság érdekében egy 1-től 5-ig terjedő skálára lettek vetítve, ezt követően az értékek számtani átlagolásával meghatároztuk a társadalmi bizalom szintjeit a válaszadók esetén. A létrehozott

²³ Az eredeti angol nyelvű kérdés a következő volt: Would you say that most people can be trusted or that you can't be too careful in dealing with people?

²⁴ Az eredeti angol nyelvű kérdés a következő volt: Do you think that most people would try to take advantage of you if they got the chance or would they try to be fair?

²⁵ Az eredeti angol nyelvű kérdés a következő volt: Would you say that most of the time people try to be helpful or that they are mostly looking out for themselves?

mutató elméleti értéktartománya 1 (teljes bizalomhiány) és 5 (teljes bizalom) között van. A vizsgálatba bevont 21 országra vonatkozóan a mutató átlagos értéke 2,58, a 0,84 (32,6%) szórás mellett, ami a társadalmi bizalom nem túl magas átlagos szintjére és meglehetősen nagy mértékű szóródásra utal a fiatalok körében.

5.5.3. Alkalmazott módszerek

A társadalmi bizalom és az érzékelt társadalmi környezet értékeire vonatkozó mutatók közötti összefüggés vizsgálatára a Spearman-féle rangkorrelációs együtthatót alkalmaztuk, mivel a Kolmogorov–Smirnov-próba eredménye ($p < 0,001$) alapján a vizsgált változók eloszlása eltér a normálistól.

Az értékrendbeli hasonlóságok (a sikeres élethez, a boldogsághoz, illetve a munkához kapcsolódóan), valamint a társadalmi környezet megítélésében és a bizalom szintjében való hasonlóság elemzésénél az egyéni értékelések és az azok átlagolásával kapott általános (átlagos) értékvektor közötti korrelációk mérésére a Kendall-féle tau-b korrelációs együtthatót alkalmaztuk. A Kendall-féle együtthatót azért részesítettük előnyben a Spearman-féle együtthatóval szemben, mert előbbi robusztusabb a nagyszámú kapcsolt mintapárok²⁶ esetében (CROUX–DEHON 2010; FIELD 2009). Az egyes területekhez tartozó értékítéletek általános és csoportokon belüli hasonlóságának mérésére a Kendall-féle W egyetértési együtthatót alkalmaztuk.

A csoportok közötti esetleges eltérések kimutatására a vizsgált mutatók középértékeiben két csoport esetén a Mann–Whitney-próbát, kettőnél több csoport esetén pedig a Kruskal–Wallis-féle nemparaméteres próbát alkalmaztuk. A Kruskal–Wallis-próba szignifikáns eredménye esetén a jelentős eltérést mutató csoportok meghatározására pedig a Dunn–Bonferroni-féle post-hoc próba szolgált.

A csoportátlagok közötti eltérések szemléltetésére a sugárdiagramokat alkalmaztuk.

Az adatok statisztikai feldolgozását az IBM SPSS Statistics 25 statisztikai programcsomag segítségével végeztük.

5.6. Eredmények

5.6.1. A fiatalok véleménye a magyar emberekről

Megkérdeztük a fiatalok véleményét a magyar „átlagemberről”, a magyar vállalkozóról és a magyar vezetőkről. A felmérés során azokat a jellemzőket kerestük, amelyek egyfajta tükröt tartanak elénk. Az eredményeket három szófelhő segítségével mutatjuk be, amelyekben az egyes tulajdonságok gyakoriságától függ a szavak betűmérete, tehát minél nagyobb a betű, annál gyakrabban fordult elő az adott tulajdonság. A szófelhőkben csak azokat a tulajdonságokat szerepeltettük, amelyeket legalább két válaszadó megadott.

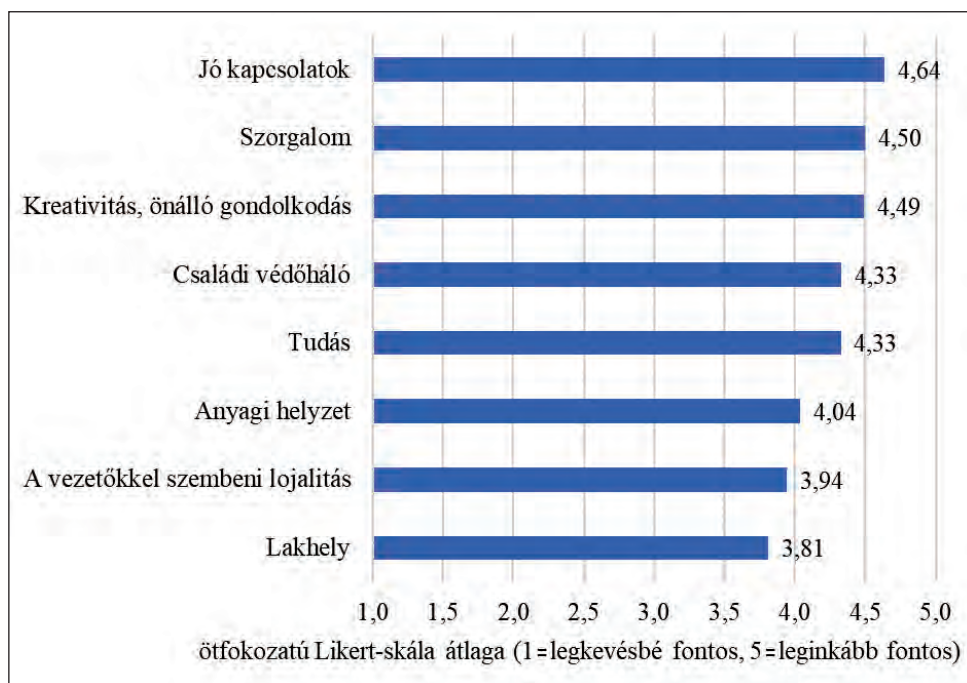
²⁶ A mintapár kapcsolt (angolul: tied), ha $x_i = x_j$ és $y_i \neq y_j$ (x miatt nem rendezhető), vagy $x_i \neq x_j$ és $y_i = y_j$ (y miatt nem rendezhető), $x_i = x_j$ és $y_i = y_j$ (x és y miatt nem rendezhető), ahol: x_i = az x -edik értéksor i -edik értéke.

5.6.2. A sikeres élettel és a boldogsággal kapcsolatos értékrendek

A következő vizsgálati lépésben arra kerestük a választ, hogy melyek a sikeres élet szempontjából legfontosabbnak ítélt tényezők (54. ábra). Itt azt tapasztaltuk, hogy a kapcsolati tőke erőssége meghatározó az előrejutás, a siker szempontjából, e területen mutatkozott a legnagyobb egyetértés, hiszen a szórás e mutatónál a legalacsonyabb (0,55). A kapcsolatok mellett nagy jelentőséget tulajdonítottak a szorgalomnak, valamint a kreativitásnak, önálló gondolkodásnak. Előbbi kapcsán érdekes, hogy a tudást (4,33) kevésbé tartják fontosnak, mint a szorgalmat (4,50).

A családi védőháló szerepe a kutatásunk szempontjából rendkívül fontos, hiszen a család és barátok olyan védőhálót „feszítenek ki”, amely biztonságérzetet ad, így nő az egyén kockázatvállalási hajlandósága, ami javíthatja az innovációs és vállalkozási hajlandóságot. A vállalkozásindítás szándék erősségére már utaltunk a 20. táblázat kapcsán.

A válaszadók szerint az anyagi helyzetnek és a lakhelynek kisebb jelentősége van a siker szempontjából, ami az esélyegyenlőség szempontjából fontos. Hozzá kell tenni azt is, hogy bár a vizsgált tényezők között e kettő a kevésbé fontosak között szerepel, mégis az ötfokozatú (1–5) Likert-skálán viszonylag magas értéket vett fel e két mutató (3,81 és 4,04), ami azt jelzi, hogy ezek relatív fontossága alacsony, de összességében mégis meghatározó tényezőkről van szó.

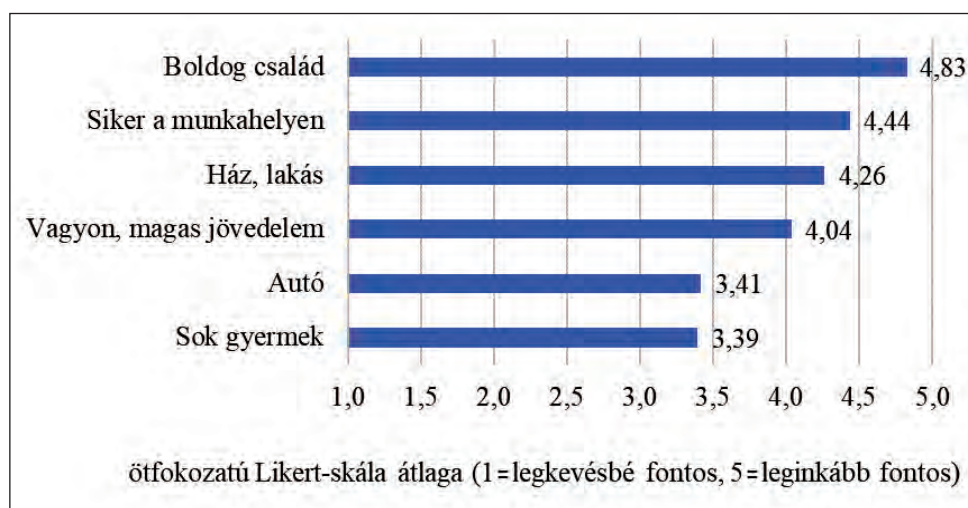
54. ábra

A sikeres élet szempontjából fontosnak ítélt tényezők

Forrás: saját számítás és szerkesztés

A Kendall-féle konkordancia-együttható értéke ($W = 0,142$, $p < 0,001$) alapján meglehetősen gyenge, de statisztikailag igazolható egyetértésről beszélhetünk a sikeres élettel kapcsolatos értékrendet képező tényezők fontossági sorrendjét tekintve.

Zárt kérdés segítségével vizsgáltuk a boldogság szempontjából fontos tényezőket (55. ábra). Ez kimutatta, hogy a család nemcsak a védőháló miatt fontos, hanem a boldogság egyik fontos tényezője. Messze kiemelkedik a többi válaszlehetőség közül, ugyanakkor a boldogság és a boldog családi háttér nem függ a gyermekek számától, ugyanis ez a legkevésbé fontos tényező a lehetséges válaszok közül. A munkahelyi siker bizonyult a második legfontosabb szempontnak. Az anyagi jellegű szempontok kevésbé fontosak, mint a korábban említett „puha” tényezők. A legkisebb boldogsághoz hozzáadott értéke az autónak van, míg a stabilitást adó ház és lakás a legfontosabb az anyagi jellegű szempontok közül. A felhalmozott vagyon és jövedelem az előbbi két tényező között helyezkedik el a fontossági sorrendben.

55. ábra

A boldogság szempontjából fontosnak ítélt tényezők

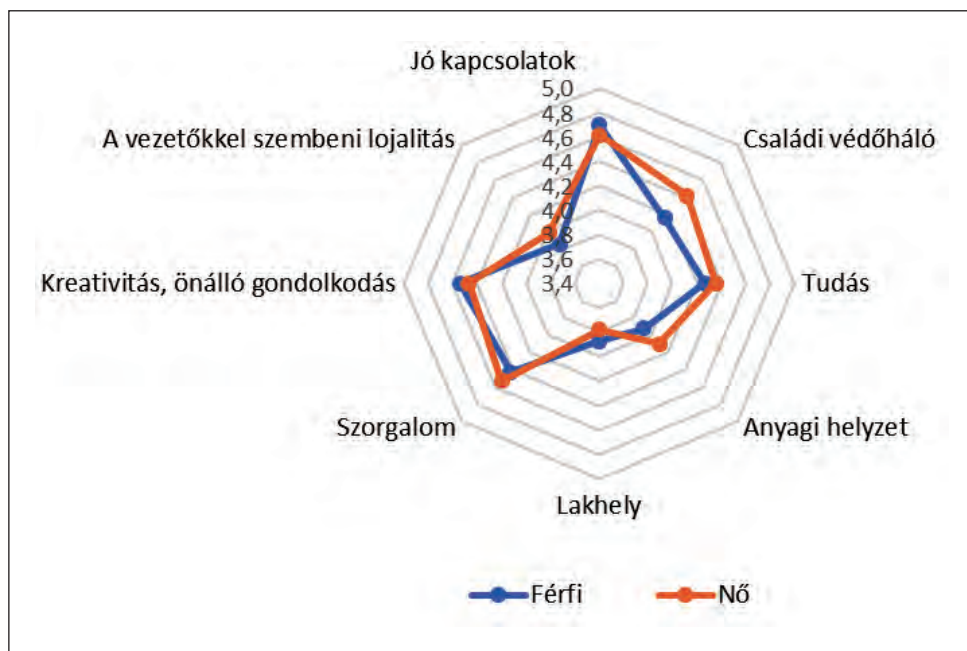
Forrás: saját számítás és szerkesztés

A boldogsággal kapcsolatos tényezők sorrendjét illetően a magyar fiatalok nagyobb mértékű egyetértést ($W = 0,360$, $p < 0,01$) mutattak a sikeresség tényezőinek rangsorolásánál tapasztaltnál képest.

5.6.3. Az értékrendek alakulása a szociodemográfiai jellemzők függvényében

A Mann–Whitney-próba nem mutatott ki jelentős eltérést (1. függelék) a nemek között a sikeresség tényezői fontosságának megítélésében. Ez azt jelenti, hogy a férfiak és nők hasonlóan vélekednek a sikeresség tényezőiről. Ki lehet azonban emelni, hogy két tényező

(családi védőháló, anyagi helyzet) esetében a nők kismértékben magasabb átlagos értéket adtak meg, mint a férfiak (56. ábra).

56. ábra

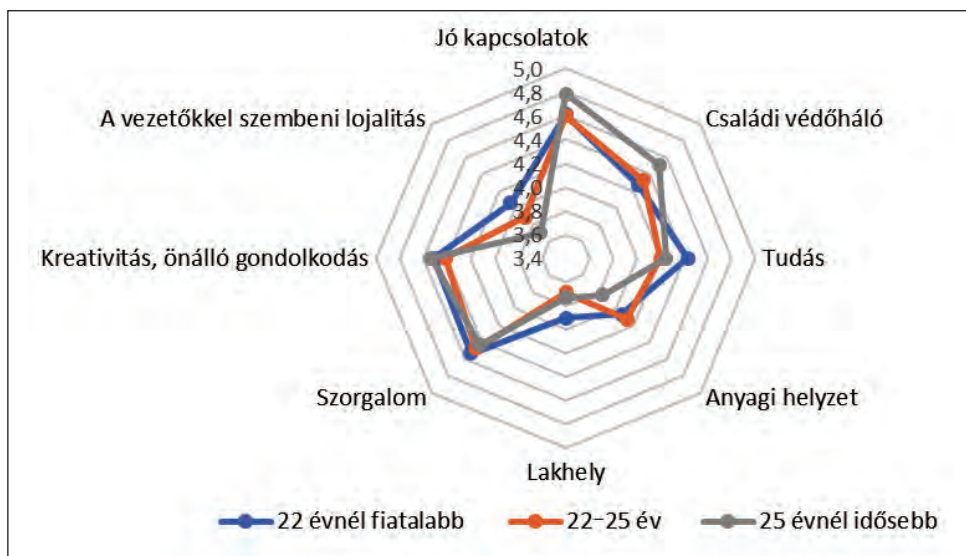
*A sikeresség tényezői fontosságának megítélése nemenként
(öt fokú Likert-skála átlaga, n = 193)*

Forrás: saját számítás és szerkesztés

A Kruskal–Wallis-próba eredményei (2. függelék) alapján nem állapíthatók meg jelentős különbségek a fiatalok korcsoportjai között a sikeresség tényezői fontosságának megítélésében. Az életkorcsoportok véleményének homogenitása arra enged következtetni, hogy a vizsgált tényezőkről alkotott vélemények az életkor előrehaladtával sem változnak, azok csak kismértékű eltéréseket mutatnak, például a fiatalabbakhoz képest a 25 év felettiek szerint a családi védőháló szerepe magasabb (57. ábra).

Az 58. ábra és a Mann–Whitney-próba eredményei (3. függelék) alapján kimutatható, hogy a középfokú tanulmányokat folytató fiatalok a felsőfokú képzésekben részt vevő társaikhoz képest fontosabbnak ítélik meg a tudást ($p = 0,049$) és a vezetőikkel szembeni lojalitást ($p = 0,049$). A rangszámok átlaga csak a felsőoktatásban tanulók körében csak egyetlen területen, a kreatív, önálló gondolkodásban (98,4) haladja meg a középfokú oktatásban tanulókét (97,4).

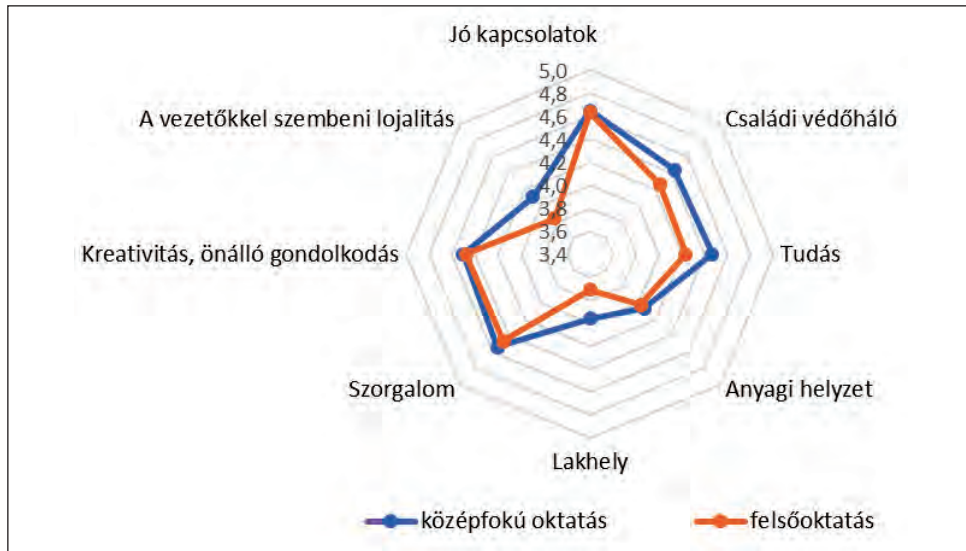
A Mann–Whitney-próba nem mutatott ki jelentős eltérést (4. függelék) a nemek között a boldogság tényezői fontosságának megítélésében. E két csoportban és vizsgált területen tapasztaltuk a legkisebb eltérést a részsokaságok között (59. ábra).

57. ábra

A sikeresség tényezői fontosságának megítélése korcsoportonként (öt fokú Likert-skála átlaga, n = 193)

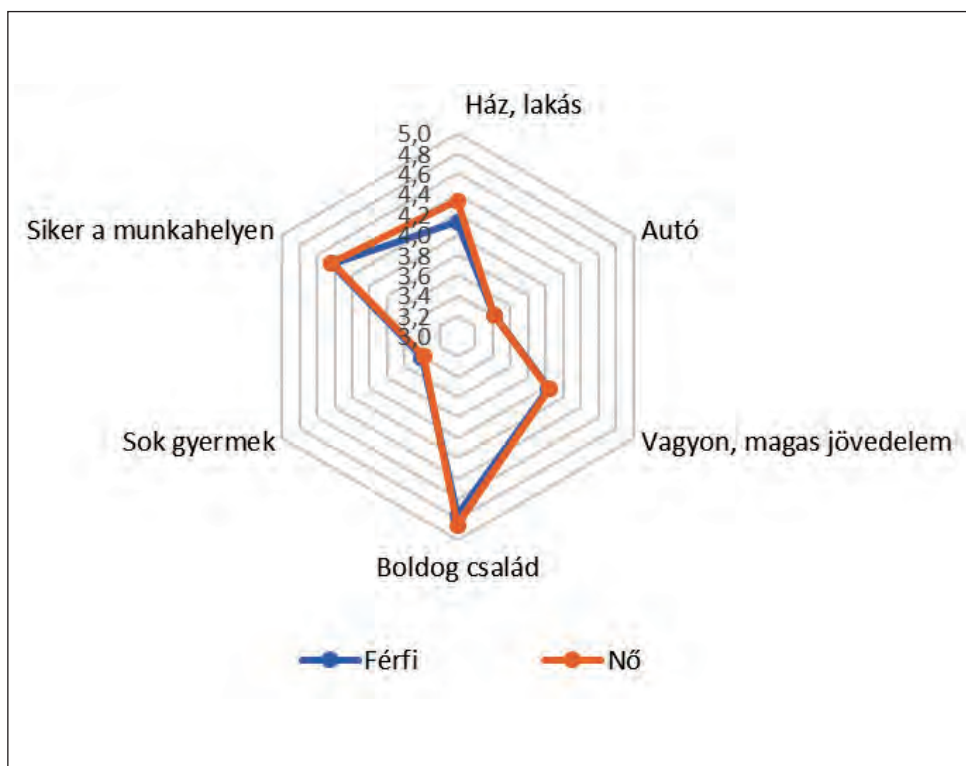
Forrás: saját számítás és szerkesztés

58. ábra

A sikeresség tényezői fontosságának megítélése a tanulmányok szintje szerinti csoportokban (öt fokú Likert-skála átlaga, n = 193)

Forrás: saját számítás és szerkesztés

59. ábra

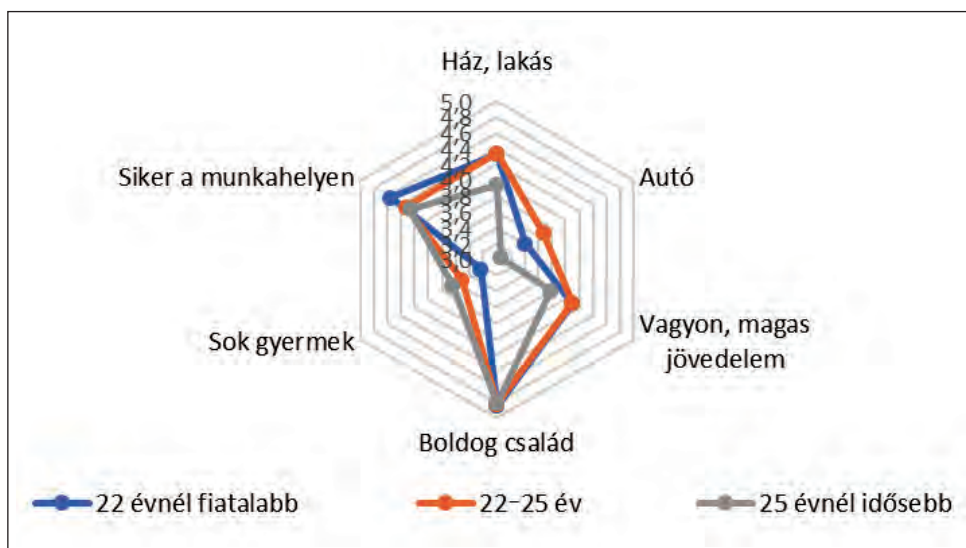
A boldogság tényezői fontosságának megítélése nemeként (öt fokú Likert-skála átlaga, $n = 193$)

Forrás: saját számítás és szerkesztés

A Kruskal–Wallis-próba eredményei (5. függelék) alapján sem állapíthatók meg jelentős különbségek a fiatalok korcsoportjai között a boldogság tényezői fontosságának megítélésében. A 60. ábra azonban arra enged következtetni, hogy a 25 évnél idősebb korosztály számára a gyermekek számának nagyobb jelentősége van az érzékelt boldogság szempontjából, mint a fiatalabbak körében. Az autó mint vagyontárgy jelentősége az idősebb korosztály körében alacsonyabb.

A 61. ábra és a Mann–Whitney-próba eredményei (6. függelék) alapján kimutatható, hogy a középfokú tanulmányokat folytató fiatalok a felsőfokú képzésekben részt vevő társaikhoz képest fontosabbnak ítélik meg a lakhatást ($p = 0,002$). A felsőfokú tanulmányokat folytatóknak pedig a sok gyermek ($p = 0,009$) születése jelentősen fontosabb, mint a középfokú képzésekben részt vevők számára.

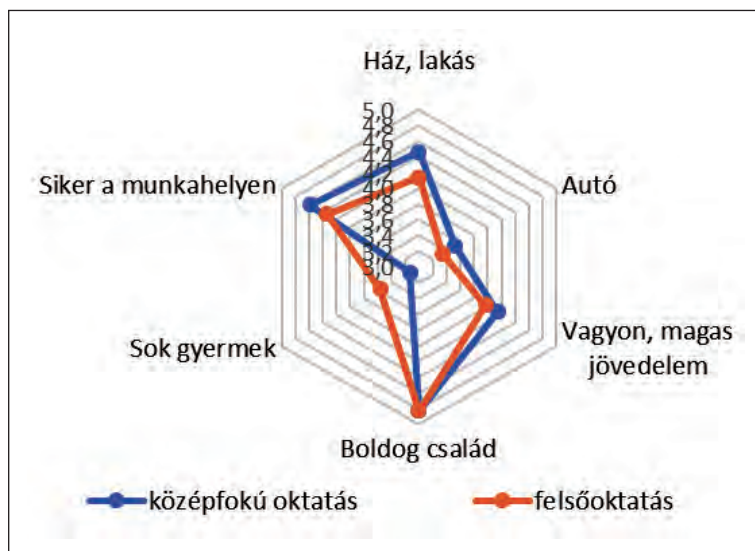
A H1. hipotézist, amely szerint a szociodemográfiai jellemzők (nem, életkorcsoport, tanulmányok szintje) mentén jelentős eltérések állapíthatók meg a sikeres élethez és a boldogsághoz kapcsolódó szempontok fontosságának megítélésében a magyar fiatalok körében részben fogadjuk el, mert csak a tanulmányok szintjei között igazolható jelentős különbség két sikerességi és két boldogsági tényező fontosságának a megítélésében.

60. ábra

A boldogság tényezői fontosságának megítélése korcsoportonként (öt fokú Likert-skála átlaga, $n = 193$)

Forrás: saját számítás és szerkesztés

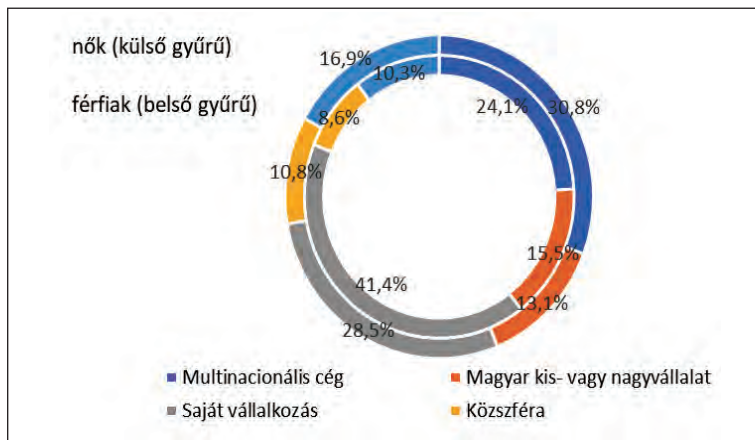
61. ábra

A sikeresség tényezői fontosságának megítélése a tanulmányok szintje szerinti csoportokban

(öt fokú Likert-skála átlaga, $n = 193$)

Forrás: saját számítás és szerkesztés

5.6.4. Az értékrendek alakulása a munkahely választásával kapcsolatos preferenciák függvényében

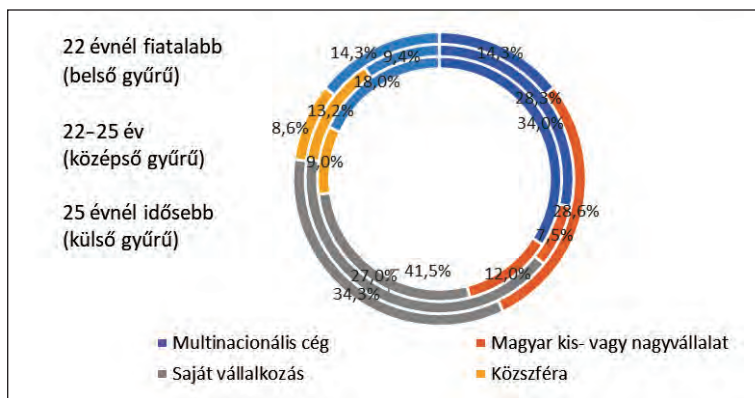

62. ábra

A férfiak és a nők számának százalékos megoszlása az előnyben részesített munkahely szerint ($n = 193$)

Forrás: saját számítás és szerkesztés

Bár a khi-négyzet próba eredménye ($p = 0,380$) alapján nem igazolható jelentős eltérés a férfiak és a nők munkahelyválasztással kapcsolatos preferenciái között, a 62. ábrán mégis látható, hogy a férfiak jóval nagyobb arányban, 41,4%-uk indítanának a legszívesebben saját vállalkozást (szemben a nők 28,5%-ával). A nők 16,9%-a, a férfiak pedig 10,3%-a preferálja a külföldi munkavállalást.

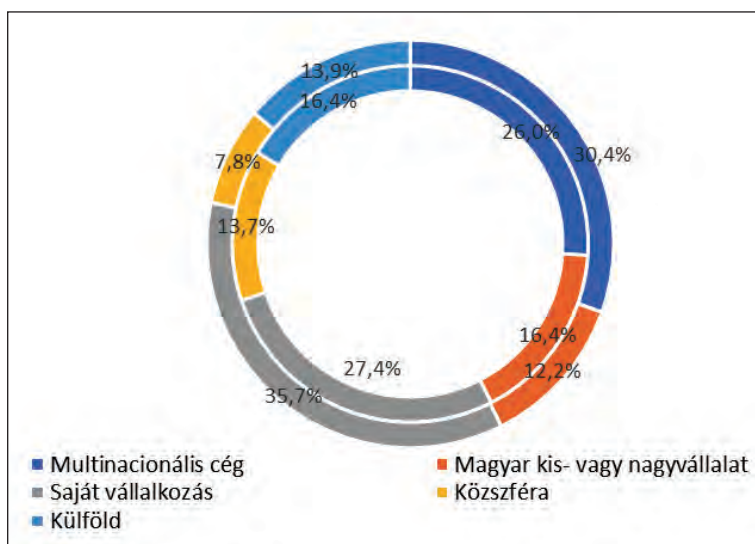
63. ábra

A három életkorcsoportba sorolt magyar fiatalok százalékos megoszlása az előnyben részesített munkahely szerint ($n = 193$)

Forrás: saját számítás és szerkesztés

A 63. ábra alapján azt látjuk, hogy a multinacionális vállalatok vonzereje az életkor előrehaladtával csökken, hiszen míg a 22 év alatti korosztály 34%-a szeretne ilyen cégeknél dolgozni, addig a 25 évnél idősebbek körében 14,3% számára jelenti ez az elsődleges preferenciát. Ezzel épp ellentétesen: a magyar (nem saját) vállalatok elsősorban a 25 évtől idősebb korosztály számára vonzóak, a többi területen számottevő különbséget nem tudtunk kimutatni.

A tanulmányok szintje alapján jelentős eltérés nem mutatkozott a két minta között, a felsőoktatásban tanulók körében kismértékben magasabb a vállalkozási hajlandóság, míg a közsféra vonzóbbnak bizonyult a középfokon tanulók körében. A középfokú oktatásban részt vevő fiatalok közel kétszer akkora gyakorisággal választanák a közsférát, mint a felsőfokú képzés hallgatói (lásd 64. ábra).

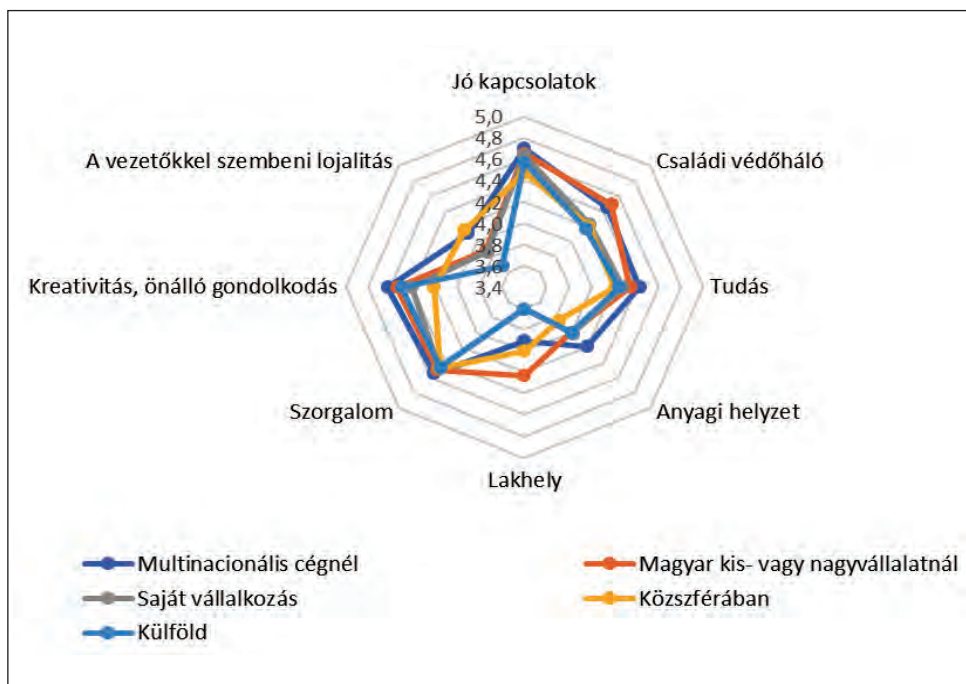

64. ábra

A közép- és a felsőoktatásban részt vevő magyar fiatalok százalékos megoszlása az előnyben részesített munkahely szerint (n = 193)

Forrás: saját számítás és szerkesztés

A Kruskal–Wallis-próba eredményei (7. függelék) alapján nem állapíthatók meg jelentős különbségek az előnyben részesített munkahelyek szerint képzett csoportok között a sikeresség tényezői fontosságának megítélésében. Bár statisztikailag jelentősnek nevezhető különbséget nem tudtunk kimutatni, a külföldi munkahelyet preferálók szerint (az előzetes várakozásainknak megfelelően) a sikeresség szempontjából alacsonyabb jelentősége van a lakhelynek, mint azok körében, akik Magyarországon szeretnének dolgozni (65. ábra). A kreativitás, önálló gondolkodás jelentőségét a közsférába vágyók emelik ki legkevésbé.

65. ábra

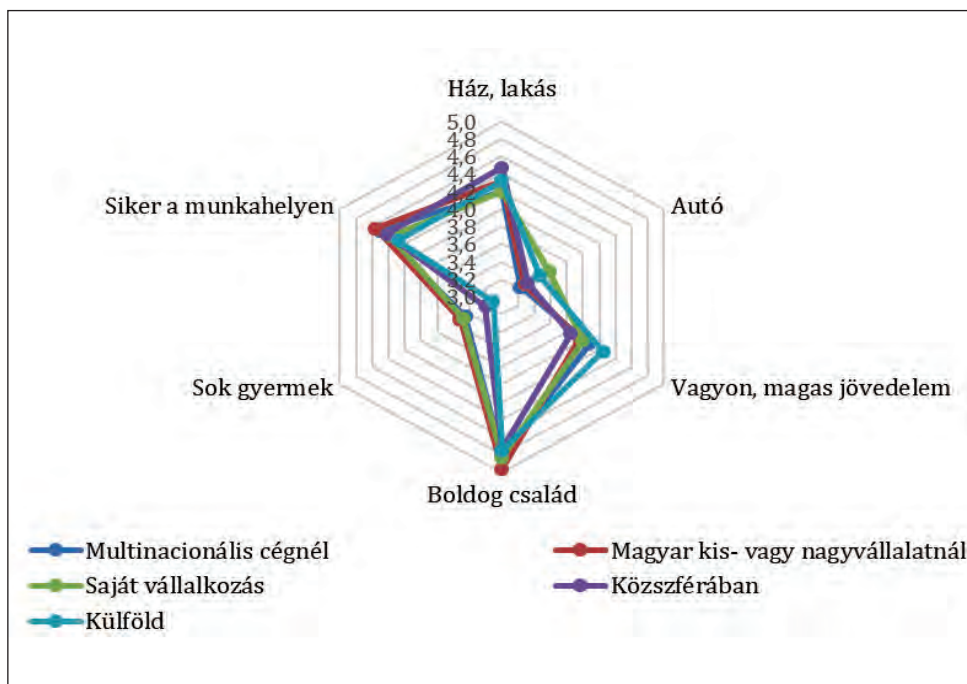
A sikeresség tényezői fontosságának megítélése az előnyben részesített munkahely szerint (ötfokú Likert-skála átlaga, n = 193)

Forrás: saját számítás és szerkesztés

A boldogság tényezőit tekintve a munkavállalási preferencia alapján a vizsgált csoportok homogének, (néhány kivételtől eltekintve) nem mutatkozott jelentős különbség a tényezők között. A külföldi munkavállalást preferálók szerint az anyagi tényezőknek (vagyon, jövedelem, autó, ház, lakás) nagyobb szerepe van a boldogság szempontjából, mint a hazai munkavállalást tervezők körében. A ház, lakás kategóriában a legmagasabb átlagértéket a közsférában munkát vállalni szándékozók körében mértük. Ez stabilitást sugall, és biztonságra való törekvést fejez ki, ezt a munkával szembeni elvárásaik is megerősítik (lásd 66. ábra).

A Kruskal–Wallis-próba eredményei (8. függelék) alapján nem igazolhatók jelentős eltérések az előnyben részesített munkahelyek szerint képzett csoportok között a boldogság tényezői fontosságának megítélésében.

A H5. hipotézist, amely szerint a sikeres élethez és a boldogsághoz kapcsolódó értékrendjellemtzők jelentős eltérést mutatnak az előnyben részesített munkahelytípusonként, elvetjük.

66. ábra

A boldog élet feltételei fontosságának megítélése az előnyben részesített munkahely szerint (öt fokú Likert-skála átlaga, n = 193)

Forrás: saját számítás és szerkesztés

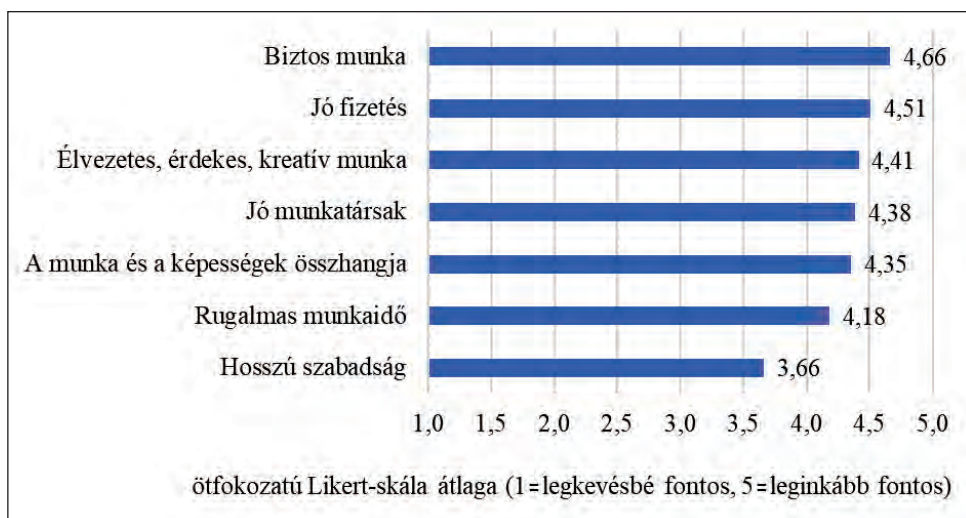
5.6.5. A munkával kapcsolatos tényezők fontosságának értékelése

A potenciális munkahely megválasztása mellett kíváncsiak voltunk a munkavállalás szempontjából legfontosabb tényezőkre. A felmérésben szereplő fiatalok alapvetően a biztonságot és stabilitást keresik, hiszen a legfontosabb tényezőként a biztos munkát jelölték meg, így a jó fizetés csak a második helyre szorult (67. ábra). Az érdekes, élvezetes és kreatív munka szintén a legfontosabb tényezők között szerepel, míg a hosszú szabadság lehetősége a legkevésbé jelentős elem a munkahely megválasztása szempontjából. Ez összefüggésben lehet a rugalmas munkaidővel, hiszen e tényező is a szabad időgazdálkodást teszi lehetővé, és az egyik legalacsonyabb értéket vette fel az ötfokozatú Likert-skála átlaga.

Hozzá kell tennünk azt is, hogy a hosszú szabadság és rugalmas munkaidő esetén mértük a legnagyobb megosztottságot, hiszen az értékek szórása e két tényező esetében volt a legmagasabb (sorrendben 1,12 és 1,06). Ez arra enged következtetni, hogy e tényező esetében jelentősen eltér a preferencia, hiszen néhány válaszadónak rendkívül fontos, míg másoknak jóval kevésbé e terület.

A munkával szembeni elvárásokat megvizsgáltuk nemenként (68. ábra). Bár a szempontok fontossági sorrendjében (a munkával kapcsolatos értékrendben) nem állapítható meg jelentős

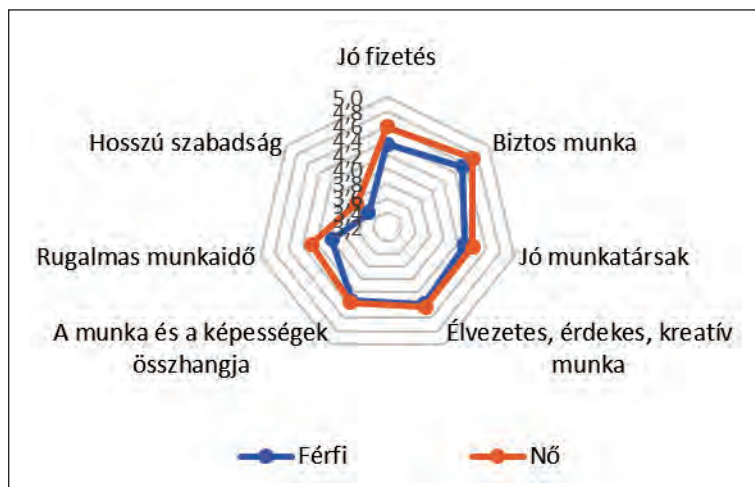
különbség a két nem között, a nők elvárásai minden tényező esetén meghaladják a férfiak által megadott átlagos értéket. A legnagyobb különbség a rugalmas munkaidő területén mutatkozott.

67. ábra

A munkavállalás szempontjából fontosnak ítélt tényezők

Forrás: saját szerkesztés

68. ábra

A munkával szembeni elvárások fontosságának megítélése nemenként

(öt fokú Likert-skála átlaga, n = 193)

Forrás: saját számítás és szerkesztés

Megvizsgáltuk azt is, hogy az egyes korcsoportok melyik szempontot tartják fontosnak (21. táblázat). Meglepő eredmény, hogy a biztos munka lehetősége a 25 évnél idősebb korosztályban kevésbé mérvadó, mint a fiatalabb csoportokban. Ki lehet emelni az élvezetes, érdekes, kreatív munka szempontját is, ugyanis ez kevésbé fontos a fiatalabbak körében, de nagyobb jelentősége van az idősebbek esetében. Érdekes, talán munkaszervezési kérdéseket is érintő terület, hogy a 22 évnél fiatalabbak számára vonzóbb a rugalmas munkaidő és szabadság lehetősége, mint a későbbi életszakaszban.

21. táblázat

A munkával kapcsolatos tényezők fontossági rangsora életkorcsoportok szerint

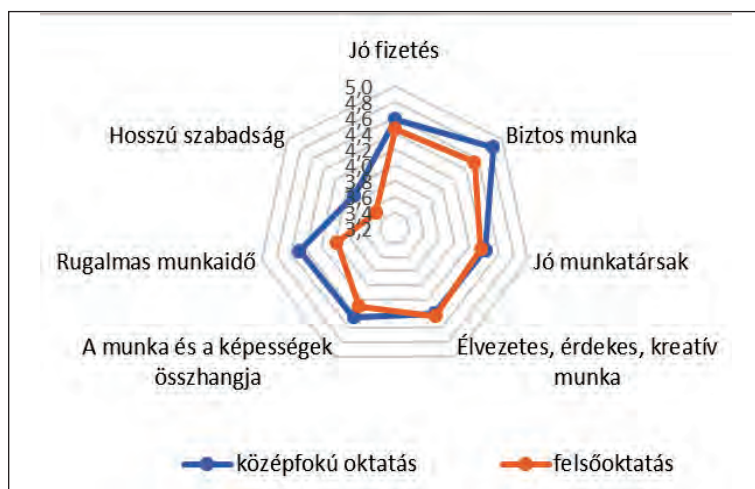
22 évnél fiatalabb		22–25 év		25 évnél idősebb	
Szempont*	Átlag	Szempont**	Átlag	Szempont***	Átlag
1. Biztos munka	4,79	1. Biztos munka	4,67	1. Élvezetes, érdekes, kreatív munka	4,57
2. Jó fizetés	4,53	2. Jó fizetés	4,49	2. Jó fizetés	4,46
3. Jó munkatársak	4,41	3. Élvezetes, érdekes, kreatív munka	4,36	3. Jó munkatársak	4,41
4. A munka és a képességek összhangja	4,40	4. Jó munkatársak	4,33	4. A munka és a képességek összhangja	4,38
5. Élvezetes, érdekes, kreatív munka	4,39	5. A munka és a képességek összhangja	4,25	5. Biztos munka	4,30
6. Rugalmas munkaidő	4,36	6. Rugalmas munkaidő	3,95	6. Rugalmas munkaidő	4,05
7. Hosszú szabadság	3,82	7. Hosszú szabadság	3,65	7. Hosszú szabadság	3,24

Megjegyzés: * $W = 0,138$, $p < 0,01$; ** $W = 0,182$, $p < 0,01$; *** $W = 0,245$, $p < 0,01$

Forrás: saját szerkesztés

A munkával kapcsolatos elvárások tekintetében a középfokú oktatásban tanulók a legtöbb vizsgált tényező esetén magasabb átlagos értéket adtak, mint a felsőoktatási hallgatók (69. ábra). Egyetlen helyen haladta meg a felsőfokú végzettség előtt állók pontértéke a középfokú oktatásban részt vevőket, ugyanis az élvezetes, érdekes, kreatív munka tényezőnél kismértékű különbséget láttunk az előbbi csoport javára. A rugalmas munkaidő és hosszú szabadság lehetősége pedig a középfokú oktatásban részt vevők körében jelentősen fontosabb.

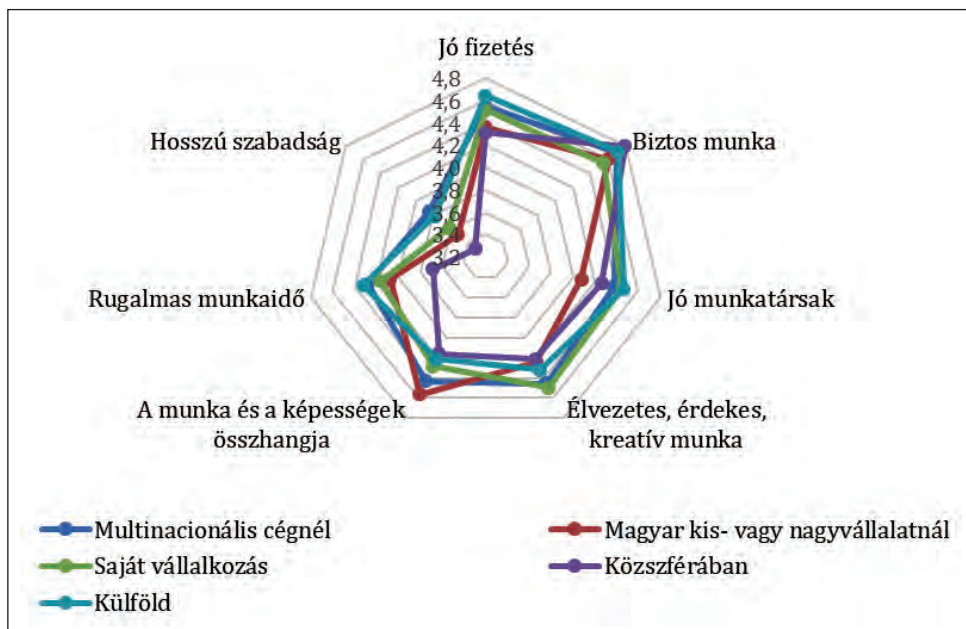
A közszférában munkát vállalni szándékozók (ahogy azt korábban is láttuk) biztonság- ra törekednek, amelyért cserébe hajlandók áldozatot is hozni (70. ábra). Ennek megfelelően számukra a hosszú szabadságnak, a rugalmas munkaidőnek, sőt a jó fizetésnek is kisebb jelentősége van. Meg kell azt is jegyeznünk, hogy számukra a kreatív, élvezetes munka végezhetősége sem fontos. A saját vállalkozás indítását preferálók körében azonban e tényezőnek nagy jelentősége van, továbbá nekik a rugalmas munkaidő és a jó fizetés is fontosabb. Esetükben a biztonságra való törekvés alacsonyabb, hiszen számukra a legkevésbé fontos a biztos munka lehetősége.

69. ábra

A munkával szembeni elvárások fontosságának megítélése a tanulmányok szintje szerinti csoportokban (ötfokú Likert-skála átlaga, n = 193)

Forrás: saját számítás és szerkesztés

70. ábra

A munkával szembeni elvárások fontosságának megítélése az előnyben részesített munkahely szerint (ötfokú Likert-skála átlaga, n = 193)

Forrás: saját számítás és szerkesztés

5.7. Érzékelt társadalmi környezet

A 22. táblázatban foglaltuk össze a társadalmi környezet néhány érzékelt paraméterét, amellyel azt kívántuk bemutatni, hogy a fiatal felnőttek hogyan látják a magyar társadalmat. A vizsgált fogalom párok közül a fiatalok elsősorban a társadalomban tapasztalható bizalomhiányt érzékelik. Mivel ez a társadalmi tőke fontos eleme, így kihat a versenyképességre és üzleti környezetre is. További probléma a társadalom széthúzása, valamint a zárkózottság. A legkevesbé problémás terület a gyűlölködés és a felelőtlenség.

22. táblázat

A társadalmi környezet érzékelt állapotának mutatója és annak elemeinek átlagai és szórásai (n = 193)

	Átlag*	Szórás*
Társadalmi környezet érzékelt állapota (Cronbach-alfa = 0,885)	2,63	0,69
A mutató elemei (az alkalmazott fogalom párok pozitív jellemzői)		
nyitottság	2,45	0,91
összetartás	2,46	1,02
tudatos cselekvés	2,64	0,96
felelősség	2,88	0,96
fejlődés	2,73	0,99
együttműködés	2,67	0,91
vállalkozószellem	2,74	1,05
erős bizalom	2,36	1,03
szeretet	2,85	0,91
esélyegyenlőség	2,50	1,03

Megjegyzés: * ötfokú Likert-skála

Forrás: saját számítás

Az egyéni értékeléseket összesítve megállapítható, hogy a hazai társadalmi környezet megítélése – a társadalmi környezet szubjektív megítélése összevont mutatójának 2,63 átlagos értéke alapján – nem túl pozitív. Az egyes területekre adott egyéni értékelések átlagolásával válaszadók szintjén kapott összevont értékek átlagosan 26,2%-kal térnek el a minta átlagától. A társadalmi környezet összevont jellemzésére szolgáló értékek viszonylag nagy szóródása alapján feltételezhető, hogy a vizsgált sokaságon belül – például a szociodemográfiai adatok, a munkahellyel kapcsolatos preferenciák alapján – képezhetők olyan csoportok, amelyeken belül jelentősen kisebb az értékek szóródása.

A Kruskal–Wallis-féle nemparaméteres próba eredménye ($p = 0,225$) alapján nem igazolható jelentős eltérés a társadalmi környezet érzékelt állapotában az életkorcsoportok között. Az előnyben részesített munkahelytípusok esetén viszont erősen szignifikáns ($p = 0,008$) lett a Kruskal–Wallis-próba eredménye. A Dunn–Bonferroni-féle post-hoc próba eredménye alapján megállapítható, hogy a külföldi munkavállalást előnyben része-

sító fiatalok jelentősen alacsonyabb értékeket adtak meg a társadalmi környezet állapotára mérésre szolgáló jellemzőkre a közsférát ($p = 0,023$), illetve a magyar kis- vagy nagyvállalatokat ($p = 0,027$) preferáló társaikhoz képest.

23. táblázat

A társadalmi környezet érzékelt állapotának mutatója átlaga és szórása az egyes válaszadói csoportokban ($n = 193$)

	A válasz- adók %-a	Átlag*	Szórás*
Nem			
Férfi (Cronbach-alfa = 0,829)	32,1	2,78	0,80
Nő (Cronbach-alfa = 0,753)	67,9	2,56	0,61
Korcsoport			
17–21 éves (Cronbach-alfa = 0,918)	53,1	2,72	0,78
22–25 éves (Cronbach-alfa = 0,813)	28,1	2,55	0,55
26–35 éves (Cronbach-alfa = 0,811)	18,9	2,48	0,57
Tanulmányok szintje			
Középfokú (Cronbach-alfa = 0,797)	39,3	2,78	0,80
Felsőfokú (Cronbach-alfa = 0,780)	60,7	2,53	0,58
Előnyben részesített munkahely			
Multinacionális cég	27,6	2,65	0,61
Magyar kis-, illetve nagyvállalat	13,3	2,69	0,59
Saját vállalkozás	31,1	2,54	0,58
Közsféra	9,7	2,87	0,77
Külföld	14,3	2,31	0,70

Megjegyzés: * ötfokú Likert-skála

Forrás: saját számítás

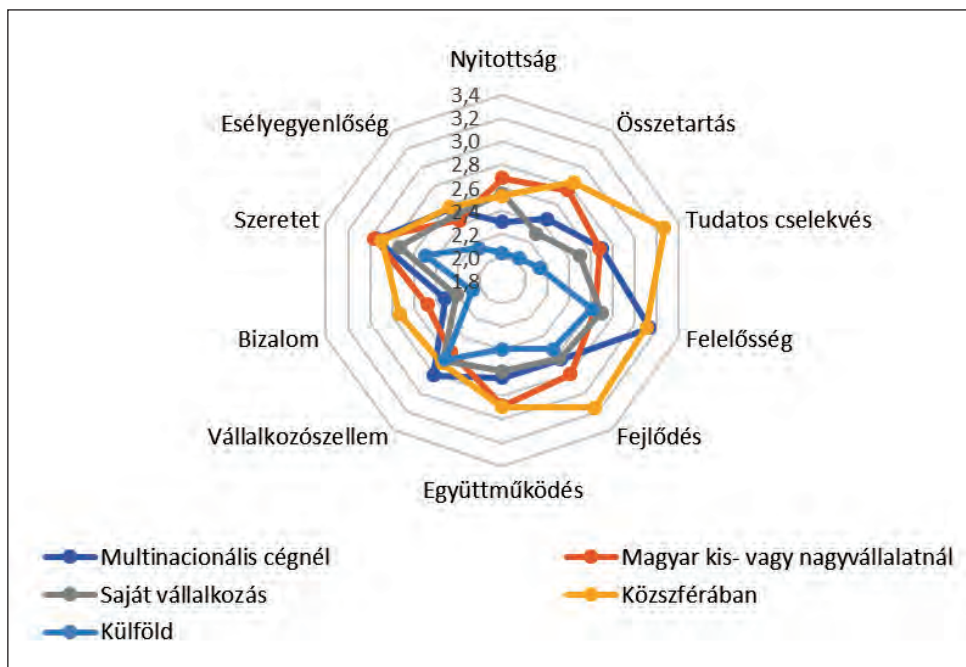
A Mann–Whitney-féle nemparaméteres próba nem mutatott ki jelentős eltérést a férfiak és a nők ($p = 0,078$), illetve a középfokú és a felsőfokú tanulmányokat folytatók ($p = 0,077$) között a társadalmi környezet érzékelt állapotában.

A H2. hipotézist, amely szerint a különböző szociodemográfiai jellemzőkkel rendelkező fiatalok eltérően értékelik a tágabb társadalmi környezetüket, elvetjük.

A H6. hipotézist, amely szerint a munkahelyválasztással kapcsolatos preferenciák szerint megkülönböztetett csoportokban eltérő a magyar társadalom állapotának megítélése, elfogadjuk.

A potenciális külföldi munkavállalók alapvetően rossz képet festenek a magyar társadalomról (71. ábra). A legtöbb vizsgált tényező esetén ők adták a legalacsonyabb értéket, kivétel a vállalkozószellem kategóriája, ahol a magyar vállalatnál dolgozók körében ala-

csonyabb átlagpontszámot mértünk. Hozzá kell tenni, hogy a külföldi munkavállaláshoz is szükséges egyfajta vállalkozószellem, így ez is lehet a magasabb értékek egyik oka. A közszféra munkavállalói jellemezték legkedvezőbben a hazai társadalmat, különösen kiugró eredmény a fejlődés és tudatos cselekvés kategóriákban mutatkozott.

71. ábra

A magyar társadalom szubjektív megítélése az egyes jellemzők szerint, a munkahelyválasztással kapcsolatos preferenciák alapján képzett csoportonként (öt fokú Likert-skála átlaga, n = 193)

Forrás: saját számítás és szerkesztés

5.8. Társadalmi bizalom

A társadalmi bizalom általunk vizsgált (személyközi és intézményi) elemei közül kiemelkedik a rendőrségbe vetett bizalom, amely a legmagasabb átlaggal rendelkezik, ugyanakkor a rendőrség esetén tudtuk kimutatni a legmagasabb szórást is (24. táblázat). Az egészségügyi rendszerbe fektetett bizalom azonban meglehetősen alacsony, ami a szubjektív jóllét szempontjából sem elhanyagolható tény. A fiatalok a vizsgált területek közül az online médiában bíznak meg legkevésbé, ami a hiteles információkhoz való hozzáférés lehetőségének szükségessége utal.

24. táblázat

A társadalmi bizalom és annak elemei átlagai és szórásértékei (n = 193)

	Átlag*	Szórás*
Társadalmi bizalom (Cronbach-alfa = 0,783)	2,81	0,71
A mutató elemei		
oktatási rendszer	3,04	1,04
osztálytársak, csoporttársak	3,51	0,96
szomszédok	2,83	1,15
rendőrség	3,07	1,18
egészségügyi rendszer	2,51	1,10
igazságszolgáltatás	2,65	1,10
online média	2,07	0,98

Megjegyzés: * ötfokú Likert-skála: 1 = teljes bizalomhiány, 5 = teljes bizalom

Forrás: saját számítás

25. táblázat

A társadalmi bizalom mutatójának átlaga és szórása az egyes válaszadói csoportokban (n = 193)

	A válaszadók %-a	Átlag*	Szórás*
Nem			
Férfi (Cronbach-alfa = 0,908)	32,1	2,94	0,76
Nő (Cronbach-alfa = 0,863)	67,9	2,75	0,68
Korcsoport			
17–21 éves (Cronbach-alfa = 0,805)	53,1	2,85	0,73
22–25 éves (Cronbach-alfa = 0,772)	28,1	2,67	0,70
26–35 éves (Cronbach-alfa = 0,724)	18,9	2,92	0,65
Tanulmányok szintje			
középfokú (Cronbach-alfa = 0,924)	39,3	2,85	0,73
felsőfokú (Cronbach-alfa = 0,831)	60,7	2,79	0,70
Előnyben részesített munkahely			
Multinacionális cég	27,6	2,87	0,67
Magyar kis-, illetve nagyvállalat	13,3	2,90	0,66
Saját vállalkozás	31,1	2,79	0,67
Közzsféra	9,7	3,08	0,71
Külföld	14,3	2,37	0,64

Megjegyzés: * ötfokú Likert-skála: 1 = teljes bizalomhiány, 5 = teljes bizalom

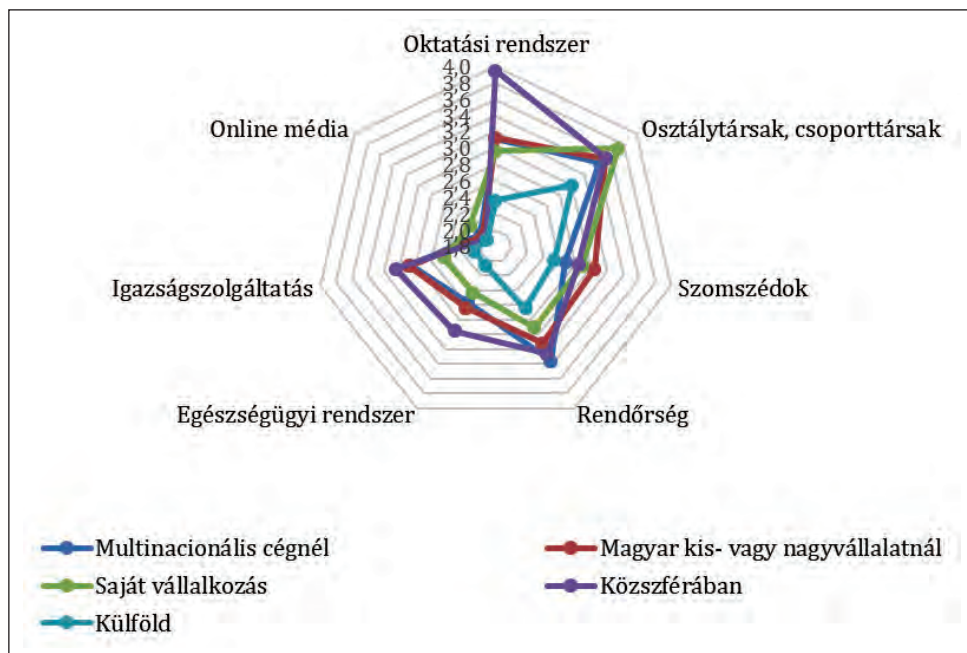
Forrás: saját számítás

A Kruskal–Wallis-féle nemparaméteres próba eredménye ($p = 0,113$) alapján nem igazolható jelentős eltérés a társadalmi bizalom szintjében az életkorcsoportok között (25. táblázat). Az előnyben részesített munkahelytípusok esetén viszont itt is erősen szignifikáns ($p = 0,007$) lett a Kruskal–Wallis-próba eredménye. A Dunn–Bonferroni-féle post-hoc próba eredménye alapján megállapítható, hogy a külföldi munkavállalást előnyben részesítő fiatalok jelentősen alacsonyabb szintű társadalmi bizalmat tanúsítanak a közszférát ($p = 0,011$), illetve a magyar kis- vagy nagyvállalatokat ($p = 0,025$) preferáló társaikhoz képest.

A Mann–Whitney-féle nemparaméteres próba nem igazolt jelentős eltérést a férfiak és a nők ($p = 0,122$), illetve a középfokú és a felsőfokú tanulmányokat folytatók ($p = 0,600$) között a társadalmi bizalomban.

A H3. hipotézist, amely szerint a társadalmi bizalom szintje eltérő a különböző szociodemográfiai jellemzőkkel rendelkező fiatalok esetében, elvetjük.

A H7. hipotézist, amely szerint jelentős eltérés állapítható meg a különböző munkahelyeket preferáló fiatalok között az általuk tanúsított társadalmi bizalom átlagos szintjében, elfogadjuk.

72. ábra

A társadalmi környezet egyes szereplői iránti bizalom átlagos szintje a munkahelyválasztással kapcsolatos preferenciák alapján képzett csoportonként (öt fokú Likert-skála átlaga, $n = 193$)

Forrás: saját számítás és szerkesztés

A közszféra potenciális munkavállalói nemcsak a társadalmi környezetet ítélik meg kedvezőbben, de az érzékelt bizalmi szintjük is magasabb, különösen az oktatási és egészségügyi rendszerbe vetett bizalmuk erősebb (72. ábra). A külföldi munkavállalást preferálók bizalmi

sintje pedig ezzel ellenkezőleg alakul, mind a személyközi (interperszonális), mind az intézményi bizalmuk rendkívül alacsony. Érdekes, hogy a saját vállalkozás indítását előnyben részesítő fiatalok intézményi bizalma az egyik legalacsonyabb, az ő személyközi bizalmuk viszont a legmagasabb.

5.8.1. A társadalmi bizalom és tágabb környezet érzékelt állapota közötti összefüggés

A társadalmi bizalomnak és a tágabb társadalmi környezet állapotának szubjektív megítélése között közepesen erős egyirányú kapcsolat igazolható (26. táblázat). A legerősebb korreláció a két vizsgált mutató között a munkahelyválasztási preferenciák alapján a közszférát előnyben részesítők, valamint a külföldi munkavállalást preferáló fiatalok esetén állapítható meg. A leendő munkahelyként a multinacionális cégre, illetve a magyar kis- vagy nagyvállalatra számító fiatalok esetében azonban nem igazolható statisztikailag összefüggés a társadalmi bizalom és a társadalmi környezet érzékelt állapota között.

26. táblázat

A társadalmi bizalom és a tágabb társadalmi környezet érzékelt állapota mutatók közötti összefüggés (n = 193)

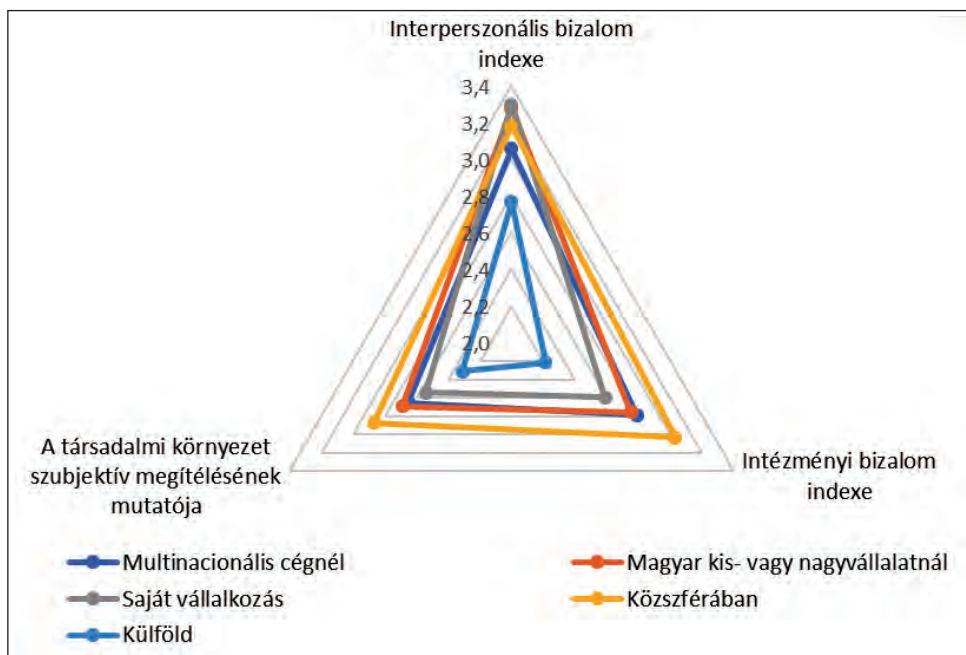
Spearman-féle rangkorrelációs együttható	
Teljes minta	0,421**
Nem	
férfi	0,437**
nő	0,397**
Korcsoport	
17–21 évesek	0,500**
22–25 évesek	0,320*
26–35 évesek	0,363*
Tanulmányok szintje	
középfokú	0,536**
felsőfokú	0,338**
Előnyben részesített munkahely	
Multinacionális cég	0,164
Magyar kis-, illetve nagyvállalat	0,332
Saját vállalkozás	0,396**
Közszféra	0,722**
Külföld	0,653**

Megjegyzés: * korreláció igazolható 0,05 szignifikanciaszinten;

** korreláció igazolható 0,01 szignifikanciaszinten

Forrás: saját számítás

Összességében igazoltnak tekintjük a H9. hipotézist, amely szerint a tágabb társadalmi környezet szubjektív megítélése jelentős összefüggést mutat a társadalmi bizalommal.

73. ábra

A közvetlen emberi környezet tagjaiba és az egyes intézmények képviselőibe vetett bizalmat, valamint a társadalmi környezet megítélését mérő mutatók átlagos értékei a munkahelyválasztással kapcsolatos preferenciák alapján képzett csoportokban (ötfokú Likert-skála átlaga, n = 193)

Forrás: saját számítás és szerkesztés

A társadalmi környezet állapota, valamint a szűkebb és tágabb kapcsolati hálók tagjaiba vetett bizalom összevont mérésére használt mutatók átlagos értékeit elemezve a magyar diákok és hallgatók – munkahelyválasztással kapcsolatos preferenciái alapján képzett – csoportjaiban (73. ábra) megállapítható, hogy a külföldi munkavállalást előnyben részesítő fiatalok kedvezőtlenebbül ítélik meg a társadalmi környezetet, valamint alacsonyabb bizalmat tanúsítanak a közvetlen emberi környezetük iránt. Fontos megjegyezni, hogy jelen könyv a külföldön munkát vállaló magyar állampolgárok motivációival foglalkozó 7. pontja megállapításai között szerepel, hogy a külföldi munkavállalás melletti döntések mögött túlsúlyban találhatók a taszító (push) tényezők. A magyar diákok és hallgatók, valamint a munkavállalás céljából kivándoroltak körében elvégzett kérdőíves kutatások eredményei megerősítik egymást abban, hogy az itthoni társadalmi környezet kedvezőtlenebb megítélése meghatározó szerepet játszik a külföldi munkavállalás melletti döntésekben.

5.9. A nemzetközi adatokon végzett vizsgálatok eredményei

A nemzetközi adatokat vizsgálva megállapítható, hogy az átlagos társadalmi bizalmat tekintve a skandináv országok járnak az élen, csak ezekben az országokban éri el az átlagos

bizalom értéke a 3-as értéket. Magyarország a legalacsonyabb bizalmi szintű országok közé tartozik, de Lengyelország és Portugália még rosszabb eredményt ért el. Mindez a társadalmi tőke egy fontos eleméről ad képet, és rámutat arra, hogy a versenyképesség fokozásához Magyarországon a bizalmi szint javítására van szükség, azonban annak kulturális beágyazódása miatt ezt csak hosszú távon lehet megtenni.

27. táblázat

*A társadalmi bizalom 17–35 évesek korosztályában meghatározott értékeinek főbb leíró statisztikái
(az ESS 7. adatfelvételi hullámából származó adatok alapján)*

Rangsor	N	Cronbach- alfa	Átlag*	Szórás*
Finnország	475	0,722	3,15	0,71
Dánia	390	0,681	3,12	0,76
Norvégia	395	0,656	3,11	0,68
Svédország	487	0,657	3,08	0,68
Írország	605	0,776	2,88	0,86
Hollandia	426	0,727	2,85	0,67
Svájc	433	0,671	2,83	0,81
Anglia	463	0,763	2,74	0,83
Litvánia	507	0,833	2,72	0,92
Ausztria	457	0,801	2,71	0,89
Észtország	536	0,727	2,70	0,81
Németország	694	0,688	2,66	0,75
Belgium	513	0,633	2,61	0,75
Izrael	822	0,718	2,51	0,93
Spanyolország	518	0,645	2,48	0,77
Franciaország	467	0,575	2,47	0,76
Csehország	578	0,790	2,44	0,97
Szlovénia	310	0,758	2,34	0,91
Magyarország	413	0,765	2,29	0,96
Lengyelország	485	0,668	2,16	0,89
Portugália	247	0,663	2,11	0,82
Az ESS 7. adatfelvételi hullámában részt vett 21 ország összesen	10 221	0,706	2,58	0,84

Megjegyzés: * ötfokú Likert-skála: 1 = teljes bizalomhiány, 5 = teljes bizalom, a réteg szerinti és a népességszám szerinti súlyozás²⁷ együttes alkalmazása mellett

Forrás: saját számítás az ESS hetedik hullámából, a 2014-es adatfelvételéből származó adatok alapján

²⁷ Post-Stratification and Population size weights.

A 28. táblázat a társadalmi bizalom magyar fiatalokra meghatározott átlagos értékeit és szórásait tartalmazza, a szociodemográfiai adatok alapján képzett csoportokra vonatkozólag.

A Mann–Whitney-próba eredménye ($p = 0,961$) alapján nem igazolható jelentős különbség a 17–35 évesek korcsoportjához tartozó magyar férfiak és a nők között a társadalmi bizalom ESS 7. adatfelvételi hullámából származó adatok alapján meghatározott szintjében.

A Kruskal–Wallis-próba eredménye ($p = 0,123$) alapján nem mutatható ki jelentős különbség a magyar fiatalok három életkorcsoportja között a társadalmi bizalom átlagos szintjében.

Továbbá a Mann–Whitney-próba nem mutatott ki jelentős eltérést ($p = 0,815$) a középfokú és a felsőfokú képzésekben részt vevő magyar fiatalok bizalmi szintjében sem.

28. táblázat

A társadalmi bizalom magyar 17–35 évesek korosztályában meghatározott értékeinek átlagai és szórásai a szociodemográfiai jellemzők alapján képzett csoportokban

	A válaszadók %-a	Átlag*	Szórás*
Nem			
Férfi (Cronbach-alfa = 0,779)	44,1	2,28	0,98
Nő (Cronbach-alfa = 0,751)	55,9	2,30	0,95
Korcsoport			
17–21 éves (Cronbach-alfa = 0,694)	25,7	2,48	0,89
22–25 éves (Cronbach-alfa = 0,803)	19,6	2,33	0,93
26–35 éves (Cronbach-alfa = 0,775)	54,7	2,18	0,99
Tanulmányok szintje			
Középfokú (Cronbach-alfa = 0,773)	81,7	2,29	0,94
Felsőfokú (Cronbach-alfa = 0,728)	18,3	2,29	1,02

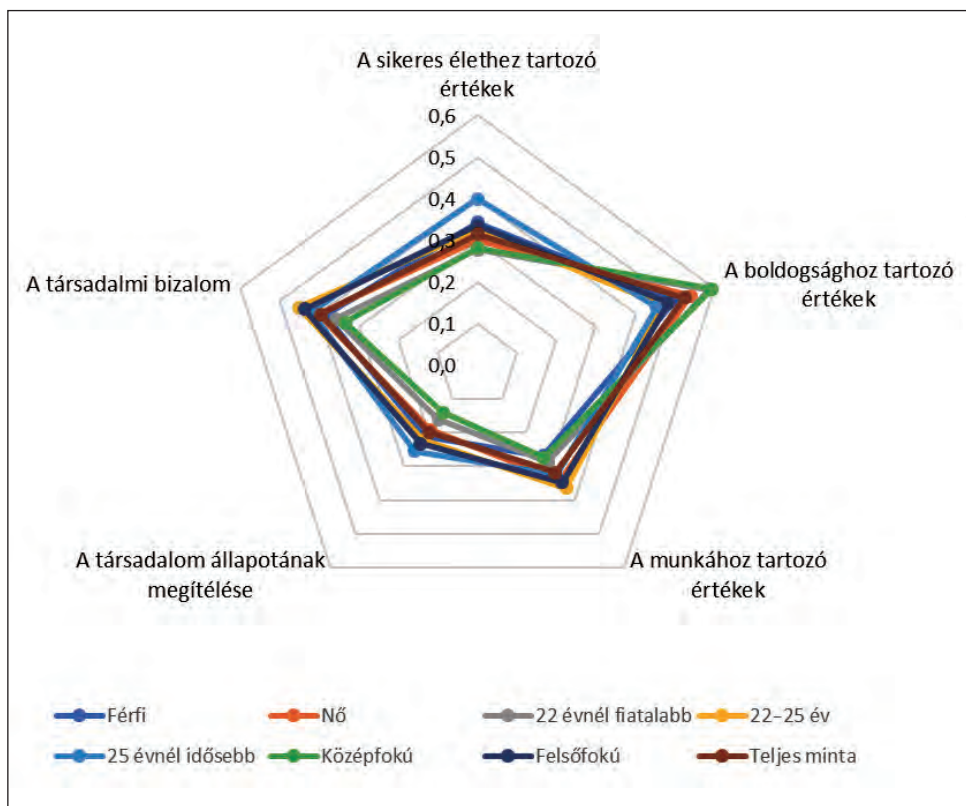
Megjegyzés: * ötfokú Likert-skála: 1 = teljes bizalomhiány, 5 = teljes bizalom, a réteg szerinti és a népességszám szerinti súlyozás²⁸ együttes alkalmazása mellett

Forrás: saját számítás az ESS hetedik hullámából, a 2014-es adatfelvételéből származó adatok alapján

5.10. Az egyéni értékelések átlagos értéksorral való hasonlóságának vizsgálata

Az egyéni értékelések és az átlagos értékvektor közötti kapcsolatok erősségét vizsgálva Newton (2004) és Beilmann–Lilleoja (2015, 2017) kutatók azon állításaiból indultunk ki, amelyek szerint a nagyobb fokú értékrend-hasonlóság elősegíti a magasabb szintű bizalom alakulását a társadalomban, hiszen a hasonló értékrendekkel és érdekekkel rendelkező emberek könnyebben bíznak meg egymásban.

²⁸ Post-Stratification and Population size weights.

74. ábra

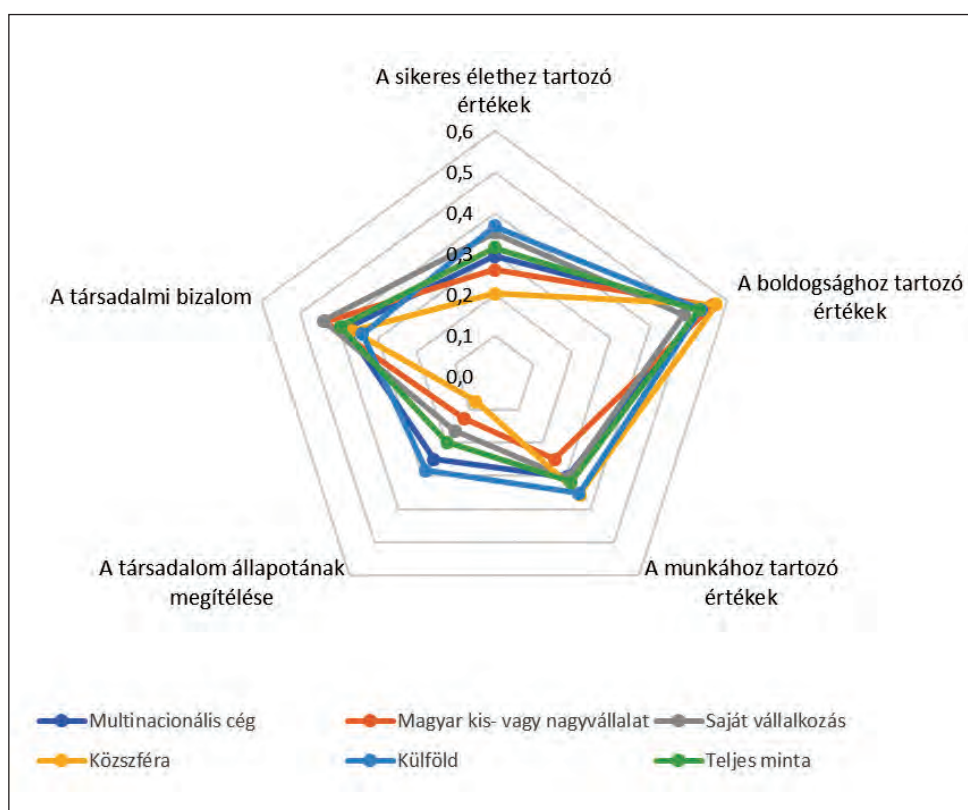
*Az értékelések átlagos értékvektorral való hasonlóságának vizsgálata egyéni szinten,
a szociodemográfiai adatok alapján képzett csoportonként és teljes mintában
(Kendall-féle tau-b együtthatók átlagos értékei, $n = 191$)*

Forrás: saját számítás és szerkesztés

A magyar diákok és hallgatók boldogsághoz kapcsolódó egyéni értékrendjei a legnagyobb mértékű hasonlóságot mutatják a fiatalok esetében meghatározott általános értékrenddel (74. ábra). Nem beszélhetünk jelentős eltérésről a szociodemográfiai adatok (nem, életkorcsoport, tanulmányok szintje) alapján képzett csoportok között az egyéni értékelések átlagos értékvektorhoz való hasonlóságát tekintve. Egyedül a 25 évnél idősebb fiatalok sikeres élethez kapcsolódó egyéni értékei közelebb állnak a mintára meghatározott átlagos értékvektorhoz.

A Mann–Whitney-próba eredményei alapján a 22 évnél fiatalabbak boldogsághoz tartozó egyéni értékei jelentősen nagyobb fokú hasonlóságot mutatnak az átlagos értékssorral a 22–25 évesek ($p = 0,002$) és a 25 évnél idősebbek ($p = 0,016$) egyéni értékeihez képest. A 25 évnél idősebbek sikeres élethez tartozó egyéni értékei igazolhatóan közelebb állnak az általános értékvektorhoz a 22 évnél fiatalabbak értékeihez képest (Mann–Whitney-próba: $Z = -1,995$, $p = 0,046$). A középfokú oktatásban részt vevők boldogsághoz tartozó értékei szignifikán-

san nagyobb fokú hasonlóságot mutatnak az átlagos értékvektorral (Mann–Whitney-próba: $Z = -2,571$, $p = 0,010$) a felsőfokú tanulmányokat folytatók értékeihez képest. A tágabb társadalmi környezet állapota megítéléséhez és a társadalmi bizalom általunk vizsgált területeihez tartozó egyéni értékelések viszont a felsőfokú tanulmányokat folytatók esetében mutatnak jelentősen nagyobb fokú hasonlóságot a magyar fiatalokra vonatkozó átlagos értékssorral a középfokú oktatásban részt vevőkhöz képest. A Mann–Whitney-próba eredményei alapján a férfiak és a nők között nem igazolható jelentős eltérés az egyéni értékek átlagos értékvektorhoz mért hasonlóságában. A H4. hipotézist, amely szerint a szociodemográfiai jellemzők alapján képzett csoportokon belül az egyéni értékek átlagos értékvektorhoz mért hasonlósága eltérő mértékű, részben igazoltnak tekintjük.

75. ábra

Az értékelések átlagos értékvektorral való hasonlóságának vizsgálata egyéni szinten, a munkahelyválasztással kapcsolatos preferenciák alapján képzett csoportonként és teljes mintában (Kendall-féle tau-b együttható átlagos értékei, $n = 183$)

Forrás: saját számítás és szerkesztés

29. táblázat

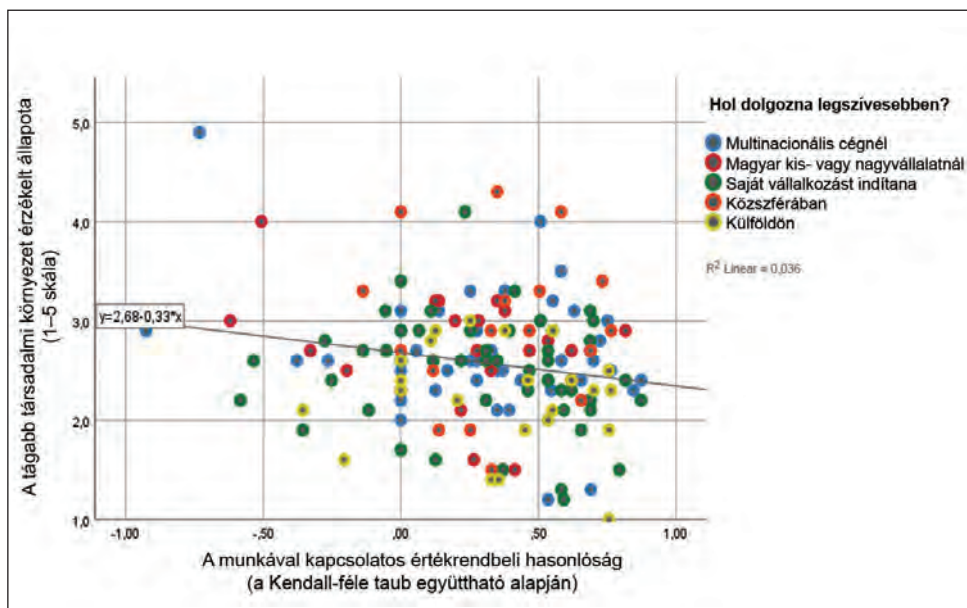
A társadalmi bizalom, a tágabb társadalmi környezet megítélése és az értékrendbeli hasonlóság közötti kapcsolatok

	Társadalmi környezet érezelt állapota	Társadalmi bizalom
A sikerességgel kapcsolatos egyéni értékrendek átlagos sikerességi értékvektorral mért hasonlósága	0,026* (n = 183)	-0,078* (n = 183)
A boldogsággal kapcsolatos egyéni értékrendek átlagos boldogsági értékvektorral mért hasonlósága	0,074* (n = 186)	0,028* (n = 186)
A munkával kapcsolatos egyéni értékrendek átlagos értéksorral mért hasonlósága	-0,170** (n = 170)	-0,034* (n = 170)

Megjegyzés: * $p > 0,05$, ** $p = 0,027$

Forrás: saját számítás

A társadalmi bizalom, a tágabb társadalmi környezet megítélése és az értékrendbeli hasonlóság közötti kapcsolatokat vizsgálva egyedül a munkával kapcsolatos értékrendbeli hasonlóság és a tágabb társadalmi környezet érzékelt állapota között igazolható nagyon gyenge ellentétes irányú összefüggés (29. táblázat).

76. ábra

A munkával kapcsolatos egyéni értékelések átlagos értékvektorral való hasonlósága és a társadalmi környezet érzékelt állapota közötti összefüggés vizsgálata az egyének szintjén (n = 170)

Forrás: saját számítás és szerkesztés

A 76. ábrán látható, hogy a munkával kapcsolatos egyéni értékrendek átlagos értéksorral mért hasonlósága és a társadalmi környezet érzékelt állapota közötti gyenge ellentétes irányú összefüggés a koordináta-rendszer bal felső sarkában található (a társadalmi környezet érzékelt állapota kiugróan magas értékével rendelkező) válaszadónak „köszönhető”, az adott válaszadó kizárása után a két vizsgált mutató közötti korrelációsegíthető-érték a $-0,118$ -re módosul, a $p = 0,127$ alapján a kapcsolat nem igazolható.

A H10. hipotézis, amely szerint a környezetük értékrendjével jobban azonosuló fiatalok magasabb szintű társadalmi bizalmat tanúsítanak, valamint pozitívabban ítélik meg a tágabb társadalmi környezetüket is, nem nyert igazolást. Célszerűnek látjuk megismételni ezt a vizsgálatot egy nagyobb válaszadói mintán.

5.11. Összefoglaló gondolatok

Ebben a tanulmányban a sikerességgel, a boldogsággal és a munkával kapcsolatos értékrendbeli hasonlóság, valamint a társadalmi környezet érzékelt állapota és a társadalmi bizalom vizsgálatával foglalkoztunk a magyar diákok és hallgatók körében.

A sikerességgel, a boldogsággal és a munkával kapcsolatos értékrendek vizsgálata azt mutatta, hogy néhány kivételtől eltekintve sem a szociodemográfiai jellemzők (nem, életkor, tanulmányok szintje), sem a munkahelyválasztási preferenciák szerint nem állapíthatók meg jelentős eltérések az egyes tényezők fontosságának megítélésében a fiatalok körében. Az értékrendbeli hasonlóság vizsgálata azonban nem igazolta az egyéni értékek nagymértékű egyezőségét az átlagos értékvektorral: a sikerességgel kapcsolatos értékrendek és az átlagos értékvektor közötti korrelációs együtthatók átlaga: $0,32$ (szórás = $0,32$), a boldogsággal kapcsolatos értékrendek esetében: $0,53$ (szórás = $0,26$), a munkával kapcsolatos értékrendek esetében pedig $0,32$ (szórás = $0,35$). A kutatás eredményei alapján az a következtetés vonható le, hogy az értékrendek alakulását egyéni szinten nem a szociodemográfiai jellemzők határozzák meg, hanem leginkább az általunk nem vizsgált olyan tényezők, mint például a családi háttér (a szülői értékrend), a lakóhely településtípusa, a vallásosság stb.

Megállapítottuk, hogy a magyar fiatalok körében nemzetközi összehasonlításban is alacsony a bizalmi szint. Ez csökkenti a társadalmi tőkét, növeli a tranzakciós költségeket, hiszen a bizalom hiánya miatt például több szerződésre és ezáltal több adminisztrációra van szükség a gazdaság szereplői között. Az általunk vizsgált területeken a magyar fiatal felnőttek elsősorban az egészségügyi rendszerrel és online médiával kapcsolatban éreztek bizalmatlanságot. Ez rámutat a fejlesztés szükségességére, ugyanis a magasabb kiszolgálási színvonal növeli a megelégedettséget és az érzékelt jóllétet. Az online információforrások hitelességének javítása pedig fontos eszköze lehet a társadalmi bizalom növelésének a digitális korban.

A szociodemográfiai jellemzők alapján képzett csoportok között a nem paraméteres vizsgálatok (Mann–Whitney- és Kruskal–Wallis-próbák) nem mutattak ki szignifikáns különbséget a társadalmi bizalom szintjében. A külföldi munkavállalást preferáló magyar fiatalok azonban jelentősen alacsonyabb szintű társadalmi bizalmat tanúsítanak a közszférát ($p = 0,011$), illetve a magyar kis- vagy nagyvállalatokat ($p = 0,025$) előnyben részesítő társaikhoz képest.

A társadalmi környezet vizsgálatának eredménye alapján a fiatal felnőttek szerint a magyar társadalom két legnagyobb problémája a széthúzás és a zárkózottság. Jelen kutatási

szakaszban az egyes szubjektív társadalmi környezeti elemeket egymáshoz képest vizsgáltuk Magyarországon, azonban a későbbiekben tervezzük a nemzetközi összehasonlítást is, ami megerősítheti azt a megállapításunkat, miszerint a társadalmi környezet szubjektív megítélése és a társadalmi bizalom között igazolható a pozitív kapcsolat. Ez nemcsak a kutatásunk következő szakaszait határozza meg, hanem a fenntartható és versenyképes társadalmi környezettel kapcsolatban is irányt mutat.

A külföldi munkavállalást preferálók csoportja által alkotott vélemények jelentősen eltérnek a többi fiatalétól. Előbbiek körében jelentős bizalomhiányt tudtunk kimutatni, és az általunk vizsgált társadalmi jellemzőkről is sokkal kedvezőtlenebb véleményt alkottak a többiekhez képest. Ez megerősíti, hogy a külföldi munkavállalás egyik motivációja lehet a hazai környezettel kapcsolatos érzékelt negatív helyzetkép (úgynevezett push tényező), tehát a külföldi munkavállalástól várt magas fizetés vonzó hatása (úgynevezett pull tényező) mellett a magyar környezetről alkotott vélemény is befolyásolhatja a külföldi munkavállalási szándékot. Ezzel éppen ellentétesen látják a vizsgált tényezőket azok a fiatalok, akik a közszférában képzelik el pályájukat. Az ő bizalmi szintjük és magyar társadalomról alkotott véleményük is számottevően kedvezőbb.

Összefoglalva az eredmények alapján kimutatható, hogy a fiatal felnőttek komoly problémaként érzékelik a magyar társadalomban a bizalomhiányt, a társadalom széthúzását és a zárkózottságot. A bizalom mélyebb elemzése azt mutatja, hogy a rendvédelmi szervek élvezik a legnagyobb támogatottságot a felmérésben részt vevők részéről, míg az egészségügyi rendszerrel és az online médiával kapcsolatban alacsony bizalmi szint mérhető. A nemzetközi adatok alapján az átlagos társadalmi bizalom igen alacsony Magyarországon, így a fiatalokra jellemző alacsony bizalmi szint nem életkori vagy egyéb jellemzőből fakadó tulajdonság, hanem a vizsgált tényezők általános érvényűek a magyar társadalomra nézve.

Függelék. A statisztikai vizsgálatok eredménytáblázatai

1. függelék. A nemek közötti eltérések vizsgálata a sikerességgel kapcsolatos értékrendben (a Mann–Whitney-próba alapján)

	Nem	n	Rangszámok	Rangszámok összege
Jó kapcsolatok	Férfi	63	104,8	6 604,5
	Nő	132	94,7	12 505,5
	Összesen	195		
Családi védőháló	Férfi	63	88,7	5 587,0
	Nő	132	102,4	13 523,0
	Összesen	195		
Tudás	Férfi	63	95,3	6 004,0
	Nő	132	99,3	13 106,0
	Összesen	195		
Anyagi helyzet	Férfi	63	90,1	5 674,0
	Nő	132	101,8	13 436,0
	Összesen	195		
Lakhely	Férfi	63	100,0	6 297,0
	Nő	132	97,1	12 813,0
	Összesen	195		
Szorgalom	Férfi	63	93,2	5 874,5
	Nő	132	100,3	13 235,5
	Összesen	195		
Kreativitás, önálló gondolkodás	Férfi	63	104,6	6 591,5
	Nő	132	94,8	12 518,5
	Összesen	195		
A vezetőkkel szembeni lojalitás	Férfi	63	92,8	5 845,5
	Nő	132	100,5	13 264,5
	Összesen	195		

Sikeresség tényezői	Mann–Whitney U	Wilcoxon W	Z	p-érték
Jó kapcsolatok	3 727,5	12 505,5	–1,428	0,153
Családi védőháló	3 571,0	5 587,0	–1,771	0,077
Tudás	3 988,0	6 004,0	–0,506	0,613
Anyagi helyzet	3 658,0	5 674,0	–1,454	0,146
Lakhely	4 035,0	12 813,0	–0,350	0,726
Szorgalom	3 858,5	5 874,5	–0,928	0,353
Kreativitás, önálló gondolkodás	3 740,5	12 518,5	–1,301	0,193
A vezetőkkel szembeni lojalitás	3 829,5	5 845,5	–0,943	0,346

2. függelék. A korcsoportok közötti eltérések vizsgálata a sikerességgel kapcsolatos értékrendben (a Kruskal–Wallis-próba alapján)

Korcsoport		n	Rangszámok átlaga
Jó kapcsolatok	22 évnél fiatalabb	103	95,85
	22–25 év	55	94,31
	25 évnél idősebb	37	109,46
	Összesen	195	
Családi védőháló	22 évnél fiatalabb	103	94,34
	22–25 év	55	98,90
	25 évnél idősebb	37	106,84
	Összesen	195	
Tudás	22 évnél fiatalabb	103	104,02
	22–25 év	55	90,05
	25 évnél idősebb	37	93,07
	Összesen	195	
Anyagi helyzet	22 évnél fiatalabb	103	98,91
	22–25 év	55	103,55
	25 évnél idősebb	37	87,20
	Összesen	195	
Lakhely	22 évnél fiatalabb	103	103,08
	22–25 év	55	91,75
	25 évnél idősebb	37	93,14
	Összesen	195	

Korcsoport		n	Rangszámok átlaga
Szorgalom	22 évnél fiatalabb	103	100,59
	22–25 év	55	96,22
	25 évnél idősebb	37	93,45
	Összesen	195	
Kreativitás, önálló gondolkodás	22 évnél fiatalabb	103	97,64
	22–25 év	55	94,31
	25 évnél idősebb	37	104,50
	Összesen	195	
A vezetőkkel szembeni lojalitás	22 évnél fiatalabb	103	104,63
	22–25 év	55	94,55
	25 évnél idősebb	37	84,68
	Összesen	195	

Sikeresség tényezői	Kruskal–Wallis H	df	p-érték
Jó kapcsolatok	2,854	2	0,240
Családi védőháló	1,673	2	0,433
Tudás	3,068	2	0,216
Anyagi helyzet	2,200	2	0,333
Lakhely	1,963	2	0,375
Szorgalom	0,669	2	0,716
Kreativitás, önálló gondolkodás	0,964	2	0,618
A vezetőkkel szembeni lojalitás	4,123	2	0,127

3. függelék. A tanulmányok szintje közötti eltérések vizsgálata a sikerességgel kapcsolatos értékrendben (a Mann–Whitney-próba alapján)

Jelenleg melyik szinten tanul?		n	Rangszámok átlaga	Rangszámok összege
Jó kapcsolatok	középfokú oktatás	77	98,3	7 572,0
	felsőoktatás	118	97,8	11 538,0
	Összesen	195		
Családi védőháló	középfokú oktatás	77	104,1	8 019,0
	felsőoktatás	118	94,0	11 091,0
	Összesen	195		

Jelenleg melyik szinten tanul?		n	Rangszámok átlaga	Rangszámok összege
Tudás	középfokú oktatás	77	107,0	8 236,0
	felsőoktatás	118	92,2	10 874,0
	Összesen	195		
Anyagi helyzet	középfokú oktatás	77	99,0	7 620,0
	felsőoktatás	118	97,4	11 490,0
	Összesen	195		
Lakhely	középfokú oktatás	77	105,7	8 135,5
	felsőoktatás	118	93,0	10 974,5
	Összesen	195		
Szorgalom	középfokú oktatás	77	101,5	7 813,0
	felsőoktatás	118	95,7	11 297,0
	Összesen	195		
Kreativitás, önálló gondolkodás	középfokú oktatás	77	97,4	7 496,5
	felsőoktatás	118	98,4	11 613,5
	Összesen	195		
A vezetőkkel szembeni lojalitás	középfokú oktatás	77	107,3	8 262,0
	felsőoktatás	118	91,9	10 848,0
	Összesen	195		

Sikeresség tényezői	Mann– Whitney U	Wilcoxon W	Z	p-érték
Jó kapcsolatok	4 517,0	11 538,0	–0,083	0,934
Családi védőháló	4 070,0	11 091,0	–1,365	0,172
Tudás	3 853,0	10 874,0	–1,966	0,049
Anyagi helyzet	4 469,0	11 490,0	–0,206	0,837
Lakhely	3 953,5	10 974,5	–1,605	0,108
Szorgalom	4 276,0	11 297,0	–0,792	0,428
Kreativitás, önálló gondolkodás	4 493,5	7 496,5	–0,148	0,883
A vezetőkkel szembeni lojalitás	3 827,0	10 848,0	–1,965	0,049

4. függelék. A nemek közötti eltérések vizsgálata a boldogsággal kapcsolatos értékrendben (a Mann–Whitney-próba alapján)

Nem		n	Rangszámok átlaga	Rangszámok összege
Ház, lakás	Férfi	63	91,7	5 774,0
	Nő	130	99,6	12 947,0
	Összesen	193		
Autó	Férfi	63	98,0	6 176,0
	Nő	130	96,5	12 545,0
	Összesen	193		
Vagyoni, magas jövedelem	Férfi	63	97,2	6 122,5
	Nő	130	96,9	12 598,5
	Összesen	193		
Boldog család	Férfi	63	91,3	5 753,0
	Nő	130	99,8	12 968,0
	Összesen	193		
Sok gyermek	Férfi	63	98,1	6 178,0
	Nő	130	96,5	12 543,0
	Összesen	193		
Siker a munkahelyen	Férfi	63	97,1	6 117,5
	Nő	130	97,0	12 603,5
	Összesen	193		

Boldogság tényezői	Mann–Whitney U	Wilcoxon W	Z	p-érték
Ház, lakás	3 758,0	5 774,0	–1,011	0,312
Autó	4 030,0	12 545,0	–0,185	0,854
Vagyoni, magas jövedelem	4 083,5	12 598,5	–0,034	0,973
Boldog család	3 737,0	5 753,0	–1,785	0,074
Sok gyermek	4 028,0	12 543,0	–0,190	0,850
Siker a munkahelyen	4 088,5	12 603,5	–0,020	0,984

5. függelék. A korcsoportok közötti eltérések vizsgálata a boldogsággal kapcsolatos értékrendben (a Kruskal–Wallis-próba alapján)

Korcsoport		N	Rangszáмок átlaga
Ház, lakás	22 évnél fiatalabb	101	101,12
	22–25 év	55	101,26
	25 évnél idősebb	37	79,41
	Összesen	193	
Autó	22 évnél fiatalabb	101	96,60
	22–25 év	55	108,26
	25 évnél idősebb	37	81,35
	Összesen	193	
Vagyon, magas jövedelem	22 évnél fiatalabb	101	101,02
	22–25 év	55	99,80
	25 évnél idősebb	37	81,85
	Összesen	193	
Boldog család	22 évnél fiatalabb	101	97,42
	22–25 év	55	95,86
	25 évnél idősebb	37	97,54
	Összesen	193	
Sok gyermek	22 évnél fiatalabb	101	89,07
	22–25 év	55	102,75
	25 évnél idősebb	37	110,08
	Összesen	193	
Siker a munkahelyen	22 évnél fiatalabb	101	105,11
	22–25 év	55	88,45
	25 évnél idősebb	37	87,55
	Összesen	193	

Boldogság tényezői	Kruskal–Wallis H	df	p-érték
Ház, lakás	5,411	2	0,067
Autó	5,495	2	0,064
Vagyon, magas jövedelem	3,921	2	0,141
Boldog család	0,105	2	0,949
Sok gyermek	4,922	2	0,085
Siker a munkahelyen	5,730	2	0,057

6. függelék. A tanulmányok szintje közötti eltérések vizsgálata a boldogsággal kapcsolatos értékrendben (a Mann–Whitney-próba alapján)

Jelenleg melyik szinten tanul?		N	Rangszámok átlaga	Rangszámok összege
Ház, lakás	középfokú oktatás	76	111,3	8 460,0
	felsőoktatás	117	87,7	10 261,0
	Összesen	193		
Autó	középfokú oktatás	76	101,8	7 736,0
	felsőoktatás	117	93,9	10 985,0
	Összesen	193		
Vagyon, magas jövedelem	középfokú oktatás	76	103,9	7 899,5
	felsőoktatás	117	92,5	10 821,5
	Összesen	193		
Boldog család	középfokú oktatás	76	96,5	7 336,0
	felsőoktatás	117	97,3	11 385,0
	Összesen	193		
Sok gyermek	középfokú oktatás	76	84,3	6 404,5
	felsőoktatás	117	105,3	12 316,5
	Összesen	193		
Siker a munkahelyen	középfokú oktatás	76	104,2	7 921,0
	felsőoktatás	117	92,3	10 800,0
	Összesen	193		

Boldogság tényezői	Mann– Whitney U	Wilcoxon W	Z	p-érték
Ház, lakás	3 358,0	10 261,0	–3,132	0,002
Autó	4 082,0	10 985,0	–0,992	0,321
Vagyon, magas jövedelem	3 918,5	10 821,5	–1,498	0,134
Boldog család	4 410,0	7 336,0	–0,172	0,863
Sok gyermek	3 478,5	6 404,5	–2,626	0,009
Siker a munkahelyen	3 897,0	10 800,0	–1,638	0,101

7. függelék. Az előnyben részesített munkahelyek szerint képzett csoportok közötti eltérések vizsgálata a sikerességgel kapcsolatos értékrendben (a Kruskal–Wallis-próba alapján)

Hol dolgozna legszívesebben?		N	Rangsámok átlaga
Jó kapcsolatok	Multinacionális cégnél	53	100,83
	Magyar kis- vagy nagyvállalatnál	26	94,00
	Saját vállalkozást indítanék	61	94,65
	Közszférában	19	83,92
	Külföldön	28	86,50
	Összesen	187	
Családi védőháló	Multinacionális cégnél	53	100,67
	Magyar kis- vagy nagyvállalatnál	26	101,00
	Saját vállalkozást indítanék	61	88,44
	Közszférában	19	90,32
	Külföldön	28	89,48
	Összesen	187	
Tudás	Multinacionális cégnél	53	99,88
	Magyar kis- vagy nagyvállalatnál	26	98,71
	Saját vállalkozást indítanék	61	90,34
	Közszférában	19	95,32
	Külföldön	28	85,59
	Összesen	187	
Anyagi helyzet	Multinacionális cégnél	53	105,49
	Magyar kis- vagy nagyvállalatnál	26	88,85
	Saját vállalkozást indítanék	61	91,81
	Közszférában	19	85,34
	Külföldön	28	87,68
	Összesen	187	
Lakhely	Multinacionális cégnél	53	97,55
	Magyar kis- vagy nagyvállalatnál	26	115,94
	Saját vállalkozást indítanék	61	82,16
	Közszférában	19	103,53
	Külföldön	28	86,23
	Összesen	187	

Hol dolgozna legszívesebben?		N	Rangsámok átlaga
Szorgalom	Multinacionális cégnél	53	98,07
	Magyar kis- vagy nagyvállalatnál	26	90,50
	Saját vállalkozást indítanék	61	91,43
	Közszférában	19	95,58
	Külföldön	28	94,07
	Összesen	187	
Kreativitás, önálló gondolkodás	Multinacionális cégnél	53	103,32
	Magyar kis- vagy nagyvállalatnál	26	93,31
	Saját vállalkozást indítanék	61	90,93
	Közszférában	19	75,42
	Külföldön	28	96,30
	Összesen	187	
A vezetőkkel szembeni lojalitás	Multinacionális cégnél	53	104,44
	Magyar kis- vagy nagyvállalatnál	26	90,63
	Saját vállalkozást indítanék	61	89,46
	Közszférában	19	106,63
	Külföldön	28	78,68
	Összesen	187	

Sikeresség tényezői	Kruskal–Wallis H	df	p-érték
Jó kapcsolatok	3,020	4	0,555
Családi védőháló	2,657	4	0,617
Tudás	2,149	4	0,708
Anyagi helyzet	4,125	4	0,389
Lakhely	9,434	4	0,051
Szorgalom	0,732	4	0,947
Kreativitás, önálló gondolkodás	5,320	4	0,256
A vezetőkkel szembeni lojalitás	6,471	4	0,167

8. függelék. Az előnyben részesített munkahelyek szerint képzett csoportok közötti eltérések vizsgálata a boldogsággal kapcsolatos értékrendben (a Kruskal–Wallis-próba alapján)

Hol dolgozna legszívesebben?		N	Rangsámok átlaga
Ház, lakás	Multinacionális cégnél	53	90,51
	Magyar kis- vagy nagyvállalatnál	25	94,54
	Saját vállalkozást indítanék	60	89,63
	Közszférában	19	104,74
	Külföldön	28	95,59
	Összesen	185	
Autó	Multinacionális cégnél	53	86,60
	Magyar kis- vagy nagyvállalatnál	25	90,46
	Saját vállalkozást indítanék	60	99,49
	Közszférában	19	88,37
	Külföldön	28	96,61
	Összesen	185	
Vagyon, magas jövedelem	Multinacionális cégnél	53	95,86
	Magyar kis- vagy nagyvállalatnál	25	85,72
	Saját vállalkozást indítanék	60	89,95
	Közszférában	19	83,37
	Külföldön	28	107,16
	Összesen	185	
Boldog család	Multinacionális cégnél	53	93,44
	Magyar kis- vagy nagyvállalatnál	25	100,42
	Saját vállalkozást indítanék	60	93,34
	Közszférában	19	89,26
	Külföldön	28	87,34
	Összesen	185	
Sok gyermek	Multinacionális cégnél	53	95,61
	Magyar kis- vagy nagyvállalatnál	25	97,22
	Saját vállalkozást indítanék	60	97,10
	Közszférában	19	85,79
	Külföldön	28	80,39
	Összesen	185	

Hol dolgozna legszívesebben?		N	Rangsámok átlaga
Siker a munkahelyen	Multinacionális cégnél	53	97,93
	Magyar kis- vagy nagyvállalatnál	25	98,28
	Saját vállalkozást indítanék	60	87,82
	Közszférában	19	91,24
	Külföldön	28	91,25
	Összesen	185	

	Kruskal– Wallis H	df	p-érték
Ház, lakás	1,609	4	0,807
Autó	2,096	4	0,718
Vagyon, magas jövedelem	3,915	4	0,418
Boldog család	2,827	4	0,587
Sok gyermek	2,679	4	0,613
Siker a munkahelyen	1,672	4	0,796

1. melléklet: A felmérés kérdőíve

Tisztelt Válaszadó!

Kutatásunk a Nemzeti Közszoigálati Egyetem Ludovika Kiemelt Kutatóműhelyében valósul meg, amelyben a magyar gazdasági és társadalmi versenyképesség javításának lehetőségeit vizsgáljuk. Ennek keretében szeretnénk megismerni az Ön véleményét is a kérdőívben szereplő témákról. Kérjük, segítse kutatásunkat az alábbi kérdések megválaszolásával!

A válaszadás anonim, amennyiben azonban szeretne értesülni felmérésünk eredményéről, kérjük adja meg e-mail-címét a kérdőív végén. Nagyon szépen köszönjük segítségét!

Dr. Csath Magdolna egyetemi tanár

Az Ön neve: ☐ nő ☐ férfi

Az Ön életkora: év

Jelenleg melyik szinten tanul: ☐ középfokú oktatás ☐ felsőoktatás

1. Kérjük, adjon meg 3 olyan jellemzőt, amelyek Ön szerint az alábbi személyeket jellemzik!

– egy tipikus magyar vállalkozó: _____

– egy átlagos magyar ember: _____

– egy tipikus magyar vezető: _____

2. Kérjük, jelölje X-szel, hogy az alábbiak közül hol dolgozna legszívesebben!

- ☐ Multinacionális cégnél
☐ Magyar nagyvállalatnál
☐ Magyar kisvállalatnál
☐ Saját vállalkozást szeretnék indítani
☐ Állami intézménynél
☐ Önkormányzatnál
☐ Nonprofit, civil szervezetnél
☐ Külföldön dolgoznék
☐ Egyéb, éspedig: _____

3. Kérjük, értékelje az alábbi szempontokat aszerint, hogy az adott elem mennyire fontos a boldog és sikeres élethez! (1 = legkevésbé fontos, 5 = leginkább fontos)

- ☐ jó kapcsolatok
☐ családi védőháló
☐ tudás
☐ anyagi helyzet
☐ lakhely
☐ szorgalom
☐ kreativitás, önálló gondolkodás
☐ a vezetőkkel szembeni lojalitás
☐ egyéb, éspedig: _____

4. Hogyan jellemezné a magyar társadalmat az alábbi fogalom párok mentén? Kérjük, karikázza be a megfelelő számot!

Negatív tényező	Alacsony szint			Magas szint		Pozitív tényező
bezárkózás	1	2	3	4	5	nyitottság
széthúzás	1	2	3	4	5	összetartás
sodródás	1	2	3	4	5	tudatos cselekvés
felelőtlenység	1	2	3	4	5	felelősség
lemaradás	1	2	3	4	5	fejlődés
elszigetelődés	1	2	3	4	5	együttműködés
kockázatkerülés	1	2	3	4	5	vállalkozószellem
bizalmatlanság	1	2	3	4	5	erős bizalom
gyűlölet	1	2	3	4	5	szeretet
egyenlőtlen esélyek	1	2	3	4	5	esélyegyenlőség

5. Kérjük, értékelje az alábbi szempontokat aszerint, hogy azok mennyire fontosak az Ön boldogságához! (1 = legkevésbé fontos, 5 = leginkább fontos)

- ☐ ház, lakás
☐ autó
☐ vagyon, magas jövedelem
☐ boldog család
☐ sok gyermek
☐ siker a munkahelyen
☐ egyéb, éspedig: _____

6. Kérjük, értékelje az alábbi szempontokat aszerint, hogy azok Önnek mennyire fontosak a munkavállalás szempontjából! (1 = legkevésbé fontos, 5 = leginkább fontos)

- ☐ jó fizetés
- ☐ biztos munka
- ☐ jó munkatársak
- ☐ élvezetes, érdekes, kreatív munka
- ☐ a munka és a képességek összhangja
- ☐ rugalmas munkaidő
- ☐ hosszú szabadság
- ☐ egyéb, éspedig: _____

7. Kérjük, értékelje, hogy Ön milyen mértékben bízik meg a következő személyekben, intézményekben! (1 = egyáltalán nem bízom benne, 5 = teljes mértékben)

- ☐ oktatási rendszer
- ☐ osztálytársak, csoporttársak
- ☐ szomszédok
- ☐ rendőrség
- ☐ egészségügyi rendszer
- ☐ igazságszolgáltatás
- ☐ média

Köszönjük, hogy válaszával segítette munkánkat!
E-mail-cím (ha szeretne értesülni a kutatás eredményéről):

VÁKÁT
OLDAL

6. Magyarországi helyzetkép a társadalmi összetartás mértékéről és a társadalmi környezet érzékelt állapotáról²⁹

6.1. Bevezető gondolatok

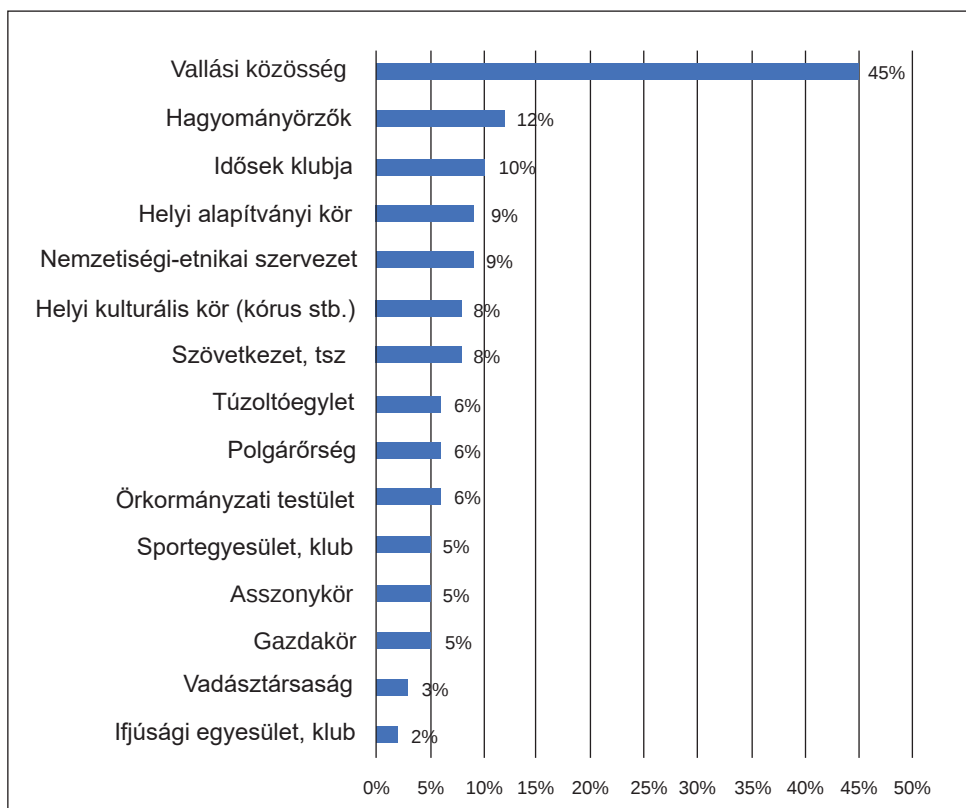
A 3.2. pontban már utaltunk a társadalmi tőke versenyképességre gyakorolt jelentős hatására, ezért ebben a pontban fontosnak tartjuk megvizsgálni a társadalmi tőkéhez kapcsolódó két fontos területet, a közösségi összetartást és a társadalmi környezet érzékelt állapotát. A tanulmány első részében bemutatjuk a vizsgálni kívánt területek helyét a társadalmi tőkén belül, azok kapcsolódását a társadalmi tőke egyik fontos eleméhez, a hálózati (kapcsolati) tőkéhez. Ezt követően az empirikus kutatás keretében vizsgáljuk a közösségi összetartás mértéke és a társadalmi környezet állapota megítélését a különböző válaszadói csoportokban és területi vonatkozásban. A két vizsgált terület egyes jellemzőire adott értékelések közötti összefüggések feltárásán túl megvizsgáljuk azt is, hogy a társadalmi környezet állapota összevont mérésére általunk előállított mutató milyen összefüggésben áll az egy főre jutó GDP értékével megyei szinten.

6.2. A hálózati (kapcsolati) tőke és a közösségi összetartás szerepe

A hálózati tőke (network capital) alatt sokszor mást értenek a társadalmi és gazdasági problémákkal foglalkozó kutatók. Huggins (2010) például a hálózati tőkét megkülönbözteti a társadalmi tőke interperszonális, az egyének közötti nem üzleti célú kapcsolatokat átfogó elemeitől, a vállalatok „birtokában lévő” mérhető üzleti kapcsolati tőkeként definiálja. Bár megkülönbözteti az üzleti hálózatokat (calculative, inter-organizational networks) a társadalmi hálózatoktól (social networks), mégis rámutat arra, hogy az üzleti hálózatok „melléktermékeiként” a személyek közötti kölcsönös bizalmon alapuló társadalmi hálózatok épülhetnek ki, ami fordítva is igaz: a társadalmi hálózatok „átnőhetnek” az üzleti hálózatokba. Huggins és kutatótársai (2012) a hálózati tőke alatt az innovatív fejlődéshez szükséges tudásáramlást (knowledge flow) biztosító, a vállalkozói együttműködés alapját képező vállalkozói hálózatokat értik. Az egyes kutatók (ACEVEDO 2007; MENSHIKOV et al. 2017)

²⁹ Jelen pontban az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. „Tudáskörnyezet II.” című kutatásának (2017–2018) adatai alapján végeztük el az empirikus elemzést. Az adatfelvételt az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. végezte, az adatok kutatási célú feldolgozását pedig egyéni felhasználási szerződéssel a kutatócsoport három tagjának engedélyezte (Csath Magdolna, Nagy Balázs, Vinogradov Szergej). A szerzők ezúton fejezik ki köszönetüket a NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft.-nek. Közreműködésük nélkül jelen kutatás nem valósulhatott volna meg.

a hálózati tőke alatt a társadalmi tőkének azon részét értik, amely a hálózati társadalomhoz (network society) kapcsolódik. Castells (2010) korszakalkotó trilógiája első kötetében az információ kora új társadalmi formájának nevezi a hálózati társadalmat, amely szerinte a virtuális kultúrát alkotó termelési, hatalmi és tapasztalati hálózatokból tevődik össze.

77. ábra

Helyi szervezetekben, egyesületekben való részvétel – azok körében, akik szerint településükön létezik ilyen helyi kör

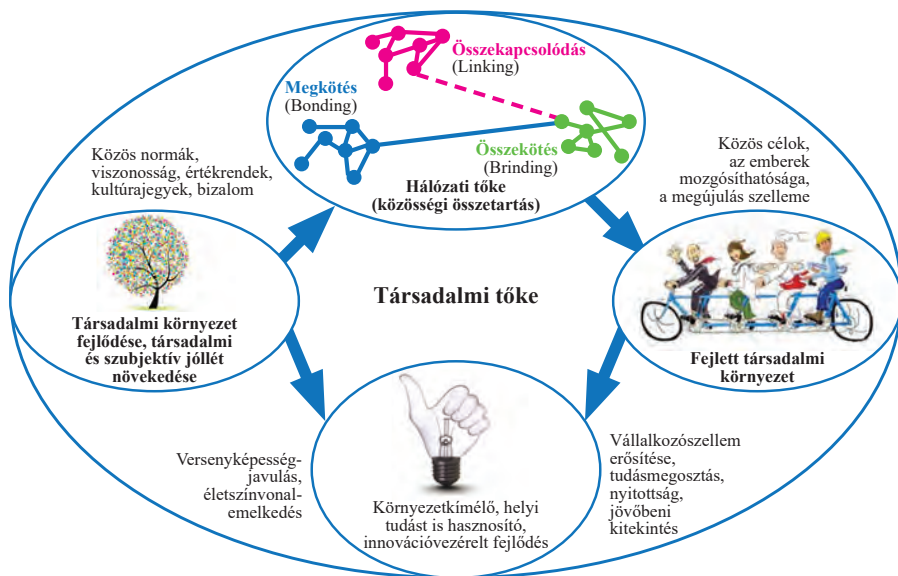
Forrás: KALOCSAI 2012, 44.

Egyetértve Walker és kutatótársaival (1997), valamint a Czako–Sik szerzőpárossal (1995) a hálózati tőkét a társadalmi tőke azon funkcionális elemének tekintjük, amely az emberek közötti együttműködés elősegítésén keresztül megkönnyíti a tudásáramlást, és ezáltal hozzájárul a társadalmi tőke minőségi fejlődéséhez. Coleman (1988) a társadalmi tőke fontos elemének tartja a személyek közötti viszonyokból keletkező, erőforrásként hasznosítható társadalmi kapcsolatrendszereket. Uslaner (2001) a társadalmi tőkét a „hasonló” embereket megkötő és a „különböző” embereket összekötő, a kölcsönösség és viszonyosság elvein alapuló társadalmi hálózatok „termékeként” közelíti meg. Jelen tanulmányban ezen társadalmi hálózatok erősségét vizsgáljuk, ami megfelel a bonding (megkötő, összetartó)

típusú felfogásnak. A társadalmi hálózatok egyes típusaival bővebben a 3.2. pontban foglalkoztunk. A közösségi összetartás erősségét számos tényező meghatározhatja, az egyik ilyen az állampolgári aktivitás, amely Hoskins és kutatótársai szerint nem más, mint „részvétel a civil társadalomban, a közösségi és politikai életben a kölcsönös tisztelet és erőszakmentesség jegyében, az emberi jogokkal és a demokráciával összhangban” (idézi: GÁTI 2010).

Kutatásunk során a fenti tényezők közül elsősorban a közösségi dimenzióval foglalkozunk, ennek egyik szintje a helyi szervezetekben, egyesületekben való részvétel. Ezek a szervezetek rendkívül sokfélék lehetnek, némelyek kulturális szerveződések, míg másokat a sport vagy éppen a gazdasági szempontok tartanak össze. Kalocsai (2012) vizsgálatai során azonosította egyes magyar települések (jelen esetben falvak) élete szempontjából legfontosabb szerveződéseit, illetve ezek „népszerűségét” (77. ábra).

Ahogy a 77. ábra mutatja, a vallási közösség meghatározó a kistelepülések lakossága szempontjából, a templomba járás nemcsak rendszeres vasárnapi elfoglaltság, hanem fontos közösség- és hálózatépítő eszköz is. Az adatok alapján a hagyományörzés mellett fontos szerepe van a katasztrófa- és bűnmegelőzési szerepet betöltő tűzoltóegységeknek és polgárőrségnek.

78. ábra

A hálózati (kapcsolati) tőkének mint a társadalmi tőke meghatározó elemének helye a környezetkímélő, helyi értékekre és tudásra épülő innovációvezérelt fejlődés feltételrendszerének megteremtésében

Forrás: saját szerkesztés³⁰

³⁰ A képek forrása: https://media.springernature.com/lw785/springer-static/image/chp%3A10.1007%2F978-981-10-6138-7_5/MediaObjects/440939_1_En_5_Fig4_HTML.gif; www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/2010-0019_A_tanacsadas_szocialpszichologiaja/images/image016.jpg; www.innoteka.hu/images/site/201205/image1338383050.jpg; www.surrey.ac.uk/currentstudents/images/171491_wellbeing_small.jpg (A letöltés dátuma: 2018. 06. 30.)

A települések lakosságának aktivitása ugyanakkor nagymértékű szórást mutat, hiszen a Kalocsai (2012) által vizsgált hét településen azok aránya, akik legalább egy helyi közösségi szervezetben részt vesznek 33% és 69% között alakult. Ez természetesen összefüggésben van a szervezetek elérhetőségével, azonban így is fontos információkat hordoz a település lakosságának aktivitásával kapcsolatban. Ezek a szervezetek önmagukban is egyfajta (bonding típusú) hálózatot alakítanak ki, azonban a szervezetek összessége között egy nagyobb rendszer rajzolódik ki, ahol megjelennek a bridging (összekötés) típusú kapcsolatok.

Tanulmányunkban elsősorban e két típusú hálózatok kapcsán végezzük vizsgálatainkat. Az elemzési módszertanban ezek mellett megjelenik az újítás, haladás szemlélete is. Mindezek eredményeként társadalmi fejlődés és jóllét jön létre, ami a folyamat céljaként adható meg. Ez azonban egy önfejlesztő folyamatot mutat, így a növekvő jóllét erősíti a hálózati tőkét, továbberősíti a tudásmegosztást és innovációt, ami végül összességében létrehozza a folyamatos és fenntartható fejlődést. Az innováció versenyképességben betöltött szerepét részletesen bemutattuk az 1. pontban.

A 78. ábra a hálózati (kapcsolati) tőke helyét mutatja be a helyi értékekre épülő tudás-alapú gazdasági környezet megteremtésében.

6.3. Kutatási kérdések, anyag és módszer

Kutatásunk célja a hálózati tőkéhez kapcsolódó közösségi összetartás és az érzékelt társadalmi környezet jellemzőinek vizsgálata szociodemográfiai és területi vonatkozásban a magyar felnőtt lakosság körében.

6.3.1. Kutatási kérdések, alkalmazott módszerek

A kutatási kérdéseket és az azokhoz rendelt, alkalmazott statisztikai elemzési módszereket a 30. táblázatban ismertetjük.

30. táblázat

A kutatási kérdések és az azokhoz hozzárendelt elemzési módszerek

Kutatási kérdések	Alkalmazott statisztikai módszerek
Igazolhatók-e jelentős eltérések a szociodemográfiai jellemzők (nem, korcsoport, végzettség, foglalkozás) alapján képzett csoportok között a közösségi összetartás és társadalmi környezet szubjektív megítélésében a magyar felnőtt lakosság körében?	A szociodemográfiai csoportok közötti esetleges eltérések vizsgálatához a nem paraméteres próbákat alkalmaztuk, mivel a társadalmi tőke vizsgált elemeivel kapcsolatos válaszadói vélemények mérésére használt hétfokú Likert-skála nem biztosítja az értékek normális eloszlását. A nemek közötti eltéréseket a Mann–Whitney-próba alapján vizsgáltuk. A különböző korcsoportok, végzettségi szintek és foglalkozások esetében – mivel az összehasonlítható csoportok száma meghaladta a kettőt – a Kruskal–Wallis-próbát alkalmaztuk. A Kruskal–Wallis-próba szignifikáns eredménye esetén a jelentős eltérést mutató csoportok meghatározására pedig a Dunn–Bonferroni-féle post-hoc próba szolgált.

Kutatási kérdések	Alkalmazott statisztikai módszerek
Igazolható-e jelentős eltérések a települések közigazgatási jogállása (község, nagyközség, város, megyei jogú város) alapján képzett csoportok, valamint a régiók között a közösségi összetartás és társadalmi környezet szubjektív megítélésében a magyar felnőtt lakosság körében?	A csoportok közötti eltérések statisztikai kimutatására a Kruskal–Wallis-próba szignifikáns eredménye esetén a Dunn–Bonferroni-féle post-hoc próbát választottuk.
Igazolható-e összefüggés a két vizsgált terület egyes elemeinek, jellemzőinek értékelésében?	A vizsgált területek egyes jellemzőire adott értékelések közötti összefüggéseket a Spearman-féle rangkorrelációs együtthatók alapján vizsgáltuk.
Képezhető-e a társadalmi környezet állapota összevont mérésére használható mutató az emberi környezet egyes jellemzőire adott értékelésekből?	A társadalmi környezet érzékelt állapotának mutatója előállításának módszertanát a 6.5. pontban ismertetjük. A mutató megbízhatóságának (reliabilitásának) ellenőrzésére a Cronbach-alfát használtuk.
Kimutathatók-e jelentős eltérések a társadalmi környezet érzékelt állapotának mutatója átlagos értékeiben a szociodemográfiai, illetve területi jellemzők alapján képzett csoportok között?	A csoportok közötti eltérések vizsgálatához az egytényezős varianciaanalízist (ANOVA) választottuk, ³¹ mivel az ennek alapját képező F-próba nem érzékeny a normalitás feltételének megsértésére. A csoportonkénti varianciák azonosságát a Levene-próbával vizsgáltuk. Az F-próba szignifikáns eredménye esetében a jelentős eltérést mutató csoportok meghatározására a varianciák azonossága mellett a Tukey-féle HSD (angolul: honestly significant difference, valódi szignifikáns differencia), az eltérő varainciák mellett pedig a Games–Howell-féle post-hoc próbákat alkalmaztuk.
A közösségi összetartás mérésére szolgáló jellemzők közül melyek azok a jellemzők, amelyek a legszorosabb kapcsolatban állnak a társadalmi környezet érzékelt állapotának mutatójával?	Az összefüggés-vizsgálatokat a Spearman-féle rangkorrelációs együtthatók alapján végeztük el, mivel a közösségi összetartás jellemzőinek értékelése hétfokú Likert-skálán történt, tehát a kapott értékelések az ordinális skálához tartoznak, a társadalmi környezet összevont mérésére szolgáló mutató eloszlása pedig – a Kolmogorov–Smirnov-próba eredménye ($p < 0,001$) alapján – eltér a normálistól.
Igazolható-e statisztikailag összefüggés a társadalmi környezet érzékelt állapotának mutatója és az egy főre jutó GDP-ben mért gazdasági teljesítmény között?	A két mutató közötti összefüggést a Pearson-féle r korrelációs együttható és annak szignifikanciavizsgálata alapján értékeltük.

Forrás: saját szerkesztés

A kutatási kérdésekből kiindulva a következő hipotéziseket állítottuk fel:

- H1. A férfiak és a nők között, a korcsoportok között, illetve a különböző szintű végzettséggel rendelkező személyek között eltérések mutathatók ki a közösségi összetartás és a társadalmi környezet érzékelésében.
- H2. A különböző munkaerőpiaci státusszal rendelkezők (gazdaságilag inaktívak, munkanélküliek, dolgozók), valamint a fizikai és szellemi munkát végzők eltérőképpen értékelik az emberi környezetük állapotát és a közösségi összetartás mértékét.

³¹ A nemek közötti eltérések kimutatására szintén a varianciaanalízist alkalmaztuk a kétmintás t-próba helyett a normalitás feltételének megsértése miatt.

- H3. A kisebb településeken (községekben, nagyközségekben) erősebb a közösségi összetartás, és általában pozitívabb a társadalmi környezet állapotának megítélése a városokhoz és a megyei jogú városokhoz képest.
- H4. A társadalmi környezet érzékelt állapota és az egy főre jutó GDP-ben mért gazdasági teljesítmény között szoros pozitív összefüggés állapítható meg.
- H5. A közösségi összetartás és a társadalmi környezet érzékelt állapota között szoros pozitív összefüggés állapítható meg.

A csoportátlagok közötti eltérések szemléltetésére a sugárdiagramokat alkalmaztuk. A térképszerkesztéshez a QGIS térinformatikai szoftver 2.18 verzióját használtuk. Az adatok statisztikai feldolgozását az IBM SPSS Statistics 25 statisztikai programcsomag segítségével végeztük.

6.3.2. Az adatok forrása, a minta főbb jellemzői

31. táblázat
A válaszadók demográfiai adatai

	A válaszadók száma, db	A válaszadók %-a	Értékelhető válaszok %-a
Nem			
férfi	15 613	37,3	37,4
nő	26 166	62,4	62,6
<i>értékelhető válasz összesen</i>	<i>41 779</i>	<i>99,7</i>	<i>100,0</i>
nem értékelhető válasz	118	0,3	
Összesen	41 897	100,0	
Korcsoport			
15–29 éves	6 719	16,0	16,6
30–49 éves	15 002	35,8	37,1
50–64 éves	10 366	24,7	25,6
65 éves vagy 65 évnél idősebb	8 390	20,0	20,7
<i>értékelhető válasz összesen</i>	<i>40 477</i>	<i>96,6</i>	<i>100,0</i>
nem értékelhető válasz	1 420	3,4	
Összesen	41 897	100,0	

Forrás: saját számítás az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. Tudáskörnyezet II. című kutatásának (2017–2018) adatai alapján

Vizsgálatainkhoz felhasznált adatok az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. által az V. Kulturális Közfoglalkoztatási Program keretében Tudáskörnyezet II. címmel 2017–2018-ban elvégzett kérdőíves felmérésből származnak. A vizsgálat nem terjedt ki

a fővárosi lakosokra. A 15 évnél fiatalabb válaszadókhöz tartozó adatsorok nem kerültek be a vizsgálatainkba.

32. táblázat

A válaszadók számának megoszlása a végzettség és a foglalkozás szerint

	A válaszadók száma, db	A válaszadók %-a	Értékelhető válaszok %-a
Iskolai végzettség			
nincs végzettség vagy alapfokú végzettség	5 632	13,5	13,7
középfokú végzettség	24 095	57,5	58,5
felsőfokú végzettség	11 472	27,4	27,8
<i>értékelhető válasz összesen</i>	<i>41 199</i>	<i>98,3</i>	<i>100,0</i>
nem értékelhető válasz	698	1,7	
Összesen	41 897	100,0	
Munkaerőpiaci státusz, foglalkozás			
vállalkozó, östermelő	3 016	7,2	7,2
fizikai dolgozó	8 034	19,2	19,3
szellemi dolgozó	12 721	30,3	30,6
tanuló	2 726	6,5	6,6
nyugdíjas	10 667	25,5	25,7
gyesen/gyeden lévő, háztartásbeli	2 267	5,5	5,5
munkanélküli	1 319	3,1	3,2
egyéb	824	2,0	2,0
<i>értékelhető válasz összesen</i>	<i>41 574</i>	<i>99,2</i>	<i>100,0</i>
nem értékelhető válasz	323	0,8	
Összesen	41 897	100,0	

Forrás: saját számítás az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. Tudáskörnyezet II. című kutatásának (2017–2018) adatai alapján

A kutatás adatállománya adattisztítás után 41 897 adatsort tartalmaz. A minta főbb háttérváltozók szerinti megoszlását a 31–33. táblázatok szemléltetik. A hiányos válaszadások miatt az értékelhető válaszok száma kérdésenként eltérő lehet, ezért a részvizsgálatoknál feltüntetett mintaelemszámok a hiánytalan adatsorok számát jelölik, az adott vizsgálatba bevont változókra vonatkozólag.

A nők aránya 62,6%-ot tett ki a mintán belül, a férfiak 37,4%-os arányával szemben. A felmérés jellegéből adódóan a nyugdíjkorúak (65 éves vagy 65 évnél idősebb korosztály) a legnagyobb, 20,7%-os arányt teszik ki a vizsgált sokaságból (31. táblázat). A válaszadók 27,4%-a rendelkezik felsőfokú (a felsőoktatási szakképzéseket beleértve) végzettséggel (32. táblázat). A 30–34 éves korosztály 40,9%-a rendelkezik felsőfokú végzettséggel a mintában. Az Eurostat adatai szerint 2017-ben a 30–34 éves népességen belül

a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya 32,1%-ot tett ki Magyarországon, ami jóval kisebb az EU28 39,9%-os átlagához képest. Az uniós országok az Európa 2020 stratégiában vállalták, hogy 2020-ra növelik az egyetemisták, főiskolások számát, és csökkentik a lemorzsolódást. Magyarország az EU28 40%-os átlagos célértékéhez képest jóval kisebb, 34%-os érték elérését tűzte ki célul a diplomások arányát tekintve a 30–34 éves korosztályban.

A szellemi foglalkozásúak és a nyugdíjasok a legnagyobb, 30,6%-os és 25,7%-os arányokat teszik ki a mintából (32. táblázat).

A 33. táblázat a válaszadók számának megoszlását mutatja be a település jogállása és a régió szerint. A megkérdezettek 62,9%-a községben és nagyközségben, a maradék 37,1%-uk pedig városban és megyei jogú városban él. A legkisebb, 4,9%-os arányt Pest régió³² teszi ki a mintából, hiszen a fővárosi lakosok nem szerepelnek a vizsgálatban.

33. táblázat

A minta megoszlása a település jogállása, valamint a régió szerint

	A válaszadók száma, db	A válaszadók %-a	Értékelhető válaszok %-a
Település jogállása			
község	24 528	58,5	58,5
nagyközség	1 845	4,4	4,4
város	10 302	24,6	24,6
megyei jogú város	5 222	12,5	12,5
Összesen	41 897	100,0	100,0
Régió			
Dél-Alföld	8 098	19,3	19,3
Dél-Dunántúl	7 700	18,4	18,4
Észak-Alföld	7 433	17,7	17,7
Észak-Magyarország	6 197	14,8	14,8
Közép-Dunántúl	5 596	13,4	13,4
Pest	2 073	4,9	4,9
Nyugat-Dunántúl	4 800	11,5	11,5
Összesen	41 897	100,0	100,0

Forrás: saját számítás az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. Tudáskörnyezet II. című kutatásának (2017–2018) adatai alapján

A települések közigazgatási jogállása alapján négy kategóriát vizsgáltunk: községet, nagyközséget, várost, megyei jogú várost. A vizsgálat a fővárosra nem terjedt ki. A 2011. évi CLXXXIX. törvény szerint „a községi önkormányzat köteles ellátni mindazokat a törvényben meghatározott feladatokat, amelyek a helyi lakosság alapvető létfeltételeit, az ehhez szükséges közszolgáltatások közvetlen igénybevételének lehetőségeit biztosítják”.

³² A 2018. január 1-jétől érvényes területi osztályozási rendszer szerint megye és tervezési-statisztikai régió, korábban megyei szint.

„A nagyközségi címet azon községi önkormányzatok használhatják, amelyek a törvény hatálybalépésekor nagyközségi címmel rendelkeztek, továbbá, amelyek területén legalább háromezer lakos él.

A városi önkormányzat – törvényben meghatározottak szerint – olyan közszolgáltatásokat lát el, melyeket saját területén és vonzáskörzetében, vagy a járás egész területén gazdaságosan, hatékonyan és a szakmai szabályok előírásainak megfelelően képes biztosítani.”

„A megyei jogú város települési önkormányzat, amely – törvényben meghatározottak szerint, az abban foglalt kivételekkel – azokat a közszolgáltatásokat is biztosítja, melyek saját területén túl a megye egészére vagy nagy részére kiterjednek.” Megyei jogú város a megyeszékhelyváros és az Országgyűlés által a törvény hatálybalépése előtt megyei jogúvá nyilvánított város.

6.4. A közösségi összetartás megítélése Magyarországon

34. táblázat

A közösségi összetartás méréséhez felhasznált állítások átlagai és szórásértékei (n = 37 902)

	Átlag*	Szórás*
A település lakosai befogadják az új áramlatokat, az új gondolatokat és érezhető a fejlődés.	4,23	1,51
A település lakosai közös jövőképet dolgoznak ki, és vannak közös morális értékek.	4,08	1,49
A település lakosai elvárják, hogy a közös célokról nyílt, becsületes döntések szülessenek.	5,01	1,61
A település lakosai képesek hidat építeni fiatal és idős, szegény és gazdag, helyi és ideköltöző, illetve a különböző nemzetiségek között.	4,11	1,56
A település lakosai felméri saját erősségeiket, gyengeségeiket és korlátaikat.	3,99	1,46
A település lakosai alaposan hasznosítják azt a helyi tudást, amely a közös célok eléréséhez szükséges.	4,06	1,50
A település lakosai levonják a tanulságokat, újítanak és változtatnak.	4,03	1,53
A település lakosai hálózatot építenek az emberek (és a csoportok) között személyes és telekommunikációs eszközök használatával.	4,23	1,54
A település lakosai képesek mozgósítani az embereket, és megteremtik a megújulás szellemét.	4,10	1,51
A település lakosai kipróbálnak új megoldásokat akár kockázatot is vállalva a siker érdekében.	4,04	1,56

Megjegyzés: * hétfokú (1–7) Likert-skála

Forrás: saját számítás az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. Tudáskörnyezet II. című kutatásának (2017–2018) adatai alapján

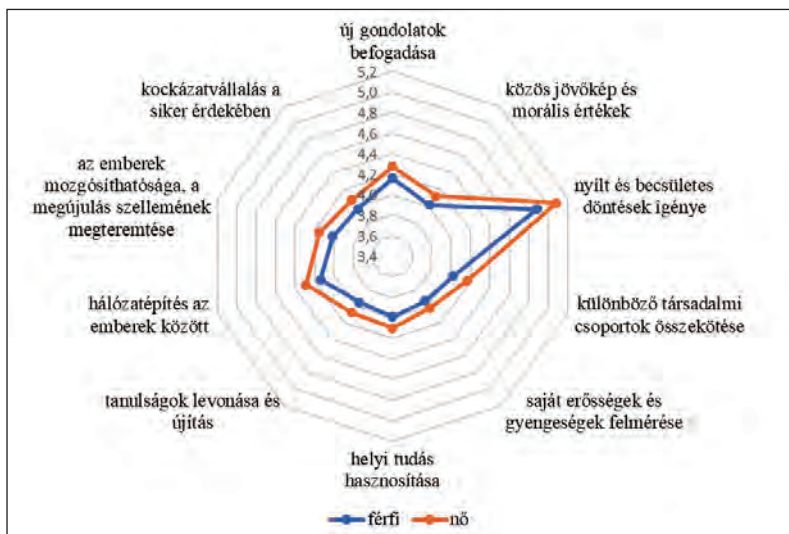
A társadalmi tőke szempontjából egyik nagyon fontos jelenség, a közösségi összetartás témakörét tíz kérdés segítségével vizsgáltuk, amelyek a helyi tudásra, az újításra, a különböző csoportok közötti kapcsolatokra és a hálózatépítés témakörére vonatkoztak. A válszadóknak a saját településük emberi közösségeinek összetartozását kellett megítélniük

a tíz kérdés alapján. A 34. táblázat a közösségi összetartás mérésére felhasznált tíz állítás átlagos értékét és szórását mutatja be.

A vizsgált állításokra kapott 4-es érték körüli átlagok arra utalnak, hogy a magyar felnőtt lakosság összességében nem túl erősnek, de nem is túl gyengének ítéli meg a közösségi összetartás egyes területeit. A legmagasabb átlagos érték a közös célokról nyílt, becsületes döntések igényéhez tartozik, ami arra is utalhat, hogy ezt a területet problémásnak ítélik meg a válaszadók.

6.4.1. A közösségi összetartás megítélése a szociodemográfiai jellemzők alapján képzett csoportokban

A közösségi összetartás mértékének megítélését először a szociodemográfiai jellemzők (nemek, életkorcsoportok, iskolai végzettség és foglalkozás) alapján képzett csoportok szerint vizsgáltuk.

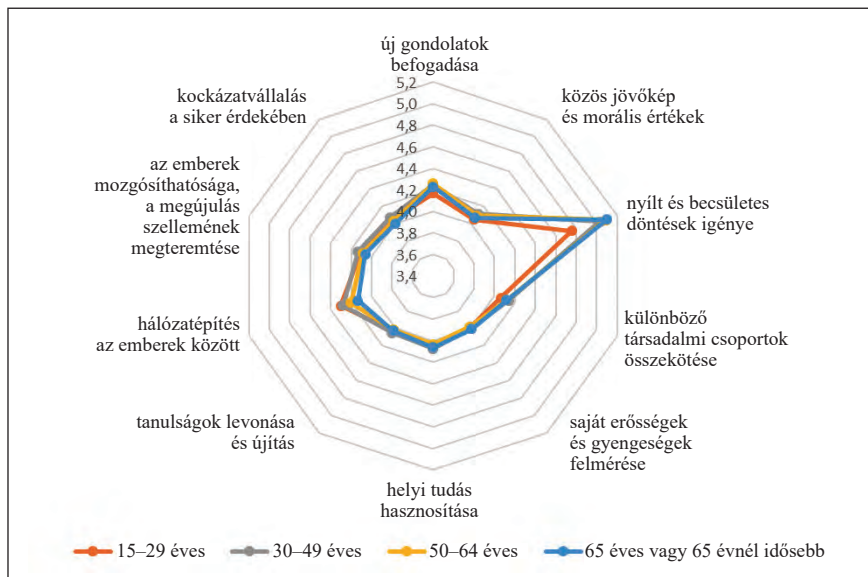
79. ábra

A közösségi összetartás jellemzésére szolgáló állításokra adott értékelések átlagai nemenként (hétfokú Likert-skála, n = 41 127)

Forrás: saját számítás és szerkesztés az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. Tudáskörnyezet II. című kutatásának (2017–2018) adatai alapján

A férfiak és nők válaszait vizsgálva jelentős véleménykülönbségeket (a Mann–Whitney-próba eredménye mind a tíz vizsgált terület erősen szignifikáns, $p < 0,001$) állapítottunk meg a két nem között (79. ábra). A nők a közösségi összetartás minden területén kedvezőbbnek ítélték saját településüket a férfiakhoz képest. Mindkét nem esetén a többi területhez képest kiugró eredményt mértünk a nyílt és becsületes döntések igénye terén. Mindkét nem, így a teljes

lakosság elvárása, hogy a közös célok esetében nyílt és becsületes döntések szülessenek. Ezen elvárások esetén kaptuk a legmagasabb értéket. A legalacsonyabbat pedig a saját erősségek és gyengeségek felmérése területén kaptuk, a nők és férfiak válaszai alapján egyaránt.

80. ábra

A közösségi összetartás jellemzésére szolgáló állításokra adott értékelések átlagai korosztályonként
(hétfokú Likert-skála, $n = 39\,850$)

Forrás: saját számítás és szerkesztés az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. Tudáskörnyezet II. című kutatásának (2017–2018) adatai alapján

A Kruskal–Wallis-próba (1. függelék) három jellemző esetében nem igazolt jelentős eltérést a korcsoportok között, ezek a következők voltak: saját erősségek és gyengeségek felmérése ($p = 0,501$), helyi tudás hasznosítása ($p = 0,086$), tanulságok levonása és újítás ($p = 0,167$).

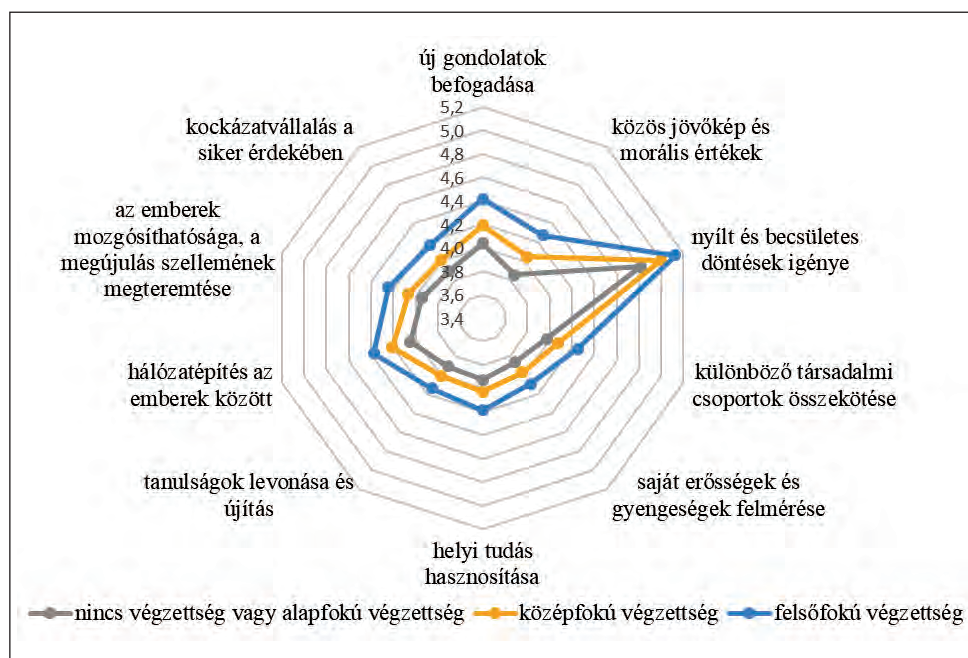
A statisztikai vizsgálatok eredményei alapján jelentős eltérések az egyes korosztályok között a következő hét területen mutathatók ki:

- új gondolatok befogadása (Kruskal–Wallis-próba: $p = 0,003$);
- közös jövőkép és morális értékek (Kruskal–Wallis-próba: $p = 0,009$);
- nyílt és becsületes döntések igénye (Kruskal–Wallis-próba: $p < 0,001$);
- különböző társadalmi csoportok összekötése (Kruskal–Wallis-próba: $p = 0,016$);
- hálózatiépítés az emberek között (Kruskal–Wallis-próba: $p = 0,003$);
- az emberek mozgósíthatósága, a megújulás szellemének megteremtése (Kruskal–Wallis-próba: $p < 0,001$);
- kockázatvállalás a siker érdekében (Kruskal–Wallis-próba: $p = 0,001$).

Ezek közül a legnagyobb szórás a nyílt és becsületes döntések igénye területén mutatható ki, itt a fiatalabb (15–29 éves) korosztály jelentősen alacsonyabb értéket adott, mint az idő-

sebbek (80. ábra). A mérések szerint az életkor előrehaladtával egyre nagyobb ennek igénye, hiszen a 65. év felett mértük a legmagasabb értéket. Ezzel éppen ellentétes sorrendet látunk az emberek közötti hálózatépítés területén. Itt a fiatalabb korosztály szerint jellemző a személyes vagy telekommunikációs eszközökkel történő hálózatépítés az emberek (és csoportok) között, míg az idősebbek véleménye szerint ez kevésbé hangsúlyos; ezt a post-hoc próbák is megerősítették.

A Dunn–Bonferroni-féle post-hoc próba eredménye alapján az is igazolható, hogy a 30–49 éves ($p = 0,003$) és az 50–64 éves ($p = 0,008$) személyek a 15–29 korosztály képviselőihez képest pozitívabban értékelik a környezetükben élő emberek nyitottságát az új áramlatok és az új gondolatok befogadására.

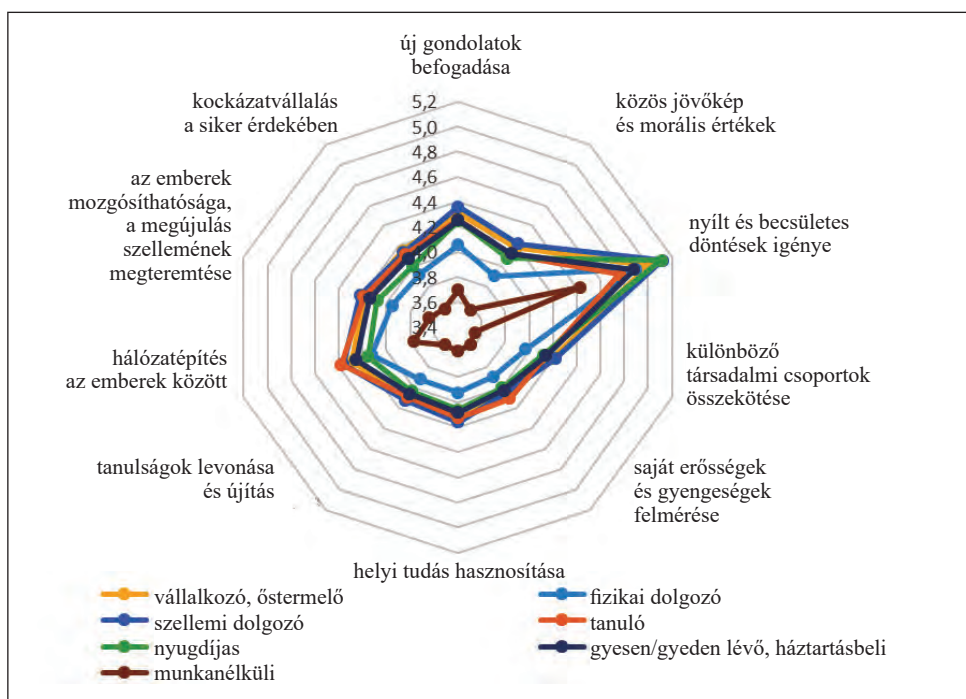

81. ábra

A közösségi összetartás jellemzésére szolgáló állításokra adott értékelések átlagai végzettségi szintenként (hétfokú Likert-skála, $n = 40\ 566$)

Forrás: saját számítás és szerkesztés az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. Tudáskörnyezet II. című kutatásának (2017–2018) adatai alapján

Az iskolai végzettség szerinti csoportosítás alapján egyértelműen az rajzolódik ki, hogy azok látják legkedvezőtlenebbül településüket, akiknek nincs végzettségük vagy csak alapkülső végzettséggel rendelkeznek, míg a felsőfokú végzettséggel rendelkezők megítélése kedvezőbb (81. ábra).

82. ábra

A közösségi összetartás jellemzésére szolgáló állításokra adott értékelések átlagai foglalkozási csoportonként (hétfokú Likert-skála, n = 40 121)

Forrás: saját számítás és szerkesztés az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. Tudáskörnyezet II. című kutatásának (2017–2018) adatai alapján

A Kruskal–Wallis-próbák erősen szignifikáns ($p < 0,001$) eredményeihez a Dunn–Bonferroni-féle post-hoc próbák szintén erősen szignifikáns ($p < 0,001$) eredményei tartoznak mind a tíz vizsgált területre vonatkozólag. Ez azt jelenti, hogy jelentős eltérés állapítható meg a három végzettségi szint között a közösségi összetartás megítélésében: a felsőfokú végzettséggel rendelkezők a legkedvezőbbnek értékelték a társadalmi összetartás egyes területeit, a középfokú végzettséggel rendelkezők pedig kedvezőbb véleményt nyilvánítottak a végzettséggel nem rendelkezőkhöz és az alacsony végzettséggel rendelkezőkhöz képest (2. függelék). A legkisebb különbséget a tanulságok levonása és újítás területén mértük, míg a rangszámok átlaga alapján legnagyobb eltérés a közös jövőkép és morális értékeknél volt kimutatható, tehát ezen a területen különbözik leginkább az alap- és felsőfokú végzettségűek véleménye (2. függelék). A középfokú végzettségűek általánosan e két érték között, közel egyenlő távolságra helyezkednek el, vagyis véleményük és megítélésük jelentősen eltér a másik két csoporttól.

Fontosnak tartottuk elvégezni a közösségi összetartás vizsgálatát a foglalkozási kategóriánként. Itt előzetesen azt vártuk, hogy a munkanélküliek megítélése jelentősen kedvezőtlenebb lesz, mint a foglalkoztatottaké. E hipotézis igazolva is lett, amit a 3. függelék

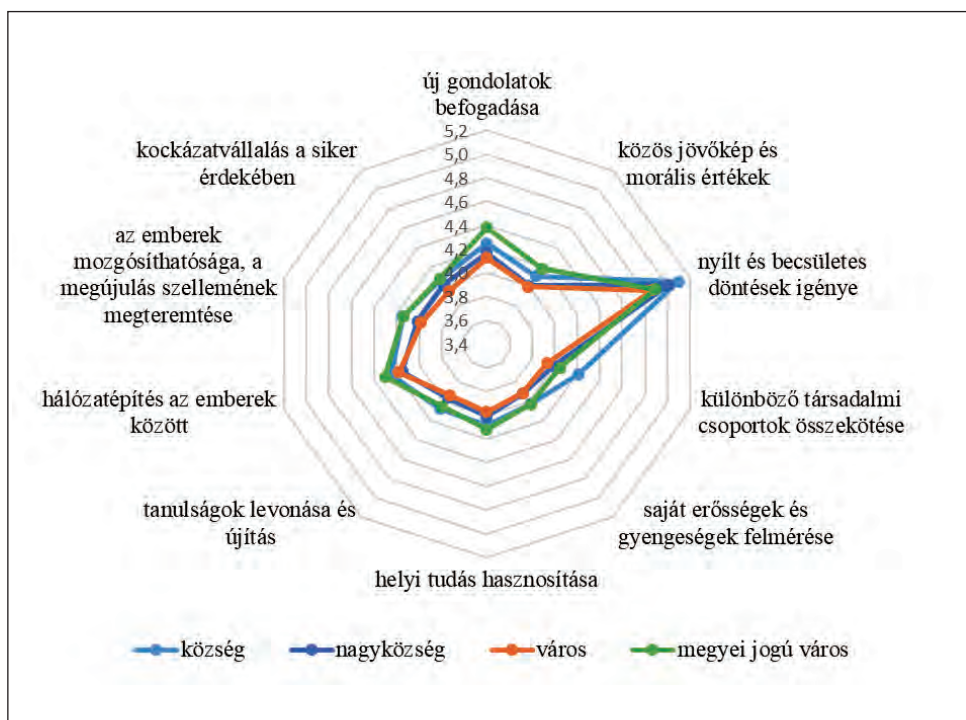
és a 82. ábra is megerősít, hiszen a munkanélküliek átlagosan közel fél ponttal alacsonyabb értékeket adtak a hétfokú Likert-skálán a mintaátlaghoz képest. Összességében megállapítható, hogy a szellemi dolgozók látták a legkedvezőbbnek a helyzetet, hiszen a tíz vizsgált területből hét esetében ők adták a legmagasabb értéket. Ki kell emelni, hogy a fizikai dolgozók által adott átlagos értékek meglehetősen alacsonyak, de még így sem közelítik meg a munkanélküliek által megadott (rendkívül alacsony) értéket. A tanulók által megadott értékek átlagosan a harmadik legmagasabbnak bizonyultak, amit betudhatunk életkori sajátosságnak is, hiszen például a tanulók adták a legmagasabb értéket az emberek közötti hálózatépítés kapcsán, de ahogy azt a 80. ábrán is láthattuk, a 15–29 éves korosztályban látják legkedvezőbben településüket e területen.

A Dunn–Bonferroni-féle post-hoc próba alapján (3. függelék) kijelenthető, hogy a nyugdíjasok és a háztartásbeliek, illetve gyesen/gyeden lévők véleménykülönbsége elenyésző, szinte minden területen e két csoport között volt a legnagyobb „összhang”. Ugyanakkor egy terület megosztotta a véleményüket, a nyílt és becsületes döntések igénye esetén a nyugdíjasok (átlagosan 5,11) és háztartásbeliek, illetve gyesen/gyeden lévők (4,88) között viszonylag nagy különbséget mértük. Ez szintén utalhat egyféle életkori sajátosságra, hiszen ahogy azt korábban kimutattuk, ezen a területen az idősebbek által adott értékek magasabbak, mint az 50 évnél fiatalabb korosztályban. A H2. hipotézis közösségi összetartásra vonatkozó részét, amely szerint a különböző munkaerőpiaci státusszal rendelkező (gazdaságilag inaktívak, munkanélküliek, dolgozók), valamint a fizikai és szellemi munkát végzők eltérőképpen értékelik a közösségi összetartás egyes jellemzőit, igazoltnak tekintjük.

6.4.2. A közösségi összetartás területi különbségeinek vizsgálata

A települések közigazgatási jogállása által képzett csoportok között több esetben jelentős különbséget tudunk kimutatni (4. függelék). A 83. ábrán látható, hogy a városokban és megyei jogú városokban a nyílt és becsületes döntések igénye magasabb, mint a kisebb településeken (községekben, nagyközségekben). Ki kell emelni azt is, hogy e különbség ellenére a négy különböző jogállású településen ez a terület kapta a legmagasabb értéket. A legalacsonyabb átlagos értéket (minden jogállásban) a saját erősségek és gyengeségek felmérésénél mértük, vagyis azt látjuk, hogy nem függ a településmérettől a helyzetfelmérések elvégzésének érzékelt gyakorisága.

Az új gondolatok befogadása a legnagyobb (megyei jogú) városokban (4,38) és a legkisebb lélekszámú községekben (4,25) a legerősebb, ezen a területen a nagyközségek (4,17) és városok (4,13) kismértékű lemaradásban vannak. A különböző csoportok (idős-fiatal, szegény-gazdag, helyi-odaköltöző, nemzetiségi) közötti érzékelt hídépítés a községekben (4,21) a legerősebb, míg a városokban (3,93) a legkevésbé érvényesül a társadalmi tőke és hálózatok ezen (bridging típusú) eleme.

83. ábra

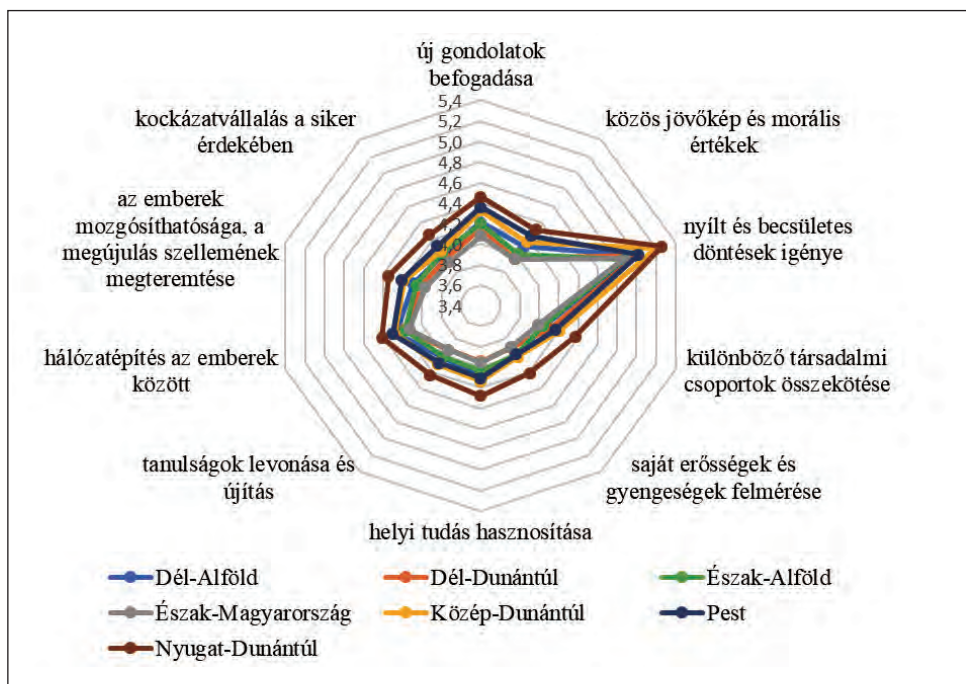
*A közösségi összetartás jellemzésére szolgáló állításokra adott értékelések átlagai a települések közigazgatási jogállása szerinti csoportokban
(hétfokú Likert-skála, n = 41 243)*

Forrás: saját számítás és szerkesztés az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. Tudáskörnyezet II. című kutatásának (2017–2018) adatai alapján

Az eredmények jelentős területi különbségeket mutatnak a közösségi összetartás vizsgálata során (5. függelék). Az Észak-Magyarország régióban élők összesített eredménye adta a legalacsonyabb értékeket, e régió csak a nyílt és becsületes döntések igénye és a helyi tudás hasznosítása területén végzett az utolsó előtti helyen. Az előbbi területen Észak-Alföld, míg utóbbi esetében Dél-Dunántúl múlta alul minimális különbséggel.

A településük környezetét leginkább a nyugat-dunántúliak értékelték pozitívan. Ez nemcsak a gazdasági fejlettséggel és jólléttel lehet összhangban, hanem figyelembe kell vennünk azt is, hogy ebben a régióban (elsősorban Zala és Vas megyében) igen magas a törpe-, apró- és kisfaluak száma és aránya.³³ Mint a 83. ábrán láthattuk, a községek lakói általában magasabb értékeket adtak, mint a városban élők. Pest régió (és egyben megye) az új gondolatok befogadása, a közös jövőkép kialakítás és morális értékek, valamint az emberek mozgósíthatósága, megújulás terén érte el a legjobb eredményt.

³³ Szintén magas számban fordulnak elő Baranya, Somogy, Veszprém, Nógrád és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Pest régióban pedig az egyik legalacsonyabb a számuk.

84. ábra

A közösségi összetartás jellemzésére szolgáló állításokra adott értékelések átlagai régióként (hétfokú Likert-skála, n = 41 243)

Forrás: saját számítás és szerkesztés az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. Tudáskörnyezet II. című kutatásának (2017–2018) adatai alapján

A megyei eredmények a régió belüli eltérések és területi különbségek feltárása szempontjából rendkívül fontosak. A közösségi összetartás területén a legkisebb régió belüli különbségeket Dél-Dunántúlon mértük, míg a legnagyobb szórás Nyugat-Dunántúlon tapasztalható, ahol Győr-Moson-Sopron megye átlagos értéke jelentősen meghaladja a Vas és Zala megyében mért értéket (11. függelék).

6.5. Érzékelt társadalmi környezet

A társadalmi környezet érzékelt állapotának mérésére a következő tíz egymással ellentétes jellemzőpárt használtuk:

1. bezárkózás – nyitottság,
2. ötlethiány – jövőbeni kitekintés,
3. sodródás – jó vezetés,
4. széthúzás – összetartás,
5. önhietség – megfontoltság,

6. felelőtlenség – felelősség,
7. lemaradás – okulás, tanulás,
8. elszigetelődés – együttműködés,
9. fásultság – kezdeményezés,
10. kockázatkerülés – vállalkozószellem.

A társadalmi környezet állapotának mérésére használt mutatók közül a kockázatvállalás, a vállalkozószellem és a nyitottság a 2.1. pontban említett kulturális-társadalmi jellemzők. A kezdeményezés, az okulás, tanulás, a jövőbeni kitekintés pedig a versenyképesség új szemléletének 3.1. pontban tárgyalt jellemzőihez sorolhatók.

A válaszadók hétfokú Likert-skálán értékelték a környezet állapotát: az egyes érték a negatív (bal oldali), az ötös pedig a pozitív (jobb oldali) jellemzővel való teljes mértékű egyetértésnek felelt meg. A továbbiakban csak a pozitív jellemzőket tüntetjük fel, mert a kiszámolt átlagos értékek a pozitív jellemzőkkel való egyetértésnek a mértékére utalnak.

A 35. táblázatban foglaltuk össze a társadalmi környezet érzékelt állapotának mérésére használt jellemzők főbb statisztikai mutatóit.

35. táblázat

*A társadalmi környezet érzékelt állapota és annak elemei átlagai és szórásai
(n = 40 714)*

	Átlag*	Szórás*
Társadalmi környezet érzékelt állapota (Cronbach-alfa = 0,938)	4,02	1,19
A mutató elemei (az alkalmazott fogalompárok pozitív jellemzői)		
nyitottság	3,85	1,43
jövőbeni kitekintés	4,04	1,42
jó vezetés	4,08	1,50
összetartás	3,91	1,51
megfontoltság	4,03	1,40
felelősség	4,19	1,45
okulás, tanulás	4,05	1,47
együttműködés	4,06	1,49
kezdeményezés	3,93	1,51
vállalkozószellem	4,03	1,47

Megjegyzés: * hétfokú Likert-skála

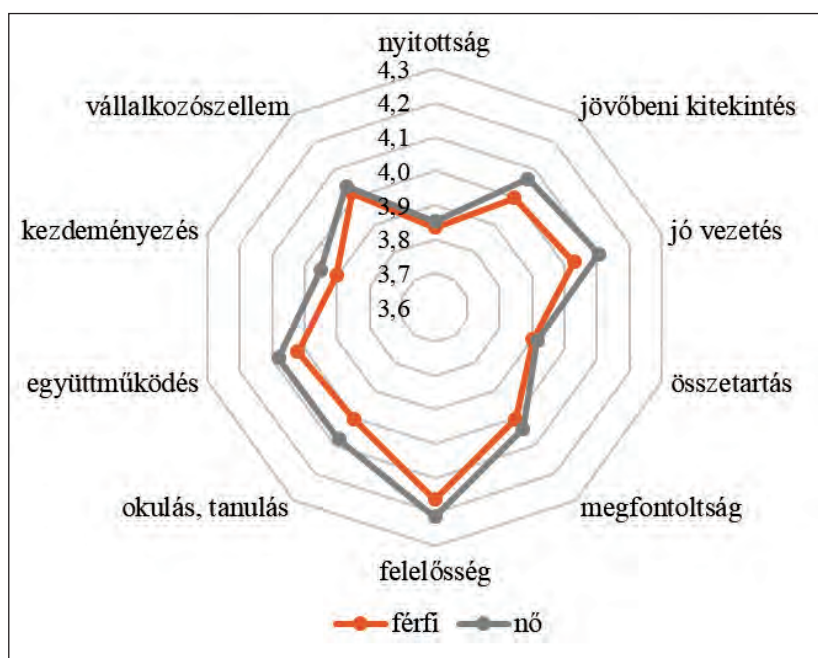
Forrás: saját számítás az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. Tudáskörnyezet II. című kutatásának (2017–2018) adatai alapján

Az egyéni értékeléseket összesítve megállapítható, hogy a hazai társadalmi környezet állapotának szubjektív megítélése – az összevont mutató 4,02 átlagos értéke alapján – semlegesnek mondható. Az egyes területekre adott egyéni értékelések átlagolásával válaszadók szintjén kapott összevont értékek átlagosan 29,6%-kal térnek el a minta átlagától. A társadalmi környezet

összevont jellemzésére szolgáló értékek nagy szóródása alapján feltételezhető, hogy a vizsgált sokaságon belül – például a szociodemográfiai adatok, a település régiója, illetve jogállása szerint – képezhetők olyan csoportok, amelyeken belül jelentősen kisebb az értékek szóródása.

6.5.1. A társadalmi környezet érzékelt állapotának megítélése a szociodemográfiai jellemzők alapján képzett csoportokban

A közösségi összetartáshoz hasonlóan a társadalmi környezet megítélése kapcsán is azt tapasztaltuk, hogy a nők kedvezőbben ítélik meg a helyzetet a vizsgált tíz területen (85. ábra). A Mann–Whitney-próba alapján jelentős eltéréseket tudunk kimutatni hét területen, ugyanakkor az összetartás (Mann–Whitney-próba: $Z = -0,765$, $p = 0,444$), vállalkozószellem (Mann–Whitney-próba: $Z = -1,798$, $p = 0,072$) és nyitottság (Mann–Whitney-próba: $Z = -1,348$, $p = 0,178$) területén a különbséget nem nevezhetjük jelentősnek, bár megjegyezzük, hogy a nők által megadott átlagos érték ebben az esetben is magasabb. A két nem véleménye közötti különbség az okulás, tanulás területén a legnagyobb (0,08), míg a legkisebb különbség (0,02) a korábban már említett nyitottság és összetartás területén mérhető.

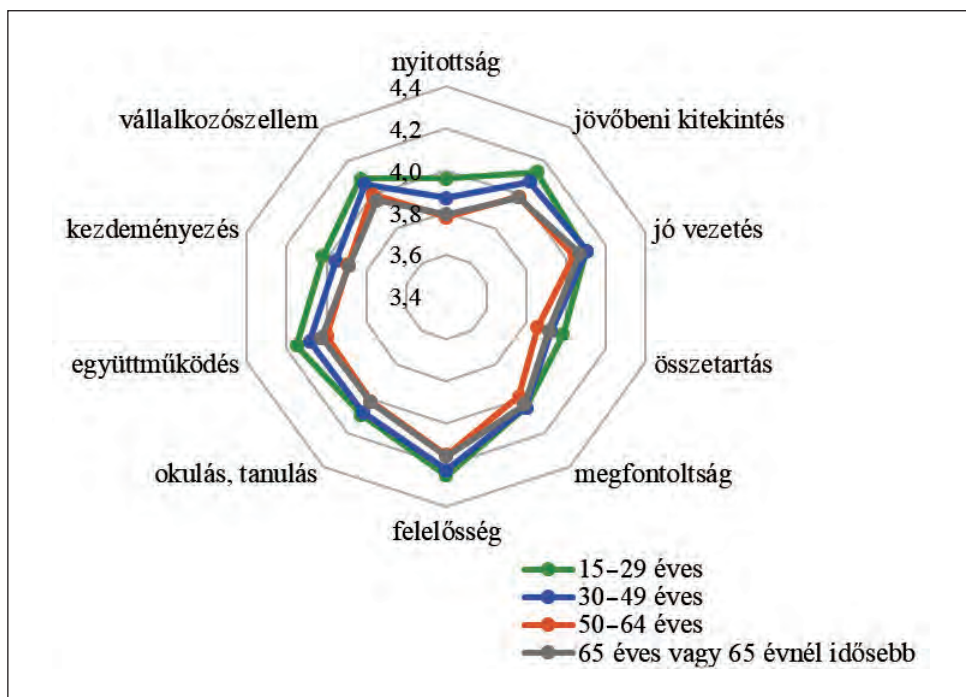

85. ábra

A társadalmi környezet érzékelt állapotának mérésére szolgáló jellemzők átlagos értékei nemenként (hétfokú Likert-skála, $n = 41\,549$)

Forrás: saját számítás és szerkesztés az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. Tudáskörnyezet II. című kutatásának (2017–2018) adatai alapján

A Kruskal–Wallis- és a Dunn–Bonferroni-féle post-hoc próba alapján jelentős eltéréseket tudunk kimutatni a vizsgált négy életkorcsoport alapján (6. függelék). A legfiatalabb vizsgált korosztály (15–29 évesek) által érzékelt környezet a legkedvezőbb, míg az idősebbek kevésbé jó képet festettek a magyar társadalomról (86. ábra). A legnagyobb egyetértés a csoportok között a megfontoltság és jó vezetés kapcsán mutatható ki, itt a négy csoport szórása 0,03. A legnagyobb véleménykülönbség a nyitottság vonatkozásában mérhető (0,08 szórással).

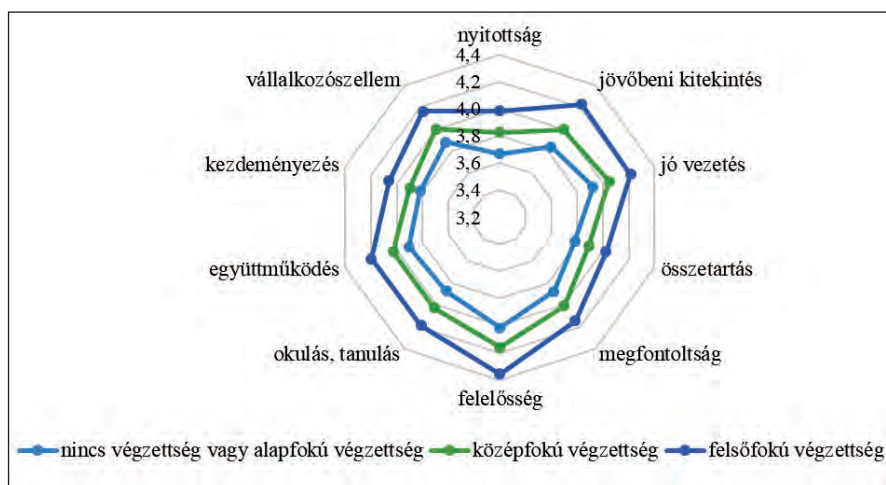

86. ábra

A társadalmi környezet érzékelt állapotának mérésére szolgáló jellemzők átlagos értékei korcsoportonként (hétfokú Likert-skála, n = 40 261)

Forrás: saját számítás és szerkesztés az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. Tudáskörnyezet II. című kutatásának (2017–2018) adatai alapján

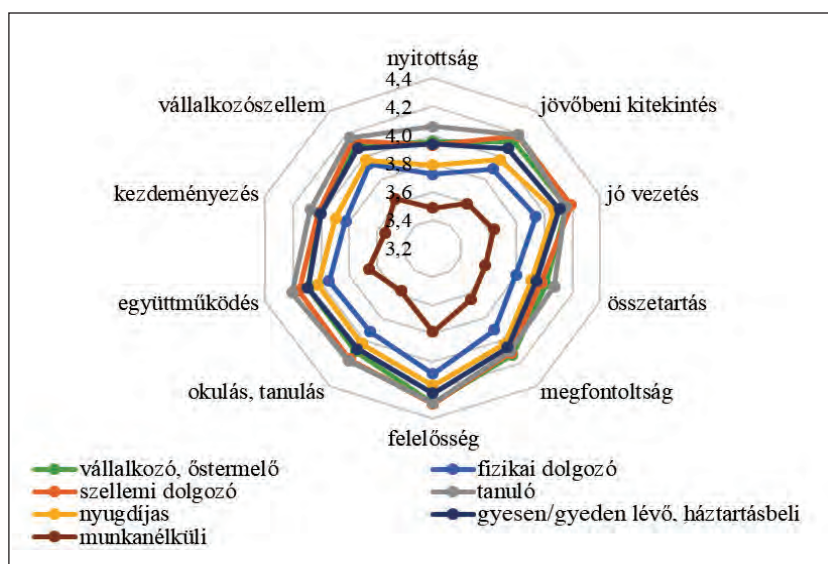
A post-hoc próbák is megerősítették, hogy a 15–29 éves korosztály véleménye leginkább a nyitottság tekintetében különbözik a többi csoporttól, ezen a területen a fiatalok véleménye a legkedvezőbb, ugyanakkor a többi területhez képest már nem ilyen kedvező az érték, hiszen ezen a területen mértük a legalacsonyabbat a fiatalok körében. Jelentős különbséget tudunk kimutatni a vállalkozószellem, a felelősség, valamint az okulás és tanulás tekintetében is, itt a 15–49 éves korosztály jelentősen magasabb átlagos értékeket adott, mint az 50 év feletti korcsoport (6. függelék).

87. ábra

A társadalmi környezet érzékelt állapotának mérésére szolgáló jellemzők átlagos értékei végzettségi szintenként (hétfokú Likert-skála, $n = 40\ 976$)

Forrás: saját számítás és szerkesztés az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. Tudáskörnyezet II. című kutatásának (2017–2018) adatai alapján

88. ábra

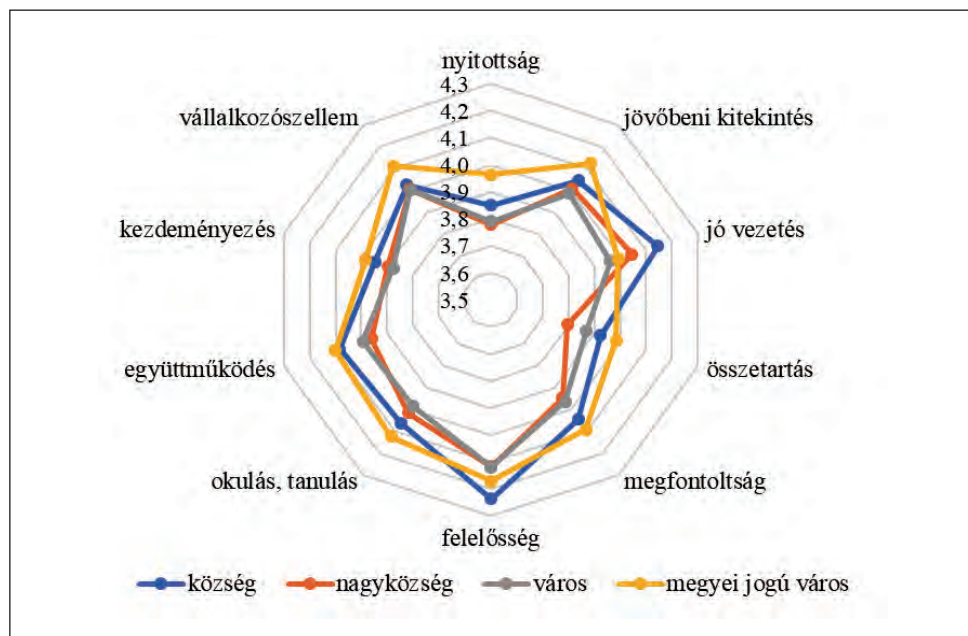
A társadalmi környezet érzékelt állapotának mérésére szolgáló jellemzők átlagos értékei foglalkozási csoportonként (hétfokú Likert-skála, $n = 40\ 976$)

Forrás: saját számítás és szerkesztés az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. Tudáskörnyezet II. című kutatásának (2017–2018) adatai alapján

Korábban, a közösségi összetartás vizsgálata során azt tapasztaltuk, hogy az iskolai végzettség szerinti bontásban jelentős különbségek mutatkoznak, minél magasabb végzettséggel rendelkezik az adott személy, annál kedvezőbben ítéli meg a helyzetet. Ez a véleménykülönbség a társadalmi környezet esetében is kimutatható, a végzettség statisztikailag igazolhatóan hatással van az érzékelt környezetre (7. függelék). Az átlagos értékek terjedelme a jövőbeni kitekintésnél a legnagyobb, vagyis itt a legjelentősebb a véleménykülönbség a felső- és alacsony végzettségűek³⁴ között (87. ábra). A legkisebb eltérés az összetartás és a kezdeményezés területén mérhető.

6.5.2. A társadalmi környezet érzékelt állapota területi különbségeinek vizsgálata

A társadalmi környezet érzékelt állapotát – a közösségi összetartásra vonatkozó elemzésekhez hasonlóan – vizsgáltuk a területi vonatkozásban is, a település közigazgatási jogállása és annak régiója szerint.

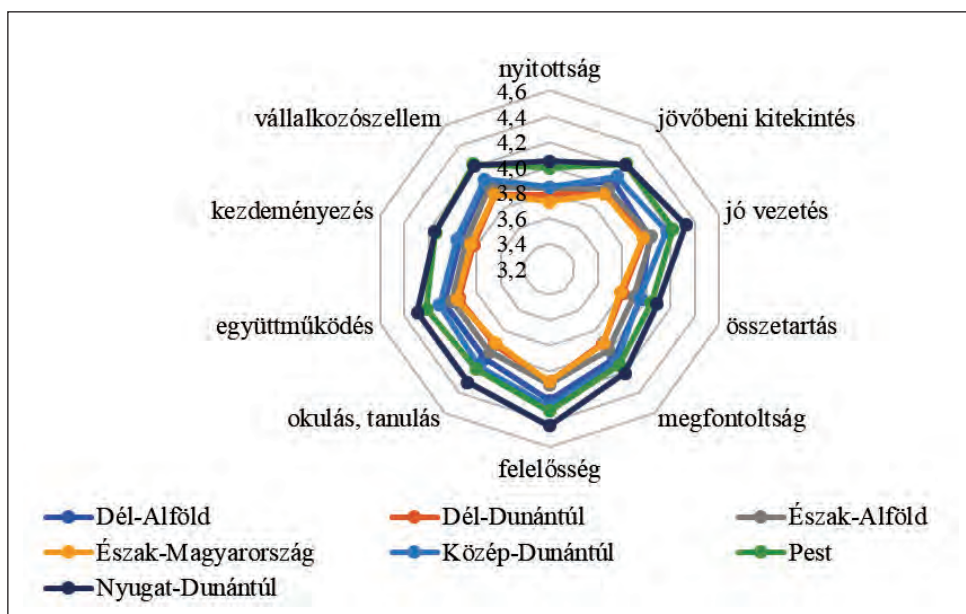
89. ábra

A társadalmi környezet érzékelt állapotának mérésére szolgáló jellemzők átlagos értékei a települések közigazgatási jogállása szerinti csoportokban (hétfokú Likert-skála, n = 41 664)

Forrás: saját számítás és szerkesztés az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. Tudáskörnyezet II. című kutatásának (2017–2018) adatai alapján

³⁴ A végzettség nélküliekkel együtt.

A társadalmi környezetet a települések közigazgatási jogállása alapján vizsgálva megállapítható, hogy a legtöbb területen a megyei jogú városok lakói által érzékelt helyzet a legkedvezőbb (9. függelék), különösen kiemelkedő eredményt a nyitottság területén tapasztaltunk, azonban nem mondhatjuk, hogy a nyitottság a településméret függvénye, hiszen a második legmagasabb értéket épp a legkisebb településeken, a községekben mértük (89. ábra). A megyei jogú városok két területen maradtak le az első helyről, a felelősség és a jó vezetés területein. Előbbi esetében a községek lakói által érzékelt felelősség bizonyult erősebbnek, míg a jó vezetés kapcsán csak a városokat tudták megelőzni, vagyis a kistelepülések alapvetően pozitívabban ítélik meg a vezetést. A városok és nagyközségek lakói látták legkedvezőtlenebbül a társadalmi környezetet, egyúttal e két közigazgatási jogállás eredményei a leghasonlóbbak is. A három leginkább kedvezőtlennek ítélt terület a nyitottság, az összetartás és a kezdeményezés, míg a legkedvezőbb értékeket a felelősség kapcsán mérhettük.

90. ábra

A társadalmi környezet érzékelt állapotának mérésére szolgáló jellemzők átlagos értékei régióként
(hétfokú Likert-skála, $n = 41\ 664$)

Forrás: saját számítás és szerkesztés az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft.
Tudáskörnyezet II. című kutatásának (2017–2018) adatai alapján

A regionális vizsgálat a közösségi összetartozáshoz hasonlóan Észak-Magyarország lakói felől érkező kedvezőtlen megítélést erősítette meg, ugyanis a tíz vizsgált terület közül hatnál e régióban mértük a legalacsonyabb értéket (90. ábra). Észak-Magyarország gyenge

eredményétől nem sokkal marad el Dél-Dunántúl, ahol négy területen mértük a legrosszabb megítélést. Szintén összhangban a közösségi összetartás területével, itt is a nyugat-dunántúli régió végzett az élen, köszönhetően annak, hogy csak két helyen (a jövőbeni kitekintés és a vállalkozószellem) tudta második helyre szorítani Pest régió. A fővárost körülölelő régió eredményei a második legkedvezőbb helyzetet mutatják összességében, hiszen az átlagok alapján képzett rangsor első két helyén ez a két régió végzett. Az eltérések statisztikai igazolására a Kruskal–Wallis-féle nem paraméteres próbát és a Dunn–Bonferroni-féle post-hoc próbát alkalmaztuk (10. függelék).

Megvizsgáltuk a régión belüli területi (megyei) különbségeket is (12. függelék). Itt azt tapasztaltuk, hogy a tíz különböző területen adott átlagos értékek (a közösségi összetartáshoz hasonlóan) Dél-Dunántúlon mutatták a legkisebb eltéréseket a megyék között, de jelentős területi különbség Közép-Dunántúlon sem mutatható ki. Észak-Alföldön a Csongrád megyében kapott érték a legkedvezőbb, míg a Békés megyében mért adat a leggyengébb. A legnagyobb eltéréseket Nyugat-Dunántúlon kaptuk, itt ugyanis Győr-Moson-Sopron megye eredménye jelentősen jobb (összesítve 0,28 pontértékkel), mint a zalai adat. Érdekes, hogy a régióközpontokat (Győr, Pécs, Székesfehérvár, Szeged, Debrecen) magukban foglaló megyék egy kivételével a régió legjobb eredményét érték el. Észak-Magyarország régióközpontja, Miskolc esetén ez éppen fordítva van, ugyanis Borsod-Abaúj-Zemplén megye a régió leggyengébb eredményével rendelkezik, Heves és Nógrád megyében is magasabb átlagos értéket tudunk kimutatni.

6.6. Az érzékelt társadalmi környezet összevont elemzése

Az 5. pont bevezető részében leírt jellemzőkre adott értékelések számtani átlagolásával létrehoztuk a társadalmi környezet érzékelt állapotának mutatóját. A Cronbach-alfát használtuk, amelynek 0,938-as értéke alapján a társadalmi környezet állapotának összevont mérésére alkalmazott szempontrendszer megfelelően erős belső konzisztenciát mutat.

A társadalmi környezet érzékelt állapotának mutatójának elméleti értéktartománya 1 (kevésbé jellemző) és 7 (leginkább jellemző) között van. A mutató teljes mintára vonatkozó átlagos értéke 4,02, szórása 1,19 (29,6%). Ez alapján a társadalmi környezet állapotának megítélése semlegesnek mondható a magyar felnőtt lakosság körében.

6.6.1. A társadalmi környezet érzékelt állapota megítélésének összevont elemzése a szociodemográfiai jellemzők alapján képzett csoportokban

A társadalmi környezet állapota szubjektív megítélésének összevont – a tíz jellemző együttes figyelembevételén alapuló – vizsgálata megerősítette azt, hogy a nők kedvezőbben értékelik az emberi környezetüket a férfiakhoz képest (36. táblázat). Bár a két átlagos érték közötti különbség nem tekinthető számottevőnek, a varianciaanalízis erősen szignifikáns eredménye ($p < 0,001$) alapján mégis statisztikailag kimutatható a két nem közötti eltérés.

36. táblázat

*A társadalmi környezet érzékelt állapotának átlaga és szórása
az egyes válaszadói csoportokban*

Szociodemográfiai jellemző	A válaszadók %-a	Átlag*	Szórás*
Nem (n = 41 779)			
férfi (Cronbach-alfa = 0,943)	37,4	3,99	1,20
nő (Cronbach-alfa = 0,944)	62,6	4,03	1,19
Korcsoport (n = 40 477)			
15–29 éves (Cronbach-alfa = 0,941)	16,6	4,08	1,20
30–49 éves (Cronbach-alfa = 0,944)	37,1	4,04	1,19
50–64 éves (Cronbach-alfa = 0,945)	25,6	3,97	1,19
65 éves vagy 65 évnél idősebb (Cronbach-alfa = 0,942)	20,7	3,99	1,19
Végzettség (n = 41 199)			
nincs végzettség vagy alapkú végzettség (Cronbach-alfa = 0,940)	13,7	3,86	1,24
középfokú végzettség (Cronbach-alfa = 0,942)	58,5	3,99	1,18
felsőfokú végzettség (Cronbach-alfa = 0,945)	27,8	4,16	1,18
Munkaerőpiaci státusz, foglalkozás (n = 40 750)			
vállalkozó, östermelő (Cronbach-alfa = 0,945)	7,4	4,10	1,20
fizikai dolgozó (Cronbach-alfa = 0,945)	19,7	3,90	1,19
szellemi dolgozó (Cronbach-alfa = 0,945)	31,2	4,12	1,16
tanuló (Cronbach-alfa = 0,945)	6,7	4,15	1,22
nyugdíjas (Cronbach-alfa = 0,945)	26,2	3,99	1,19
gyesen/gyeden lévő, háztartásbeli (Cronbach-alfa = 0,945)	5,6	4,05	1,20
munkanélküli (Cronbach-alfa = 0,945)	3,2	3,62	1,22

Megjegyzés: * hétfokú Likert-skála

Forrás: saját számítás az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. Tudáskörnyezet II. című kutatásának (2017–2018) adatai alapján

A varianciaanalízis jelentős eltéréseket igazolt a korcsoportok között a társadalmi környezet érzékelt állapotában. Mivel a Levene-próba igazolta ($p = 0,856$) a szórásnégyzetek azonos-ságát az életkorcsoportok esetében, a Tukey-féle HSD post-hoc próba alapján határoztuk meg a jelentős eltéréseket mutató korcsoportokat. A próba eredménye alapján (37. táblázat) megállapítható, hogy a fiatalabb személyek (50 év alattiak) összességében kedvezőbben ítélik meg a társadalmi környezet állapotát az idősebb (50 évesek és idősebbek) korosztályhoz képest, bár fontos megjegyezni, hogy a csoportátlagok alapján a véleménykülönbségek nem számottevők.

A H1. hipotézist, amely szerint a nemek, a korcsoportok, illetve a különböző szintű végzettséggel rendelkező személyek között eltérések mutathatók ki a közösségi összetartás és a társadalmi környezet érzékelésében, igazoltnak tekintjük, mert a statisztikai vizsgálatok eredményei alapján mindhárom szociodemográfiai jellemzőre vonatkozólag jelentős különbségeket tapasztaltunk.

37. táblázat

A társadalmi környezet érzékelt állapotának összevont elemzéséhez tartozó Tukey-féle HSD post-hoc próbák eredményeinek összefoglalása³⁵ a korcsoportokra vonatkozólag

Korcsoport	Csoport	
	1	2
50–64 éves	3,970	
65 éves vagy 65 évnél idősebb	3,990	
30–49 éves	0,005	4,04
15–29 éves		4,08

Forrás: saját számítás és szerkesztés az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. Tudáskörnyezet II. című kutatásának (2017–2018) adatai alapján

Az 6.5.1. pontban bemutatott eredményekhez hasonlóan az érzékelt társadalmi környezet összevont elemzése is azt mutatta, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkezők kedvezőbbnek ítélik meg az emberi környezetüket a másik két végzettségi szinthez képest (ANOVA: $p < 0,001$, Levene: $p < 0,001$, Games–Howell: $p < 0,001$). A középfokú végzettséggel rendelkezők pedig pozitívabban értékelték a társadalmi környezetüket az alacsony³⁶ végzettségűekhez képest.

A munkaerőpiaci státusz (gazdasági inaktívak, munkanélküliek, dolgozók) és a foglalkozás jellege (fizikai, szellemi munka) befolyásolják a társadalmi környezet állapotának szubjektív megítélését: az összevont mutató legmagasabb átlagos értéke a vállalkozók és őstermelők (4,10), a szellemi dolgozók (4,12) és a tanulók (4,15) csoportjai esetén, a legalacsonyabb pedig a munkanélkülieknél (3,62) állapítható meg (38. táblázat). A statisztikai vizsgálatok eredményei (38. táblázat) alapján jelentős eltérések igazolhatók a munkanélküliek és fizikai dolgozók, valamint a többi csoport között: a munkanélküliek jelentősen alacsonyabb értékeket adtak meg az emberi környezetük állapotára az összes csoporthoz képest. A fizikai dolgozók a munkanélküliekhez képest pozitívabban, de az összes többi csoporthoz képest kevésbé kedvezőnek ítélték meg a társadalmi környezetüket. Ezen véleménykülönbségek mögött nyilvánvaló, hogy az előző részben vizsgált iskolai végzettségi különbségek is

³⁵ A színes cellákban a átlagos értékek találhatók, az egy csoportba tartozó (azonos színnel jelölt), illetve egy sorban található átlagok között nincs jelentős különbség (a post-hoc próba eredménye nem szignifikáns, $p > 0,05$). A jobb oldali csoport bal oldali csoporthoz képest szignifikáns eltéréseket mutató kategóriákhoz tartozó p-értékek mindig az egymáshoz legközelebb álló, de már jelentős eltérést mutató két kategória közötti különbségre vonatkoznak, azok a bal oldali csoport alatt és a jobb oldali csoport bal oldali átlagához képest szignifikáns eltérést mutató átlagos értéktől balra találhatók.

Az alacsonyabb csoportszám az alacsonyabb, a magasabb pedig a magasabb átlagos értéknek felel meg.

³⁶ Beleértve a végzettséggel nem rendelkezőket is.

állnak. A gazdaságilag inaktívak (nyugdíjas, gyesen/gyeden lévő, háztartásbeli) a munkanélküliekhez és a fizikai dolgozókhoz képest kedvezőbbnek ítélik meg az emberi környezetüket. A nyugdíjasok által adott értékelések alacsonyabbak a vállalkozók, szellemi dolgozók és tanulók értékeléseihez képest, a gazdaságilag inaktívak egy másik csoportja, a gyesen/gyeden lévő és a háztartásbeliek esetén viszont nem igazolható eltérés a vállalkozókhoz, a szellemi dolgozókhoz és a tanulókhoz képest. A társadalmi környezet állapotára a legkedvezőbb értékeléseket adott tanulók munkaerőpiaci státusza nem meghatározott: egy részük gazdaságilag inaktív, más részük pedig a tanulás mellett munkát is vállal.

38. táblázat

A társadalmi környezet érzékelt állapotának összevont elemzéséhez tartozó Games–Howell post-hoc próbák eredményeinek összefoglalása a munkaerőpiaci státusz és a foglalkozás szerint képzett csoportokra vonatkozólag

Munkaerőpiaci státusz, foglalkozás	Csoport			
	1	2	3	4
munkanélküli	3,62			
fizikai dolgozó	< 0,001	3,90		
nyugdíjas		< 0,001	3,99	
gyesen/gyeden lévő, háztartásbeli			4,05	4,05
vállalkozó, őstermelő			< 0,001	4,10
szellemi dolgozó				4,12
tanuló				4,15

Forrás: saját számítás és szerkesztés az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. Tudáskörnyezet II. című kutatásának (2017–2018) adatai alapján

A H2. hipotézis társadalmi környezet érzékelt állapotára vonatkozó részét, amely szerint a különböző munkaerőpiaci státusszal rendelkezők (gazdaságilag inaktívak, munkanélküliek, dolgozók), valamint a fizikai és szellemi munkát végzők eltérőképpen értékelik az emberi környezetük állapotát, igazoltnak tekintjük.

6.6.2. A társadalmi környezet érzékelt állapota megítélésének összevont elemzése területi vonatkozásban

A társadalmi környezet érzékelt állapota nagymértékben függ a válaszadó lakhelyétől. Ahogy az egyes területeknél már kiemeltük, a Nyugat-Dunántúl régióban élők által érzékelt állapot jelentősen kedvezőbb, mint Észak-Magyarországon. A település közigazgatási jogállása szerinti bontásban is jelentős különbségeket mutathatunk ki, ugyanakkor nem mondhatjuk, hogy a kedvezőbb megítélés egyértelműen a településméret függvénye, hiszen a legkisebb (községek) és legnagyobb (megyei jogú városok) településeken mértük a két legmagasabb értéket. Ezzel szemben a nagyközségek és városok esetében már nem volt ennyire kedvező a kép.

A Games–Howell-féle post-hoc próba is megerősíti a fenti állítást, ugyanis egyértelmű és jelentős különbséget mutat a nagyközségek/városok és községek/megyei jogú városok csoportja között (39. táblázat). A 40. táblázat alapján kiemelhető, hogy a községek lakóinak megítélése sem egységes, ennél a településtípusnál mértük a legnagyobb szórást, tehát bizonyos településeken kedvezőbben ítélik meg a helyzetet. Ez sok tényezőtől függhet, az egyik bizonyosan a földrajzi elhelyezkedés.

39. táblázat

A társadalmi környezet érzékelt állapotának átlaga és szórása a település jogállása és régiója szerinti csoportokban

Település területi jellemzője	A válaszadók %-a	Átlag*	Szórás*
Jogállás (n = 41 897)			
község (Cronbach-alfa = 0,918)	58,5	4,04	1,21
nagyközség (Cronbach-alfa = 0,918)	4,4	3,96	1,13
város (Cronbach-alfa = 0,918)	24,6	3,96	1,15
megyei jogú város (Cronbach-alfa = 0,918)	12,5	4,07	1,18
Régió (n = 41 897)			
Dél-Alföld (Cronbach-alfa = 0,918)	19,3	4,03	1,16
Dél-Dunántúl (Cronbach-alfa = 0,918)	18,4	3,92	1,19
Észak-Alföld (Cronbach-alfa = 0,918)	17,7	3,97	1,18
Észak-Magyarország (Cronbach-alfa = 0,918)	14,8	3,91	1,20
Közép-Dunántúl (Cronbach-alfa = 0,918)	13,4	4,07	1,19
Pest (Cronbach-alfa = 0,918)	4,9	4,18	1,19
Nyugat-Dunántúl (Cronbach-alfa = 0,918)	11,5	4,23	1,22

Megjegyzés: * hétfokú Likert-skála

Forrás: saját számítás az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. Tudáskörnyezet II. című kutatásának (2017–2018) adatai alapján

A H3. hipotézis szerint a kisebb településeken (községekben, nagyközségekben) erősebb a közösségi összetartás és általában pozitívabb a társadalmi környezet állapotának megítélése a városokhoz és a megyei jogú városokhoz képest. Az empirikus kutatás eredményei alapján ezt a hipotézist elvetjük, ugyanis a megyei jogú városokban mért közösségi összetartás és a társadalmi környezet megítélése kedvezőbb (bár nem jelentősen), mint a községekben.

Az érzékelt társadalmi környezet mutatója alapján jelentős regionális különbségeket tudtunk kimutatni. A Games–Howell-féle post-hoc próba 41. táblázatban foglalt eredményei alapján a régiók négy csoportba sorolhatók. A legkedvezőbb helyzetben lévő Nyugat-Dunántúl régióhoz tartozik Pest megye, míg Dél-Alföld és Közép-Dunántúl egyértelműen egy csoportba sorolható. Az utolsó három régió besorolása azonban már nem egyértelmű. Az Észak-Alföld régió és Észak-Magyarország külön csoportot alkot, Dél-Dunántúl pedig mindkét régióhoz tartozhatna, azonban a kisebb különbség miatt elsősorban Észak-Magyarország mellé soroljuk.

40. táblázat

A társadalmi környezet érzékelt állapotának összevont elemzéséhez tartozó Games–Howell-féle post-hoc próbák eredményeinek összefoglalása a település jogállása alapján képzett csoportokra vonatkozólag

Település jogállása	Csoport	
	1	2
Város	3,960	
Nagyközség	3,960	
Község	0,028	4,04
Megyei jogú város		4,07

Forrás: saját számítás és szerkesztés az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. Tudáskörnyezet II. című kutatásának (2017–2018) adatai alapján

41. táblázat

A társadalmi környezet érzékelt állapotának összevont elemzéséhez tartozó Games–Howell-féle post-hoc próbák eredményeinek összefoglalása a régiókra vonatkozólag

Régió	Csoport			
	1	2	3	4
Észak-Magyarország	3,910			
Dél-Dunántúl	3,920	3,920		
Észak-Alföld	0,042	3,970		
Dél-Alföld		0,018	4,03	
Közép-Dunántúl			4,070	
Pest			0,022	4,18
Nyugat-Dunántúl				4,23

Forrás: saját számítás és szerkesztés az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. Tudáskörnyezet II. című kutatásának (2017–2018) adatai alapján

Utaltunk már rá, hogy a régiókon belül is jelentős különbségek mérhetők. A legnagyobb megyei eltérés a legkedvezőbb helyzetű Nyugat-Dunántúlon mutatható ki, itt ugyanis Győr-Moson-Sopron megyét (4,42) messze lemaradva követi a vele egy régióba tartozó Zala megye (4,14), ugyanakkor utóbbi érték még így is meghaladja az országos átlagot (42. táblázat). A legkisebb régióon belüli megyei különbségeket Dél-Dunántúlon tapasztaltuk, itt a legalacsonyabb (Somogy megye) és a legmagasabb (Baranya megye) érték között csak 0,05 pont volt a differencia. A homogén régió ellenére az értékek messze nem kedvezőek a többi régióval összevetve. Végül a Borsod-Abaúj-Zemplén megyében kapott érték bizonyult a legalacsonyabbnak az országban, ennek érdekességeire a 6.5.2. pontban rámutattunk.

A megyék csoportokba sorolása a post-hoc próbák eredményei alapján már nehezebben elvégezhető feladat, ugyanis a megyéket (számos esetben) akár több csoportba is besorolhatnánk. Erre ezúttal nem teszünk kísérletet, azonban a 43. táblázat jól szemlélteti a megyék sorrendjét a jellemzőkre adott összevont értékek alapján.

42. táblázat

A társadalmi környezet érzékelt állapotának átlaga és szórása megyénként

	A válaszadók %-a	Átlag*	Szórás*
Megye (n = 41 897)			
Bács-Kiskun (Cronbach-alfa = 0,938)	5,7	4,06	1,12
Baranya (Cronbach-alfa = 0,946)	7,0	3,94	1,27
Békés (Cronbach-alfa = 0,935)	9,0	3,96	1,16
Borsod-Abaúj-Zemplén (Cronbach-alfa = 0,941)	6,3	3,85	1,19
Csongrád (Cronbach-alfa = 0,944)	4,6	4,15	1,20
Fejér (Cronbach-alfa = 0,948)	4,0	4,12	1,23
Győr-Moson-Sopron (Cronbach-alfa = 0,954)	2,0	4,42	1,25
Hajdú-Bihar (Cronbach-alfa = 0,943)	8,1	4,01	1,18
Heves (Cronbach-alfa = 0,930)	4,5	3,99	1,15
Jász-Nagykun-Szolnok (Cronbach-alfa = 0,936)	4,0	3,90	1,11
Komárom-Esztergom (Cronbach-alfa = 0,939)	3,0	4,06	1,11
Nógrád (Cronbach-alfa = 0,957)	4,0	3,91	1,26
Pest (Cronbach-alfa = 0,946)	4,9	4,18	1,19
Somogy (Cronbach-alfa = 0,939)	7,6	3,89	1,18
Szabolcs-Szatmár-Bereg (Cronbach-alfa = 0,955)	5,7	3,97	1,24
Tolna (Cronbach-alfa = 0,926)	3,8	3,92	1,08
Vas (Cronbach-alfa = 0,940)	4,5	4,23	1,15
Veszprém (Cronbach-alfa = 0,943)	6,4	4,05	1,19
Zala (Cronbach-alfa = 0,951)	4,9	4,14	1,25

Megjegyzés: * hétfokú Likert-skála

Forrás: saját számítás az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. Tudáskörnyezet II. című kutatásának (2017–2018) adatai alapján

Megvizsgáltuk az egy főre jutó GDP-ben mért gazdasági teljesítmény (2016) és a társadalmi környezet érzékelt állapota közötti kapcsolat szorosságát is. A korrelációs együttható értéke ($r = 0,820$, $p < 0,001$) szoros pozitív kapcsolatot jelez a két mutató között, tehát a megye/régió gazdasági teljesítménye meghatározza a lakosainak társadalommal kapcsolatos érzékelt helyzetét (91. ábra).

A kapott eredmények arra engednek következtetni, hogy az emberek közötti kapcsolatok minősége, amely az általunk vizsgált érzékelt társadalmi környezetben is megjelenik, fontos alapját képezi a gazdasági teljesítmény növekedésének, a gazdasági fejlettség magasabb szintje pedig kedvező hatást gyakorol a társadalmi környezetre.

A H4. hipotézist, amely szerint a társadalmi környezet érzékelt állapota és az egy főre jutó GDP-ben mért gazdasági teljesítmény között szoros pozitív összefüggés állapítható meg, igazoltak tekintjük.

43. táblázat

A társadalmi környezet érzékelt állapotának összevont elemzéséhez tartozó Games–Howell post-hoc próbák eredményeinek összefoglalása megyékre vonatkozólag

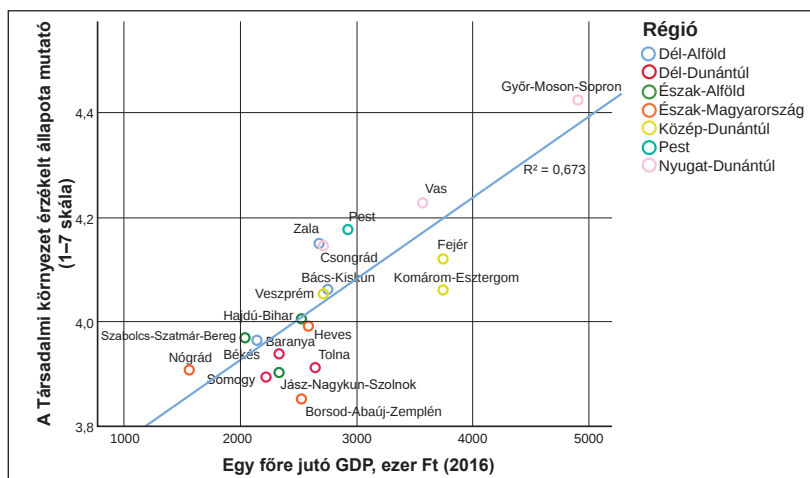
Megye	Csoport							
	1	2	3	4	5	6	7	8
Borsod-Abaúj-Zemplén	3,850							
Jász-Nagykun-Szolnok	3,900	3,900						
Somogy	3,890	3,890						
Nógrád	3,910	3,910						
Baranya	3,940	3,940						
Tolna	3,920	3,920	3,920					
Békés	0,036	3,960	3,960					
Szabolcs-Szatmár-Bereg		3,970	3,970	3,970				
Hajdú-Bihar		4,010	4,010	4,010				
Heves		3,990	3,990	3,990	3,990			
Veszprém		0,011	4,050	4,050	4,050	4,050		
Komárom-Esztergom			4,060	4,060	4,060	4,060		
Bács-Kiskun			0,034	4,060	4,060	4,060		
Fejér				0,013	4,120	4,120		
Zala					0,009	4,140	4,1400	
Csongrád						4,150	4,1500	
Pest						4,180	4,1800	
Vas						<0,001	4,2300	
Győr-Moson-Sopron							0,0120	4,42

Forrás: saját számítás és szerkesztés az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. Tudáskörnyezet II. című kutatásának (2017–2018) adatai alapján

A korrelogramon (91. ábra) ábrázolt adatpárookra vonatkozólag megállapítható, hogy az egyenes alatt található megyék a GDP-ben mért gazdasági teljesítményükhöz képest alacsonyabb, míg az egyenes feletti magasabb átlagos értékkel rendelkeznek a társadalmi környezet érzékelt állapotát tekintve. A hétfokú Likert-skálán a semleges (közömbösségi) szint a négyes értéknek felel meg: ez alatti érték a társadalmi környezet állapota kevésbé kedvező megítélésére, míg az e feletti érték pozitív értékelésre utal. Érdekes például, hogy Nyugat-Dunántúl régióhoz tartozó megyék mindegyikéhez nemcsak az abszolút értékben, de a GDP-ben mért gazdasági teljesítményükhöz mérten is magasabb értéke tartozik a társadalmi környezet állapota mutatónak. Hasonló a helyzet Pest megye esetén. A társadalmi környezet mutató alacsonyabb értékével rendelkező dél-dunántúli megyék a GDP-ben mért gazdasági teljesítményükhöz képest is relatíve alacsony értékkel rendelkeznek.

A 92. ábra egy bizonyos területi autokorrelációra enged következtetni a társadalmi környezet állapotának szubjektív megítélésében: az alacsonyabb értékekkel rendelkező

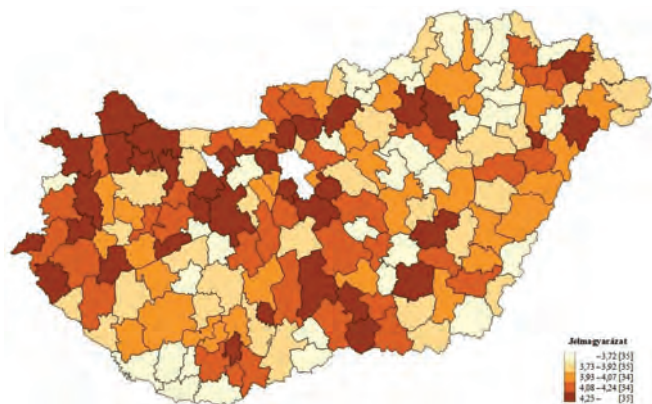
járások szomszédságában található járások értékei általában alacsonyabbak, a kedvezőbb társadalmi környezetű járásokhoz közeli járásokban pedig általában kedvezőbb a társadalmi környezet állapotának megítélése.

91. ábra

A társadalmi környezet érzékelt állapota és az egy főre jutó GDP közötti összefüggés vizsgálatát megyei adatok alapján

Forrás: saját számítás és szerkesztés az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. Tudáskörnyezet II. című kutatásának (2017–2018) és a KSH (2018) adatai alapján

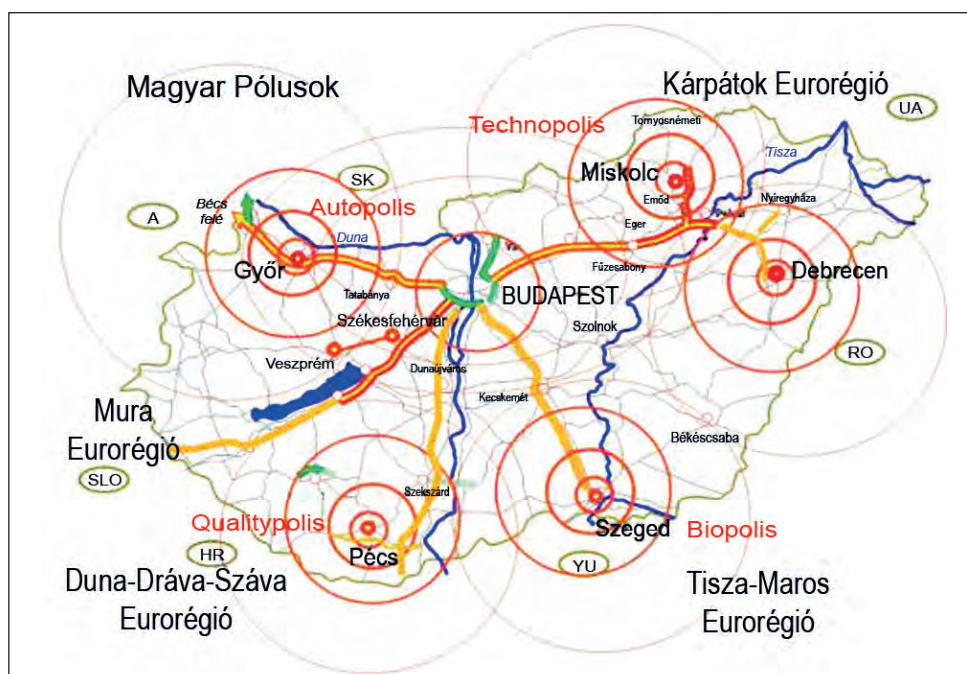

92. ábra

A járások besorolása a társadalmi környezet érzékelt állapotának átlagos értékei³⁷ alapján képzett öt kategóriába (hétfokú Likert-skála, n = 40 661)

Forrás: saját számítás és szerkesztés az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. Tudáskörnyezet II. című kutatásának (2017–2018) adatai alapján

³⁷ A fehér színnel jelölt Gyáli és Oroszlányi járásokra vonatkozólag nem volt válaszadás, Budapest nem vett részt a vizsgálatban.

93. ábra

Növekedési pólusok Magyarországon

Forrás: PÉLI–KÁPOSZTA–NÉMEDINÉ 2017

Érdemes összevetnünk a járási szintű adatokat a Pólus Programban megadott növekedési pólusokkal (93. ábra). Ebben az esetben azt tapasztaljuk, hogy az öt növekedési pólus (Győr, Pécs, Szeged, Debrecen, Miskolc) járásaiban és közelében a társadalmi helyzetről alkotott vélemény kedvezőbb. Ez összefüggésben van a korábban már kimutatott megyei jogú városoknál mérhető fölényvel.

A Modern Városok Program megyei jogú városokat érintő gazdaságélénkítő, infrastruktúrafejlesztő és decentralizációt elősegítő hatása jelentős (PÉLI–KÁPOSZTA–NÉMEDINÉ 2017), ugyanakkor fontos, hogy a nagyvárosok mellett a kis- és középvárosokra is megfelelő figyelmet fordítson a mindenkori kormányzat, hiszen a felmérésünk szerint éppen a megyei jogúnak nem minősülő városok lakói látják legkedvezőtlenebbül a hazai társadalom állapotát.

6.7. A közösségi összetartás és az érzékelt társadalmi környezet megítélése közötti összefüggés

Az általunk bemutatott két terület, a közösségi összetartás és az érzékelt társadalmi környezet közötti összefüggést a Spearman-féle rangkorrelációs együttható segítségével vizs-

gáltuk (lásd 13. függelék). Az eredmények alapján az összes változó között közepes, illetve közepesen erős kapcsolat van. Az egyik legerősebb összefüggés a tanulságok levonása, újítás és jövőbeni kitekintés között mérhető, ez is utal arra, hogy a múlt eredményeinek számbavétele, majd az abból levont tanulságok erősítik a jövőorientációt. Kiemelhető még a közös jövőkép, morális értékek és a jó vezetés közötti kapcsolat, amelyek között a második legmagasabb korrelációsegíythető-értéket mértük, vagyis azok, akik szerint településükön jellemző, hogy közös jövőképet dolgoznak ki, és vannak közös morális értékek is, ők úgy ítélik meg, hogy lakhelyükön jó a vezetés. A legerősebb kapcsolat a tanulságok levonása és a jó vezetés között mutatható ki, vagyis a vezetés minőségét meghatározó tényezők közül nemcsak a közös jövőképet, hanem a tanulást, újítást is meg kell említeni.

A rangkorrelációs együtthatót az összevont „érezkelt társadalmi környezet” mutatója és a közösségi összetartás tényezői között is kiszámítottuk (lásd 13. függelék utolsó oszlopa). Itt a legszorosabb kapcsolatot az emberek mozgósíthatóságával és a tanulságok levonásával kapcsolatban tudtuk kimutatni.

A H5. hipotézist, amely szerint a közösségi összetartás és a társadalmi környezet érezkelt állapota között szoros pozitív összefüggés állapítható meg, csak részben tekintjük igazottnak, mert a két vizsgált terület értékelésére szolgáló jellemzők között csak közepesen szoros lineáris összefüggéseket sikerült igazolni statisztikailag.

6.8. Összefoglaló gondolatok

Tanulmányunkban a közösségi összetartás és a társadalmi környezet állapota megítélését vizsgáltuk a magyar felnőtt lakosság körében, a szociodemográfiai és területi vonatkozásokban egyaránt.

A statisztikai vizsgálatok eredményei alapján jelentős eltéréseket állapítottunk meg a nemek, a korcsoportok, illetve a különböző szintű végzettséggel rendelkező személyek között a közösségi összetartás és a társadalmi környezet érzékelésében. A nők a két vizsgált terület értékelésére szolgáló jellemzők mindegyikére magasabb értéket adtak meg a férfiakhoz képest. A magasabb szintű végzettséggel rendelkezők kedvezőbben ítélték meg mind a két vizsgált területet. Továbbá megállapítható, hogy a fiatalabb személyek (50 év alattiak) összességében kedvezőbben ítélték meg a társadalmi környezet állapotát az idősebb (50 évesek és idősebbek) korosztályhoz képest, bár fontos megjegyezni, hogy a csoportátlagok alapján a véleménykülönbségek nem számottevők. A közösségi összetartás egyes jellemzőinek értékelését tekintve vegyes a helyzet: a fiatalok (15–29 évesek) több területet (például az új gondolatok befogadását, a közös jövőképet és morális értékeket, a különböző társadalmi csoportok összekötését) kedvezőtlenebbnek ítélték meg, s ebben a nyugdíjkorúakhoz (65 évesek és idősebbek) közelebb álltak az adott jellemzők értékelésében. Az emberek közötti hálózatépítést, a siker érdekében vállalt kockázatot, valamint az emberek mozgósíthatóságát és a megújulás szellemének megteremtését viszont kedvezőbbnek ítélték meg a fiatalok, és ebben közelebb álltak a 30–49 éves korosztályhoz.

Empirikus kutatásunk eredményei alapján bizonyítást nyert, hogy a különböző munkaerőpiaci státusszal rendelkezők (gazdaságilag inaktívak, munkanélküliek, dolgozók), valamint a fizikai és szellemi munkát végzők eltérőképpen értékelik a közösségi összetartást

és az emberi környezetük állapotát. A munkanélküliek és a fizikai dolgozók ítélték meg a legkevésbé kedvezőnek mindkét vizsgált területet. A vállalkozók és östermelők, a szellemi dolgozók és a tanulók pedig általában a legmagasabb értékeket adták meg. A gazdaságilag inaktívak (nyugdíjasok, gyesen/gyeden lévők, háztartásbeliek) a munkanélküliekhez és a fizikai dolgozókhoz képest kedvezőbbnek ítélik meg az emberi környezetüket és a közösségi összetartást. A gyesen/gyeden lévők és a háztartásbeliek értékelései sokszor közelebb álltak a vállalkozók véleményéhez.

Vizsgálataink eredményei alapján el kellett vetnünk azt a hipotézist, amely szerint a kisebb településeken (községekben, nagyközségekben) erősebb a közösségi összetartás és általában pozitívabb a társadalmi környezet állapotának megítélése a városokhoz és a megyei jogú városokhoz képest. Ugyanis a megyei jogú városokban mért közösségi összetartás és a társadalmi környezet megítélése kedvezőbb (bár nem jelentősen), mint a községekben. A legtöbb vizsgált jellemző esetén a nagyközségekben és a városokban élők hasonló értékeléseket adtak meg, a községekben élők értékelései pedig közelebb álltak a megyei jogú városok lakói véleményéhez.

A statisztikai vizsgálatok eredményei alapján megállapítható, hogy Észak-Magyarország régió esetén mindkét területre adott értékek a legalacsonyabbak, a Nyugat-Dunántúl és Pest régiók esetében pedig a legkedvezőbbek. A társadalmi környezet érzékelt állapota összevont mérésre szolgáló mutató értékeinek térképi megjelenítése egy bizonyos területi autokorrelációra enged következtetni a társadalmi környezet állapotának szubjektív megítélésében: az alacsonyabb értékekkel rendelkező járások szomszédságában található járások értékei általában alacsonyabbak, a kedvezőbb társadalmi környezetű járásokhoz közeli járásokban pedig általában kedvezőbb a társadalmi környezet állapotának a megítélése.

A közösségi összetartás és a társadalmi környezet érzékelt állapota egyes jellemzői között közepesen szoros lineáris összefüggést állapítottunk meg.

A társadalmi környezet érzékelt állapota összevont mérés általunk képzett mutató és az egy főre jutó GDP-ben mért gazdasági teljesítmény közötti szoros pozitív összefüggést igazolva arra következtethetünk, hogy az emberek közötti kapcsolatok minősége és erőssége, amely a vizsgálataink tárgyát képező érzékelt társadalmi környezetben is megjelenik, fontos alapját képezi a gazdasági teljesítmény növekedésének, a gazdasági fejlettség magasabb szintje pedig kedvező hatást gyakorol a társadalmi környezetre.

Függelék

1. függelék. A korcsoportok közötti eltérések vizsgálata a közösségi összetartás egyes jellemzői szerint (a Kruskal–Wallis-próba és a Dunn–Bonferroni-féle post-hoc próba alapján)

Új gondolatok befogadása (KW = 14,18, p = 0,033)		
Korcsoport	Csoport	
	1	2
15–29 éves	19 493,500	
65 éves vagy 65 évnél idősebb	19 837,600	19 837,6
50–64 éves	0,008	20 063,1
30–49 éves		20 071,9

Közös jövőkép és morális értékek (KW = 11,64, p = 0,009)		
Korcsoport	Csoport	
	1	2
15–29 éves	19 581,300	
65 éves vagy 65 évnél idősebb	19 617,900	
50–64 éves	19 841,500	19 841,5
30–49 éves	0,034	20 046,5

Nyílt és becsületes döntések igénye (KW = 218,45, p < 0,001)			
Korcsoport	Csoport		
	1	2	3
15–29 éves	18 081,6		
30–49 éves	< 0,001	20 003,000	
50–64 éves		0,018	20 434,4
65 éves vagy 65 évnél idősebb			20 499,1

Különböző társadalmi csoportok összekötése (KW = 10,29, p = 0,016)		
Korcsoport	Csoport	
	1	2
15–29 éves	19 481,200	
65 éves vagy 65 évnél idősebb	19 789,400	19 789,4
50–64 éves	19 822,700	19 822,7
30–49 éves	0,009	20 012,0

Hálózatépítés az emberek között (KW = 70,91, p < 0,001)			
Korcsoport	Csoport		
	1	2	3
65 éves vagy 65 évnél idősebb	18 838,200		
50–64 éves	0,008	19 376,400	
30–49 éves		< 0,001	19 965,4
15–29 éves			20 110,9

Az emberek mozgósíthatósága, a megújulás szellemének megteremtése (KW = 17,22, p = 0,001)		
Korcsoport	Csoport	
	1	2
65 éves vagy 65 évnél idősebb	19 420,800	
50–64 éves	19 651,700	
15–29 éves	19 848,200	19 848,2
30–49 éves	0,001	20 029,9

Kockázatvállalás a siker érdekében (KW = 15,69, p = 0,001)		
Korcsoport	Csoport	
	1	2
65 éves vagy 65 évnél idősebb	19 287,300	
50–64 éves	19 493,300	
15–29 éves	19 683,300	19 683,3
30–49 éves	0,001	19 863,8

A színes cellákban a rangszámok átlagai találhatók, az egy csoportba tartozó (azonos színnel jelölt), illetve egy sorban található átlagos rangszámok között nincs jelentős különbség (a Dunn–Bonferroni-féle post-hoc próba: $p > 0,05$).

A jobb oldali csoport bal oldali csoporthoz képest szignifikáns eltéréseket mutató kategóriákhoz tartozó p-értékek mindig az egymáshoz legközelebb álló, de már jelentős eltérést mutató két kategória közötti különbségre vonatkoznak, azok a bal oldali csoport alatt és a jobb oldali csoport bal oldali rangszámhoz képest szignifikáns eltérést mutató rangszámától balra találhatók.

Az alacsonyabb csoportszám az alacsonyabb, a magasabb pedig a magasabb átlagos rangszámnak felel meg. A magasabb rangszámátlag arra utal, hogy az adott csoporthoz tartozó válaszadók kedvezőbbnek értékelték az adott jellemzőt.

2. függelék. A végzettségi szintek közötti eltérések vizsgálata a közösségi összetartás egyes jellemzői szerint (a Kruskal–Wallis-próba és a Dunn–Bonferroni-féle post-hoc próba alapján)

Új gondolatok befogadása (KW = 301,59, p < 0,001)			
Végzettségi szint	Csoport		
	1	2	3
nincs végzettség vagy alapfokú végzettség	18 751,6		
középfokú végzettség	< 0,001	19 938,2	
felsőfokú végzettség		< 0,001	21 742,1

Közös jövőkép és morális értékek (KW = 339,99, p < 0,001)			
Végzettségi szint	Csoport		
	1	2	3
nincs végzettség vagy alapfokú végzettség	18 401,9		
középfokú végzettség	< 0,001	19 882,1	
felsőfokú végzettség		< 0,001	21 672,2

Nyílt és becsületes döntések igénye (KW = 112,98, p < 0,001)			
Végzettségi szint	Csoport		
	1	2	3
nincs végzettség vagy alapfokú végzettség	19 098,1		
középfokú végzettség	< 0,001	20 144,5	
felsőfokú végzettség		< 0,001	21 055,9

Különböző társadalmi csoportok összekötése (KW = 155,72, p < 0,001)			
Végzettségi szint	Csoport		
	1	2	3
nincs végzettség vagy alapfokú végzettség	19 136,3		
középfokú végzettség	< 0,001	19 921,9	
felsőfokú végzettség		< 0,001	21 248,3

Saját erősségek és gyengeségek felmérése (KW = 107,68, p < 0,001)			
Végzettségi szint	Csoport		
	1	2	3
nincs végzettség vagy alapfokú végzettség	18 983,1		
középfokú végzettség	< 0,001	19 875,1	
felsőfokú végzettség		< 0,001	20 838,0

Helyi tudás hasznosítása (KW = 149,40, p < 0,001)			
Végzettségi szint	Csoport		
	1	2	3
nincs végzettség vagy alapfokú végzettség	19 030,7		
középfokú végzettség	< 0,001	19 816,7	
felsőfokú végzettség		< 0,001	21 099,7

Tanulások levonása és újítás (KW = 104,47, p < 0,001)			
Végzettségi szint	Csoport		
	1	2	3
nincs végzettség vagy alapfokú végzettség	19 168,6		
középfokú végzettség	< 0,001	19 973,9	
felsőfokú végzettség		< 0,001	20 973,5

Hálózatépítés az emberek között (KW = 189,88, p < 0,001)			
Végzettségi szint	Csoport		
	1	2	3
nincs végzettség vagy alapfokú végzettség	18 606,8		
középfokú végzettség	< 0,001	19 750,6	
felsőfokú végzettség		< 0,001	21 058,8

Az emberek mozgósíthatósága, a megújulás szellemének megteremtése (KW = 187,12, p < 0,001)			
Végzettségi szint	Csoport		
	1	2	3
nincs végzettség vagy alapfokú végzettség	18 884,2		
középfokú végzettség	< 0,001	19 876,6	
felsőfokú végzettség		< 0,001	21 260,6

Kockázatvállalás a siker érdekében (KW = 140,89, p < 0,001)			
Végzettségi szint	Csoport		
	1	2	3
nincs végzettség vagy alapfokú végzettség	18 862,8		
középfokú végzettség	< 0,001	19 776,9	
felsőfokú végzettség		< 0,001	20 945,2

3. függelék. A foglalkozási csoportok közötti eltérések vizsgálata a közösségi összetartás egyes jellemzői szerint (a Kruskal–Wallis-próba és a Dunn–Bonferroni-féle post-hoc próba alapján)

Új gondolatok befogadása (KW = 381,75, p < 0,001)				
Foglalkozás	Csoport			
	1	2	3	4
munkanélküli	16 066,0			
fizikai dolgozó	< 0,001	18 683,3		
nyugdíjas		< 0,001	20 112,5	
gyesen/gyeden lévő, háztartásbeli			20 178,0	
tanuló			20 326,1	20 326,1
vállalkozó, őstermelő			20 719,8	20 719,8
szellemi dolgozó			0,017	21 053,0

Közös jövőkép és morális értékek (KW = 399,53, p < 0,001)					
Foglalkozás	Csoport				
	1	2	3	4	5
munkanélküli	16 140,3				
fizikai dolgozó	< 0,001	18 541,1			
nyugdíjas		< 0,001	19 849,1		
tanuló			20 255,3	20 255,3	
gyesen/gyeden lévő, háztartásbeli			20 292,3	20 292,3	20 292,3
vállalkozó, őstermelő			0,002	20 762,4	20 762,4
szellemi dolgozó				0,034	21 017,2

Nyílt és becsületes döntések igénye (KW = 356,48, p < 0,001)				
Foglalkozás	Csoport			
	1	2	3	4
munkanélküli	16 273,5			
tanuló	< 0,001	18 229,7		
gyesen/gyeden lévő, háztartásbeli		19 081,8	19 081,8	
fizikai dolgozó		< 0,001	19 313,6	
vállalkozó, őstermelő			19 984,0	
szellemi dolgozó			0,011	20 787,9
nyugdíjas				20 789,5

Különböző társadalmi csoportok összekötése (KW = 308,65, p < 0,001)				
Foglalkozás	Csoport			
	1	2	3	4
munkanélküli	15 886,8			
fizikai dolgozó	< 0,001	18 907,5		
nyugdíjas		< 0,001	19 974,8	
gyesen/gyeden lévő, háztartásbeli			20 135,6	20 135,6
tanuló			20 218,9	20 218,9
vállalkozó, őstermelő			20 653,0	20 653,0
szellemi dolgozó			< 0,001	20 764,1

Saját erősségek és gyengeségek felmérése (KW = 204,39, p < 0,001)				
Foglalkozás	Csoport			
	1	2	3	4
munkanélküli	16 548,6			
fizikai dolgozó	< 0,001	18 930,4		
nyugdíjas		< 0,001	19 806,2	
gyesen/gyeden lévő, háztartásbeli			19 991,5	19 991,5
szellemi dolgozó			0,019	20 299,8
vállalkozó, őstermelő				20 349,3
tanuló				20 739,1

Helyi tudás hasznosítása (KW = 273,73, p < 0,001)				
Foglalkozás	Csoport			
	1	2	3	4
munkanélküli	16 292,4			
fizikai dolgozó	< 0,001	18 776,9		
nyugdíjas		< 0,001	19 795,0	
gyesen/gyeden lévő, háztartásbeli			20 026,1	20 026,1
vállalkozó, őstermelő			20 393,5	20 393,5
tanuló			20 411,6	20 411,6
szellemi dolgozó			< 0,001	20 638,7

Tanulások levonása és újítás (KW = 220,13, p < 0,001)				
Foglalkozás	Csoport			
	1	2	3	4
munkanélküli	16 555,5			
fizikai dolgozó	< 0,001	19 016,9		
nyugdíjas		< 0,001	19 860,5	
gyesen/gyeden lévő, háztartásbeli			20 110,3	20 110,3
tanuló			20 430,7	20 430,7
vállalkozó, őstermelő			< 0,001	20 484,8
szellemi dolgozó				20 583,7

Hálózatépítés az emberek között (KW = 314,04, p < 0,001)					
Foglalkozás	Csoport				
	1	2	3	4	5
munkanélküli	16 374,1				
fizikai dolgozó	< 0,001	18 897,9			
nyugdíjas		19 139,2	19 139,2		
gyesen/gyeden lévő, háztartásbeli		0,005	19 891,5	19 891,5	
vállalkozó, őstermelő			< 0,001	20 152,8	20 152,8
szellemi dolgozó				0,027	20 723,2
tanuló					20 873,2

Az emberek mozgósíthatósága, a megújulás szellemének megteremtése (KW = 309,11, p < 0,001)				
Foglalkozás	Csoport			
	1	2	3	4
munkanélküli	16 467,1			
fizikai dolgozó	< 0,001	18 753,5		
nyugdíjas		< 0,001	19 671,5	
gyesen/gyeden lévő, háztartásbeli			20 197,5	20 197,5
vállalkozó, őstermelő			0,002	20 574,8
tanuló				20 646,1
szellemi dolgozó				20 814,9

Kockázatvállalás a siker érdekében (KW = 248,04, p < 0,001)				
Foglalkozás	Csoport			
	1	2	3	4
munkanélküli	16 396,2			
fizikai dolgozó	< 0,001	18 854,3		
nyugdíjas		0,004	19 481,6	
gyesen/gyeden lévő, háztartásbeli			20 043,9	20 043,9
tanuló			0,005	20 380,6
szellemi dolgozó				20 487,0
vállalkozó, őstermelő				20 582,5

4. függelék. A települések közigazgatási jogállása szerinti csoportok közötti eltérések vizsgálata a közösségi összetartás egyes jellemzői szerint (a Kruskal–Wallis-próba és a Dunn–Bonferroni-féle post-hoc próba alapján)

Új gondolatok befogadása (KW = 114,88, p < 0,001)			
Település jogállása	Csoport		
	1	2	3
Város	19 796,4		
Nagyközség	20 176,6	20 176,9	
Község	< 0,001	20 735,6	
Megyei jogú város		< 0,001	21 882,7

Közös jövőkép és morális értékek (KW = 72,19, p < 0,001)			
Település jogállása	Csoport		
	1	2	3
Város	19 824,8		
Nagyközség	19 996,4	19 996,4	
Község	< 0,001	20 672,4	
Megyei jogú város		< 0,001	21 387,6

Nyílt és becsületes döntések igénye (KW = 196,78, p < 0,001)		
Település jogállása	Csoport	
	1	2
Város	19 477,3	
Megyei jogú város	19 705,6	
Nagyközség	0,015	20 671,8
Község		21 242,7

Különböző társadalmi csoportok összekötése (KW = 257,32, p < 0,001)			
Település jogállása	Csoport		
	1	2	3
Város	19 135,4		
Nagyközség	19 672,8	19 672,8	
Megyei jogú város	< 0,001	20 069,4	
Község		< 0,001	21 261,4

Saját erősségek és gyengeségek felmérése (KW = 43,62, p < 0,001)		
Település jogállása	Csoport	
	1	2
Város	19 753,3	
Nagyközség	19 865,7	19 865,7
Község	< 0,001	20 584,8
Megyei jogú város		20 655,7

Helyi tudás hasznosítása (KW = 50,29, p < 0,001)		
Település jogállása	Csoport	
	1	2
Város	19 742,8	
Nagyközség	20 129,4	20 129,4
Község	< 0,001	20 586,0
Megyei jogú város		20 931,3

Tanulások levonása és újítás (KW = 58,91, p < 0,001)			
Település jogállása	Csoport		
	1	2	3
Város	19 756,0		
Nagyközség	20 006,5	20 006,500	
Megyei jogú város	<0,001	20 659,600	20 659,6
Község		0,039	20 774,5

Hálózatépítés az emberek között (KW = 29,88, p < 0,001)		
Település jogállása	Csoport	
	1	2
Nagyközség	19 799,100	
Város	19 873,200	
Község	0,001	20 397,7
Megyei jogú város		20 838,3

Az emberek mozgósíthatósága, a megújulás szellemének megteremtése (KW = 86,47, p < 0,001)		
Település jogállása	Csoport	
	1	2
Város	19 591,900	
Nagyközség	19 911,900	
Megyei jogú város	0,038	20 781,3
Község		20 812,4

Kockázatvállalás a siker érdekében (KW = 43,75, p < 0,001)		
Település jogállása	Csoport	
	1	2
Város	19 653,2	
Nagyközség	20 272,0	20 272,0
Község	< 0,001	20 515,5
Megyei jogú város		20 626,7

5. függelék. A régiók közötti eltérések vizsgálata a közösségi összetartás egyes jellemzői szerint (a Kruskal–Wallis-próba és a Dunn–Bonferroni-féle post-hoc próba alapján)

Új gondolatok befogadása (KW = 245,05, p < 0,001)				
Régió	Csoport			
	1	2	3	4
Észak-Magyarország	19 366,8			
Dél-Dunántúl	0,016	20 043,0		
Észak-Alföld		20 343,0		
Dél-Alföld		20 555,9		
Közép-Dunántúl		0,004	21 320,7	
Pest			21 741,7	21 741,7
Nyugat-Dunántúl			< 0,001	22 434,5
Közép-Dunántúl		0,004	21 320,7	
Pest			21 741,7	21 741,7
Nyugat-Dunántúl			< 0,001	22 434,5

Közös jövőkép és morális értékek (KW = 264,16, p < 0,001)				
Régió	Csoport			
	1	2	3	4
Észak-Magyarország	19 542,1			
Dél-Dunántúl	19 606,3			
Észak-Alföld	19 990,6			
Dél-Alföld	< 0,001	20 817,8		
Közép-Dunántúl		21 133,2	21 133,2	
Pest		0,005	21 879,3	21 879,3
Nyugat-Dunántúl			< 0,001	22 311,5
Közép-Dunántúl		21 133,2	21 133,2	
Pest		0,005	21 879,3	21 879,3
Nyugat-Dunántúl			< 0,001	22 311,5

Nyílt és becsületes döntések igénye (KW = 298,22, p < 0,001)			
Régió	Csoport		
	1	2	3
Észak-Alföld	19 463,9		
Észak-Magyarország	19 688,3		
Dél-Alföld	< 0,001	20 294,5	
Dél-Dunántúl		20 596,2	
Pest		20 683,3	
Közép-Dunántúl		0,001	21 962,3
Nyugat-Dunántúl			22 398,1

Különböző társadalmi csoportok összekötése (KW = 219,97, p < 0,001)				
Régió	Csoport			
	1	2	3	4
Észak-Magyarország	19 593,5			
Észak-Alföld	19 938,8			
Dél-Alföld	20 068,7	20 068,7		
Dél-Dunántúl	0,047	20 522,7	20 522,7	
Pest		0,031	20 992,5	
Közép-Dunántúl			21 145,9	
Nyugat-Dunántúl			< 0,001	22 478,0

Saját erősségek és gyengeségek felmérése (KW = 144,56, p < 0,001)			
Régió	Csoport		
	1	2	3
Észak-Magyarország	19 602,0		
Dél-Dunántúl	19 690,6		
Észak-Alföld	0,002	20 388,8	
Pest		20 424,7	
Dél-Alföld		20 471,0	
Közép-Dunántúl		20 504,3	
Nyugat-Dunántúl		< 0,001	21 973,3

Helyi tudás hasznosítása (KW = 187,29, p < 0,001)				
Régió	Csoport			
	1	2	3	4
Dél-Dunántúl	19 517,9			
Észak-Magyarország	19 550,5			
Észak-Alföld	0,005	20 215,0		
Dél-Alföld		20 639,1	20 639,1	
Pest		20 862,7	20 862,7	
Közép-Dunántúl		0,013	20 924,5	
Nyugat-Dunántúl			< 0,001	22 016,5

Tanulások levonása és újítás (KW = 155,36, p < 0,001)			
Régió	Csoport		
	1	2	3
Dél-Dunántúl	19 703,2		
Észak-Magyarország	19 709,9		
Észak-Alföld	0,005	20 405,7	
Dél-Alföld		20 479,5	
Közép-Dunántúl		20 981,9	
Pest		21 003,8	
Nyugat-Dunántúl		0,027	22 000,8

Hálózatépítés az emberek között (KW = 122,47, p < 0,001)			
Régió	Csoport		
	1	2	3
Észak-Magyarország	19 478,2		
Dél-Dunántúl	19 878,5		
Észak-Alföld	19 889,6		
Dél-Alföld	< 0,001	20 565,4	
Közép-Dunántúl		20 610,3	
Pest		20 891,9	20 891,9
Nyugat-Dunántúl		< 0,001	21 606,7

Az emberek mozgósíthatósága, a megújulás szellemének megteremtése (KW = 226,52, p < 0,001)					
Régió	Csoport				
	1	2	3	4	5
Észak-Magyarország	19 424,2				
Dél-Dunántúl	19 773,5	19 773,5			
Észak-Alföld	0,008	20 139,9	20 139,9		
Dél-Alföld		0,003	20 479,8		
Közép-Dunántúl			0,031	21 128,3	
Pest				21 366,8	21 366,8
Nyugat-Dunántúl				< 0,001	22 288,9

Kockázatt vállalás a siker érdekében (KW = 148,52, p < 0,001)				
Régió	Csoport			
	1	2	3	4
Észak-Magyarország	19 407,5			
Dél-Dunántúl	19 799,0	19 799,0		
Dél-Alföld	< 0,001	20 254,4	20 254,4	
Észak-Alföld		20 321,8	20 321,8	
Közép-Dunántúl		20 451,6	20 451,6	
Pest		0,001	21 005,6	21 005,6
Nyugat-Dunántúl			< 0,001	21 905,6

6. függelék. A korcsoportok közötti eltérések vizsgálata a társadalmi környezet érzékelt állapotában (a Kruskal–Wallis-próba és a Dunn–Bonferroni-féle post-hoc próba alapján)

Nytottság (KW = 85,23, p < 0,001)			
Korcsoport	Csoport		
	1	2	3
50–64 éves	19 587,0		
65 éves vagy 65 évnél idősebb	19 699,4		
30–49 éves	< 0,001	20 328,0	
15–29 éves		< 0,001	21 065,3

Jövőbeni kitekintés (KW = 74,19, p < 0,001)			
Korcsoport	Csoport		
	1	2	3
65 éves vagy 65 évnél idősebb	19 602,3		
65– éves	19 669,9		
30–49 éves	< 0,001	20 402,6	
15–29 éves		0,017	20 901,6

Jó vezetés (KW = 16,13, p = 0,001)		
Korcsoport	Csoport	
	1	2
50–64 éves	19 821,6	
65 éves vagy 65 évnél idősebb	19 968,3	19 968,3
30–49 éves	0,004	20 320,3
15–29 éves		20 361,5

Összetartás (KW = 29,87, p < 0,001)			
Korcsoport	Csoport		
	1	2	3
50–64 éves	19 705,2		
65 éves vagy 65 évnél idősebb	20 099,3	20 099,3	
30–49 éves	0,004	20 202,8	
15–29 éves		0,033	20 667,6

Megfontoltság (KW = 16,43, p = 0,001)		
Korcsoport	Csoport	
	1	2
50–64 éves	19 742,4	
65 éves vagy 65 évnél idősebb	20 086,8	20 086,8
30–49 éves	0,002	20 274,2
15–29 éves		20 327,7

Felelősség (KW = 33,91, p < 0,001)		
Korcsoport	Csoport	
	1	2
50–64 éves	19 746,4	
65 éves vagy 65 évnél idősebb	19 773,8	
30–49 éves	0,002	20 330,8
15–29 éves		20 559,7

Okulás, tanulás (KW = 25,83, p < 0,001)		
Korcsoport	Csoport	
	1	2
50-64 éves	19 772,5	
65- éves	19 806,5	
30-49 éves	0,009	20 300,8
15-29 éves		20 471,6

Együttműködés (KW = 53,91, p < 0,001)			
Korcsoport	Csoport		
	1	2	3
50-64 éves	19 617,2		
65- éves	19 798,1		
30-49 éves	< 0,001	20 304,2	
15-29 éves		0,021	20 793,4

Kezdeményezés (KW = 44,35, p < 0,001)			
Korcsoport	Csoport		
	1	2	3
65- éves	19 714,4		
50-64 éves	19 763,6		
30-49 éves	0,005	20 252,4	
15-29 éves		0,012	20 770,5

Vállalkozószellem (KW = 47,29, p < 0,001)		
Korcsoport	Csoport	
	1	2
65- éves	19 616,9	
50-64 éves	19 841,6	
30-49 éves	0,001	20 400,0
15-29 éves		20 676,3

7. függelék. A végzettségi szintek közötti eltérések vizsgálata a társadalmi környezet érzékelt állapotában (a Kruskal–Wallis-próba és a Dunn–Bonferroni-féle post-hoc próba alapján)

Nyitottság (KW = 213,64, $p < 0,001$)			
Végzettségi szint	Csoport		
	1	2	3
nincs végzettség vagy alapfokú végzettség	18 940,1		
középfokú végzettség	< 0,001	20 315,2	
felsőfokú végzettség		< 0,001	21 613,4

Jövőbeni kitekintés (KW = 341,24, $p < 0,001$)			
Végzettségi szint	Csoport		
	1	2	3
nincs végzettség vagy alapfokú végzettség	18 786,0		
középfokú végzettség	< 0,001	20 156,4	
felsőfokú végzettség		< 0,001	22 021,4

Jó vezetés (KW = 173,28, $p < 0,001$)			
Végzettségi szint	Csoport		
	1	2	3
nincs végzettség vagy alapfokú végzettség	19 241,6		
középfokú végzettség	< 0,001	20 253,9	
felsőfokú végzettség		< 0,001	21 567,6

Összetartás (KW = 120,04, $p < 0,001$)			
Végzettségi szint	Csoport		
	1	2	3
nincs végzettség vagy alapfokú végzettség	19 425,4		
középfokú végzettség	< 0,001	20 314,5	
felsőfokú végzettség		< 0,001	21 381,1

Megfontoltság (KW = 161,74, $p < 0,001$)			
Végzettségi szint	Csoport		
	1	2	3
nincs végzettség vagy alapfokú végzettség	19 180,6		
középfokú végzettség	< 0,001	20 288,2	
felsőfokú végzettség		< 0,001	21 471,9

Felelősség (KW = 246,52, p < 0,001)			
Végzettségi szint	Csoport		
	1	2	3
nincs végzettség vagy alapfokú végzettség	19 050,8		
középfokú végzettség	< 0,001	20 162,3	
felsőfokú végzettség		< 0,001	21 775,3

Okulás, tanulás (KW = 195,33, p < 0,001)			
Végzettségi szint	Csoport		
	1	2	3
nincs végzettség vagy alapfokú végzettség	19 020,7		
középfokú végzettség	< 0,001	20 254,6	
felsőfokú végzettség		< 0,001	21 551,7

Együttműködés (KW = 175,63, p < 0,001)			
Végzettségi szint	Csoport		
	1	2	3
nincs végzettség vagy alapfokú végzettség	19 221,2		
középfokú végzettség	< 0,001	20 228,2	
felsőfokú végzettség		< 0,001	21 556,6

Kezdeményezés (KW = 134,66, p < 0,001)			
Végzettségi szint	Csoport		
	1	2	3
nincs végzettség vagy alapfokú végzettség	19 526,0		
középfokú végzettség	< 0,001	20 200,9	
felsőfokú végzettség		< 0,001	21 469,0

Vállalkozószellem (KW = 166,34, p < 0,001)			
Végzettségi szint	Csoport		
	1	2	3
nincs végzettség vagy alapfokú végzettség	19 287,3		
középfokú végzettség	< 0,001	20 276,1	
felsőfokú végzettség		< 0,001	21 563,3

8. függelék. A foglalkozási csoportok közötti eltérések vizsgálata a társadalmi környezet érzékelt állapotában (a Kruskal–Wallis-próba és a Dunn–Bonferroni-féle post-hoc próba alapján)

Nyitottság (KW = 297,56, p < 0,001)					
Foglalkozás	Csoport				
	1	2	3	4	5
munkanélküli	17 466,6				
fizikai dolgozó	< 0,001	19 206,8			
nyugdíjas		0,020	19 767,3		
gyesen/gyeden lévő, háztartásbeli			< 0,001	20 949,3	
szellemi dolgozó				20 956,3	
vállalkozó, östermelő				21 039,8	
tanuló				0,032	22 001,4

Jövőbeni kitekintés (KW = 412,07, p < 0,001)					
Foglalkozás	Csoport				
	1	2	3	4	5
munkanélküli	16 792,2				
fizikai dolgozó	< 0,001	19 049,5			
nyugdíjas		0,005	19 672,7		
gyesen/gyeden lévő, háztartásbeli			0,046	20 485,4	
vállalkozó, östermelő				21 002,2	21 002,2
szellemi dolgozó				0,009	21 409,0
tanuló					21 523,7

Jó vezetés (KW = 276,27, p < 0,001)				
Foglalkozás	Csoport			
	1	2	3	4
munkanélküli	16 936,5			
fizikai dolgozó	< 0,001	19 140,4		
nyugdíjas		< 0,001	20 109,8	
gyesen/gyeden lévő, háztartásbeli			20 468,9	20 468,9
tanuló			20 839,7	20 839,7
vállalkozó, östermelő			0,018	20 899,8
szellemi dolgozó				21 119,8

Összetartás (KW = 188,10, p < 0,001)				
Foglalkozás	Csoport			
	1	2	3	4
munkanélküli	17 683,1			
fizikai dolgozó	< 0,001	19 297,1		
nyugdíjas		< 0,001	20 186,1	
gyesen/gyeden lévő, háztartásbeli			20 450,9	20 450,9
szellemi dolgozó			0,003	20 757,4
vállalkozó, őstermelő				20 984,2
tanuló				21 441,5

Megfontoltság (KW = 226,53, p < 0,001)				
Foglalkozás	Csoport			
	1	2	3	4
munkanélküli	17 215,8			
fizikai dolgozó	<0,001	19 201,6		
nyugdíjas		< 0,001	20 175,6	
gyesen/gyeden lévő, háztartásbeli			20 454,2	20 454,2
tanuló			20 865,3	20 865,3
szellemi dolgozó			< 0,001	20 925,6
vállalkozó, őstermelő				21 002,7

Felelősség (KW = 251,90, p < 0,001)				
Foglalkozás	Csoport			
	1	2	3	4
munkanélküli	17 093,7			
fizikai dolgozó	< 0,001	19 257,9		
nyugdíjas		0,001	19 954,7	
gyesen/gyeden lévő, háztartásbeli			20 450,4	20 450,4
vállalkozó, őstermelő			< 0,001	20 967,5
szellemi dolgozó				21 030,4
tanuló				21 057,1

Okulás, tanulás (KW = 308,75, p < 0,001)				
Foglalkozás	Csoport			
	1	2	3	4
munkanélküli	16 492,4			
fizikai dolgozó	< 0,001	19 208,3		
nyugdíjas		< 0,001	19 991,4	
gyesen/gyeden lévő, háztartásbeli			20 429,3	20 429,3
vállalkozó, őstermelő			20 574,0	20 574,0
szellemi dolgozó			< 0,001	21 117,6
tanuló				21 240,3

Együttműködés (KW = 248,83, p < 0,001)				
Foglalkozás	Csoport			
	1	2	3	4
munkanélküli	17 182,0			
fizikai dolgozó	< 0,001	19 300,4		
nyugdíjas		0,005	19 921,8	
gyesen/gyeden lévő, háztartásbeli			20 518,1	20 518,1
vállalkozó, őstermelő			20 522,5	20 522,5
szellemi dolgozó			< 0,001	21 050,0
tanuló				21 389,6

Kezdeményezés (KW = 223,47, p < 0,001)				
Foglalkozás	Csoport			
	1	2	3	4
munkanélküli	17 292,3			
fizikai dolgozó	< 0,001	19 351,0		
nyugdíjas		0,019	19 915,5	
gyesen/gyeden lévő, háztartásbeli			20 708,2	20 708,2
vállalkozó, őstermelő			0,002	20 846,6
szellemi dolgozó				20 908,5
tanuló				21 346,4

Vállalkozószellem (KW = 253,99, p < 0,001)			
Foglalkozás	Csoport		
	1	2	3
munkanélküli	17 218,7		
fizikai dolgozó	< 0,001	19 476,3	
nyugdíjas		19 760,7	
gyes, háztartásbeli		0,034	20 599,2
vállalkozó, őstermelő			20 818,3
szellemi dolgozó			21 114,8
tanuló			21 348,4

9. függelék. A települések közigazgatási jogállása alapján képzett csoportok közötti eltérések vizsgálata a társadalmi környezet érzékelt állapotában (a Kruskal–Wallis-próba és a Dunn–Bonferroni-féle post-hoc próba alapján)

Nyitottság (KW = 55,83, p < 0,001)			
Település jogállása	Csoport		
	1	2	3
Város	20 384,5		
Nagyközség	20 402,0	20 402,0	
Község	0,006	20 837,5	
Megyei jogú város		<0,001	21 847,0

Jövőbeni kitekintés (KW = 31,40, p < 0,001)			
Település jogállása	Csoport		
	1	2	3
Város	20 444,2		
Nagyközség	20 629,8	20 629,8	
Község	0,017	20 858,3	
Megyei jogú város		0,001	21 556,3

Jó vezetés (KW = 123,84, p < 0,001)			
Település jogállása	Csoport		
	1	2	
Város	19 926,8		
Megyei jogú város	20 181,9		
Nagyközség	20 668,5	20 668,5	
Község	< 0,001	21 352,2	

Összetartás (KW = 32,30, p < 0,001)			
Település jogállása	Csoport		
	1	2	3
Nagyközség	19 935,2		
Város	20 505,4		
Község	0,003	20 915,8	
Megyei jogú város		0,035	21 413,2

Megfontoltság (KW = 38,84, p < 0,001)		
Település jogállása	Csoport	
	1	2
Nagyközség	20 239,7	
Város	20 302,7	
Község	< 0,001	20 940,4
Megyei jogú város		21 385,0

Felelősség (KW = 52,08, p < 0,001)		
Település jogállása	Csoport	
	1	2
Nagyközség	20 189,3	
Város	20 196,9	
Megyei jogú város	20 662,8	20 662,8
Község	< 0,001	21 132,8

Okulás, tanulás (KW = 33,96, p < 0,001)			
Település jogállása	Csoport		
	1	2	3
Város	20 305,5		
Nagyközség	20 502,8	20 502,8	
Község	< 0,001	20 885,8	
Megyei jogú város		0,025	21 401,1

Együttműködés (KW = 39,12, p < 0,001)		
Település jogállása	Csoport	
	1	2
Nagyközség	20 054,0	
Város	20 284,7	
Község	< 0,001	20 998,0
Megyei jogú város		21 177,2

Kezdeményezés (KW = 22,42, p < 0,001)		
Település jogállása	Csoport	
	1	2
Város	20 373,0	
Nagyközség	20 675,5	20 675,5
Község	0,001	20 906,6
Megyei jogú város		21 228,2

Vállalkozószellem (KW = 19,70, p < 0,001)		
Település jogállása	Csoport	
	1	2
Város	20 644,6	
Nagyközség	20 779,4	
Község	20 791,7	
Megyei jogú város	< 0,001	21 503,7

10. függelék. A régiók közötti eltérések vizsgálata a társadalmi környezet érzékelt állapotában (a Kruskal–Wallis-próba és a Dunn–Bonferroni-féle post-hoc próba alapján)

Nyitottság (KW = 179,24, p < 0,001)			
Régió	Csoport		
	1	2	3
Észak-Magyarország	19 778,7		
Dél-Dunántúl	20 343,5	20 343,5	
Észak-Alföld	< 0,001	20 785,9	
Közép-Dunántúl		20 801,1	
Dél-Alföld		20 877,2	
Pest		0,001	22 091,5
Nyugat-Dunántúl			22 473,7

Jövőbeni kitekintés (KW = 198,52, p < 0,001)			
Régió	Csoport		
	1	2	3
Észak-Magyarország	19 831,3		
Dél-Dunántúl	20 212,3		
Észak-Alföld	20 368,4		
Dél-Alföld	< 0,001	21 026,0	
Közép-Dunántúl		21 312,4	
Nyugat-Dunántúl		0,001	22 272,7
Pest			22 441,5

Jó vezetés (KW = 232,40, p < 0,001)			
Régió	Csoport		
	1	2	3
Észak-Magyarország	19 962,1		
Dél-Dunántúl	20 105,2		
Dél-Alföld	20 502,9		
Észak-Alföld	20 575,9		
Közép-Dunántúl	< 0,001	21 543,3	
Pest		21 980,1	21 980,1
Nyugat-Dunántúl		< 0,001	22 705,5

Összetartás (KW = 187,89, p < 0,001)				
Régió	Csoport			
	1	2	3	4
Észak-Magyarország	19 770,3			
Dél-Dunántúl	20 002,3			
Észak-Alföld	0,003	20 741,8		
Közép-Dunántúl		21 078,1	21 078,1	
Dél-Alföld		21 226,6	21 226,6	
Pest		0,001	21 924,5	21 924,5
Nyugat-Dunántúl			< 0,001	22 266,1

Megfontoltság (KW = 214,28, p < 0,001)			
Régió	Csoport		
	1	2	3
Dél-Dunántúl	19 840,6		
Észak-Magyarország	19 918,5		
Észak-Alföld	20 420,2		
Dél-Alföld	0,001	21 206,7	
Közép-Dunántúl		21 390,8	
Pest		21 758,4	21 758,4
Nyugat-Dunántúl		0,001	22 350,3

Felelősség (KW = 277,13, p < 0,001)			
Régió	Csoport		
	1	2	3
Észak-Magyarország	19 882,3		
Dél-Dunántúl	19 926,1		
Észak-Alföld	20 028,6		
Dél-Alföld	< 0,001	21 194,8	
Közép-Dunántúl		21 514,9	
Pest		21 850,2	21 850,2
Nyugat-Dunántúl		< 0,001	22 663,7

Okulás, tanulás (KW = 283,25, p < 0,001)				
Régió	Csoport			
	1	2	3	4
Észak-Magyarország	19 700,5			
Dél-Dunántúl	19 850,5	19 850,5		
Észak-Alföld	0,031	20 346,1		
Dél-Alföld		0,006	21 033,9	
Közép-Dunántúl			21 466,0	
Pest			21 802,9	
Nyugat-Dunántúl			0,042	22 765,5

Együttműködés (KW = 233,29, p < 0,001)				
Régió	Csoport			
	1	2	3	4
Dél-Dunántúl	19 896,2			
Észak-Magyarország	19 985,2			
Észak-Alföld	20 396,0			
Dél-Alföld	0,038	20 988,5		
Közép-Dunántúl		21 175,8	21 175,8	
Pest		0,004	22 087,1	22 087,1
Nyugat-Dunántúl			< 0,001	22 653,9

Kezdeményezés (KW = 206,96, p < 0,001)			
Régió	Csoport		
	1	2	3
Dél-Dunántúl	19 944,4		
Észak-Magyarország	20 093,4		
Észak-Alföld	20 514,8	20 514,8	
Dél-Alföld	0,001	20 890,4	
Közép-Dunántúl		20 995,9	
Nyugat-Dunántúl		< 0,001	22 449,7
Pest			22 545,4

Vállalkozószellem (KW = 184,72, p < 0,001)			
Régió	Csoport		
	1	2	3
Dél-Dunántúl	19 978,2		
Észak-Magyarország	20 002,6		
Észak-Alföld	0,038	20 637,2	
Dél-Alföld		21 066,1	
Közép-Dunántúl		21 150,7	
Nyugat-Dunántúl		< 0,001	22 215,9
Pest			22 454,5

11. függelék. A közösségi összetartás jellemzésére szolgáló állításokra adott értékelések átlagai megyénként (hétfokú Likert-skála, n = 41 243)

	Új gondolatok befogadása	Közös jövőkép és morális értékek	Nyílt és becsületes döntések	Különböző társadalmi csoportok összekötése	Saját erősségek és gyengeségek felmérése	Helyi tudás hasznosítása	Tanulságok levonása és újítás	Hálózatépítés az emberek között	Az emberek mozgósíthatósága, a megújulás szellemének megteremtése	Kockázatvállalás a siker érdekében
Bács-Kiskun	→ 4,22	→ 4,12	↓ 4,87	↓ 3,97	↓ 3,96	↓ 4,05	↓ 4,02	↓ 4,21	↓ 4,08	↓ 4,01
Baranya	→ 4,27	↓ 4,02	↓ 4,92	→ 4,20	↓ 3,94	↓ 4,00	↓ 3,97	↓ 4,20	↓ 4,06	↓ 3,99
Békés	↓ 4,15	↓ 4,06	↓ 5,02	↓ 4,06	↓ 3,99	↓ 4,03	↓ 3,97	↓ 4,25	↓ 4,05	↓ 3,98
Borsod-Abaúj-Zemplén	↓ 4,05	↓ 3,93	↓ 4,86	↓ 3,97	↓ 3,88	↓ 3,94	↓ 3,88	↓ 4,12	↓ 3,93	↓ 3,92
Csongrád	→ 4,33	→ 4,20	↓ 5,00	↓ 4,12	→ 4,06	→ 4,20	→ 4,11	→ 4,36	→ 4,19	→ 4,12
Fejér	→ 4,38	→ 4,19	→ 5,28	→ 4,23	→ 4,05	→ 4,19	→ 4,15	→ 4,35	→ 4,22	→ 4,11
Győr-Moson-Sopron	↑ 4,78	↑ 4,57	↑ 5,54	↑ 4,62	↑ 4,38	↑ 4,51	↑ 4,50	↑ 4,71	↑ 4,60	↑ 4,49
Hajdú-Bihar	→ 4,22	↓ 4,04	↓ 4,83	↓ 4,03	→ 4,04	↓ 4,07	↓ 4,03	→ 4,27	↓ 4,08	→ 4,08
Heves	→ 4,24	→ 4,11	↓ 4,93	↓ 4,05	↓ 3,97	↓ 4,06	↓ 4,06	↓ 4,22	↓ 4,06	→ 4,03
Jász-Nagykun-Szolnok	↓ 4,05	↓ 3,92	↓ 4,93	↓ 3,92	↓ 3,82	↓ 3,89	↓ 3,87	↓ 4,09	↓ 3,93	↓ 3,88
Komárom-Esztergom	→ 4,30	→ 4,12	→ 5,11	↓ 4,07	→ 4,03	↓ 4,07	↓ 4,03	↓ 4,25	↓ 4,12	↓ 4,00
Nógrád	↓ 3,97	↓ 3,85	↓ 4,85	↓ 3,97	↓ 3,85	↓ 3,85	↓ 3,87	↓ 4,05	↓ 3,93	↓ 3,80
Pest	→ 4,36	→ 4,24	↓ 5,02	→ 4,16	↓ 3,99	→ 4,11	→ 4,09	→ 4,30	→ 4,21	→ 4,12
Somogy	↓ 4,09	↓ 3,92	↓ 5,04	↓ 4,05	↓ 3,89	↓ 3,88	↓ 3,90	↓ 4,18	↓ 3,99	↓ 3,96
Szabolcs-Szatmár-Bereg	→ 4,28	↓ 4,06	↓ 4,88	↓ 4,14	→ 4,84	↓ 4,07	→ 4,09	↓ 4,11	↓ 4,12	→ 4,08
Tolna	↓ 4,08	↓ 3,94	↓ 5,05	↓ 4,10	↓ 3,89	↓ 3,99	↓ 3,93	↓ 4,11	↓ 3,97	↓ 3,97
Vas	→ 4,45	→ 4,29	→ 5,14	→ 4,36	↑ 4,21	→ 4,27	→ 4,23	→ 4,38	→ 4,34	→ 4,23
Veszprém	→ 4,31	→ 4,17	→ 5,18	→ 4,25	↓ 3,99	→ 4,13	→ 4,11	↓ 4,25	→ 4,20	→ 4,06
Zala	→ 4,34	→ 4,22	→ 5,25	→ 4,28	→ 4,14	→ 4,19	→ 4,13	→ 4,31	→ 4,24	→ 4,17

↑ = a terjedelem alapján első tercilisbe (harmadba) tartozó értékek

→ = a terjedelem alapján második tercilisbe tartozó értékek

↓ = a terjedelem alapján harmadik tercilisbe tartozó értékek

Forrás: saját számítás az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. Tudáskörnyezet II. című kutatásának (2017–2018) adatai alapján

12. függelék. A társadalmi környezet érzékelt állapotának mérésére szolgáló jellemzők átlagos értékei megyénként (hétfokú Likert-skála, n = 41 664)

Megye/ Jellemző	Nyitottság	Jövőbeni kitekintés	Jó vezetés	Összetartás	Megfontol- tság	Felelősség	Oktatás, tanulás	Együttmű- ködés	Kezdemé- nyezés	Vállalkozó- szellem
Bács-Kiskun	↓ 3,83	→ 4,07	→ 4,07	→ 3,96	→ 4,08	→ 4,25	→ 4,12	→ 4,09	↓ 3,95	↓ 4,05
Baranya	↓ 3,86	↓ 4,01	↓ 3,98	↓ 3,83	↓ 3,90	↓ 4,05	↓ 3,94	↓ 3,98	↓ 3,85	↓ 3,95
Békés	↓ 3,76	↓ 3,95	↓ 3,95	↓ 3,90	↓ 4,04	↓ 4,19	↓ 3,97	↓ 4,00	↓ 3,86	↓ 3,98
Borsod- Abaúj- Zemplén	↓ 3,69	↓ 3,88	↓ 3,91	↓ 3,76	↓ 3,90	↓ 4,01	↓ 3,83	↓ 3,89	↓ 3,78	↓ 3,88
Csongrád	→ 4,02	↑ 4,23	→ 4,13	→ 4,05	→ 4,10	→ 4,28	→ 4,19	→ 4,20	→ 4,07	→ 4,20
Fejér	→ 3,90	→ 4,15	↑ 4,28	→ 3,97	→ 4,08	→ 4,23	→ 4,21	→ 4,17	→ 4,08	→ 4,10
Győr- Moson- Sopron	↑ 4,27	↑ 4,34	↑ 4,45	↑ 4,34	↑ 4,44	↑ 4,61	↑ 4,57	↑ 4,46	↑ 4,33	↑ 4,4
Hajdú- Bihar	→ 3,89	↓ 4,02	↓ 4,05	↓ 3,91	↓ 4,01	↓ 4,14	↓ 4,06	↓ 4,02	↓ 3,92	↓ 4,03
Heves	↓ 3,78	↓ 4,01	↓ 4,07	↓ 3,86	↓ 3,97	↓ 4,14	↓ 4,05	↓ 4,06	↓ 3,93	→ 4,07
Jász- Nagykun- Szolnok	↓ 3,72	↓ 3,94	↓ 3,89	↓ 3,89	↓ 3,95	↓ 4,02	↓ 3,92	↓ 3,98	↓ 3,79	↓ 3,93
Komárom- Esztergom	↓ 3,83	→ 4,08	→ 4,09	↓ 3,93	→ 4,11	→ 4,31	→ 4,14	→ 4,11	↓ 3,95	→ 4,06
Nógrád	↓ 3,74	↓ 4,91	↓ 3,96	↓ 3,75	↓ 3,91	↓ 4,14	↓ 3,90	↓ 3,98	↓ 3,87	↓ 3,85
Pest	→ 3,99	↑ 4,22	→ 4,22	→ 4,04	→ 4,13	→ 4,32	→ 4,17	→ 4,22	→ 4,14	→ 4,22
Somogy	↓ 3,71	↓ 3,94	↓ 4,00	↓ 3,78	↓ 4,91	↓ 4,10	↓ 3,92	↓ 3,91	↓ 3,81	↓ 3,90
Szabolcs- Szatmár- Bereg	↓ 3,85	↓ 3,95	→ 4,13	↓ 3,88	→ 3,97	↓ 4,12	→ 3,97	↓ 4,02	↓ 3,92	→ 4,01
Tolna	↓ 3,80	↓ 3,94	↓ 3,95	↓ 3,81	↓ 3,95	↓ 4,11	↓ 3,94	↓ 3,95	↓ 3,80	↓ 3,93
Vas	→ 4,06	↑ 4,22	↑ 4,25	→ 4,11	→ 4,17	↑ 4,44	→ 4,27	↑ 4,32	↑ 4,17	→ 4,22
Veszprém	↓ 3,81	→ 4,08	→ 4,14	↓ 3,94	→ 4,09	→ 4,30	→ 4,10	↓ 4,07	↓ 3,92	→ 4,06
Zala	→ 3,95	→ 4,15	↑ 4,31	→ 3,98	→ 4,16	→ 4,36	→ 4,21	→ 4,20	→ 4,05	→ 4,10

↑ = a terjedelem alapján első tercilisbe (harmadba) tartozó értékek

→ = a terjedelem alapján második tercilisbe tartozó értékek

↓ = a terjedelem alapján harmadik tercilisbe tartozó értékek

Forrás: saját számítás az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. Tudáskörnyezet II. című kutatásának (2017–2018) adatai alapján

13. függelék. A közösségi összetartás mértéke és a társadalmi környezet állapota mérésére szolgáló jellemzők közötti összefüggések vizsgálata a Spearman-féle korrelációs együtthatók alapján

Jellemző	nyitottság	jövőbeni kitekintés	jó vezetés	összetartás	megfontoltság	felelősség	okulás, tanulás	együttműködés	kezdeményezés	vállalkozó-szellem	érzékelte társadalmi környezet mutató
új gondolatok befogadása	503** 41 040	496** 41 044	502** 41 030	454** 41 043	449** 40 995	433** 40 988	467** 40 962	466** 40 984	461** 40 988	455** 41 066	570** 40 076
közös jövőkép és morális értékek	494** 40 850	512** 40 860	514** 40 842	471** 40 855	470** 40 816	452** 40 807	470** 40 776	481** 40 798	480** 40 803	473** 40 880	585** 39 890
nyílt és beszűkült döntések igénye	305** 40 986	338** 40 993	347** 40 977	283** 40 991	319** 40 949	328** 40 942	321** 40 909	308** 40 934	286** 40 936	296** 41 018	378** 40 024
különböző társadalmi csoportok összekötése	447** 40 844	444** 40 851	444** 40 839	419** 40 853	419** 40 808	404** 40 795	423** 40 773	431** 40 796	423** 40 798	410** 40 872	517** 39 897
saját erősségek és gyengeségek felmérése	460** 40 520	471** 40 532	466** 40 510	437** 40 527	457** 40 483	439** 40 476	449** 40 450	451** 40 470	454** 40 472	444** 40 550	548** 39566
helyi tudás hasznosítása	479** 40 607	494** 40 620	501** 40 602	457** 40 615	470** 40 570	451** 40 563	479** 40 532	486** 40 559	478** 40 562	477** 40 637	579** 39 654
tanulások levonása és újítás	483** 40 758	511** 40 768	517** 40 747	467** 40 759	481** 40 716	460** 40 706	489** 40 678	485** 40 706	483** 40 706	488** 40 785	592** 39 796
hálózatépítés az emberek között	440** 40 407	458** 40 416	450** 40 399	405** 40 416	414** 40 375	412** 40 367	432** 40 336	443** 40 358	426** 40 361	430** 40 437	522** 39 465
az emberek mozgathatósága, a megújulás szelleme	505** 40 738	513** 40 749	514** 40 733	476** 40 747	469** 40 705	450** 40 698	481** 40 664	500** 40 685	491** 40 692	489** 40 767	594** 39 784
kockázatvállalás a siker érdekében	484** 40 420	510** 40 435	500** 40 414	452** 40 428	457** 40 386	435** 40 375	476** 40 348	482** 40 368	485** 40 371	510** 40 453	582** 39 471

Megjegyzés: ** Az összefüggés statisztikailag igazolható az 1%-os szignifikancia szinten, dőlt szám = az adatpárok száma, mintaelemszám (n).

7. A külföldi munkavállalás hazai versenyképességre gyakorolt hatásainak vizsgálata

7.1. Bevezető gondolatok

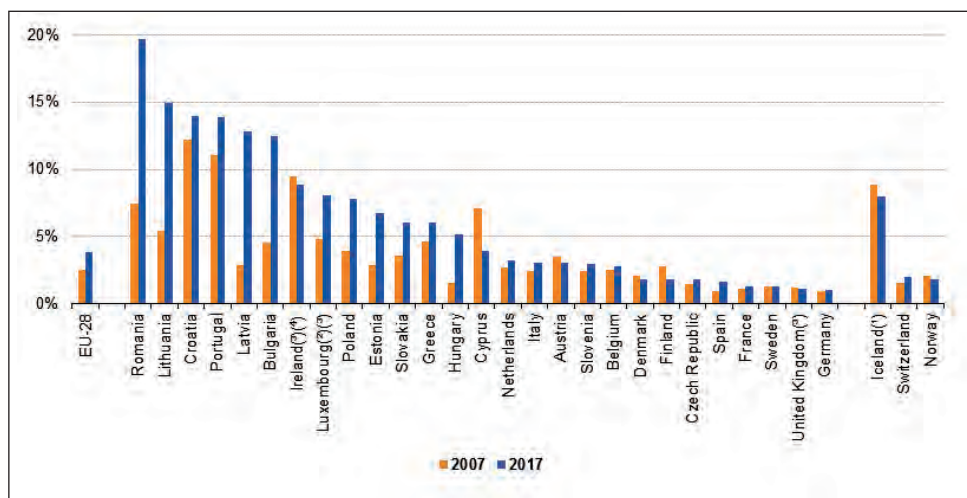
A kötetünkben tárgyalt versenyképesség egyik meghatározó tényezője mind a kemény, mind a puha mutatók esetében egyaránt az emberi tényező, hiszen a gazdasági folyamatokat is befolyásoló szervezetek mindegyikét egyének alkotják. Napjainkban a munkavállaló, illetve az emberi tudás a sikeres piaci teljesítmény motorja és a fejlődés kulcsa, ezért várható, hogy az emberi erőforrás – vagy ahogyan arra az 1.3.1. alponthan utaltunk, a „humán vagyon” – nemcsak mint az üzleti, hanem mint a társadalmi siker egyik kulcstényezője egyre inkább előtérbe kerül (BAKACSI et al. 2000, 67.). Ezért a humán vagyon minősége – ahogyan ezt az 1.3.1. alponthan kifejtettük – a nemzeti versenyképesség legfőbb forrásának tekinthető. A termelőképes munkaerő elvesztése, főként az intellektuális tőke vesztesége hosszú távon nagymértékben ronthatja hazánk versenyképességi helyzetét. A tudás- és innovációalapú gazdaság kialakítása hozzájárulhat a hosszú távon fenntartható versenyképesség kialakításához (CSATH 2018).

Ugyanakkor Európa-szerte, így hazánkban is egyre növekednek az elvándorlási ráták, ami a humán vagyon veszteségét jelzi. Ebben a pontban a magyarok külföldi munkavállalását elemezzük a kapcsolódó szakirodalom tükrében, továbbá bemutatjuk kutatásunkat, amely részleteiben is vizsgálja a jelenséget. A külföldön élő magyarok körében végzett kérdőíves adatainak feldolgozásával megvizsgáljuk azokat a motivációkat, amelyek a külföldi munkavállalás melletti döntést befolyásolták, feltárjuk azokat a hazai tényezőket, amelyekkel elégedetlenek az elvándorló honfitársaink, illetve megfogalmazzuk, hogy az alkalmazott mintában milyen negatív és pozitív lehetőségeket hordoz magában a külföldi munkavállalás.

Magyarország európai uniós csatlakozását követően még inkább kitárultak a kapuk a külföldi munkavállalás előtt, fokozódott a mobilitás, enyhültek a bürokratikus terhek, és fokozatosan könnyebbé vált a munkavállalás a környező EU-tagállamokban. A mobilitást elősegíti továbbá a technikai fejlődés, ugyanis az internet használatával sokkal egyszerűbb munkát keresni, nyelvet tanulni, illetve kapcsolatot tartani, továbbá a közlekedési infrastruktúra fejlődésével sokkal könnyebb eljutni egyik országból a másikba.

Bár nagyon nehéz pontos adatokat találni, a különböző statisztikák alapján mondhatjuk, hogy napjainkban meghaladja a 300 000 főt a külföldön dolgozó magyarok száma (KSH 2018; Eurostat 2017; BLASKÓ–GÖDRI 2015), amely azonban nem korlátozódik az Európai Unió országaira, a világ minden pontjára kiterjed. Jelenleg a hazai statisztikák, amelyek a KSH népszámlálási adataiból és a munkaerőpiaci felmérésekből származnak, a külföldön élő magyarok nagyon alacsony hányadát foglalják magukban. Elsősorban a fogadó nemzetek foglalkoztatási és társadalombiztosítási adatainak összevetésével készült

tükörstatisztikák mutatnak pontosabb adatot, amelyek elemzésével 300–600 000 fő közé teszik az Európában dolgozó magyarok számát. Tekintettel arra, hogy a külföldi munkavállalással járó, országok közötti pénzmozgás külső finanszírozási forrásként jelenhet meg, amely befolyásolhatja a gazdasági növekedés alakulását is, a Világbank gazdasági aspektusból is vizsgálja a kivándorlás következményeit (CSORTOS–KÓCZIÁN 2017). A Világbank 2013-ban 570 200 főre becsülte a külföldön dolgozó magyarok számát (World Bank Group 2016). Igen magas ez a szám, azonban ha alaposabban áttekintjük az európai vándorlási folyamatokat, láthatjuk, hogy a lakosságszámhoz viszonyított érték közel sem kimagasló hazánk esetében. Az Eurostat (2018) legfrissebb adatai alapján az európai munkaképes korú lakosság (20–64 év között) közel 4%-a dolgozik valamely más EU-tagállamban. Ez az arány hazánk esetében a vizsgált korosztály 5,2%-át teszi ki, amely bár az EU-s átlagot jelentősen meghaladja, a vizsgált 28 + 3 ország közül mégis a 13. helyen szerepel. Olyan kimagasló értékek vezetnek a sort, mint Románia 19,4%-kal vagy Litvánia 15%-kal.

94. ábra

Az EU 20-64 éves korú mobil munkavállalói az állampolgárságuk országa szerint, hazájuk népességének százalékos arányában

Megjegyzés: Málta adatai hiányoznak a 2017. évi adatok szerinti növekvő sorrendben

(1) az adat megbízhatósága alacsony 2007-ben

(2) az adat megbízhatósága alacsony 2017-ben

(3) nem folytonos 2007-ben

(4) nem folytonos 2017-ben

Forrás: Eurostat

A középmezőnynek számító helyezés ellenére a kivándorlás komoly probléma Magyarországon: a más EU-tagállamban dolgozó magyarok 2007. évi 1,5%-os aránya 5,2%-ra változott 2018-ra, a 3,7 százalékpontos emelkedés az elvándorlás erőteljes növekedésére utal. Ebben az összehasonlításban már csak hat ország előzi meg Magyarországot. További aggályokat vet fel, hogy az Eurostat (2018) adatai szerint a vizsgált korosztályban a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya, illetve a foglalkoztatási adataik egyaránt meghaladják

az EU-s átlagot. A külföldön dolgozó magyarok vizsgálata során azt látjuk a felmérésből, hogy míg hazánkban a teljes lakosság 22,6%-a rendelkezik felsőfokú végzettséggel, a külföldi munkavállalók esetében ez az arányszám 34,5%, vagyis a magasan képzett lakosság körében igen gyakori a külföldi munkavállalás. Ha a felsőfokú végzettségűek ilyen magas arányú elvándorlása a korábban meghatározott ütemben növekszik tovább, igen jelentős humánvagyon-veszteségre kell felkészülnünk az előttünk álló években.

A KSH és az ENSZ adatai alapján azt láthatjuk, hogy folyamatosan csökken hazánk lakossága, és ezek a statisztikák az elvándorlással nem is számolnak. A migrációs hullámok vizsgálata során szembetűnik, hogy nagyon sok tudóst, feltalálót veszített el az ország. A szocializmus megjelenésével egyidőben jelentkező korlátozó intézkedések késztették arra a lakosság egy részét, hogy útra keljen. Az értelmiség tömegesen hagyta el az országot, a végzettségtől függetlenül azonban valamennyi magyar elvándorlóról elmondhatjuk azt is, hogy bátrak voltak, kezdeményezőkések, agilisek, amiért ebben a nehéz helyzetben meghozták ezt a döntést. A világban számos találmány köszönhető azoknak a magyaroknak, akik ebben az időszakban hagyták el az országot. Hazánkban a legnagyobb elvándorlási hullám a második világháborút követő 10 évben következett be, amely veszteség azért is tekinthető súlyosnak, mert a jelenlegi külföldi munkavállalással ellentétben az akkor kivándorolt emberek jelentős többsége nem vagy csak a rendszerváltozást követően tért haza. Eltérő számadatok állnak rendelkezésünkre az úgynevezett 56-os elvándorlást illetően. Szászi (2004) több mint 200 000 emberről beszél, Hablicsek és Illés (2007) elemzésükben 176 000 fő távozása alapján számolta ki a rendszerváltást követő időszakban hiányzó népességet. A hazai termékenységi és halandósági adatok figyelembevételével 1990-ben 208 000 főt, 2005-ben pedig 181 000 főt tett volna ki a az 1956-os forradalom hatására kivándorlók száma a leszármazottjaikkal együtt, amely a KSH adataival összevetve a lakosság 2%-át teszi ki. Veszteség egy nemzet számára, de Hablicsek és Illés (2007) álláspontja szerint a külföldön letelepedett magyarokról nem szabad lemondanunk, a rendszerváltozást követően megfigyelhető hazatelepülések alapján erre a bázisra kiaknázandó erőforrásként kellene tekintenünk.

Napjainkban az elvándorlási motivációk vizsgálata során láthatjuk, hogy a kiindulási országban mutatózó esetleges kényszerítő tényezők mellett érdemes megvizsgálnunk a célország vonzó hatásait is. Számos gazdasági, környezeti, politikai és társadalmi tényező összessége befolyásolja a döntést a külföldi munkavállalással kapcsolatban (Eurostat 2017). A döntés meghozatala során mikro- és makroszintű tényezők egyaránt megjelenhetnek, mint az egyéni helyzet és az országot jellemző gazdasági tényezők (GÖDRI 2016).

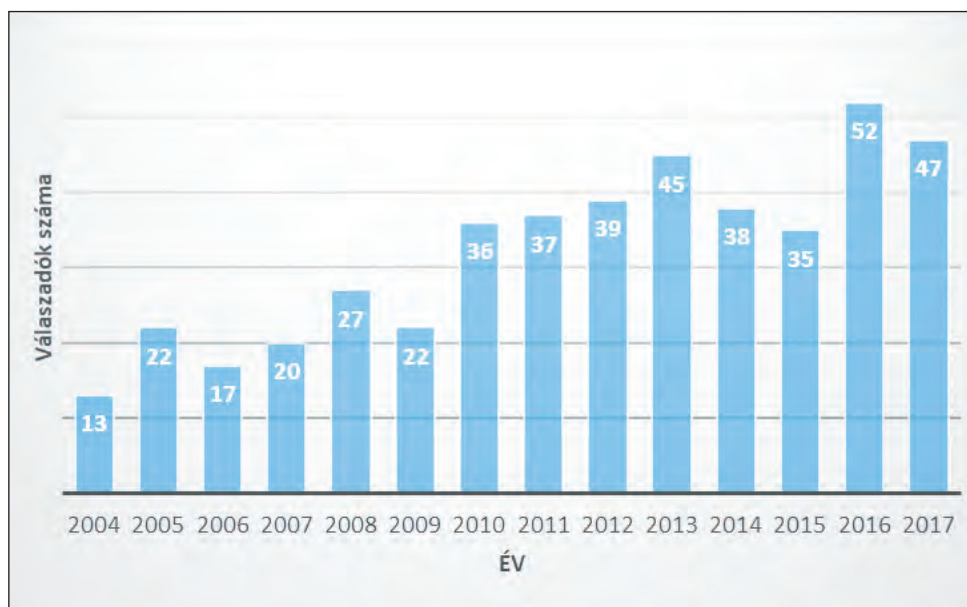
7.2. Külföldön dolgozó magyarok körében végzett felmérés

Egy kérdőíves felmérés keretében 600 olyan magyart kérdeztünk meg a világ különböző pontjairól a külföldi munkavállalással kapcsolatban, akik 2004 és 2018 között hagyták el az országot. Kutatásunk egyik alapvető kérdése, hogy mely motivációk alapján döntöttek az érintettek a külföldi munkavállalás mellett, illetve, hogy milyen körülmények teljesülése esetén változtatnák meg a döntésüket. Kitérünk az identitás megőrzésének kérdéseire is, továbbá a válaszadók demográfiai adatainak áttekintésével is további elemzéseket végzünk. A vándorlás elsődleges célja a munkavállalás (LENGYEL 2015), amelyet azonban további motivációs tényezők is árnyalnak.

Kérdőívünkben az alapvető szociodemográfiai adatok rögzítését követően több módon is vizsgáljuk az elvándorlás okait. A migrációra vonatkozó motivációk vizsgálata során a szakirodalomnak megfelelően elkülönülnek az úgynevezett vonzó és taszító tényezőkre vonatkozó kérdések. Vagyis vizsgáljuk, hogy a döntés meghozatala során a hazai körülmények taszító vagy a fogadó nemzet vonzó hatása volt-e erősebb. A motivációk vizsgálatára vonatkozik az a kérdéscsoportunk is, amely a hazatérés lehetséges feltételeit tárgyalja. Az eredmények sokrétű felhasználhatósága érdekében vizsgáljuk, hogy a megkérdezettek mennyi időt kívánnak távol tölteni, illetve, hogy a külföldi munkavállalásuk során tudásukat milyen mértékben tudják hasznosítani. Több kérdéscsoportban is megjelennek a végzettségre, illetve az esetleges alulfoglalkoztatottságra vonatkozó kérdések. Kérdőívünk összeállításánál fontosnak tartottuk a külföldön élő magyarok körében a magyar nemzeti identitás megőrzésének kérdését is.

Az elvándorlásnak súlyos demográfiai, társadalmi és kulturális következményei vannak (VÁRADY 2015), amelyek számszerű formában megjelennek a demográfiai adatokban, a munkaerőhiányban, de nagyon sok területen okoznak olyan veszteséget, amely nehezen kimutatható. Ezek tipikusan azok a puha tényezők, amelyek a versenyképesség vizsgálata során egyre nagyobb jelentőségűek. Kutatásunkban ehhez kapcsolódva kitértünk a kulturális tőke szerepére, amelynek során a magyar kultúra megőrzésének fontosságát vizsgáljuk.

A külföldi munkavállalás során tisztáznunk kell azt is, kit tekintünk külföldi munkavállalónak. Szeitl (2015) felhívja a figyelmet a jellemzően Ausztriában munkát vállaló határ menti magyar településekről ingázó munkavállalókra is. Esetükben nem beszélhetünk az ország teljes elhagyásáról, motivációik nem azonosak az életvitelszerűen más országban élőkével.

95. ábra

Válaszadók száma az elvándorlás éve szerint

Forrás: saját szerkesztés

Kérdőívünkben elsőként a kivándorlás időpontjára kérdeztünk rá, amely kérdés lehetővé teszi, hogy felmérjük, a válaszadók milyen arányban tartózkodnak tartósan távol, illetve az összegyűjtött adatok lehetőséget biztosítanak arra, hogy a szakirodalomban szereplő – esetenként eltérő – kivándorlási hullámokat megfigyeljük. Ezek rögzítése lehetővé teszi számunkra, hogy a migrációt befolyásoló tényezők ok-okozati összefüggéseit feltárjuk. A 2004-et követően elköltözött magyarok alkották a felmérés célcsoportját, amely korlátozás kizárta azokat a válaszadókat, akik 14 évet meghaladó időt töltöttek távol a hazájuktól, tehát kiköltözésük okát nem a jelenlegi vagy közelmúltbeli események befolyásolták.

Kutatásunkat többek között a céllal indítottuk el, hogy megtudjuk, a külföldön élő magyarok miért hozták meg azt a döntést, hogy elhagyják hazájukat, ezáltal feltárjuk azokat a lehetséges beavatkozásokat, amelyek itthon tarthatják, illetve visszahozhatják a képzett munkaerőt. A 95. ábrán az elvándorlási hullámok adatait látjuk.

44. táblázat

A válaszadók szociodemográfiai adatai

n = 442	Válaszadók száma, fő	Válaszadók %-a
Nem		
férfi	145	32,8
nő	297	67,2
Korcsoport		
Z generáció (1996–2010)	5	1,1
Y generáció (1981–1995)	228	51,5
X generáció (1965–1980)	193	43,6
Baby boom (1965 előtt)	16	3,6
Végzettség szintje		
legfeljebb középfokú	209	47,3
felsőfokú	233	52,7

Forrás: saját szerkesztés

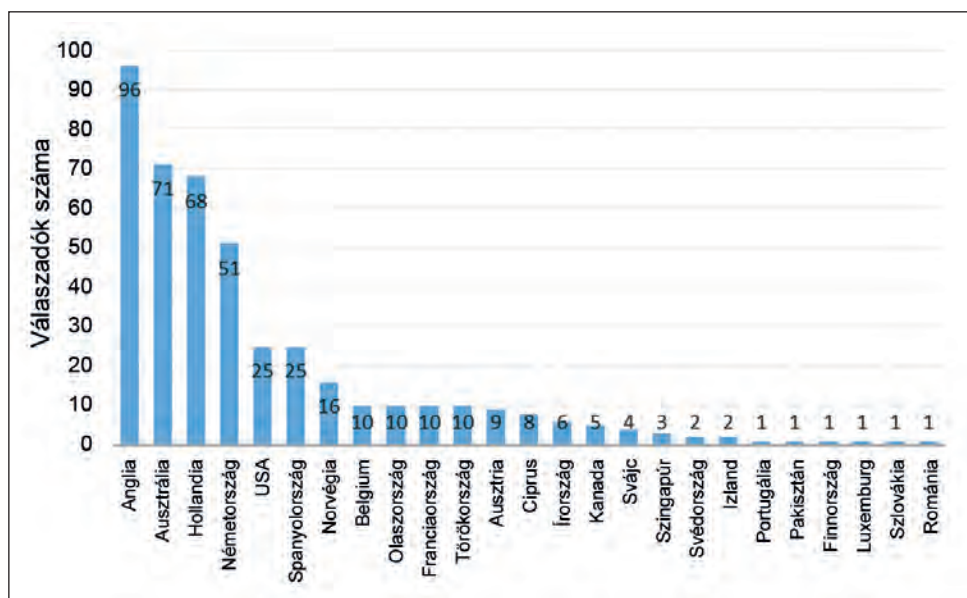
A válaszok feldolgozása során látható, hogy a 2008-ban bekövetkezett gazdasági világválsággal egyidőben valamelyest megnövekedett a külföldi munkavállalások aránya, viszont nagyobb arányú növekedés csak két évvel későbbi időponttól, 2010-től volt megfigyelhető. Ezek az adatok egyezést mutatnak más hazai megfigyelésekkel. 2011-től a kivándorlási kedvet befolyásolhatták egyébként a Németországban és Ausztriában bekövetkezett munkaerőpiaci könnyítések (GÖDRI et al. 2014; LENGYEL 2015). Ez a folyamat azt mutatja, hogy nem kizárólag a kiindulási ország úgynevezett taszító hatása indíthat el tömeges vándorlást, hanem a fogadó ország körülményei is befolyásolhatják azt. Megjegyzendő az is, hogy az érintett időszakra esett a devizaalapú hitelek behajtása és a kilakoltatások.

A külföldi munkavállalók pontos számának felmérése nem könnyű, ugyanis a hazai adatszolgáltatás során nem tudják számításba venni például azokat a családokat, amelyeknek

valamennyi tagja külföldön tartózkodik, hiszen a felmérések során nem tud senki nyilatkozni. Az adatok meghatározása során ezért érdemes figyelembe venni a fogadó országok azon adatait, amelyeket a munkavállaláshoz szükséges társadalombiztosítási ügyintézés alapján rögzítenek. Valamennyi adat tükrözi azonban a hazatérők és a kivándorlók létszámadatait is. Fontos adat, hogy a külföldön munkát vállalók mióta vannak már távol. Kutatási mintánk alapján a megkérdezettek közel 70%-a három évet meghaladó ideje van már külföldön. Esetükben tartós munkaerő-, humánvagyon-veszteségről beszélhetünk.

Vizsgálatunkat 2018 elején végeztük (januártól márciusig), amelynek keretében közösségi portálokon keresztül szólítottuk meg a potenciális válaszadókat. A véletlen mintavétel keretében több mint 600 fő nyitotta meg az elektronikus kérdőívet, majd a beérkezett kérdőívek tisztítását követően 442 fő választ vettük figyelembe, összesen 28 különböző országból. A minta jellemzőit az 44. táblázat tartalmazza.

A 96. ábrán azt látjuk, hogy magas arányban érkeztek válaszok a tengerentúlról is, ami lehetőséget nyújt számunkra a földrajzi elhelyezkedés szerinti elemzésre is.

96. ábra

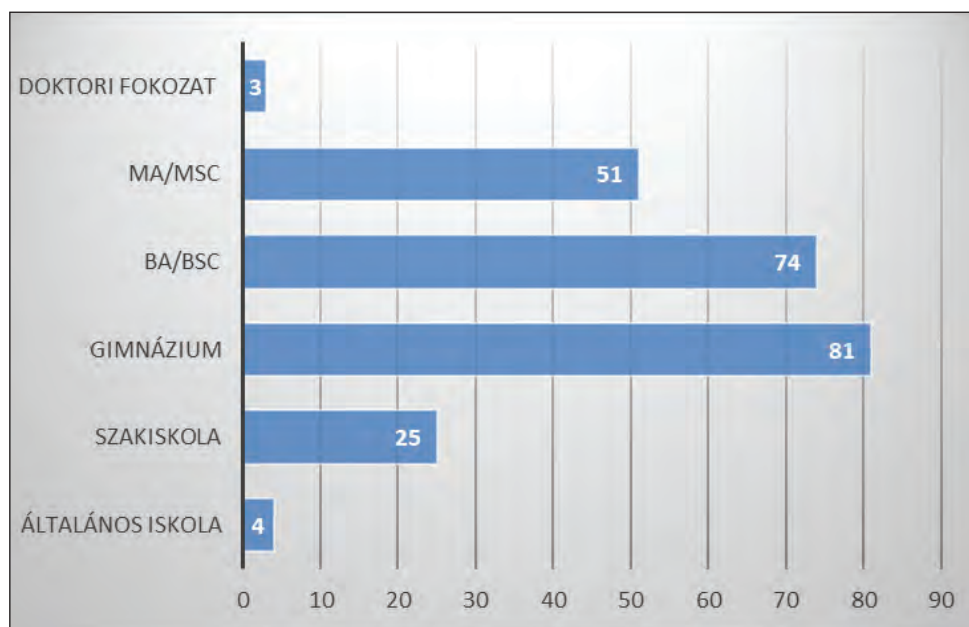
Válaszadók számának megoszlása fogadó országuk szerint

Forrás: saját szerkesztés

A hazai és nemzetközi szakirodalom különböző nézőpontokból vizsgálja a kivándorlás sajátosságait. Az egyik központi kérdés a végzettség és a korosztály szerinti elemzés. Blaskó és Gödri (2014) a külföldön munkát vállaló 20–59 éves korosztály vizsgálata alapján megfogalmazta, hogy a külföldi munkavállalás mellett döntött magyar állampolgárok körében a fiatalabbak és a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya sokkal magasabb, amit alátámasztanak a már korábban idézett Eurostat (2018) adatok is. Kutatási eredményeink

azt mutatják, hogy a megkérdezettek közel 53%-a rendelkezik felsőfokú végzettséggel, ami – a KSH felsőfokú végzettségükre vonatkozó hazai adataival összevetve – azt jelzi, hogy igen magas arányban vándorolnak ki a diplomások. Az agyelszívásnak is nevezhető jelenség az állam számára hosszabb távon nyilvánvaló veszteséget jelent, bár Golovics (2015) szerint lehetnek pozitív hatásai is.

A humánvagyon-veszteség megbecslése érdekében azt is megvizsgáltuk, hogy a különböző végzettségűek mennyi időt kívánnak hazájuktól távol tölteni. A kérdőíves kutatás adatai alapján megállapítottuk, hogy a megkérdezettek több mint 53%-a külföldön szeretne maradni legalább 10 évig, de leginkább véglegesen, ezért vizsgálанд az is, hogy ez várhatóan milyen humánvagyon-veszteséggel jár. A 97. ábrán azt láthatjuk, hogy a tartósan külföldön maradni szándékozó válaszadók több mint 53%-a főiskolai végzettséggel rendelkezik.

97. ábra

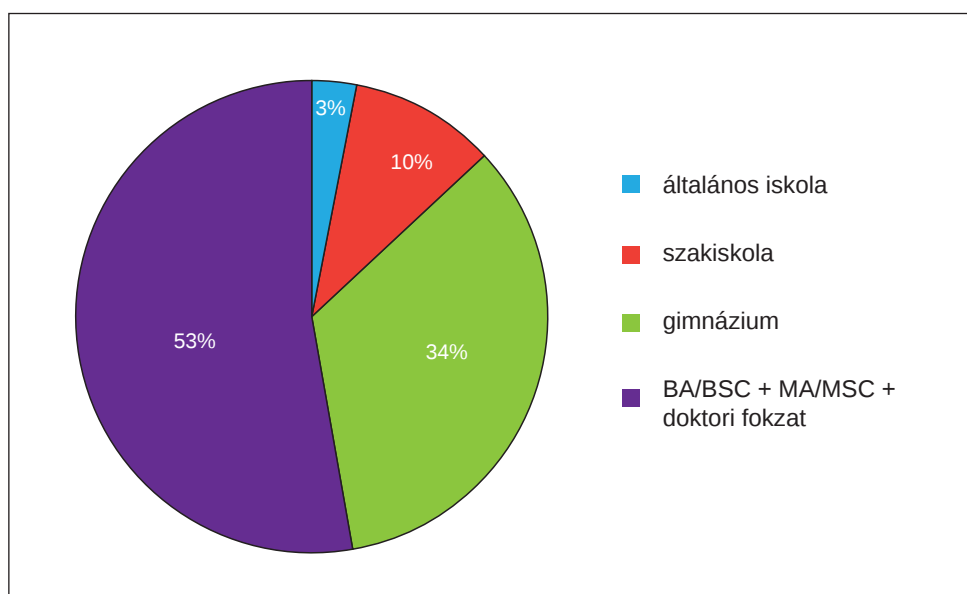
A tartósan külföldön maradók száma végzettségük szerint

Forrás: saját szerkesztés

A külföldi tartózkodás tervezett időtartamának (1–3 év; több mint 3 év; külföldön szeretnék maradni) elemzése során látjuk, hogy valamennyi esetben magas a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya, a pontos szám adatok vizsgálata során azonban megállapítható, hogy a külföldön munkát vállaló magyarok jelentős része nem tervezi a hazaköltözést. A humánvagyon-veszteség ezért jelentős lehet. A célországok elemzése azonban arra is rávilágít, hogy nem kizárólagosan európai agyelszívásról van szó. A vizsgált csoport (amelyet a külföldön letelepedni szándékozó felsőfokú végzettségűek alkotnak) elsődleges célországa Ausztrália (30,8%), ezt követi az Egyesült Királyság 15%-kal, majd Hollandia és Németország 10–10%-kal. A tengerentúli országok közül az Amerikai Egyesült Államokban maradna a megkérdezettek

5%-a, a többi válasz megoszlik további 13, döntő többségben európai ország között. A távoli országok esetében sokkal összetettebb döntést és nehezebb kivitelezést igényel a kiköltözés, ami miatt a visszatérési esélyek is csökkenhetnek. Összességében 37,5–62,5 arányban oszlanak meg a tengerentúli és az európai célországok.

Azt is megvizsgáltuk, hogy a válaszadók tudására milyen mértékben tartanak igényt jelenlegi munkahelyükön. A kérdés részben feltárja a humán vagyoni külföldi hasznosulásának jellemzőit, de utalhat az elköltözési és esetleg a visszaköltözési motivációkra is. Egy ötfokozatú skálán a válaszadók közel 73%-a értékelte úgy, hogy tudását jelenlegi munkakörében részben vagy teljes egészében kihasználja. A megkérdezettek magas arányú felsőfokú végzettsége mellett mondhatjuk, hogy jellemzően nem kisegítő munkakörben helyezkedtek el, tudásukat jelentős mértékben felhasználják munkavégzésük során.

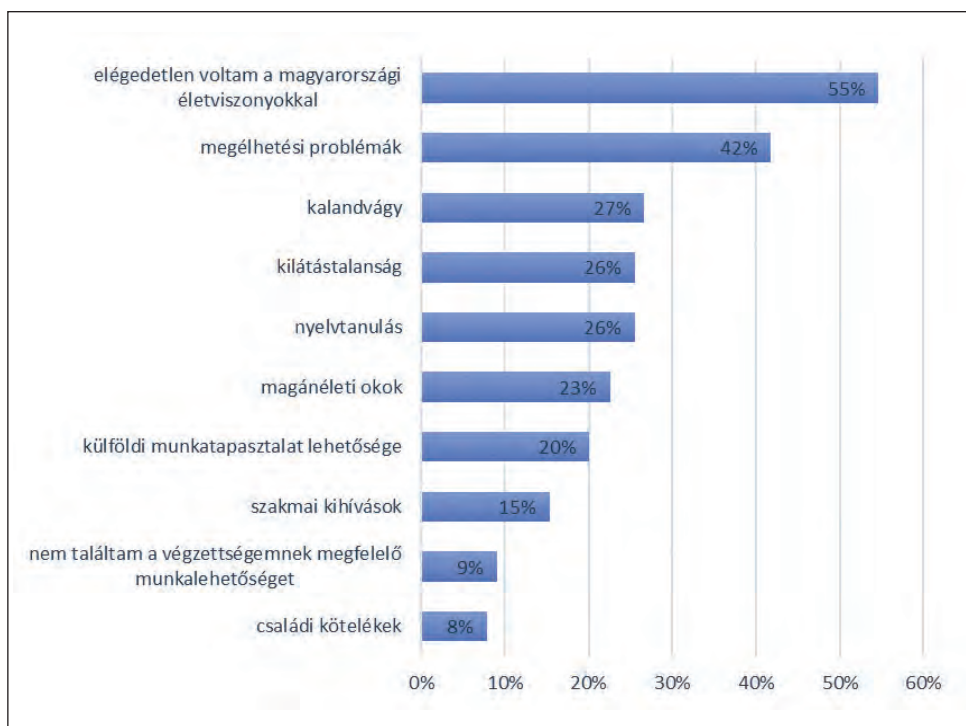
98. ábra

Válaszadók számának százalékos megoszlása végzettség szerint

Forrás: saját szerkesztés

Összefoglalva az eddigi gondolatokat a szakirodalom különböző nézőpontokból vizsgálja az elvándorlási motivációkat (BLASKÓ–LIGETI–SIK 2014; BLASKÓ–GÖDRI 2015; GOLOVICS 2016b), amelyhez kapcsolódóan fontos kiemelnünk az Eurostat (2017) megállapításai közül azt, hogy nem kizárólag a hazai folyamatok befolyásolják a döntés meghozatalát. Számos gazdasági, demográfiai, társadalmi folyamat befolyásolja a külföldi munkavállalás melletti döntéseket, majd az elvándorlás ténye szintén hatással van ezekre a tényezőkre (VÁRADI 2015). Kutatásunkban a megkérdezettek eltérő motivációkkal érkeztek a jelenlegi tartózkodási helyükre, többségük (53%) azonban már nem is szeretne hazajönni

Magyarországra. Ezt az arányszámot a végzettségi adatokkal kiegészítve láthatjuk, hogy jelentős humánvagyon-vesztésért szenved el hazánk. Azok a válaszadók, akik nem kívánnak hazaköltözni, jellemzően felsőfokú végzettséggel rendelkeznek, és igen magas a gimnáziumi végzettséggel rendelkezők aránya is. A motivációk vizsgálata során a válaszadók az általunk megadott 10 szempont közül választották ki a számukra legfontosabbakat. A 99. ábrán láthatjuk, hogy elsősorban a hazai életviszonyokra és a megélhetési problémákra vezethetők vissza a megkérdezettek elköltözésének okai, illetve ezekhez a fogalmakhoz kapcsolódóan a negyedik helyen jelenik meg a kilátástalanság. Ezek közé az életkörülményekre vonatkozó tényezők közé ékelődik be a kalandvágy, amely a megkérdezettek több mint egynegyedét befolyásolta a döntés során. A nyelvtanulás alapvetően egy rövidebb időtávot jelentő távollét, amely szintén a válaszadók kicsivel több mint egynegyedét motiválta. Jellegetén fogva összekapcsolódik a külföldi munkatapasztalat lehetőségével, illetve a szakmai kihívásokkal. Ezek a célkitűzések meg tudnak valósulni rövidebb időkeretek között is, tehát nem kell, hogy következménye legyen az ország végleges elhagyása, másrészt a hazaköltözést követően a kiindulási ország is profitálhat a külföldi munkatapasztalattal és nyelvtudással rendelkező munkavállaló külföldön megszerzett tudásából.

99. ábra

A külföldi munkavállalási okok fontossági sorrendje

Forrás: saját szerkesztés

Megvizsgáltuk azt is, hogy azok a válaszadók, akik nyelvtanulás, külföldi munkatapasztalat szerzése vagy szakmai kihívások keresése miatt vándoroltak külföldre, mennyi időt kívánnak távol tölteni. Azt láthatjuk, hogy függetlenül az elvándorlás okától, túlnyomó többségben vannak azok a válaszadók, akik nem kívánnak hazatérni. Vizsgálataink során nem volt egyértelműen meghatározható olyan tényező, amely kimerítő magyarázatot adna a külföldön tervezett végleges letelepedés melletti döntésekre.

A motivációs tényezők vizsgálata során a hazai taszító tényezőket, illetve a célország vonzó tényezőit a 45. táblázatnak megfelelően kategorizáltuk. A szabadszavas válaszok csoportosítása során egy harmadik kategóriába soroltuk azokat a tényezőket, amelyek esetében a vonzó és a taszító hatások kiegyenlítik egymást, vagy egyáltalán nem érvényesülnek.

45. táblázat

A vonzó és a taszító tényezők besorolása

Vonzó tényezők	Taszító tényezők
kalandvágy	megélhetési problémák
családi kötelékek	nem találtam a végzettségemnek megfelelő munkalehetőséget
szakmai kihívások	elégedetlen voltam a magyarországi munkaviszonyokkal
nyelvtanulás	kilátástalanság
külföldi munkatapasztalat lehetősége	
magánéleti okok	

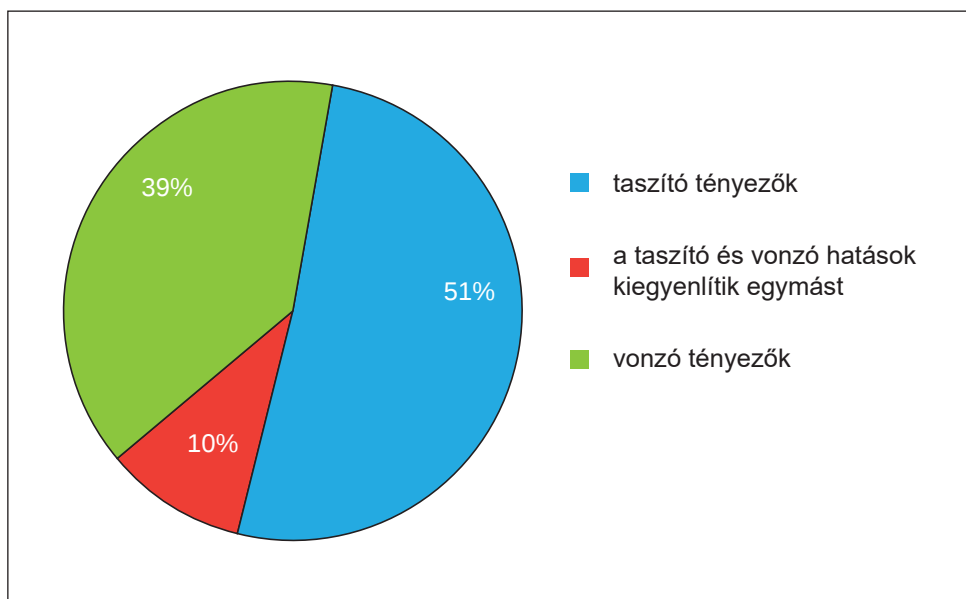
Forrás: saját szerkesztés

Az eredmények alapján láthatjuk, hogy a megkérdezettek többsége a hazai taszító tényezők miatt döntött a külföldi munkavállalás mellett, de az egyes célországok vonzó hatásai is befolyásolják a döntéshozatalt. A nemek szerinti megoszlást is figyelembe véve azt látjuk, hogy a férfiak közel 65%-át valamely taszító tényező motiválta a külföldre költözés során. Ez az arány a nőknél nem éri el az 50%-ot, esetükben a vonzó tényezők is nagy szerepet játszottak a döntéshozatal során: míg a megkérdezett nők 32%-ánál volt a külföldi munkavállalás okainak hátterében valamely vonzó tényező, addig a férfiak esetében ez az arány nem éri el a 25%-ot. Ha valamennyi kérdéscsoportot együtt vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy a nők válaszai kiegyenlítettebbek. A férfiak válaszai között viszont a taszító tényezők szerepe hangsúlyosabb.

Érdeemes megvizsgálni a végzettség és a külföldi munkavállalást motiváló tényezők közötti összefüggéseket is. Tekintettel arra, hogy a mintában igen alacsony arányt képviselnek az alapfokú végzettséggel rendelkezők, az ő válaszaikat összevonjuk a középfokú végzettséggel rendelkezőkéivel.

A 102. ábrán végzettség szerinti bontásban látjuk a külföldi munkavállalás indítékait. Az eredmények alapján a felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében nem éri el az 50%-ot a taszító tényezők súlya, amelyek azonban így is túlsúlyban vannak a vonzó tényezőkkel

szemben, viszont a két tényezőcsoport arányának különbsége a 10 százalékpontot sem éri el. A legfeljebb középfokú végzettséggel rendelkezők körében sokkal erőteljesebben jelennek meg a taszító tényezők, amelyek 61,7%-ot tesznek ki, míg a vonzó és semleges tényezők 20% körüli súllyal szerepelnek a külföldi munkavállalás melletti döntésekben. A legfeljebb középfokú végzettséggel rendelkezők körében tehát elsősorban a hazai taszító tényezők játszanak szerepet a külföldi munkavállalás során, míg a felsőfokú végzettséggel rendelkezők esetében határozottabban közrejátszanak a fogadó ország vagy nemzet vonzó tényezői is.

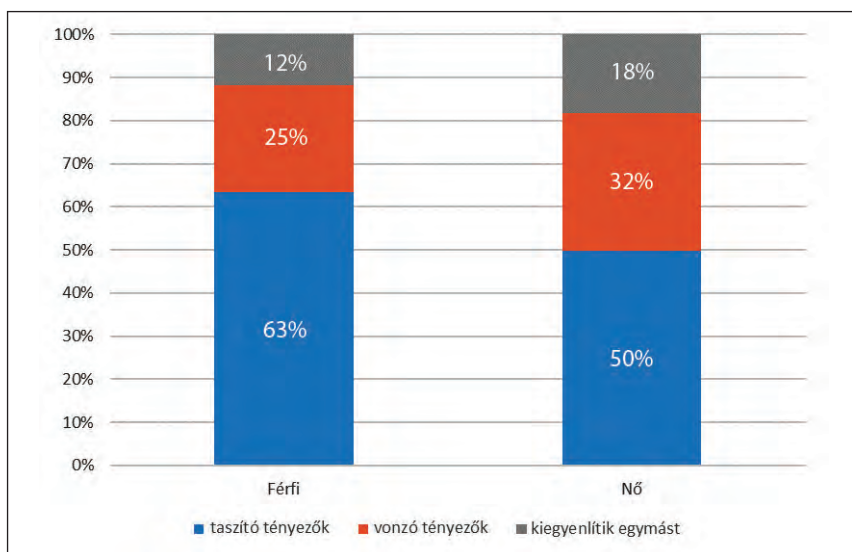

100. ábra

A válaszadók számának százalékos megoszlása a külföldi munkavállalás melletti döntésüket befolyásoló taszító és vonzó tényezők túlsúlyba kerülése szerint

Forrás: saját szerkesztés

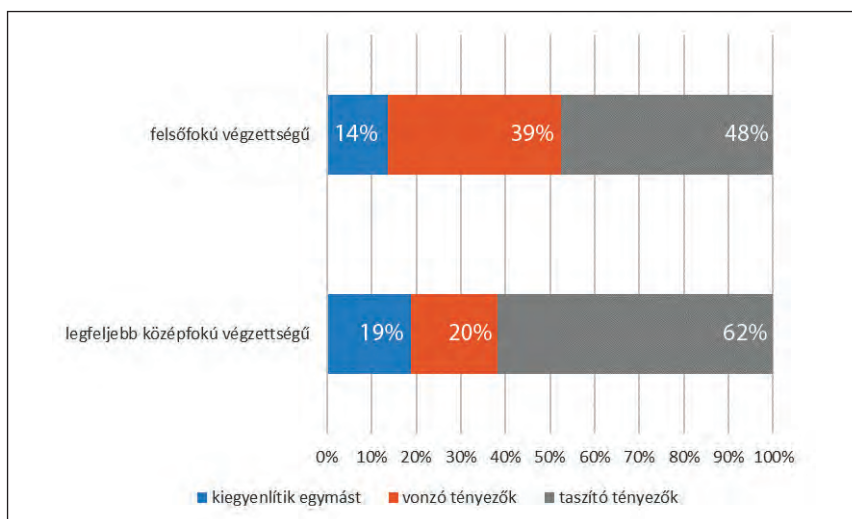
A szakirodalom egyre gyakrabban foglalkozik az egyes nemzedékek közötti különbségekkel, amely jelenség okairól eltérően nyilatkoznak a szerzők, de a tényét nem vitatják. Egyes generációs kérdésekre kutatásunkban is kitértünk. Meretei (2017) véleménye alapján a fiatalabb generációk esetében teljesen eltérő motivációkat és munkamorált tapasztalhatunk, mint az idősebb korosztályoknál. A fiatalok sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a munka és a család közötti egyensúlynak, sokkal könnyebben és gyakrabban váltanak munkahelyet, tehát életükben magának a munkavállalásnak is más szerepe van. Ezen különbségek felmérése céljából vizsgáltuk meg az egyes tényezőtípusokat generáció szerinti bontásban is, amely vizsgálat során statisztikailag jól kimutatható különbséget találtunk (103. ábra).

101. ábra

A külföldi munkavállalás melletti döntések mögött álló tényezők megoszlása taszító/vonzó/semleges jellegük szerint, nemenként

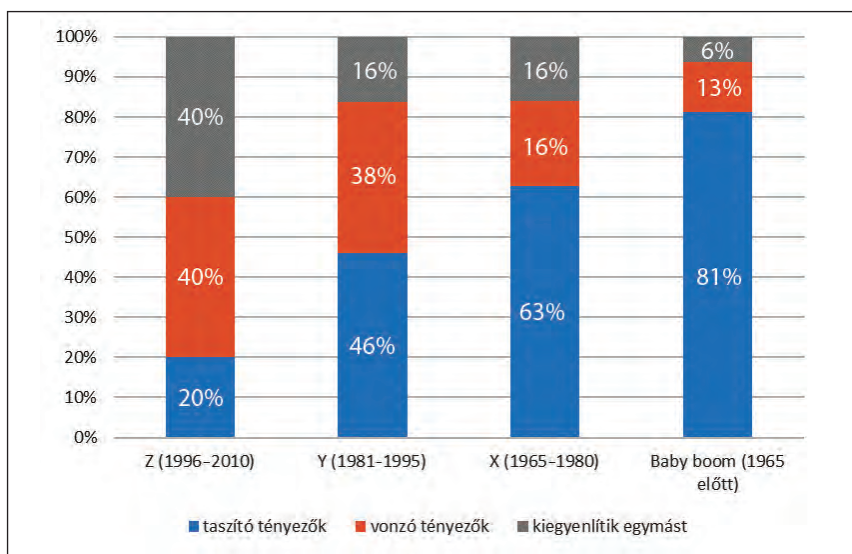
Forrás: saját szerkesztés

102. ábra

A válaszadók számának százalékos megoszlása a külföldi munkavállalás melletti döntésüket befolyásoló taszító és vonzó tényezők túlsúlyba kerülése szerint, végzettségi szintenként

Forrás: saját szerkesztés

103. ábra

A válaszadók számának százalékos megoszlása a külföldi munkavállalás melletti döntésüket befolyásoló taszító és vonzó tényezők túlsúlyba kerülése szerint, generációnként

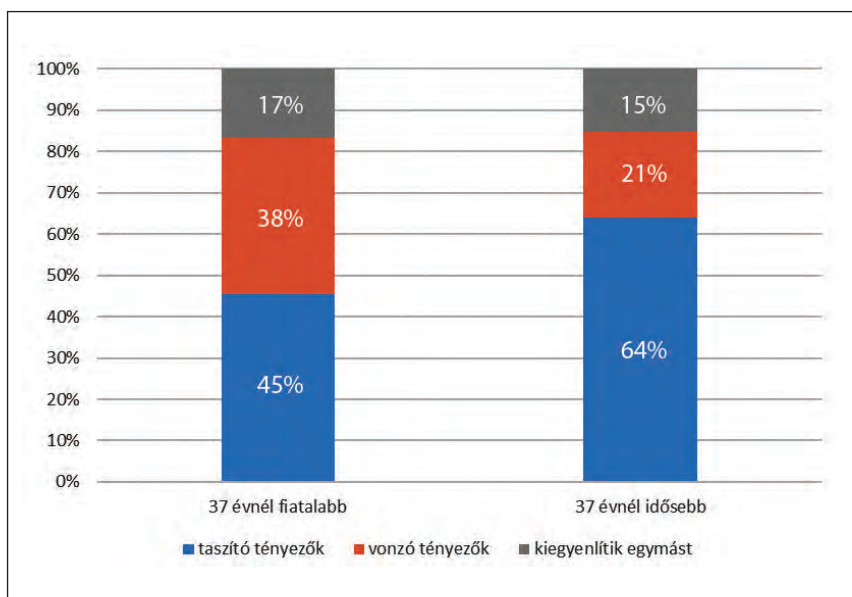
Forrás: saját szerkesztés

Megállapítható, hogy a legidősebb korosztálytól lefelé haladva fokozatosan megváltozik a fogadó ország vonzerejének és a hazai körülmények taszító hatásának szerepe. Az 1965 előtt születettek esetében 81,3–12,5% arányban oszlik meg a taszító és a vonzó tényezők szerepe, amely az X generáció esetében már kezd közelíteni egymáshoz, és az 1996 után születettek esetében meg is fordul ez az arány. A fenti adatok is azt mutatják, hogy más igényekkel és motivációkkal rendelkeznek az egyes generációk, amit nem szabad figyelmen kívül hagynunk sem a vizsgálat során, sem pedig a fiatal munkavállalók megtartására irányuló esetleges stratégiai célok kitűzése során.

Mivel a felmérésben részt vett személyek nagyobb része az X és az Y generációhoz tartozik, ezért az eredmények validálása céljából az előző vizsgálatban alkalmazott négy korcsoport helyett két csoport (37 évnél fiatalabbak és 37 évnél idősebbek) esetében ellenőrizzük, kimutatható-e jelentős eltérés a külföldi munkavállalás melletti döntés mögött álló taszító, illetve vonzó tényezők súlyában.

Az eltérés okai számos további szociológiai kérdést vetnek fel, amelyek vizsgálatára jelen írásunk nem terjed ki, az eltérés azonban kutatásunk szempontjából fontos megállapítást hordoz.

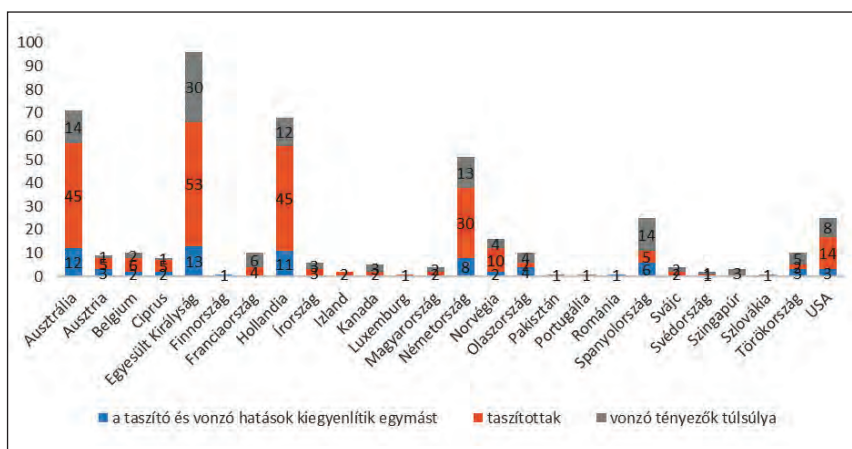
A két korcsoport esetében (104. ábra) is megállapítható, hogy a 37 évnél idősebbek esetében (a 103. ábrán X generáció és Baby boom) sokkal magasabb arányban jelennek meg a külföldi munkavállalás melletti motivációk között a hazai taszító tényezők, mint a fogadó ország vonzereje. A 37 évnél fiatalabb válaszadók (a 103. ábrán Y és Z generáció) többségét is a nagyobb mértékben befolyásolták a hazai taszító tényezők, amikor a külföldi munkavállalás mellett döntöttek. A 37 évnél fiatalabbak esetében a taszító tényezők aránya csak 7%-ponttal, míg a 37 évnél idősebbek csoportjában már 43%-ponttal haladja meg a vonzó tényezők arányát.

104. ábra

A külföldi munkavállalás melletti döntések mögött álló tényezők megoszlása taszító/vonzó/semleges jellegük szerint, korcsoportonként

Forrás: saját szerkesztés

105. ábra

A válaszadók számának megoszlása a külföldi munkavállalás melletti döntésüket befolyásoló taszító és vonzó tényezők túlsúlyba kerülése szerint, fogadó országoként

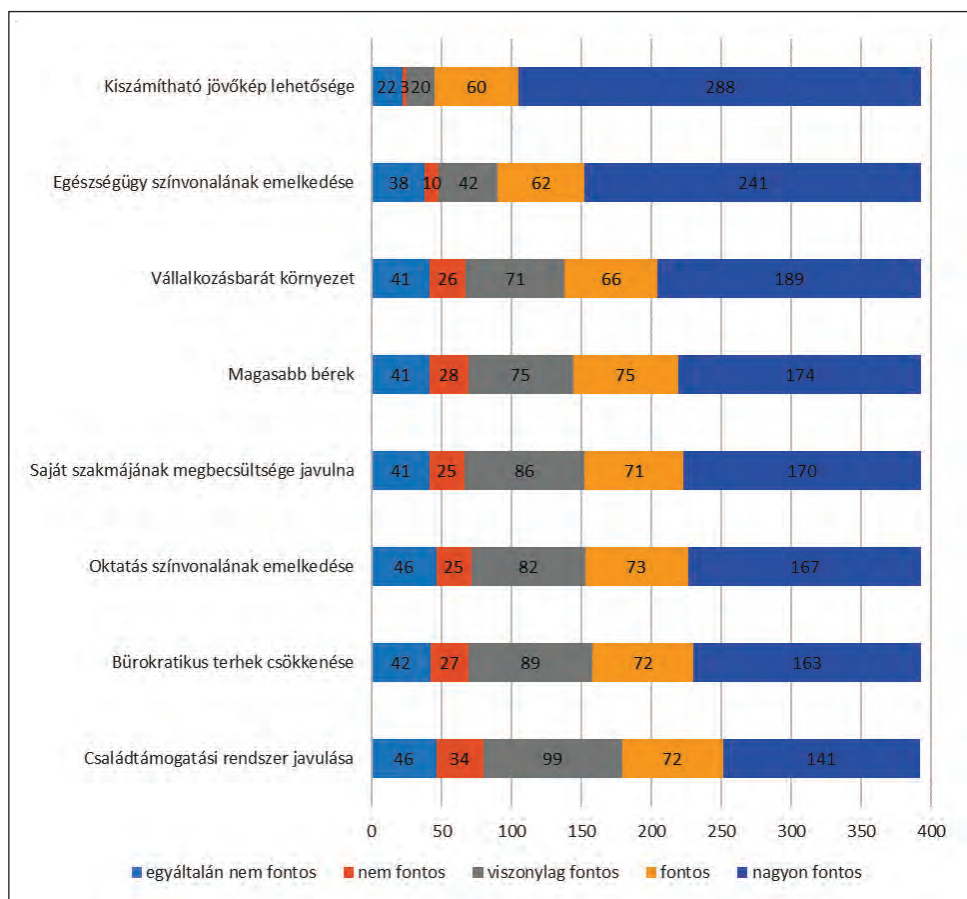
Forrás: saját szerkesztés

Az adatok alapján azt láthatjuk, hogy a külföldi munkavállalás során elsődleges motivációs tényezőként jelennek meg azok a körülmények, amelyek az anyagország taszító körülményei, mégis több szempont alapján különbséget tehetünk a taszító hatás mértéke között. A megkérdezettek közül elsősorban a férfiak, a legfeljebb középfokú végzettséggel rendelkezők, valamint a 37 év feletti korosztály esetében figyelhető meg a taszító tényezők erőteljesebb szerepe. Míg a nők, a felsőfokú végzettséggel rendelkezők és a 37 év alatti válasszadók motivációi között a taszító tényezők túlsúlya mellett erőteljesebben megjelennek a fogadó országok által kínált vonzó tényezők.

A szociodemográfiai adatok elemzését követően a vizsgált országok szerint is áttekintettük az egyes tényezők megjelenésének arányait, hogy láthassuk, mely nemzetek vonzó szerepe jelenik meg erőteljesebben, és melyek azok a fogadó országok, ahová inkább a kényszerítő körülmények hatására költöznek honfitársaink. Az egyes országok igen alacsony reprezentációja mellett a vizsgált mintára igaz, hogy Franciaország, Spanyolország, Kanada, Szingapúr és Törökország esetében jelennek meg túlsúlyban a vonzó tényezők, illetve Írország, Svédország és Svájc esetében teljesen azonos eredménnyel szerepelnek. Abban a négy országban azonban, amely a teljes mintánk közel 65%-át adja (Ausztrália, Egyesült Királyság, Németország és Hollandia) azt tapasztaljuk, hogy hazánk taszító, kényszerítő tényezői befolyásolják leginkább a megkérdezetteket a külföldi munkavállalás során.

Tekintettel arra, hogy a korábbi vizsgálati szakaszban a hazai taszító tényezők túlsúlyát láthattuk, a hazatérés esetleges okainak vizsgálatával feltárhatjuk, hogy milyen feltételeket tartanak szükségesnek a megkérdezettek ahhoz, hogy hazaköltözzenek. Egy ötfokozatú skálán értékelték a válasszadók az előzetesen megadott nyolc szempont fontosságát, továbbá egy szabadszavas mezőben további szempontokat is megadhattak. A szempontokat a „nagyon fontos” értékelések aránya alapján rangsoroltuk.

A 106. ábrán azt láthatjuk, hogy a kiszámítható jövőkép lehetőségét igen magas arányban tartották fontosnak a válasszadók, amely eredmény összhangban van a korábbiakban vizsgált motivációs tényezők között megjelenő hazai életviszonyokkal való elégedetlenséggel, amelyet az elvándorlás során a legfontosabb okként jelöltek meg a válasszadók. Szintén fontosnak találják a válasszadók az egészségügyi színvonal emelkedését, valamint a vállalkozóbarát környezet meglétét. Bár az elvándorlás egyik fő okaként nevezték meg a válasszadók a megélhetési problémákat, mégsem jelenik meg elsődleges befolyásoló tényezőként a bérek emelkedése. A hazatéréssel kapcsolatos tényezők között külön is vizsgáljuk a bürokráciára vonatkozó adatokat. Bár problémaként említik a válasszadók a bürokráciát, a hazatérés szempontjai között ennek csökkentése nem kap nagyobb hangsúlyt. A kérdőívben vizsgáltuk a nemzeti kulturális jegyeket is. Mind a magyarok, mind pedig a fogadó nemzet esetében egy-egy pozitív és egy-egy negatív jellemző megjelölését kértük. A fogadó nemzetek negatív tulajdonságai között többen is fontosnak tartották megemlíteni a bürokráciát és a rugalmatlanságot, míg ez a magyarok esetében egyáltalán nem jelenik meg. Mindkét adatból arra következtethetünk, hogy a válasszadók számára alapvetően nem a bürokratikus terhek voltak a legmeghatározóbb hazai taszító tényezők a külföldi munkavállalás melletti döntésben.

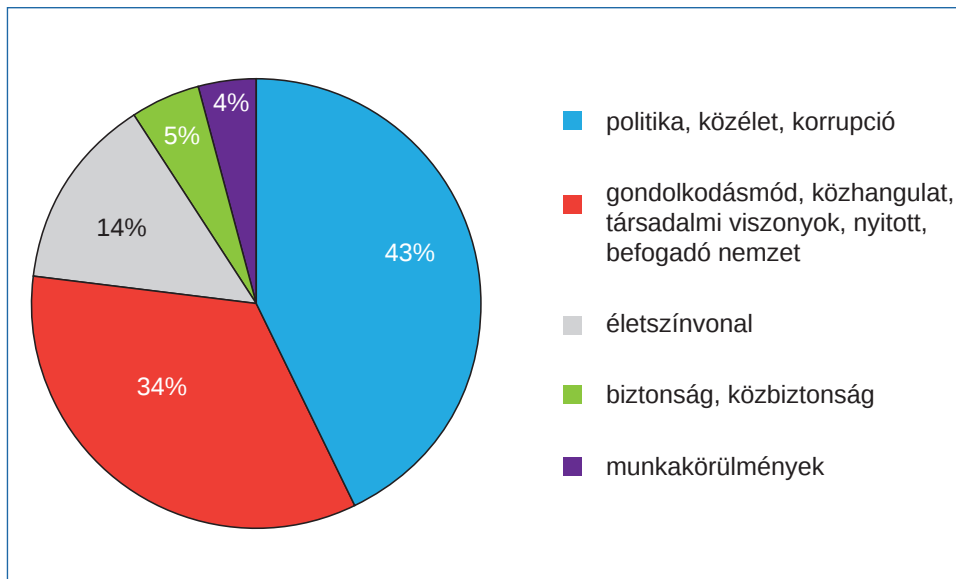
106. ábra

A válaszadók számának megoszlása a hazatérést befolyásoló tényezők fontosságának megítélése szerint

Forrás: saját szerkesztés

Kérdőívünkben lehetőséget biztosítottunk a hazatérés feltételeire vonatkozó saját gondolatok megfogalmazására is. A válaszadók közel 30%-a (28,5%-uk) élt a lehetőséggel, és rögzített értékelhető választ, amelyeket tartalmuktól függően, a rokon értelmű szavak csoportosításával 6 kategóriába soroltunk. A 107. ábrán láthatjuk, hogy az önkéntes válaszadók közel fele a politika vagy a közélet változása esetén, illetve a korrupció csökkenése esetén megfontolná a hazatérést. Kötetünk 4. pontjában bemutattuk a Transparency International korrupcióra vonatkozó 2017. évi adatait, amelyek szintén felhívják a figyelmet hazánk kedvezőtlen korrupciós helyzetére. Ezt erősíti meg a szintén a 4. pontban bemutatott Világbank Worldwide Governance Indicators mutatócsoport, amely szerint hazánk korrupciós helyzete a 2016-ot megelőző 10 évben romlott. A 4. pont tárgyalja a biztonság kérdését is. Az európai és nemzetközi elemzések az erőszakos bűncselekmények száma és a szándékos emberölések

száma alapján rangsorolnak. Ezen adatok alapján, a többi európai országhoz viszonyítva magasnak mondható a Magyarországra vonatkozó érték. A biztonsággal kapcsolatos szempontok megjelennek a megkérdezettek válaszaiban is, de nem bírnak jelentős súllyal.

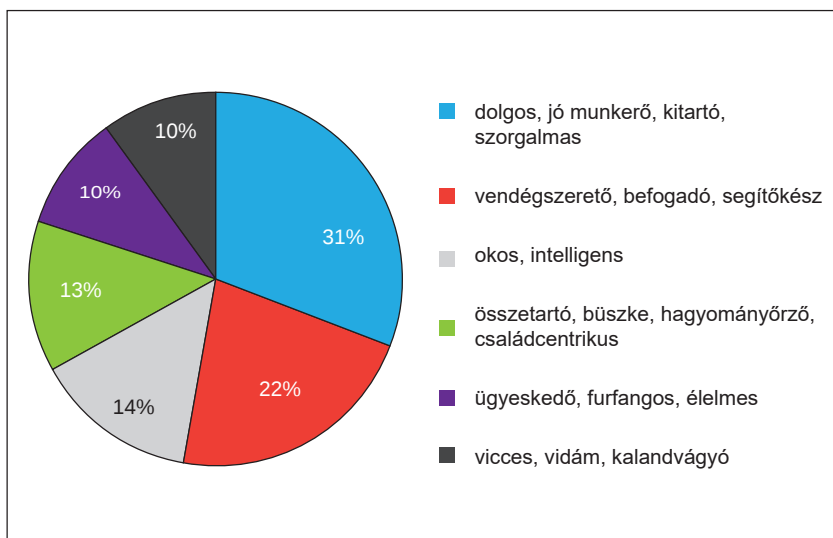
107. ábra

*A válaszadók számának százalékos megoszlása
a hazatérést befolyásoló tényezők szerint*

Forrás: saját szerkesztés

A magyarok és a fogadó nemzet jellemző tulajdonságainak megnevezését kértük a válaszadóktól felmérésünkben. A beérkezett pozitív és negatív tulajdonságok közül a magyarokra vonatkozó válaszok feldolgozása egyszerűbb, míg a fogadó nemzetek esetében 28 különböző országról, 28 eltérő kultúráról van szó, az adatok összehasonlításából mégis lehetett következtetéseket levonni. A feldolgozás során az azonos kategóriába tartozó jelzőket csoportosítottuk, amelyek alapján a következő eredmények születtek: a magyarok saját magukat elsősorban dolgoznak, szorgalmasnak és jó munkaerőnek tartják. Egységesen oszlanak meg a válaszok a hat tulajdonságcsoport között, amelyek közül kiemelkedik még a vendégszerető, befogadó, segítőkész fogalmakat gyűjtő kategória, illetve az okos, intelligens jelző.

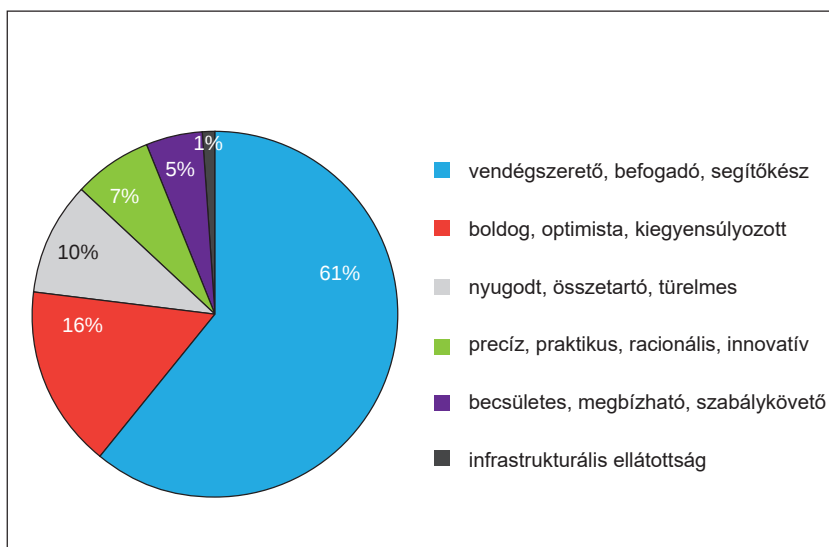
Az anyaország és a célország nemzeteinek összehasonlítása során láthatjuk (108. és 109. ábra), hogy a pozitív tulajdonságok tekintetében a magyarok esetében felállítható egy sorrend a tipikusnak tartott jellemzők között. Erőteljes kiugrást nem tapasztalhatunk, ellentétben a fogadó nemzet jellemzésével. A válaszadók saját magukat, illetve honfitársaikat elsősorban szorgalmasnak és jó munkaerőnek, vendégszeretőnek és okosnak tartják. A célországok jelentős többségében elégedettek a vendégszeretettel és a befogadással, 61%-uk segítőkésznek ítélte a fogadó nemzetet.

108. ábra

A magyarokra adott pozitív jellemzők százalékos megoszlása

Forrás: saját szerkesztés

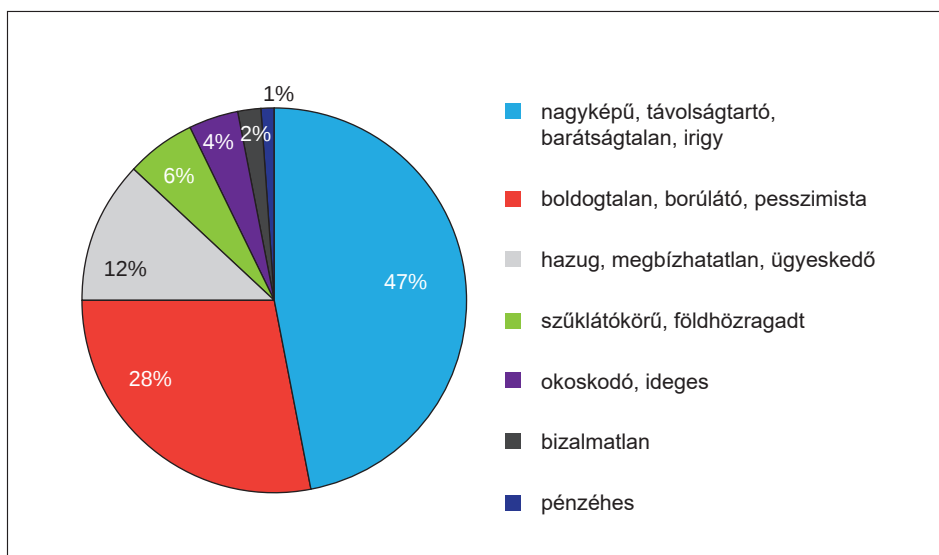

109. ábra

A fogadó nemzet pozitív tulajdonságainak százalékos megoszlása

Forrás: saját szerkesztés

A negatív tényezők eltérően jelennek meg a magyarok és a fogadó nemzet jellemzésében. A magyarok negatív tulajdonságai közül határozottan kiemelik a válaszdók a nagyképű, barátságtalan, távolságtartó, irigy tulajdonságcsoportot, továbbá a boldogtalan, borúlátó, pesszimista tulajdonságokat emelhetjük még ki. Ez utóbbi tulajdonságok a magyar egyetemista hallgatók körében végzett felmérésben is megjelennek a magyar átlagember jellemzői között (5. pont). Az említett felmérésben nem vizsgálták külön a pozitív és a negatív jellemzőket, mégis a negatív jellemzők kerültek túlsúlyba, és közöttük nagy súlyt kapott a pesszimizmus.

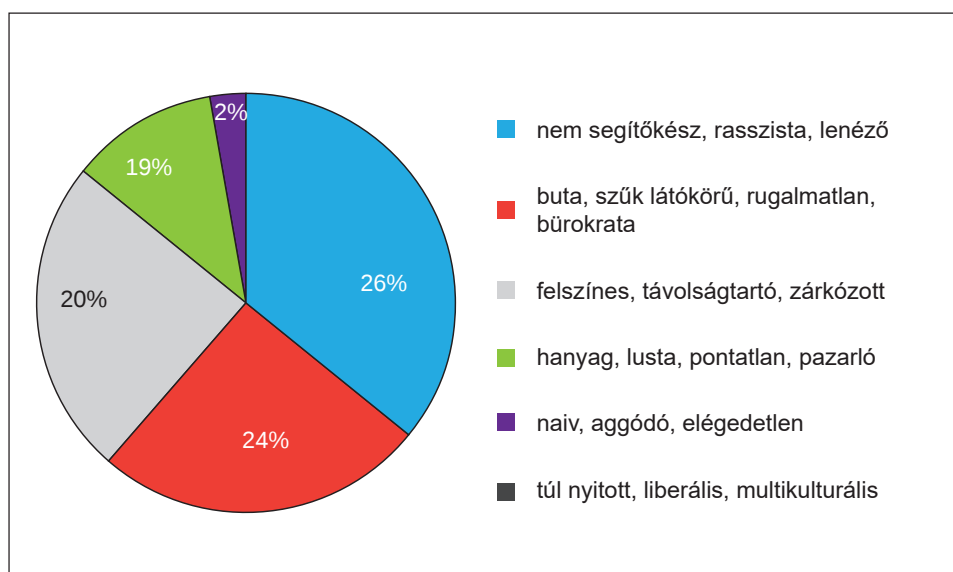
110. ábra

A magyarok negatív tulajdonságainak százalékos megoszlása

Forrás: saját szerkesztés

A negatív tulajdonságok elemzése során tapasztalhatjuk azt az ellentmondást, hogy korábban a válaszdók 22%-a vendégszeretőnek tartotta a magyarokat, majd később 47%-uk pedig barátságtalannak. További, részben ellentmondásos eredmény, hogy az „ügyeskedő” kifejezés és annak rokon értelmű kifejezései egyaránt megjelennek a pozitív és a negatív tulajdonságok között. A válaszdók több mint egynegyede tartja saját nemzetét borúlátónak, pesszimistának.

A fogadó nemzet negatív jellemzői négy, közel azonos nagyságú csoportba sorolhatók. A válaszdók a fogadó nemzetüket főként lenézőnek, butának, felszínesnek és hanyagnak tartják. A fogadó nemzet segítőkészségének megítélése szintén ellentmondásos: a pozitív tulajdonságok között legnagyobb súllyal (61%) szereplő jellemző a negatív oldalon is a legnagyobb (26%) arányt képvisel, negatív jelzéssel.

111. ábra

A fogadó nemzet negatív tulajdonságainak százalékos megoszlása

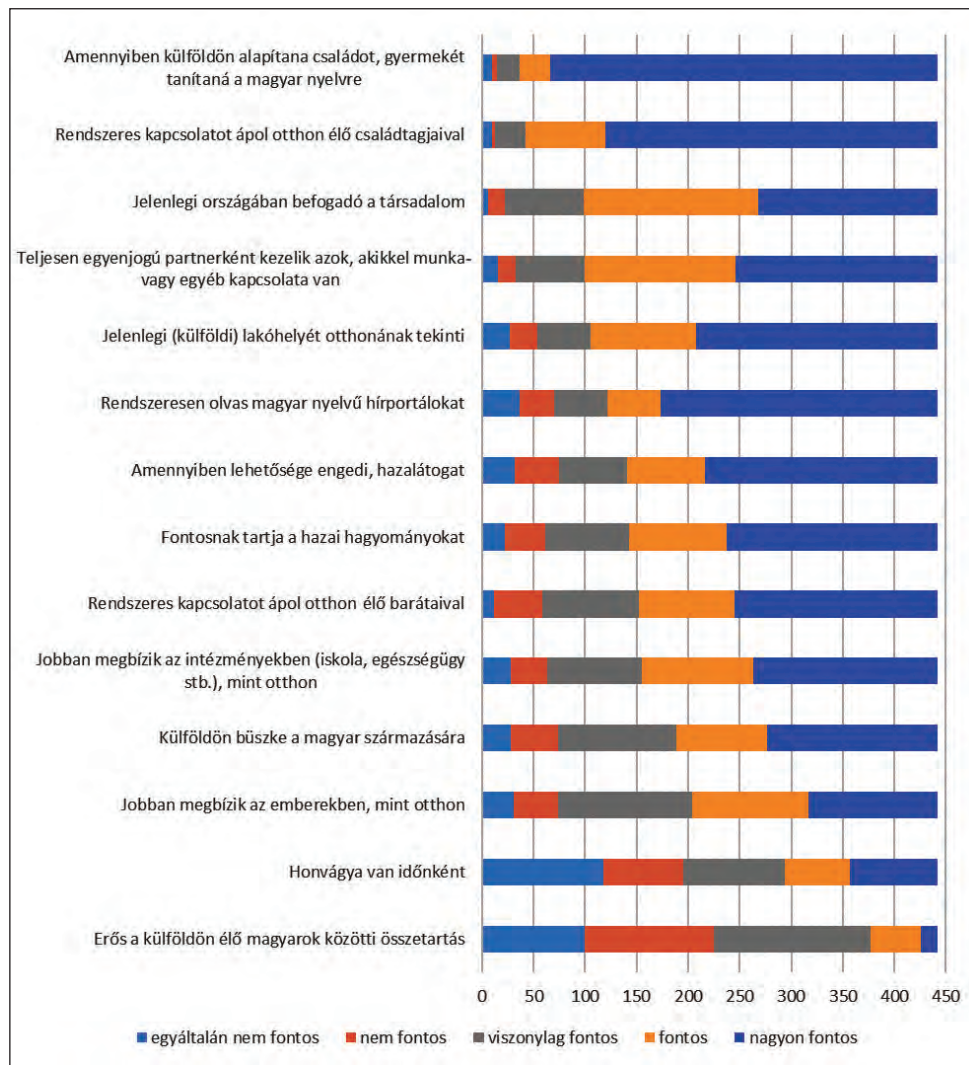
Forrás: saját szerkesztés

Valamennyi eredmény összehasonlítását követően további megállapításunk, hogy a válaszadók az „okos” és „intelligens” jelzőkkel kizárólag saját nemzetüket illették, ezek a tulajdonságok nem jelennek meg a fogadó nemzeteknél. A negatív tulajdonságok vizsgálata során azonban a „buta” kifejezés többször megjelenik, de kizárólag a fogadó nemzetekre vonatkozóan.

Kutatásunkban szerettük volna feltárni a kulturális gyökerek jelentőségét, amelyek különösen fontosak akkor, ha a megkérdezettek ilyen magas arányban szeretnének külföldön maradni. Egy ötfokozatú skálán értékelték a válaszadók a megadott tizennégy szempontot aszerint, hogy mennyire értenek egyet az állításokkal. A megfogalmazott kérdések többsége a magyar kultúra, identitás megőrzésének mértékére irányult, illetve előfordultak olyan kérdések is, amelyek a jelenlegi lakóhelyükre vagy munkakörnyezetükbe való beágyazottságra vonatkoztak.

A 112. ábrán láthatjuk, hogy a megkérdezettek 85%-a tanítaná magyar nyelvre a gyermekét külföldi országban, tehát tartós külföldi tartózkodása ellenére sem mondana le anyanyelvéről, amely egyúttal lehetőséget is nyújt az esetleges hazaköltözés során a könnyebb visszailleszkedésre. Az elemzés során az ötfokozatú skála négyes és ötös értéke egyaránt a fogalommal való egyetértést jelenti, tehát az ábrán szereplő állítások közül tizenkét esetben 50%-nál nagyobb mértékben tartják fontosnak a válaszadók a meghatározott fogalmakat. Ezek közül hét állítás vonatkozik a hazai kultúrára, kapcsolatokra, illetve öt a fogadó nemzet befogadó erejére. A kivándorlás megfélekezése szempontjából nem mondható jó hírnek, hogy a válaszadók több mint háromnegyede otthonának tekinti jelenlegi országát, illetve 60–70% közötti mértékben elégedett a fogadó ország infrastruktúrájával és a nemzet befogadásával. Ehhez kapcsolódóan megvizsgáljuk, hogy a válaszadók tudására milyen mértékben tartanak

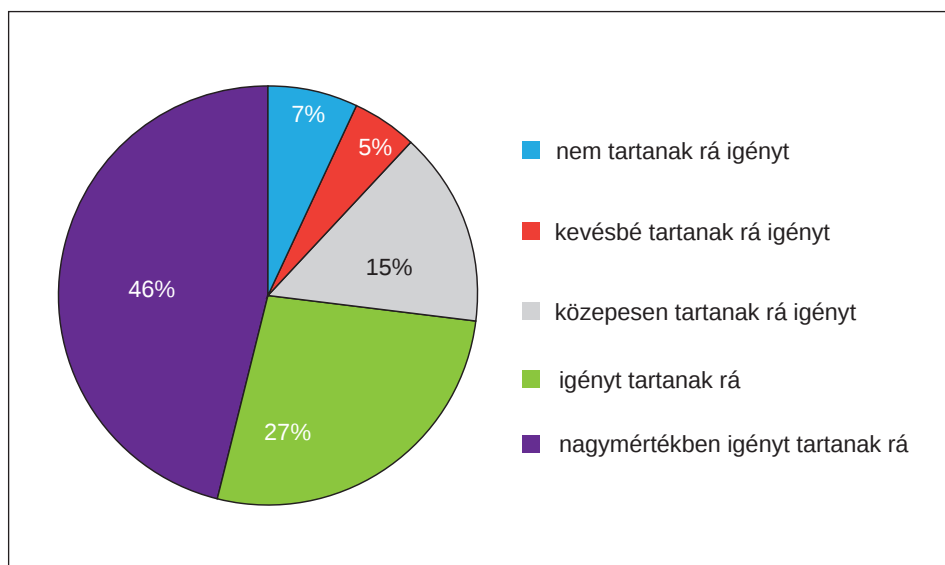
igényt jelenlegi munkahelyükön. A vizsgálat célja a beágyazódás mértékének meghatározása. Az eredmények azt mutatják, hogy a teljes minta közel 50%-a esetében nagymértékben igényt tartanak a tudására a munkahelyen, a válaszadók több mint 90%-a szerint az általuk végzett munka feltételezi a kisebb-nagyobb mértékű szakmai tudás meglétét. Az eredményt összevetettük a végzettségi adatokkal, amely szintén megerősíti azt, hogy a sztereotípiákkal ellentétben a külföldi munkavállalás nem kizárólag alacsonyabb rangú munka kényszeres elvállalásáról szól, a munkaerő megbecsülése pedig elősegíti a külföldi munkavállalók beilleszkedését.

112. ábra

A válaszadók számának megoszlása az identitásra vonatkozó tényezők fontosságának megítélése szerint

Forrás: saját szerkesztés

113. ábra

A válaszadók számának százalékos megoszlása a tudásuk kihasználtsága szerint

Forrás: saját szerkesztés

Ezek mellett a beágyazódást támogató adatok mellett azonban nagyon magas arányban tartják fontosnak a válaszadók az otthoni családtagokkal és barátokkal való kapcsolattartást és a hazlátogatást, a hazai hírportálok nyomon követését és a hazai hagyományokat, amiből az identitás megőrzésére vonatkozó igényre következtethetünk.

Kérdőívünkben egyértelműen nyilatkoztak a válaszadók a külföldi munkavállalás időtartamáról, a válaszok jelentős többsége a hosszú távú vagy végleges külföldön maradási szándékot erősítette meg. A kérdőív összeállításakor szeretettük volna megvizsgálni azt is, hogy a külföldön élő magyarok számára mennyire fontos a kultúrájuk, ápolják-e a hagyományokat, illetve hogy az anyaországukkal milyen szoros kapcsolatot tartanak fenn. Azok az emberek, akik külföldi letelepedési szándékuk mellett erősen kötődnek hazai gyökereikhez, kultúrájukhoz, identitásukat erősen őrzik. Ez azt érzékelteti, hogy nem csuktak be maguk mögött minden ajtót, akár gyermekeik, akár ők maguk visszatérhetnek, ha megszűnnek az általuk negatívnak ítélt körülmények.

A hazatérés kérdésével korábban, a motivációk vizsgálata során már foglalkoztunk. Ott a külföldi munkavállalás indokai között megjelent a nyelvtanulás, a külföldi munkatapasztalat szerzése vagy a szakmai kihívások. Ezek a tapasztalatok, illetve egy, a válaszadók véleménye alapján befogadó társadalomban szerzett tapasztalatok hazatérés esetén a hazai munkaerőpiacon is nagy értéket jelentenek.

A kérdőív végén lehetőséget nyújtottunk egyéb megjegyzések, vélemények rögzítésére is, amellyel a válaszadók egynegyede élt is. A beérkezett sokféle vélemény csoportosítása bonyolult feladatnak bizonyult. Többségében megerősítik a kiköltözésük okát, a társadalmunkról alkotnak véleményt, vagy éppen tanácsokat fogalmaznak meg. A megjegyzésekből

az tűnik ki, hogy a válaszadók jelentős része eredetileg nem tervezett hosszabb külföldi távollétet, viszont a helyi körülmények ott tartották őket. Az életet a kemény munka ellenére is könnyebbnek tartják, és kiemelik az egészségügy és az oktatás sokkal jobb helyzetét.

114. ábra

A válaszadók egyéb megjegyzéseinek kulcsszavai

Forrás: saját szerkesztés

Kutatásunk során nem tértünk ki családi kötelek közül a családalapításra, illetve a kisgyermekes családokra. A szabadszavas válaszok több ízben is kitérnek arra, hogy azok a családok, amelyeknek gyermekei külföldi oktatási intézményben tanulnak, szinte biztosan külföldön maradnak addig, amíg gyermekeik be nem fejezik tanulmányaikat. Több család éppen a gyermekük kiszámítható, biztos jövőképe miatt választotta a külföldi létet. Továbbá több olyan megjegyzést is olvashatunk, amely szerint a válaszadó az itthoni morális környezet és hazai pesszimista légkör miatt marad külföldön. Ismétlődnek a magyarok képzettségére és szellemi előnyére vonatkozó megjegyzések. Többen értékesnek tartják kutatásunkat, de azt gondolják, hogy már évekkel ezelőtt kellett volna foglalkozni ezekkel a kérdésekkel. Ehhez kapcsolódóan szintén több válaszadó megjegyzi, hogy a jelenleg még itthon lévő értékes munkaerő megtartására kellene odafigyelni, mert a már külföldön letelepedőket nagyon alacsony arányban lehetséges visszacsábítani. Érdemes végül kiemelni az egyik nagyon világosan és egyszerűen megfogalmazott üzenetet, amely így szól: „Haza kell hozni a kint élőket. Sokat profitálna belőlük az ország...”

7.3. Összefoglaló gondolatok

Kutatásunk alapvető célkitűzése az volt, hogy feltárja a külföldön dolgozó magyarok elköltöztetésének okait, illetve ezekhez kapcsolódva megállapítsa az egyes szociodemográfiai adatok alapján kialakított csoportok jellemzőit. További célkitűzése az esetleges hazaköltözés feltételeinek feltárása és a külföldi élet során az identitás jelentőségének vizsgálata.

Elemzésünket a kapcsolódó szakirodalom áttekintésével kezdtük, amely alapján az alapvető fogalmakat tisztáztuk, megfigyeltük az elvándorláshoz kapcsolódó közelmúltbeli folyamatokat, és további elemzési szempontokat határoztunk meg. A minta a hasonló témájú hazai kutatások tekintetében magas elemszámú mintának minősül, de tekintettel a célcsoport teljes létszámára (és a létszám meghatározásához kapcsolódó nehézségekre) nem tekinthető reprezentatívnak, ezért hangsúlyozzuk, hogy a kapott eredmények kizárólag az általunk vizsgált 442 fős mintára érvényesek.

Vizsgálatunkat úgy végeztük el, hogy a szakirodalom alapján megkülönböztettük a hazai taszító tényezőket, azokat a körülményeket, amelyek arra késztették vagy kényszerítették a kérdőívet kitöltőt, hogy külföldön vállaljon munkát, és azokat a tényezőket, amelyek a fogadó ország vonzó tényezői. Ezeket a szempontokat számos összefüggésben vizsgáltuk, ám minden esetben a hazai taszító tényezők túlsúlya volt megfigyelhető. A részvizsgálatok mutattak azonban eltérést az egyes tényezők közötti arányokat illetően. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők, a nők és a 37 évnél fiatalabbak esetében sokkal erőteljesebben jelenik meg a vonzó tényezők hatása, amely az utóbbi két csoport esetében néhány százalékponttal marad csak el a taszító tényezők hatásától. Ezek az eredmények azt mutatják, hogy a hazai körülmények sokkal inkább befolyásolják az embereket a külföldi munkavállalás melletti döntésükben. Közülük elsősorban a hazai életviszonyok és a megélhetési problémák tűnnek különösen fontosnak.

A hazatérést befolyásoló tényezők részben alátámasztják az elvándorlással kapcsolatos indokokat, részben pedig megkérdőjelezzik azokat. Egyik ilyen ellentmondás, hogy az elvándorlás esetében a megélhetési problémákat a második legfontosabb oknak tartották a válaszadók, míg a hazatérés feltételei között már csak a negyedik legfontosabb körülményként szerepeltették.

Bár a válaszadók többsége egyáltalán nem tervezi hazatérését, igen erőteljesen megőrzi identitását a külföldi élet során. Az eredmények részletes elemzése azt bizonyítja, hogy a megkérdezettek nem feledkeztek meg a hazai gyökerekről, nem vágtak el minden szálát, tehát a végleges külföldi letelepedési szándék ellenére vissza tudnának illeszkedni a hazai társadalomba. A hazaköltözés alapvetően a humán veszteség megszűnésén túl számos pozitív hozadékkal járhatna. Ilyenek a külföldi munkatapasztalat, a nyelvtudás és az eltérő kultúrában élés miatti tapasztalatok hatásai.

Függelék

1. függelék: A felmérés kérdőíve

Tisztelt Válaszadó!

Kérjük, kérdőívünket csak abban az esetben töltse ki, ha 2004 után hagyta el Magyarországot!

Kutatásunk a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Ludovika Kiemelt Kutatóműhelyében valósul meg, amelyben a magyar gazdasági és társadalmi versenyképesség javításának lehetőségeit vizsgáljuk. Ennek keretében szeretnénk megismerni az Ön véleményét is a kérdőívben szereplő témákról. Kérjük, segítse kutatásunkat az alábbi kérdések megválaszolásával!

A válaszadás anonim, amennyiben azonban szeretne értesülni felmérésünk eredményéről, adja meg, legyen szíves, e-mail-címét a kérdőív végén!

Nagyon szépen köszönjük segítségét!

Dr. Csath Magdolna egyetemi tanár

1. *Kérjük, adja meg a nemét!* ☐ nő ☐ férfi
2. *Kérjük, adja meg az életkorát!* _____
3. *Melyik országban él jelenleg?* _____
4. *Melyik évben hagyta el Magyarországot?* _____
5. *Mi az Ön legmagasabb iskolai végzettsége? Kérjük, jelölje X-szel.*
☐ általános iskola
☐ szakiskola
☐ gimnázium/szakközépiskola
☐ főiskola/BA/BSc
☐ egyetem/MA/MSc
☐ doktori fokozat
6. *Jelenleg a végzettségének megfelelő munkakörben dolgozik?*
☐ igen ☐ nem
7. *Kérjük, 1-től 5-ig terjedő skálán értékelje, hogy jelenlegi munkahelyén milyen mértékben tartanak igényt a tudására! 1 = egyáltalán nem; 5 = nagymértékben)*

1	2	3	4	5
☐	☐	☐	☐	☐
8. *Jelenlegi tervei szerint még mennyi időt kíván külföldön tölteni?*
☐ 1–3 év
☐ több mint 3 év
☐ külföldön szeretnék letelepedni
☐ még nem döntöttem el
☐ egyéb, éspedig: _____

9. *Kérjük, az alábbi szempontok közül válassza ki az Ön számára legfontosabbakat, amelyek leginkább befolyásolták, amikor a külföldi munkavállalás mellett döntött! (Kérjük, jelölje X-szel!)*

- ☐ megélhetési problémák
☐ kalandvágy
☐ családi kötelezések
☐ szakmai kihívások
☐ nem találtam a végzettségemnek megfelelő munkalehetőséget
☐ nyelvtanulás
☐ elégedetlen voltam a magyarországi életviszonyokkal
☐ külföldi munkatapasztalat lehetősége
☐ magánéleti okok
☐ kilátástalanság
☐ egyéb, éspedig:

10. *Kérjük, jelezze, hogy az alábbi állításokkal milyen mértékben ért egyet! (1 = nem ért egyet, 5 = teljes mértékben egyetért)*

Erős a külföldön élő magyarok közötti összetartás.	1	2	3	4	5
Honvágya van időnként.	1	2	3	4	5
Teljesen egyenjogú partnerként kezelik azok, akikkel munka- vagy egyéb kapcsolata van.	1	2	3	4	5
Jobban megbízik az emberekben, mint otthon.	1	2	3	4	5
Jobban megbízik az intézményekben (iskola, egészségügy stb.), mint otthon.	1	2	3	4	5
Jelenlegi országában befogadó a társadalom.	1	2	3	4	5
Külföldön büszke a magyar származására.	1	2	3	4	5
Rendszeres kapcsolatot ápol otthonélő barátaival.	1	2	3	4	5
Rendszeres kapcsolatot ápol otthonélő családtagjaival.	1	2	3	4	5
Amennyiben lehetősége van, hazalátogat.	1	2	3	4	5
Jelenlegi (külföldi) lakóhelyét otthonának tekinti.	1	2	3	4	5
Amennyiben külföldön alapítana családot, gyermekét tanítaná a magyar nyelvre.	1	2	3	4	5
Rendszeresen olvas magyar nyelvű hírportálokat.	1	2	3	4	5
Fontosnak tartja a hazai hagyományokat.	1	2	3	4	5

11. *Kérjük, egy pozitív és egy negatív jelzővel jellemezze a magyarokat, illetve az Önt fogadó ország lakosságát.*

	magyarok	fogadó nemzet
+		
-		

12. *Kérjük, jelezze, hogy az alábbi táblázatban felsorolt feltételek teljesülése milyen mértékben befolyásolná az Ön hazaköltözési szándékát. (1 = kevésbé fontos szempont, 5 = nagyon fontos szempont)*

Magasabb bérek	1	2	3	4	5
Bürokratikus terhek csökkenése	1	2	3	4	5
Oktatás színvonalának emelkedése	1	2	3	4	5
Egészségügy színvonalának emelkedése	1	2	3	4	5
Vállalkozásbarát környezet	1	2	3	4	5
Saját szakmájának megbecsültsége javulna	1	2	3	4	5
Családtámogatási rendszer javulása	1	2	3	4	5
Kiszámítható jövőkép	1	2	3	4	5
Egyéb, éspedig:	1	2	3	4	5

13. *Egyéb gondolatai, amelyeket megosztana a kutatást végzőkkel:*

E-mail-címe (ha szeretné megkapni a kutatás eredményét!):

Köszönjük, hogy válaszával segítette munkánkat!

VÁKÁT
OLDAL

8. Az állam szerepe a digitalizáció korában – különös tekintettel az oktatásra

8.1. Bevezető gondolatok

Napjainkra az állam feladataival kapcsolatos gondolkodás ismét előtérbe került hazánkban is, köszönhetően a 2009-es gazdasági világválságnak, továbbá a körülöttünk zajló technológiai forradalomnak. Vannak, akik az erős állam, erős kormányzat iránti igényt, mások pedig inkább az állam vállalkozói szerepét hangsúlyozzák. Az államok élén a kormányzatok állnak, amiből az következik, hogy a kormányzat célja kell hogy legyen például az, hogy aktív szereplőként járuljon hozzá saját tevékenységével a nemzeti versenyképesség javításához. Indokolt ez azért is, mert a technológiai forradalom, a digitalizáció új szakaszt nyit a versenyképességi versenyben, új területek értékelődnek fel, amelyek felismerésével és javításával könnyen nyertessé válhat egy-egy ország. Ebben a tanulmányban az állam szerepével kapcsolatos felfogásokkal, azok változásaival, a versenyképesség javítása területén az államra váró feladatokkal, közöttük az oktatás és képzés rendszerének újragondolásával foglalkozunk.

8.2. Az állam szerepével kapcsolatos felfogások

Ha az elmúlt évtizedek fejlődési irányait tekintjük át, akkor azok egyfelé mutatnak: egyrészt az állam szerepének erősödését látjuk, másrészt a technikai forradalom új távlatokat nyit meg az állam, a társadalom, a gazdaság és valamennyi alrendszere tekintetében. Ezek együttes hatásai azonban ma még nehezen felmérhetők. A következőkben áttekintjük az állam feladataival, szerepével összefüggő főbb felfogásokat, nézeteket.

Az államok szerepvállalásával kapcsolatos felfogások változásai kapcsán többféle korszakot különböztethetünk meg. Érdeemes megemlíteni az „éjjeliőr állam” nevet viselő nézetet, amely a szabadversenyes kapitalizmus hajnalán volt meghatározó, szellemi atyja Adam Smith. E felfogás lényege, hogy az állam ne avatkozzon a gazdaságba, mivel a „lát-hatatlan kéz” a piac okozta torzulásokat korlátozza. Nincs szükség tehát az államra a gazdaság ágazataiban, csupán a jogszabályi környezetet kell megteremtenie, és „csak azon tevékenységek és szolgáltatások – például a honvédelem, az oktatás, a köz- és a vagyonbiztonság – esetén kell közbelépnie, ahol nem működnek tökéletesen a piaci mechanizmusok” (KÁLMÁN 2013, 25).

Az „éjjeliőr állammal” kapcsolatos felfogás – annak ellentmondásai miatt – fokozatosan háttérbe szorult. Helyét a keynesi jóléti állam gondolat vette át. Ez a korábbi felfogással szemben az állam beavatkozó jellegét erősítette. Keynes elmélete alapján az államnak nemcsak

a válságok esetében kell korrigálnia, hanem folyamatosan kell a fiskális és monetáris eszközökkel „terelni” a gazdasági folyamatokat (KÁLMÁN 2013). A jóléti államok elterjedése nyomán az államok a korábbiakhoz képest jelentős szereplőkké váltak. Kutatásaink központi témája, a versenyképesség puha tényezői szempontjából Szabó (2000) megfogalmazása használhatónak bizonyul. Szerinte a jóléti állam a következőket jelenti: „Jóléti államnak azokat az államokat szokták nevezni, amelyek elkötelezettek polgáraik anyagi és szellemi »jól-léte« (jó egészségi állapota, korszerű műveltsége és modern gazdaságban való foglalkoztathatósága, a munkára való alkalmassága, továbbá megfelelő lakhatása és táplálkozása) iránt, és ennek érdekében aktívan beavatkoznak a gazdasági folyamatokba” (SZABÓ 2000, 209.). Ahogy Budai (2009) megállapítja, ebben az időszakban elterjedtek a nyugdíjak és segélyek, bővültek a szociális jogok, az oktatáshoz és kulturális javakhoz is egyre többen fértek hozzá, mivel azok ingyenesek vagy az állam által támogatottak voltak.

A történelmi események azonban újfent ismételték önmagukat: a jóléti államokkal kapcsolatos kritikák nyomán az állam ismét háttérbe vonult, átadva helyét a piaci szereplőknek (ezt a folyamatot nevezzük dezetatizációnak vagy az állam visszahúzódásának). Ezt a korszakot összességében a New Public Management korszakának is nevezzük, amelyre az alábbiak voltak jellemzők: „államtalanítás”, liberalizáció, privatizáció, dereguláció, dekoncentráció, állami feladatok kiszervezése (BUDAI 2009).

Stumpf (2009) az imént jellemzett, a piac dominanciáját hirdető good governance helyett a good government paradigmáját, a New Public Management helyett a neoweberianus paradigmát részesíti előnyben. Elképzelése többé-kevésbé érvényesül a mai magyar viszonyok között.

Ennek jellemzői az államközpontúság, az aktív, intelligens és erős állam. Véleménye szerint az államnak aktívan részt kell vennie a piaci mechanizmusok kiigazításában, a jólét, a méltányosság megteremtésében. Az így létrejövő neoweberianus megközelítésnek számos jellemzője van, úgymint: erős állam, professzionális közszolgálat (bürokrácia), amely nem akadály, hanem érték. Jellemző továbbá a jogszabályok betartása; a korrupció visszaszorítása, a gazdasági növekedés fokozása, a szegénység csökkentése, a demokrácia kiszélesítése.

Miért fontos mindez a versenyképesség szempontjából? Mint láthattuk, az állammal kapcsolatos felfogások is korszakról korszakra változnak, az állam szerepvállalásának mértéke folyamatosan módosul. Míg a 19. században a piac dominált, és az államot egyfajta statisztának szánták, addig a 20. század első felében az állam – felismerve a hibákat – megerősödött. A válság hatására később, az 1970–1980-as években ismét háttérbe szorult a piac javára, majd évtizedekkel később az állam újult erővel helyezhette magát előtérbe.

A fentiek párhuzamba állíthatók az állam versenyképességgel kapcsolatos feladataival; minderről korábban, az 1.3. pontban értekeztünk. Az ezzel kapcsolatos nézetek – csakúgy, mint a piac versus állam dilemma előtérbe kerülése – szintén két csoportba sorolhatók. Az egyik szerint az állam szerepe minimális, csupán a kereteket kell biztosítani a vállalatok számára azok versenyképességének biztosítása érdekében (ez párhuzamba állítható a Smith-i és NPM-gondolatokkal), míg a másik felfogás szerint az államnak a versenyképesség elősegítésekor aktív gazdasági és gazdaságszervező szereplőként kell fellépnie. Mindez a keynesi jóléti állammal és a Stumpf által leírt neoweberi állam fogalmával cseng össze.

Ahogy korábban láthattuk Szabó megfogalmazásában, a jóléti állam szerepe kiterjed a társadalom anyagi és szellemi fejlesztésére, biztosítva a jó egészségi állapotot, a korszerű műveltséget, megfelelő munka- és életkörülményeket. A versenyképességi jelentések és kü-

lönböző indexek e puha területekre is egyre inkább kiterjednek, ugyanakkor fontos aláhúzni, hogy az államnak nem az a feladata, hogy megnyerje a versenyképességi versenyt, hanem az, hogy a lakossága számára élhető körülményeket biztosítson, olyan társadalmi környezetet, amely az itthon maradást, a családalapítást segíti elő. A lakosság „visszajelzését” és nem a rangsorokban betöltött helyet kell tehát szem előtt tartani. Ez a megállapítás előrevetíti azt, hogy ha a versenyképességi jelentések pozitív képet festenek le, de a lakosság részéről nem ez a visszajelzés tapasztalható, akkor be kell avatkozni, korrigálnia kell az államnak.

8.3. A modern állammal szemben támasztott új követelmények

A modern állammal szemben támasztott új igényeket a McKinsey-jelentésen (2017) keresztül kívánjuk bemutatni. A modern állam számos követelménnyel néz szembe a véges erőforrásai felhasználásakor: ezek között kiemelt helyet foglal el az idősödő népesség egészségügyi ellátása, a gazdasági egyenlőtlenségek leküzdése, valamint a biztonság garantálása a társadalom tagjai számára (McKINSEY 2017). A McKinsey-jelentést kiegészítve hozzá kell tennünk, hogy a világon, de különösen Európában kiemelt probléma még a demográfiai mutatók romlása, a korrupció fokozott jelenléte, az egészségügy és az oktatás alacsony színvonala, valamint a migráció és az integráció kérdésköre.

Ezt tovább bontva fontos megemlíteni még a digitalizációval összefüggő feladatokat és lehetőségeket. Szükséges felkészülni a „digitális korra” mind infrastruktúra terén, mind az oktatás átalakításával, például a frontális oktatás hatékonyságának felülvizsgálatával. További követelmény az állam felé, hogy a szolgáltatásait gyorsan és eredménnyel nyújtsa a lakosság számára, úgy, ahogy az a 21. században elvárható. Amennyiben nem ezt teszi, a lakosság „ítéletet” mond, a kormányzattal kapcsolatos elégedettség és bizalom csökken. Egy kormány ezt nem engedheti meg, mivel a bizalom a társadalmi tőke egyik legfontosabb összetevője, ahogy azt már e könyv 4. pontja és Csath, valamint szerzőtársai (2018a) részletesen bemutatták.

A jelentés célja, hogy javaslatot tegyen a kormányzati hatékonyság növelésére. Mindezt a jobb mérési módszerekkel kívánja elérni. Átfogó adatbázist és módszertant építettek ki, amelynek célja az államháztartási kiadások hatékonyságának és eredményességének mérése. A módszert 42 országra alkalmazták, amelyek együttesen a globális GDP 80%-át adják. A kiadások hatékonyságának és eredményességének elemzését például az egészségügyre vonatkozóan alkalmazták. Az elemzés alapján elmondható, hogy az emberek teljes egészségben eltöltött éveinek száma emelkedett valamennyi vizsgált országban. Míg 2000-ben átlagosan 66,6 évet, addig 2015-ben 70,0 évet töltött valaki teljes egészségben. Mindezt elsősorban a kiadások jelentős növelése segítette elő. Ahogy a jelentés rámutat, az országokban az egészségügyi ellátás egy főre jutó reálértéke 2000 és 2015 között átlagosan 69%-kal emelkedett a vizsgált országokban. Figyelmeztetett azonban arra, hogy az egészségügyi kiadások már a közkiadásoknak átlagosan a 13%-át teszik ki, így az hasonló mértékű növekedést már nehéz lenne fenntartani (McKINSEY 2017). Az állam szerepe tehát ez esetben az, hogy minél magasabb színvonalú szolgáltatást biztosítson például az egészségügy terén úgy, hogy a szűkös – pénzügyi – erőforrásokkal megfelelően gazdálkodik. Ehhez elő kell segítenie a kutatás-fejlesztést, a hatékony gyógyítási formákat kell támogatnia, a betegségek megelőzésére kell hangsúlyt fektetnie. Mindezt úgy, hogy a betegek, az egészségügyi szolgáltatást igénybe vevők a legmagasabb ellátásban részesüljenek.

A jelentés – a felgyülemlett tapasztalatokra hivatkozva – a közszféra termelékenységeének növelése érdekében javaslatot tesz a kormányzatok számára a kormányon belüli legfontosabb funkcionális képességek átgondolására és átalakítására. Így a politikai funkció mellett az alábbi négy funkciót javasolja erősíteni:

- pénzügyi funkció,
- kereskedelmi képességek,
- digitális technológiák és adatelemzés,
- tehetséggondozás.

A kormányok pénzügyi funkciójába beletartozik, hogy nem csupán „kincstárként” működik a mindenkori pénzügyért felelős minisztérium, hanem aktív mozgatórugója az outcome szemlélet térnyerésének, valamint a termelékenységjavításnak. Ily módon kiemelendő az adatelemző feladata, a benchmarking, a folyamatos párbeszéd az egyes intézményekkel és a stratégiai gondolkodás koordinálása.

A digitális technológiák természetesen éppen úgy, mint a magánszférában, a közszektorban is alkalmazhatók és alkalmazandók, mivel az elképesztő termelékenységet eredményezhet. A digitalizáció és az adatelemzés az eredményességet, a hatékonyságot, valamint az emberek elégedettségét is képes – akár egyidejűleg – növelni. Ahogy Lőrincz (2010, 52.) fogalmaz, „a közigazgatás története azt mutatja, hogy a közigazgatási paradigmaváltást, a modernizációt mindig valamilyen technikai újdonság bevezetése, alkalmazása idézte elő”, így például az írásbeliség és a nyomtatás elterjedése, a telefon vagy a számítógép használata.

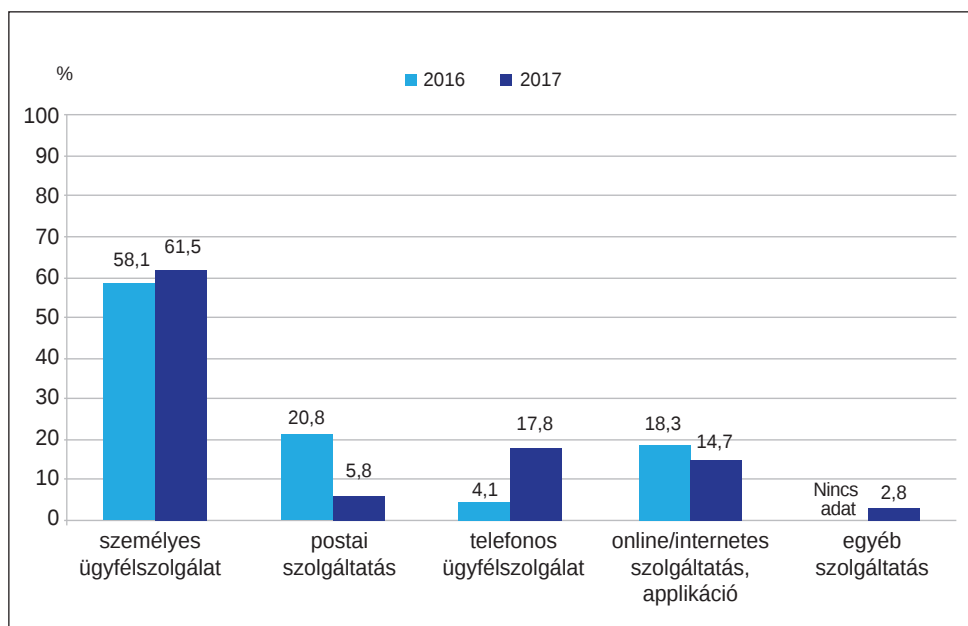
A digitalizáció terén az állam feladatai (McKINSEY 2017):

- a szolgáltatások biztosítása,
- folyamatok szervezése,
- döntések támogatása,
- adatmegosztás,
- a szolgáltatások biztosítása.

Arra utalnak, hogy nemcsak honlappal kell rendelkeznie egy-egy hivatalnak/kormányzatnak, hanem olyan alkalmazásokkal is, amelyekkel csökkenthetők a kiadások, az ügyintézésre fordítható idő, valamint növelhető az állampolgári elégedettség. A jelentés német és angol példát hoz, hogy érzékeltesse, mekkora haszonnal jár a digitalizáció. A német példa esetében a digitális archívum létrehozásával a polgárok 99%-kal gyorsabban (napok helyett másodpercek alatt) fértek hozzá a kért adatokhoz. Az Egyesült Királyságban 25 szolgáltatás digitális térben történő ügyintézésének biztosítása 300 millió dolláros megtakarítást eredményezett – sajnos a jelentésből nem derül ki ennek módszertani háttere.

Magyar példát említve erre a területre, kiemelendő a Nemzeti Közszozlálati Egyetem által kidolgozott és évről évre frissített Jó Állam Jelentés (ÁKFI-MMI 2018). A 2017-es jelentésben hivatkozott adatok alapján (115. ábra) az online/internetes szolgáltatás, applikáció igénybevétele a közigazgatási ügyintézés során az előző évhez viszonyítva csökkent (18,3%-ról 14,7%-ra), annak ellenére, hogy az ügyintézés menetét támogató szolgáltatások száma emelkedett. A jelentés készítőinek indoklásában több lehetséges ok is szerepel: „a személyes ügyintézés elkerülhetetlensége egyes esetekben, az általános digitális hozzáférési és kompetenciahiány, az online ügyintézéssel szemben táplált bizalmatlanság, az online világ személytelensége és a személyes ügyintézés megszokottsága” (KÁDÁR et al. 2017).

Ahhoz, hogy emelkedjen az online ügyintézés aránya, komoly erőfeszítések, célzott képzések, továbbképzések szükségesek, valamint a felhasználók szemléletformálása is elengedhetetlen, amely kidomborítja a digitális kompetenciák birtoklásának előnyeit.

115. ábra

A közigazgatási ügyintézési csatornák igénybevételének megoszlása Magyarországon

Forrás: KÁDÁR et al. 2017

8.3.1. Folyamatok szervezése

A folyamatok szervezése alatt a folyamatok automatizálását és újratervezését javasolják a McKinsey-jelentés szerzői, mivel az jelentősen növeli a hatékonyságot, erőforrás- és idő-megtakarítással jár. Ennek érdekében szintén kormányzati feladat a teljes tevékenységlánc digitalizálása, ami a folyamatok újratervezését és egyszerűsítését vonja maga után. A jelentés Szingapúr példáját hozza, ahol teljesen digitalizálták a cégregisztrálási folyamatot, negyed órára csökkentve az ügyintézési időt. Ezen túl automatikusan kibocsátott a cégbejegyzés is. Ugyanakkor szükséges hangsúlyozni, hogy a kellő tervezés és teljesség is elengedhetetlen, ellenkező esetben költséges, időigényes és haszontalan a tevékenység. Például a digitális és papíralapú ügyintézés együttes használata kedvezőtlen következményekkel jár, épp ellentétes hatást elérve a tervekhez képest. Elrettentő, ámde valós példa: online ügyintézés hirdet az adott szerv, ugyanakkor az ügyintézésnek csak egy része online, a háttérben megmarad a papíralapú, nehézkes, bürokratikus folyamat.

8.3.2. *Döntések támogatása*

E pont összefügg az adatok elemzésével. Ugyanis a digitális technológiák és az így kiépült adatbázisok lehetővé teszik a nagyszámú és széles körű adaton alapuló döntéstámogatást. Vagyis a vezetők olyan adatokhoz, ismeretekhez jutnak, amelyek megalapozzák a legjobb, legracionálisabb döntést. Az adatelemzés felhasználása sok területen lehet a közigazgatás segítségére: ilyen például a bűnmegelőzés, adóhatóság által végzett vizsgálatok (lásd Magyarországon az EKR-t vagy az online kasszákat). Az állam így növelheti a hatékonyságát, csökkentheti az emberierőforrás-igényét, a meglévő szakemberállományával szemben ugyanakkor elvárás a professzionális munkavégzés.

8.3.3. *Adatmegosztás*

Ezen az állam által vezetett és épített online adatbázisokat értjük. Különösen érzékeny terület, mivel össze kell hangolni a különböző adatbázisokat, miközben meg kell felelni a szigorú adatvédelmi szabályoknak (lásd GDPR az EU-ban). Ezáltal a folyamatok menedzselése magasabb szinten történhet, emelkedhet a szolgáltatások színvonala, az erőforrásokkal való gazdálkodás, ahogy azt a jelentésben bemutatott példák is érzékeltetik.

8.4. A digitalizációval kapcsolatos felkészültség és az állami feladatok

Ahogy korábban láttuk, a digitalizáció terén az államnak jelentős feladatai vannak, többek között világos stratégiával kell rendelkeznie, azt következetesen végre kell hajtania. Azonban szükséges az elért eredményeket folyamatosan nyomon követni, összehasonlítani azokat a világ többi országában tapasztaltakkal. Számos nemzetközi versenyképességi jelentés emelte be a digitalizáció területét indikátorai közé, valamint számos önálló, külön jelentés született a digitalizációval összefüggésben (például DESI).

8.4.1. *Az IMD digitális versenyképességi tanulmánya*

Kötetünk 2. tanulmányának 1. pontjában már bemutatottuk az IMD digitális versenyképességi tanulmányát (IMD 2017a; 2018a), amely 63 országot vizsgál. Ha Magyarországot állítjuk a vizsgálat középpontjába, úgy e rangsor alapján megállapítható, hogy az IMD általános versenyképességi jelentésében 2017-ben Magyarország az 52. helyezést érte el, a digitális versenyképességi tanulmányban hazánkat a 44. helyre sorolták. A V4-ek közül ez az utolsó helyet jelenti, mivel Szlovákia a 43., Lengyelország a 37., Csehország a 32. a listán. A jelentés alapján megállapítható, hogy digitális/technológiai készségek terén hazánkban az egyik legrosszabb a helyzet (61. helyet érte el).

2017-hez képest Magyarország 2018-ban visszaesett két helyezést a digitális versenyképesség területén. A vizsgált három fő területen a 63 ország között elért helyezésünket a 47. táblázatban láthatjuk.

46. táblázat

Az IMD versenyképességi struktúrája és a magyarországi helyezések 2017-ben

Faktor	Tudás (48.)	Technológia (38.)	Felkészültség a jövőre (55.)
Részterület	Tehetség (46.)	Szabályozási keret (29.)	Adaptív hozzáállás (57.)
	Képzés és oktatás (43.)	Tőke (44.)	Üzleti agilitás (58.)
	Tudományos koncentrálttság (46.)	Technológiai keret (45.)	IT-integráció (38.)

Forrás: IMD 2017a alapján saját szerkesztés

47. táblázat

Az IMD versenyképességi szerkezete és a magyar helyezések 2018-ban

Tényező	Tudás (48.)	Technológia (38.)	Felkészültség a jövőre (58.)
Részterület	Tehetség (46.)	Szabályozási keret (35.)	Adaptív hozzáállás (62.)
	Képzés és oktatás (48.)	Tőke (51.)	Üzleti agilitás (56.)
	Tudományos koncentrálttság (51.)	Technológiai keret (46.)	IT-integráció (36.)

Forrás: IMD 2018a alapján saját szerkesztés

Látható, hogy legrosszabb helyezésünk a „jövőre való felkészültség” terén van, amely, ahogyan azt az 1.3. pontban bemutattuk, elsősorban a versenyképesség puha területén tapasztalható gyenge pontjaink következménye.

8.4.2. Digital Economy and Society Index (DESI)

A Digital Economy and Society Indexet (DESI, magyarul Digitális Gazdaság és Társadalom Index) az Európai Unió dolgozta ki. Célja az európai digitális egységes piaci stratégiában foglaltak nyomán követése, értékelése, visszajelzés nyújtása mind az uniós, mind a tagállami vezetők részére. Az index 5 dimenzió elemzésével alakul ki (European Commission 2018a), ezek az alábbiak:

- hálózati összekapcsoltság (*connectivity*),
- humán tőke (*human capital*),
- internetes szolgáltatások használata (*use of internet*),
- a digitális technológiák integráltsága (*integration of digital technology*),
- digitális közszolgáltatások (*digital public services*).

A fenti dimenziók aldimenziókra, az aldimenziók indikátorokra oszthatók fel. A hálózati összekapcsoltság dimenziója olyan aldimenziókra bomlik, mint a vezetékes széles sáv, mobil széles sáv és szolgáltatások árai. Jól látható, hogy itt az állam szerepe kevésbé jelentős, mivel a technológiai fejlesztéseket csak ösztönözni tudja (különböző beruházásokkal, programokkal, stratégiai megállapodások megkötésével a szolgáltatókkal). Az árak esetén

pedig például az áfa révén lehet ráhatása. Magyarországon a Digitális Jólét Program keretén belül 2018. január 1-től az internet-hozzáférési szolgáltatás esetében az áfa mértéke 18%-ról 5%-ra csökkent (Jogi Fórum 2018). A V4-es országok helyezései e dimenzióban a következőképpen alakultak:

48. táblázat

A DESI hálózati összekapcsoltság dimenziójának V4-es helyezései

Ország	Hálózati összekapcsoltság	
	2017	2018
Csehország	16.	16.
Lengyelország	22.	21.
Magyarország	18.	18.
Szlovákia	20.	20.

Forrás: Desi 2018 (országjelentések: Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia) alapján saját szerkesztés

Mint látjuk, Magyarország az EU28-ak közül a 18. helyet foglalta el mindkét évben, míg a négy vizsgált ország közül a második legjobb volt, csak Csehország utasította maga mögé. A két év alatt elmozdulás csak Lengyelország esetében tapasztalható.

A Magyarországról szóló országjelentés (DESI – Magyarország 2018) alapján kirajzolódik, hogy egy állam hogyan is tudja ösztönözni, befolyásolni a digitális infrastruktúra fejlődését. A jelentés kiemeli, hogy Magyarország stratégiát alkotott (Nemzeti Infokommunikációs Stratégia 2014–2020), amelyet 2015-ben aktualizáltak a Digitális Jólét Program elfogadásával, valamint elindították a Szupergyors Internet Programot. Ez utóbbi – uniós és hazai forrásokból finanszírozott – program célja, hogy „2018 végére az ország egész területét lefedjék a legalább 30 Mbps sebességet biztosító NG4-hálózatok” (DESI – Magyarország 2018, 4.). Az állam szerepe a stratégiaalkotáson túl ott jelenik meg, hogy „a gazdaságilag nem életképes területek esetében 250 millió EUR összegű állami támogatási program került kidolgozásra a széles sáv kiépítésének biztosítására” (DESI – Magyarország 2018, 4.). Vagyis az állam a stratégiában kitűzött cél elérése érdekében – ahol szükséges – támogatást biztosít.

Ahol gazdaságilag életképesek a fejlesztések, ott a távközlési szolgáltatóknak kell a beruházásokat elvégezniük. Az állam tehát szabályozóként is fellépett, előírva a kitűzött cél elérése érdekében szükséges lépéseket. Az állam továbbá olyan „digitális jóléti alaptarifát” hozott létre, amely az internet-előfizetéssel még nem rendelkezők számára 10–15%-os árengedményt biztosít a szolgáltatások árából. Végül, de nem utolsósorban Magyarország olyan innovációs kezdeményezést is támogat, mint az 5G-koalíció, amelynek célja, hogy egyrészt az ország az elsők között bevezesse az 5G-t, másrészt, hogy „Magyarország az 5G-s fejlesztések meghatározó európai központjává váljon és a régióban vezető szerepet játsszon az 5G-s alkalmazások tesztelésében” (DESI – Magyarország 2018, 4.).

Nemzetközi összehasonlításban Lengyelország áll hozzánk legközelebb. Az ország jelentése kiemeli, hogy ott is stratégiát fogadtak el a széles sáv terjesztésére, ott is nehézségekbe ütközik annak kiépítése (a vidéki területek miatt), valamint Lengyelország is az 5G-s

fejlesztések felé mozdul el: 2018 elején fogadták el az „5G for Poland” névre keresztelt stratégiát (DESI – Lengyelország 2018).

A DESI alapján a humán tőke dimenziójába olyan aldimenziók tartoznak, mint az internethasználat, alapszintű és fejlett digitális készségek. Éppen ezért probléma, hogy e mutató terén áll a legrosszabbul Magyarország a V4-ek közül, valamint az EU28-as mintában is kedvezőtlen a helyezése. Az internetfelhasználók és az IKT-szakemberek aránya (amellyel a fejlett digitális készségeket méri) Magyarországon alig marad el az uniós átlagtól. Komoly kockázatot az alapszintű digitális készséggel rendelkezők alacsony aránya jelent. Az országjelentés megállapítása alapján „csupán a lakosság 50%-a rendelkezik legalább alapszintű digitális készségekkel, és ez az arány nem javul. A készségek jelentős mértékben hiányosak: az 55 évesek és annál idősebbek csupán 21%-a (az unióban 34%) és az alacsony iskolai végzettségűek csupán 25%-a (az unióban 30%) rendelkezik legalább alapszintű digitális készségekkel” (DESI – Magyarország 2018, 5.).

A V4-es országokat vizsgálva legalább alapszintű digitális készségekkel az alábbi arányban rendelkezik a lakosság: Lengyelország e téren sereghajtó, ott a lakosság 46%-a rendelkezik ilyen készségekkel, Szlovákiában 59%-nyian, míg Csehországban 60%-nyian. Mindhárom országban emelkedett 2017 óta az arány (DESI 2018 országjelentések: Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia). Az alapszintű digitális készségekkel összefüggő problémát elsősorban az oktatáson, képzésen, szemléletformáláson, akár célzott kormányzati hirdetésekkel is, anyagi támogatáson keresztül tudja orvosolni egy állam, mégpedig úgy, hogy már az alapszintű oktatás során beemeli a tantervbe a digitális kompetenciák fejlesztését (olyan szinten, amelyet a gyermekek szellemi fejlődése megkövetel). Fontos hangsúlyt fektetni a továbbképzésekre, olyan programokra, amelyek például a középkorúak vagy idősebbek számára biztosítják a digitális készségek fejlesztését. A kormányzat a fő prioritásokat „az oktatás digitalizálása, a 45 év felettiek, kisvállalkozások és mikrovállalkozások, valamint a közalkalmazottak digitális kompetenciájának a fejlesztése” terén fogalmazta meg (DESI – Magyarország 2018, 5.). Később látni fogjuk, miért fontos a vállalkozások digitális kompetenciájának fejlesztése. Az országjelentés megjegyzi továbbá, hogy „az eddigi tapasztalatok alapján elsősorban az idősebbek és az alacsony szintű digitális készségekkel rendelkező polgárok mutattak érdeklődést a képzések iránt” (DESI – Magyarország 2018, 5.). Mindehhez az államnak szükséges anyagi támogatást biztosítani (vagy azáltal, hogy saját maga indít ilyen képzéseket, vagy támogatja a résztvevőket/képzőintézményeket). Az országjelentés kedvező képet fest, amikor kiemeli, hogy számos projektet indított az állam a digitális kompetenciák fejlesztésére, amelyre folyamatos igény van a lakosság részéről, de ennek „ellenére még nem valósult meg a digitális kompetenciák szintjének kézzelfogható növekedése” (DESI – Magyarország 2018, 6.). Vagyis az országjelentés pozitív elmozdulást prognosztizál a jövőben e területen.

Csehország pozíciója kiemelkedik a humán tőke dimenziójának esetében mind V4-összehasonlításban, mind az EU28 vonatkozásában. Ahogy a rá vonatkozó országjelentés is kiemeli, a digitális kompetenciák fejlesztése – ezen belül a polgárok digitális készségeinek és képzettségének fejlesztése már egészen gyermekkortól – az ország számára elsőrendű fontosságú. E célból Csehország rendelkezik digitális oktatási stratégiával, amelynek középpontjában a digitális írástudás, a gyermekek és tanárok nyitott oktatása, valamint a digitális műveltségi stratégia áll, amelynek célja a felnőttek élethosszig tartó tanulásának elősegítése (DESI – Csehország 2018). Lengyelország, bár csak egyet javított

2017-es helyezésén, előremutató és átfogó megközelítést dolgozott ki a digitális készségek oktatására, amelynek átvétele megfontolandó. A digitális készségek fontosságának tudatosításán túl az előző tanév kezdete (2017 szeptembere) óta a programozás az általános iskolai tanterv része, a 4. osztálytól mint tantárgyat tanulják a gyermekek, valamint a tanárok számára is elérhetővé tették a digitális készséges fejlesztését célzó kurzusokon való részvételt (DESI – Lengyelország 2018).

49. táblázat

A DESI humán tőke dimenziójának V4-es helyezései

Ország	Humán tőke	
	2017	2018
Csehország	13.	13.
Lengyelország	21.	20.
Magyarország	18.	21.
Szlovákia	15.	16.

Forrás: Desi 2018 (országjelentések: Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia) alapján saját szerkesztés

Szlovákiában a köz- és magánszféra együttműködésével kínálnak programokat az alap-, közép- és felsőfokú oktatásban tanulók számára, aminek célja olyan képzési modell kialakítása, amely a tudásalapú társadalom és a munkaerőpiac aktuális és jövőbeni szükségleteivel foglalkozik, különös figyelmet fordítva az informatikai és IKT-készségekre. Továbbá – bár még nem indult el – Szlovákiában is tervezik a 45 év felettiek számára digitális tanfolyamok beindítását, ilyen irányú készségekre történő képzését (DESI – Szlovákia 2018).

50. táblázat

A DESI internetes szolgáltatások használata dimenziójának V4-es helyezései

Ország	Internetes szolgáltatások használata	
	2017	2018
Csehország	21.	20.
Lengyelország	24.	25.
Magyarország	12.	12.
Szlovákia	15.	16.

Forrás: DESI 2018 (országjelentések: Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia) alapján saját szerkesztés

Az internetes szolgáltatások használatának dimenziója kevésbé tartalmaz olyan pontokat, ahol az állami szerepvállalás indokolt lenne. Jellemzően az internetfelhasználók online tevékenységeit (hírek olvasása, film, zene, videó és játékok, közösségi hálózatok, bankolás, vásárlás) vizsgálja. Ahogy fent látható, Magyarország élen jár ebben, öt követi Szlovákia és Csehország, míg az utolsó Lengyelország. Ez utóbbi ország különböző intézkedéseket

tett az internethasználattal kapcsolatos akadályok lebontására, ösztönözve a polgárokat, hogy online intézzék ügyeiket. Ennek keretében oktatási és figyelemfelkeltő kampányokat tervez indítani a tudatosság és a digitális készségek (például programozás, biztonság, e-kormányzás, banki szolgáltatások stb.) növelése érdekében. Többek között arra szeretné felhívni a lakosság figyelmét, hogy a modern technológiák hogyan javíthatják életminőségüket, és növelhetik társadalmi részvételüket (DESI – Lengyelország 2018).

A digitális technológiák integráltsága (amely a hivatkozott forrás terminológiája, de megfelelőbb lenne „A digitális technológiák használata” elnevezés) dimenziója a vállalkozások tekintetében értelmezendő, a dimenzió esetében olyan indikátorokról beszélhetünk, mint az e-számlázás, online kereskedő kkv-k, vállalkozások által használt felhőalapú szolgáltatások vagy közösségi média. Látható, hogy Magyarország mögött a V4-ek közül csak Lengyelország található (27. helyezés a 28-ból), míg Szlovákia a 18., Csehország a 13. e téren. Érdemben csak Szlovákia tudta javítani helyzetét 2017-hez képest. Hazánk kedvezőtlen helyzetét alátámasztja a T-Systems Magyarország által készített hazai kis- és középvállalkozások digitalizációs szintjét felmérő kutatás is. Ebben összefoglalóan 779 kis- és középvállalkozást kérdeztek meg. A válaszok alapján megállapítható, hogy vállalatvezetők a digitalizációt sokadrangú kérdésnek tartják, azt szükséges rossznak élik meg, csak minden negyedik vállalkozás költött az elmúlt egy évben informatikai fejlesztésre. Kevésbé a digitális fejlődés irányába mutat, hogy a kkv-k a számláikat még mindig nyomtatják és papíron iktatják (Portfolio 2018). Érdemes kitérni Lengyelországra. A róla szóló országjelentés kitér arra, hogy a lengyelországi vállalkozások digitalizálásának fő hátráltató tényezői a tudatosság és a finanszírozás hiánya, valamint a digitálisan képzett munkaerőhöz való korlátozott hozzáférés. Mindemellett az országjelentés megállapítása alapján a lengyel vállalatok nem szívesen fektetnek be munkatársaik a digitális készségeinek fejlesztésére vagy az új technológiákra való felkészítésére (DESI – Lengyelország 2018).

51. táblázat

A DESI digitális technológiák integráltságának dimenziójának V4-es helyezései

Ország	A digitális technológiák integráltsága	
	2017	2018
Csehország	11.	13.
Lengyelország	27.	27.
Magyarország	24.	25.
Szlovákia	21.	18.

Forrás: DESI 2018 (országjelentések: Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia) alapján saját szerkesztés

Az állami szerep e téren is a támogatásokban, szemléletformálásban, kedvező üzleti környezet kialakításában keresendő (lásd bővebben: Csath et al. 2018b). Az Európai Unió által biztosított forrásokat is a kkv-k digitalizációjára, így a versenyképesség növekedésére kell fordítani, amihez párosulnia kell a kedvező üzleti környezet kialakításának, a szabályozás állandóságának, de még inkább kiszámíthatóságának, amely jelentősen erősíti a bizalmat, ösztönöz a fejlesztésre, innovációra. Az államnak élen kell járnia a korrupció

visszaszorításában, amely – ahogy azt már láttuk egy korábbi pontban – Magyarországon igen magas szintet öltött. A vállalkozások digitális térben való működése hozzájárul az átláthatósághoz, a gazdaság fehéredéséhez.

52. táblázat

A DESI digitális közszolgáltatásokat elemző dimenziójának V4-es helyezései

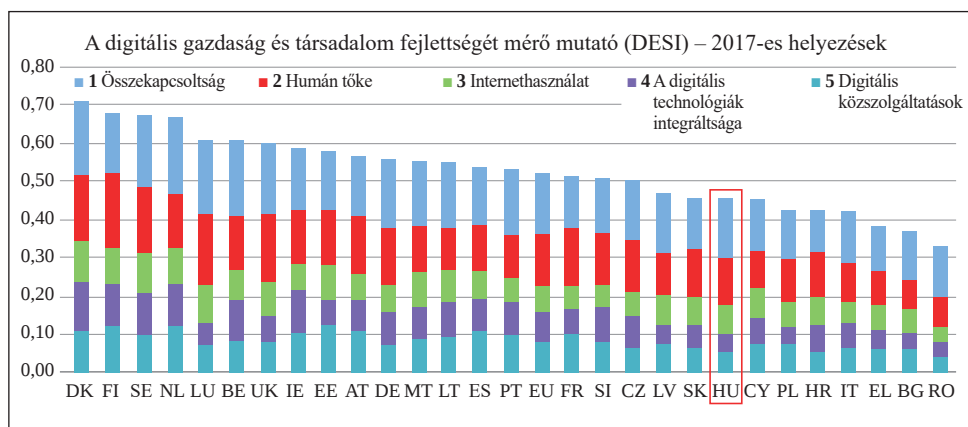
Ország	Digitális közszolgáltatások	
	2017	2018
Csehország	23.	22.
Lengyelország	18.	24.
Magyarország	28.	27.
Szlovákia	24.	20.

Forrás: Desi 2018 (országjelentések: Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia) alapján saját szerkesztés

Az állami szerepvállalás bemutatása a „Digitális közszolgáltatások” dimenzió kapcsán a legkézenfekvőbb: az államnak saját működése során kell példát mutatnia, elvégeznie a szükséges fejlesztéseket, egyszerűsíteni az adminisztratív folyamatokat. Az aldimenzióba tartozik az e-kormányzat és az e-egészségügy. E téren ugyanis azt mérik, hogy mekkora az e-kormányzati szolgáltatások felhasználóinak aránya (ehhez elengedhetetlen, hogy a mindenkor kormányzat megjelenjen az online térben is, kifejlesszen, népszerűsítsen, felhasználóbaráttá tegye az e-kormányzati szolgáltatásokat). Komolyabb feladatot a teljes körű online ügyintézés biztosítása esetében fedezhetünk fel. 2015-ben az utolsó helyen végeztünk e tekintetben, míg 2017-ben és 2018-ban a 25. helyen álltunk.

Az államnak nemcsak állampolgáira, de az országban működő vállalkozásokra is figyelmet kell fordítania. E dimenzió azt is méri, hogy mekkora az aránya a vállalkozásoknak nyújtott digitális közszolgáltatásoknak. E téren visszaesés volt tapasztalható, ugyanakkor 2018 januárjában indult a vállalkozások új digitális postai szolgáltatása (Cégkapu), amely kedvező feltételek esetén növelheti a versenyképességet. Az indikátorok között megtalálható egy olyan mutató, amely a transzparencia mértékének leírására is szolgálhat. A nyílt hozzáférésű adatok esetében is visszaesés tapasztalható (2015: 19. hely, 2017: 23. hely, 2018: 26. hely). Az e-egészségügy terén a 26. helyet foglalja el hazánk, azonban a 2017 végi fejlesztést, az Elektronikus Egészségügyi Szolgáltatási Tér (EESZT) elnevezésűt, amely az elektronikus recepteket kezeli, még nem értékelték, az egy következő jelentésben törénhet meg (DESI – Magyarország 2018).

Mint látható, 2017-ben a vizsgált 28 állam közül a hátsó negyedben helyezkedett el Magyarország, hét államot (köztük Romániát, Lengyelországot, Ciprust és Horvátországot előzte meg). 2018-ra romlott a helyezése, ekkor mindössze öt államot utasított maga mögé, többek között Lengyelországot – amely javította helyezését 2018-ra – Romániát és Bulgáriát, miközben Csehország javítani tudta az addig is kedvező helyezését. A korábban magunk mögé utasított Ciprus és Horvátország egyaránt fejlődést mutatott az összetett rangsor alapján.

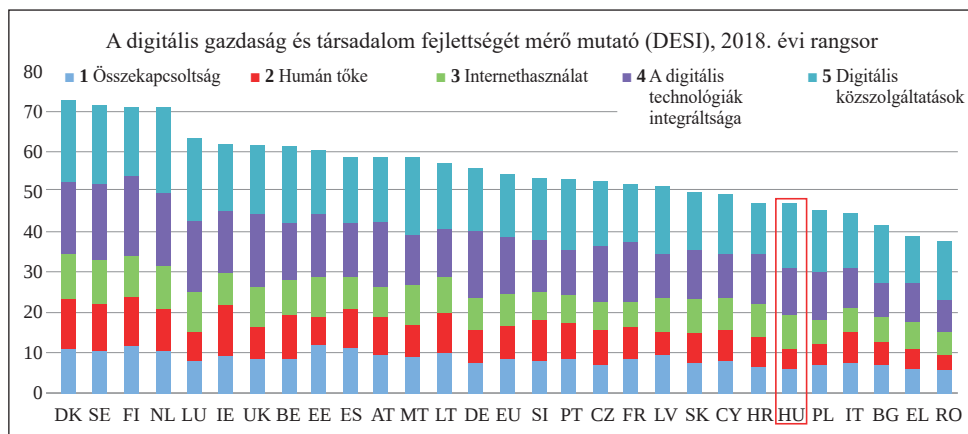

116. ábra

Digital Economy and Society Index 2017

Forrás: DESI – Magyarország 2017

Végezetül a 116. és 117. ábra mutatja, hogyan is állt Magyarország az EU28 ország között a DESI-rangsorban 2017-ben, és milyen változások következtek be 2018-ban.

117. ábra

Digital Economy and Society Index 2018

Forrás: DESI – Magyarország 2018

Összefoglalóan, ahogy azt már az 1. tanulmány 3. pontjában is láttuk, az államnak megannyi feladata van, amelyek között kiemelkedő fontosságú a stratégiaalkotás, a szemléletformálás és az oktatás, képzés minőségének emelése és igazítása a változó környezeti és belső követelményekhez.

8.5. Magyarország kormányzati szerkezete: hol és hogyan jelennek meg a versenyképességi feladatok?

Egy állam több szempontból is növelheti a versenyképesség javításához való hozzájárulását. Egyrészt olyan üzleti környezetet teremthet, amely erre alkalmas, másrészt befektethet a humán vagyona minőségének javításába. Azonban szervezeti rendszerével, annak rugalmasságával, létrehozott testületeivel is hozzájárulhat az ország versenyképességének növeléséhez.

2018 tavaszán országgyűlési választásokat tartottak Magyarországon, amelyen a 2010 óta hatalmon lévő pártszövetség újabb kétharmados felhatalmazást kapott az ország további vezetésére. Közjogi értelemben azonban új kormány alakult Magyarországon, amely új szerkezetben, részben új miniszterekkel, minisztériumokkal működik. A kormány ennek megfelelően, Magyarország Alaptörvénye alapján eljárva meghatározta tagjainak feladat- és hatásköreit. Erről a 94/2018. (V. 22.) Korm. rendelet rendelkezik. Mivel e kormányzati szerkezet e tanulmány megírása idején alig több mint két hónapos, ezért csak a tervezett, a jogszabályokban megjelenő működését elemezhetjük.

Az új kormányzati szerkezet alapján az alábbi minisztériumokat hozták létre (2018. évi V. törvény 1. §):

- Agrárminisztérium,
- Belügyminisztérium,
- Emberi Erőforrások Minisztériuma,
- Honvédelmi Minisztérium,
- Igazságügyi Minisztérium,
- Innovációs és Technológiai Minisztérium,
- Külgazdasági és Külügyminisztérium,
- Miniszterelnöki Kabinetiroda,
- Miniszterelnökség,
- Pénzügyminisztérium.

Jelentős változás az eddigiekhez képest, hogy létrejött az Innovációs és Technológiai Minisztérium. Ugyanakkor 2010 óta nem működik oktatási minisztérium Magyarországon, a terület az Emberi Erőforrások Minisztériumában államtitkári szinten jelenik meg. Külön megjegyzendő, hogy a társadalompolitika összehangolásáért a Miniszterelnökséget vezető miniszter felel, így e minőségében a stratégiaalkotás, a döntések hatásainak figyelemmel kísérése, kutatási tevékenység elősegítése, a kormányzati stratégiai és társadalompolitikai célkitűzések teljesülésének és az európai uniós és nemzetközi politikai folyamatoknak a kormányzati stratégiai és társadalompolitikai célok teljesülésére gyakorolt hatásának elemzése a feladata [94/2018. (V. 22.) Korm. rendelet 22. §].

Az Innovációs és Technológiai Minisztérium felel többek között a gazdaságfejlesztésért, informatikáért, iparügyekért, kereskedelemért, kormányzati tudománypolitikáért, tudománypolitika koordinációjáért, valamint a szakképzésért és felnőttképzésért. A miniszternek a gazdaságfejlesztéssel, szakképzéssel és felnőttképzéssel kapcsolatban (jog) szabály-előkészítő feladata van [94/2018. (V. 22.) Korm. rendelet 131. §]. Munkája során, feladatait tekintve különösen a pénzügyminiszterrel és az emberi erőforrás miniszterrel működik együtt. Így például „a tudománypolitika koordinációjáért való felelőssége keretében – az oktatásért felelős miniszter közreműködésével – felel a kutatási, fejlesztési

és innovációs ügyek finanszírozásáért, valamint külön törvényben biztosított feladat- és hatásköröket láthat el” [94/2018. (V. 22.) Korm. rendelet 136. §].

A már hivatkozott rendeletben egy alkalommal nevesítik a versenyképességet, amikor is arról rendelkeznek, hogy a pénzügyminiszter a gazdaságpolitikáért és a gazdaságpolitika makrogazdasági szabályozásáért való felelőssége keretében gondoskodik a versenyképesség feltételeinek megteremtéséről [94/2018. (V. 22.) Korm. rendelet 71. § d)]. Meglátásunk szerint a 2.1. pontban bemutatott McKinsey-féle jelentés (2017) pénzügyi funkciójával kapcsolatban támasztott követelmények megjelennek a jelenlegi Pénzügyminisztérium munkájában.

A 2010. évi XLIII. törvény 28. § (1) bekezdése alapján kiemelt fontosságú társadalompolitikai, gazdaságpolitikai vagy nemzetbiztonsági ügyekben a kormány ülései előtti állásfoglalásra kabinetet hozhat létre. Ez megtörtént, az alábbi kabinetek működnek [94/2018. (V. 22.) Korm. rendelet VI. fejezet]:

- Gazdasági Kabinet (vezetője a pénzügyminiszter),
- Nemzetbiztonsági Kabinet (vezetője a belügyminiszter),
- Nemzetpolitikai Kabinet (vezetője a miniszterelnök általános helyettese),
- Stratégiai és Családügyi Kabinet (vezetője a Miniszterelnökséget vezető miniszter).

A kabinetek közül kiemelendő a Gazdasági Kabinet, valamint a Stratégiai és Családügyi Kabinet. Mindkettőhöz számos terület tartozik (a gazdaságihoz 61, míg a stratégia- és családugyihez 43). Előbbi inkább reál, utóbbi a humán területeket fogja össze, így versenyképességgel kapcsolatos döntéseket a kormány előtt e két kabinetben vitatják meg.

Elmondhatjuk tehát, hogy versenyképesség témaköre több minisztériumnál megjelenik, annak kemény és puha tényezőit egyaránt fejleszteni kívánják.

8.5.1. Nemzeti Versenyképességi Tanács

2017 tavaszán a kormány tanácsadó testületeként megalakult Magyarországon a Nemzeti Versenyképességi Tanács, amelynek hatásköre, hogy a magyar gazdaság versenyképessége szempontjából fontos kezdeményezéseket véleményezzen, javaslatokat fogalmazzon meg kormányzati intézkedésekre. Az alakuló ülésen az adminisztratív terhek csökkentésére tettek javaslatot (kormany.hu 2017). Később pedig a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara, a Magyar Nemzeti Bank, valamint az Innovációs és Technológiai Minisztérium által elkészített stratégiákról tárgyaltak. Kiemelendő az MNB által készített anyagból, hogy „a magyar gazdasági növekedést a mennyiségi jellemzők helyett a minőségi javulásra kell építeni, ehhez pedig a termelékenység növekedése szükséges” (kormany.hu 2018).

Az EU-ban is megtalálható volt egy hasonló testület, amely a Versenyképességi Tanácsadó Csoport (Competitiveness Advisory Group) nevet viselte. A testület 1995-től az ezredfordulóig működött. Munkájuk során félévente javaslatokat fogalmaztak meg, valamint jelentést tettek az EU versenyképességi helyzetéről. Ezen túl deregulációs tevékenységek megindítását szorgalmazták, valamint összegyűjtötték a jó gyakorlatokat. Hangsúlyozták például a menedzsment fontosságát a versenyképesség szempontjából, valamint kiemelték a társadalmi kohézió, az információs és tanuló társadalom jelentőségét (FARKAS–LENGYEL 2001; LENGYEL 2003). Jelenleg az Európai Bizottságban külön

biztos – munkahelyteremtésért, növekedésért, beruházásokért és versenyképességért (Jobs, Growth, Investment and Competitiveness) felelős biztos – foglalkozik a versenyképességgel, amire a bizottsági rendszer 1958-as felállása óta nem volt példa. Az e területért felelős biztos a Bizottság egyik elnökhelyettesi tisztségét is betölti.

8.6. Az állam szerepe az oktatásban

Az államnak vannak mindenkori feladatai, amelyek akkor is fennállnak, ha éppen a piac kárára az állam visszaszorul. Ilyenek a honvédelem, a rendvédelem vagy az oktatás. Jelen kutatásunk szempontjából az oktatási területet kell elsősorban kiemelni mint a versenyképesség puha tényezői közül az egyik meghatározó területet.

Az államok már kialakulásukkor valamiféle közösségi érdek szolgálatába kezdték szervezni magukat. Ilyen szervező és összetartó erő volt már az ókorban az öntözéssel, a társadalom túlélésével kapcsolatos feladatok ellátása. Ennek érdekében hozták létre az első igazgatási rendszereket (LŐRINCZ 2010). Ugyanakkor fontos volt, hogy a felgyülemlett tudást, a megfigyelésekkel szerzett információkat alkalmazni tudják, valamint hogy ezt a folyamatot fenntarthatóvá tegyék. Vagyis szükség volt olyan utánpótlásra, amely tovább tudta vinni és alkalmazni a megszerzett tudást. Nem hiába gyűltek az ókor tudásra szomjazó emberei a neves tudósok köré iskolákat létrehozva, vagy alapítottak az államok uralkodói – az egyházakkal együttműködésben – egyetemeket, képző intézményeket. Ugyanis ez jelentette egy-egy állam felvirágzásának zálogát. Magyarországon és a régióban az első egyetemalapítási hullám a 14. századra tehető (Óbudai Egyetem 2018). Már ekkor lehetőségük volt az embereknek, hogy pallérozzák az elméjüket (sokszor a kor nevesebb európai egyetemein). A tanulmányaik befejeztével hazajöttek, hogy a királyi udvarokban tegyenek szolgálatot különböző posztokon (például igazgatási, hadtudományi, pénzügyi területeken). A tudás kiemelt helyen történő kezelésének ékes példája, hogy a történelem számos olyan tudóst jegyez, akit polihisztnak neveznek, vagyis aki több tudományterületet is kimagasló színvonalon művel. Ilyen volt például Leonardo da Vinci, Benjamin Franklin vagy Széchenyi István.

A tudást nemcsak megszerezni kell, de tovább is kell adni. *Scientia potentia est* (a tudás hatalom) – tartja a latin közmondás. Ez egy olyan örökérvényű tétel, amely a versenyképességgel kapcsolatos vizsgálatokban és irányokban is alkalmazható. Egy Drucker-től származó idézet szerint „a tudásnak hatalma van – kontrollálja a lehetőségeket és haladást” (DRUCKER 2017). Egy másik Drucker-gondolat szerint: „Az alapvető gazdasági erőforrás már nem tőke, a természeti erőforrás vagy a munkaerő. Ez jelenleg és a jövőben is a tudás” (DRUCKER 1993).

A tudás tehát jelentősen befolyásolja a fejlődést, méghozzá a minőségi fejlődést, a társadalmi haladást. Az állam szerepe hogyan merül fel ezzel kapcsolatban? Egyrészt a tudás megszerzését, vagyis az oktatást kell ösztönöznie, annak feltételeit kell megteremtenie. Az államok az oktatást folyamatosan saját feladatként látták el, legtöbb esetben „stratégiai ágazatként” tekintve rá. Igaz volt ez akkor is, amikor az állam „éjjeliőrként” tevékenykedett, visszahúzódott, és a jóléti államok korában, valamint napjainkban is jellemző az oktatás állami feladatként való ellátása. Másrészt az állam fontos feladata a tudásalkalmazás elősegítése is. Ezt például megfelelő munkahelyekkel, a kutatások és az innováció ösztönzésével teheti meg.

Az államnak nemcsak a képzés, hanem a tudástranszfer infrastrukturális és jogi körülményeit is meg kell teremtenie. Az állam működéséhez elengedhetetlen a professzionális szakemberállomány alkalmazása. A már hivatkozott McKinsey-féle jelentés (2017) különös hangsúlyt fektet a tehetség támogatására is. Ajánlása szerint a kormányoknak igazodniuk kell a változásokhoz, új megközelítésben kell működniük. Meg kell találniuk és fejleszteniük kell az olyan területeket, amelyek alulreprezentáltak a közsférában, és biztosítaniuk kell a szükséges tudáshoz a szakembereket, mint például a műszaki tudással rendelkezőket, adatelemzőket és projektmenedzsereket. Az összetett feladatok új szintű agilitást és alkalmazkodóképességet igényelnek nemcsak a szakemberállománytól, hanem a kormányzattól is. Ennek során akár az üzleti szférától is érdemes lehet jó gyakorlatokat átvenni.

8.6.1. Digitális kompetencia mint kulcskompetencia

A napjainkban zajló felgyorsult és alapvetően technológiaalapú folyamatok újfajta tudást kívánnak meg az emberektől és államtól egyaránt. Ahogy az 1.3. pontban megfogalmaztuk Mazzucato (2017) nyomán: az államnak nem adott ágazatokat kell támogatnia, hanem problémákat megoldania, lehetőségeket kell teremtenie, és veszélyeket kell elhárítania, vagyis az államnak különböző kompetenciákkal (problémamegoldó képesség, lehetőségteremtés és veszélyelhárítás) kell rendelkeznie.

A folyamatosan változó környezet miatt az egyes emberek esetében is új kompetenciákat szükséges fejleszteni. Ezeket a kulcskompetenciákat már 2006-ban meghatározták az Európai Unióban az egész életen át tartó tanulással összefüggésben (Europe Communities 2007). Az erről szóló ajánlás kimondta, hogy „egy európai keretrendszernek kell meghatároznia az egész életen át tartó tanulás révén biztosítandó új alapvető készségeket, amelyek kulcsfontosságú intézkedések Európa globalizációra és a tudásalapú gazdaság irányába történő elmozdulásra adott válaszában, valamint hangsúlyozta, hogy Európa fő tőkéjét az emberek képezik” (2006/962/EK). A kulcskompetenciákat az ajánlás olyan kompetenciákként azonosította, amelyek szükségesek „a személyes önmegvalósításhoz és fejlődéshez, az aktív polgársághoz, a társadalmi beilleszkedéshez és a foglalkoztatáshoz” (2006/962/EK). A kulcskompetenciákat az alábbiak szerint határozták meg (2006/962/EK):

- az anyanyelven folytatott kommunikáció;
- az idegen nyelveken folytatott kommunikáció;
- matematikai kompetencia és alapvető kompetenciák a természet- és műszaki tudományok terén;
- digitális kompetencia;
- a tanulás elsajátítása;
- szociális és állampolgári kompetenciák;
- kezdeményezőképeség és vállalkozói kompetencia, valamint
- kulturális tudatosság és kifejezőképeség.

Az államok számára ajánlásként fogalmazták meg, hogy biztosítsák ezen kompetenciák – akár egész életen át történő – fejlesztésének lehetőségét az egyéneknek, valamint az ehhez szükséges megfelelő infrastruktúrák rendelkezésre állását a felnőttek folyamatos oktatására és képzésére.

2018-ban felülvizsgálták ezeket a kompetenciákat, de jelentős módosítást nem fogadtak el azon túl, hogy az eltelt időt figyelembe véve a kompetenciák újradefiniálásának szükségességét hangsúlyozták (European Commission 2018b; 2018c). Ezt az úgynevezett göteborgi csúcs előzte meg 2017. november 17-én, ahol a digitális készségekkel kapcsolatos legfontosabb megállapítások az alábbiak (Európai Bizottság 2017):

- az európaiak nem rendelkeznek alapvető digitális készségekkel (169 millió, 16 és 74 év közötti európai polgár 44%-a nem rendelkezik elegendő digitális készséggel);
- a munkahelyek 90%-a a jövőben megkívánja a digitális készségek bizonyos szintjét;
- a ma általános iskolába lépő gyermekek 65%-ának olyan foglalkozása lesz majd, amely ma még nem létezik.

E felsorolást bővíti az Európai Bizottság által kiadott Digital Education Action Plan elnevezésű dokumentum, amely beemeli azokat a tényezőket, hogy az IKT-szakemberek kevesebb mint 20%-a nő, tehát férfidominancia állapítható meg ezen a területen. Ezen túl több mint 48 000 iskola nem rendelkezik széles sávú eléréssel, valamint a digitális jóllétet veszélyeztető tényezőkre is felhívta a figyelmet, úgymint az álhírek, internetes zaklatás, adatvédelmi kérdések (European Commission 2018d). Az első pont esetében – bár korábban nem említettük – több V4-es ország is tervez intézkedéseket tenni a nők reprezentáltságának emelésére. Ezt az Európai Bizottság (2018) is célul tűzte ki. A széles sáv kiépítése alapvető infrastrukturális kérdés, amelyhez kapcsolódóan megfelelő mérőszámokat alakítottak ki például a DESI-n belül. A digitális jóllétet veszélyeztető tényezők ellen az állam a jogalkotáson keresztül léphet fel, úgymint szigorúbb szabályok meghozatala vagy a biztonságerzet és biztonságtudatosság növelése által. Az Európai Bizottság (2017) megállapítása alapján jelentős előrelépés, hogy a 28 tagállamból 18 állam – köztük Magyarország és Csehország – stratégia szintjén foglalkozik a digitális készségekkel, azok fejlesztésével.

A 2017. novemberi göteborgi találkozó után 2018 elején megszületett az Európai Bizottság Digitális Oktatási Cselekvési Terve. A tervvel az oktatás és képzés változó, digitális világhoz történő adaptációját kívánják elősegíteni, egyúttal a digitális kompetenciák fejlesztését tűzték ki célul (Európai Bizottság 2018). Ahogy a terv hangsúlyozza, az oktatásnak mind a növekedés, mind az innováció, mind munkahelyteremtés, mind a jólét elérésében, mind a közös értékekre és kultúrákra építő európai identitás megteremtésében jelentős szerepe van. Rögzítik azt is, amit már számtalan helyen hirdetnek, hogy munkahelyek szűnnek meg, alakulnak át, jönnek létre, ezért szükséges a digitális készségek fejlesztésére, a life long learningre hangsúlyt fektetni. Számos előnyt azonosítanak a digitális átalakulás oktatásra gyakorolt hatásai között, ilyen például az online együttműködés erősítése, a társadalmi különbségek csökkenése vagy éppen a befogadóbb, elfogadóbb társadalom erősödése. Aggasztónak ítélik ugyanakkor a technológia oktatásban való alkalmazásának hiányát. A Digitális Oktatási Cselekvési Terve rávilágít arra az összefüggésre is, hogy minden eddiginél nagyobb fokú kritikai gondolkodás szükséges a digitális korban (a számos álhír, az interneten fellelhető számtalan, sokszor ellenőrizetlen információ kiszűrése érdekében), amely készséget az oktatás során kell elsajátítani. A cselekvési terv három prioritást fogalmaz meg:

1. a digitális technológiák megfelelőbb kihasználása az oktatás és a tanulás terén;
2. a digitális átalakulás szempontjából releváns digitális kompetenciák és készségek kialakítása;
3. az oktatás javítása megfelelőbb adatelemzések és előrejelzések révén.

Ahogy látható, az infrastrukturális-szervezési, a tartalmi és a modern módszerekre irányuló fejlesztés a cél. Az infrastrukturális feltételekre itt és most nem térnek ki, azokat megfelelő mélységben bemutatott a DESI-ről szóló 8.4.2. pontban. E részhez tartozik a pedagógusok összekapcsolása, együttműködésre való képességének elősegítése. Ezt az unió és az államok pénzügyi eszközökkel (például mobilitási programokkal) támogatják. Továbbá e prioritásban esik szó a digitális technológiák alkalmazásáról. Ahogy a terv fogalmaz: „ahhoz, hogy a diákok és az oktatásban dolgozók élni tudjanak a digitális technológia kínálta előnyökkel, olyan megközelítésre van szükség, amely magában foglalja a pedagógusképzést, a tanterveket és a digitálisan támogatott oktatási modelleknek megfelelő oktatási anyagokat” (Európai Bizottság 2018, 6). A tanterv meghatározása Magyarországon állami feladat, míg a pedagógusképzést végző intézmények felett a felügyeleti jogot a minisztérium gyakorolja. Így az államnak közvetve és közvetlenül befolyása van arra, hogy milyen felkészültségű szakembereknek mit és hogyan oktassanak.

A második prioritásba tartozó digitális kompetencia meghatározása is megtalálható a tervben: „A digitális kompetencia a digitális technológiák magabiztos és kritikus gondolkodásmóddal történő alkalmazását jelenti, és magában foglalja azokat az ismereteket, készségeket és magatartásformákat, amelyekre minden polgárnak szüksége van a rohamosan fejlődő digitális társadalomban” (Európai Bizottság 2018, 9).

A harmadik prioritás terén az állam szerepe a további döntéseket, intézkedéseket megalapozó, azokat támogató, az oktatással kapcsolatos adatok és tendenciák gyűjtése (Európai Bizottság 2018, 13).

8.6.2. Az oktatás helyzete a nemzetközi mutatókon keresztül

Az oktatási rendszereket – ahogy az országok versenyképességét – számos nemzetközi felmérésen keresztül vizsgálják, különböző szempontok szerint mérik. Ezek közül azt a három legjelentősebb nemzetközi vizsgálatot emelném ki, amelyekben a magyar tanulók is részt vesznek. Ezek a PISA, a PIRLS, valamint a TIMSS-mérés. A TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) csak a 10 és 14 évesek (4. és 8. évfolyamosok) matematikai és természettudományos képességeit méri négyévente, a PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) a 10 évesek (4. évfolyamosok) olvasási képességeit, szövegértését vizsgálja ötévente. Részletesen csupán a PISA-tesztet mutatjuk be e pontban, mivel ez a legismertebb és legmeghatározóbb témánk szempontjából. Mivel az egyes vizsgálatokban a magyar tanulók eltérő helyezést értek el, ezért e mérések módszertani hátteret is meg kell vizsgálni.

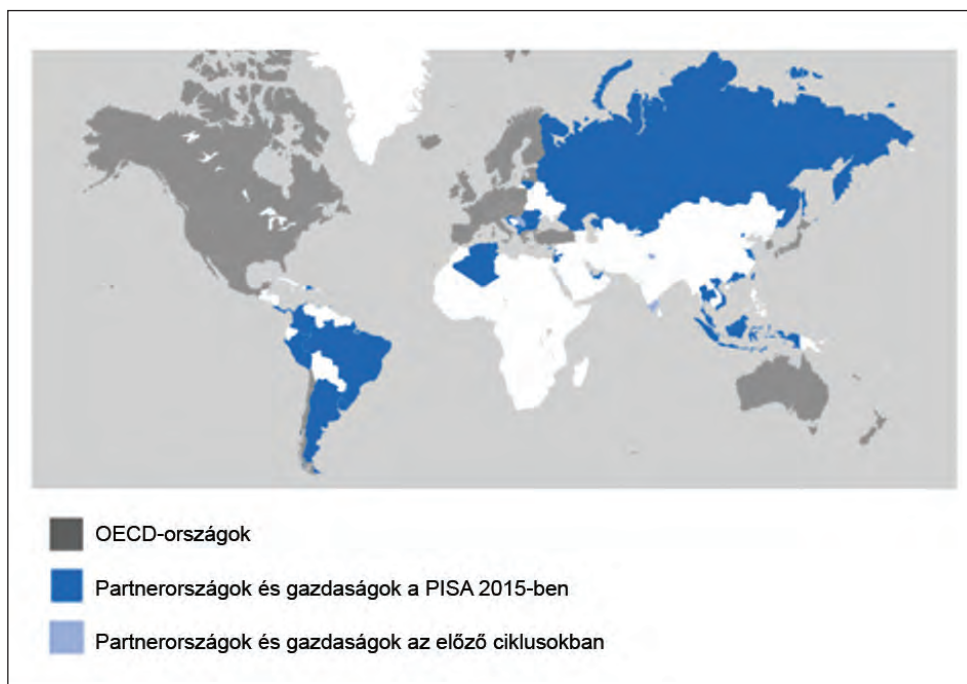
A PISA (Programme for International Student Assessment) vizsgálatot az OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) szervezi. Célcsoportja a közoktatásban tanuló 15 éves diákok. A vizsgálat középpontjában az oktatási rendszerek teljesítménye, a mindennapi élethez, továbbtanuláshoz, a modern, tudásalapú munkaerőpiac szempontjából szükséges alapvető ismeretek (a szövegértés, az alkalmazott matematikai, valamint az alkalmazott természettudományi műveltség) és készségek állnak. Az első méréseket az OECD az ezredfordulón végezte, majd azt háromévente megismételte. Ezidáig 6 jelentés született, és 7 adatfelvétel történt (a 2018-as adatok már rendelkezésre állnak, azonban az ebből született jelentés még nem készült el). A PISA-teszten a diákok

matematikai, természettudományi műveltségét és szövegértését vizsgálják. Ezen túl olyan innovatív területeket is igyekeznek a vizsgálati körbe bevonni, mint az együttműködő problémamegoldás vagy pénzügyi műveltség. Ez utóbbi két modulban való részvétel válasszható volt az országok részéről. Magyarország az együttműködő problémamegoldás kutatásában igen, a pénzügyi műveltség felmérésében nem vett részt 2015-ben. Minden évben kiemelnek egy területet, amely hangsúlyosabban jelenik meg. 2015-ben ez a természettudomány volt. Az imént említett vizsgálati tárgyakon túl a diákok „szociális, gazdasági és kulturális helyzetükre, tanuláshoz és iskolához fűződő viszonyukkal és tanulási szokásaikkal” (OSTORICS et al. 2016, 11.) összefüggésben is gyűjtenek információkat kérdőívek segítségével. A PISA-felmérés előnye a két említett nemzetközi vizsgálatnál szemben, hogy nem a tananyagot kéri számon, hanem a diákokat gondolkodásra készíti, problémák elé állítja, amelyeken keresztül a résztvevők problémamegoldó képességét, a frontális oktatáson keresztül megszerzett tudás alkalmazását méri fel. Ez abba az irányba mutat, amely azt tekinti elsődlegesnek, hogy az oktatás szerepe ma már az, hogy megtanítson tanulni, fejlessze a vitakultúrát, a kritikai gondolkodást, különböző készségeket fejlesszen. Az állam feladata pedig az oktatás feltételeinek biztosítása [OECD a) b)].

A 2015-ös mérés eredményeit 2016 végén publikálták. A felmérést 72 országban (35 OECD-ország és 37 további ország – például Kína, Szingapúr, Oroszország, Horvátország) fél millió diák bevonásával egy kétórás teszten keresztül végezték el. Érdemes megjegyezni, hogy az első, 2000-ben végzett mérésben még csak 32 ország vett részt (Magyarország már ekkor is köztük volt).

A hallgatókat a természettudomány, a matematika, a szövegértés, az együttműködő problémamegoldás és a pénzügyi műveltség területén értékelték. A tesztet a diákok természetesen azon a nyelven töltik ki, amelyet egyébként is használnak az oktatásban. Az egyes országok diákjainak a felmérésen elért eredményeiből egy, az adott országra vonatkozó fő számot állapítanak meg, amely az ország végső rangsorban elfoglalt helyezési tartományát adja. Ezen túl értékeli az adott ország iskolarendszerének hatékonyságát. A legutolsó mérés kuriózuma, hogy azt teljes egészében digitális eszközön, vagyis számítógépen végezték [OECD a) OECD b)] (OSTORICS et al. 2016).

McKinsey (2017) megállapítása alapján az általuk vizsgált országok közel felében javultak 2009–2015 között a hallgatók készségei, ahogy arra a Programme for International Student Assessment (PISA) is rávilágított. Ahogy a jelentés bemutatta, a legtöbb országban azonban az utóbbi években jelentősen nőtt az egy főre jutó kiadás, a középfokú oktatásban például 2008 és 2014 között reálértéken 14%-kal. Ellenpéldaként Lengyelországot hozza, ahol ugyan nőtték a PISA-n elért pontszámok, ugyanakkor ez nem járt a költségek emelkedésével. A jelentés javaslata alapján a költségvetési megszorítások idején a kormányoknak alaposan meg kell vizsgálniuk, hogyan lehetne hatékonyabb módon javítani az alap- és középfokú oktatás eredményeit. Ahelyett, hogy feltétlenül további források bevonásán gondolkodnának, felülvizsgálhatják az általuk alkalmazott oktatási megközelítéseket. Meglátásunk szerint versenyképességi szempontból különösen fontos az együttműködőkészség, a kreativitás, a csapatmunka, az innovatív gondolkodás fejlesztése. A csapatmunka növeli a bizalmat, amely szükséges a kreatív gondolkodáshoz, mivel a kreativitást gátolja a bizonytalanság. Emellett szilárd értékrendet is szükséges a diákok számára nyújtani, amely egyfajta kályhaként funkcionálhat további életük, későbbi döntéseik során.

118. ábra

A PISA-felmérésben részt vevő országok és gazdaságok térképe (2015)

Forrás: OECD a)

A PISA-felmérés alapján készült, e tanulmányban figyelembe vett jelentés 2015-re vonatkozóan tesz megállapításokat (OSTORICS et al. 2016).

A felmérés végső következtetése alapján „Szingapúr látszik a legjobban működő oktatási rendszernek a vizsgálat által mért képességek és kompetenciák területén, hiszen mindhárom mérési területen (természettudomány, szövegértés és matematika) ők érték el a legjobb eredményt, és mindhárom területen úgy, hogy senki sem nyújtott velük azonos minőségű teljesítményt. Az összképet tekintve azonban a hongkongi, a tajvani és a japán diákok tudása sem marad el lényegesen a szingapúriakétól” (OSTORICS et al. 2016, 86.). Ezen túl a jelentés Észtországot emeli ki, amely ez utóbbi három országgal azonos szinten áll. Mindez abban a kontextusban érdekes, hogy az említett országok az IMD 2017-as versenyképességi és digitális versenyképességi jelentésében előkelő helyezéseket értek el (IMD 2017a, b). Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a PISA-felmérés adatai 2015-ös állapotot tükröznek, az IMD jelentése 2017-es (korábbi adatokra hagyatkozva).

A PISA-jelentés Szingapúrt emeli ki, amely 2017-ben és 2018-ban egyaránt 3. helyet végzett az IMD 63 országot mérő versenyképességi jelentésében, míg a digitális versenyképességi jelentés szerint 2018-ban a második helyet érte el (egy évvel korábban az első volt).

A PISA-jelentés folytatásában Magyarország tekintetében megállapítják, hogy „Magyarország eredménye mindhárom területen lényegesen elmarad az OECD-országok átlagától”. Ez azt is jelenti, hogy matematikából és természettudományból a tagországok

leggyengébb negyedéhez, szövegértésből a leggyengébb ötödéhez tartozunk (OSTORICS et al. 2016, 86.). Ez egybevág a már említett versenyképességi jelentés rangsoraival. Ostorics és szerzőtársai (2016, 86–87.) továbbá azt a következtetést vonják le a felmérés adatai alapján, hogy „a magyar köznevelés keretei közt folyó tanulói készség-képességfejlesztés tantervi-tartalmi és osztálytermi tanítási folyamata, a tanulók iskolába és csoportba sorolási eljárásrendje nem újult meg érdemben a PISA ezredfordulós elindulása óta, és ellentétben a hasonló helyzetből induló Észtországgal, Szlovéniával és Lengyelországgal, a magyar oktatási rendszer az adatok alapján levonható következtetések szerint nem reagált kellő mélységben azokra kihívásokra, amelyekre a diákjait fel kell készítenie annak érdekében, hogy immár ne csak a hazai, de a nemzetközi munkaerőpiacon is versenyképeseknek bizonyulhassanak”. Mint fentebb láthattuk, ez a jövő követelményeire való reagálás szempontjából kedvezőtlen helyeztet.

53. táblázat

Az IMD 2017-es versenyképességi jelentése és digitális versenyképességi jelentése alapján készült rangsor

Ország	Versenyképességi jelentés (rangsor)	Digitális versenyképességi jelentés (rangsor)
Szingapúr	3.	1.
Hongkong	1.	7.
Tajvan	14.	12.
Japán	26.	27.
Észtország	30.	26.
Magyarország	52.	44.

Forrás: IMD 2017a, b

Ha a magyar adatokat összevetjük a V4-es országok adataival, akkor azt olvashatjuk ki azokból, hogy mindhárom fő vizsgálati területen (természettudományok a matematika és olvasás) Lengyelország érte el a legjobb eredményt, öt követi Csehország, Magyarország, majd Szlovákia [OECD c]. Témánk szempontjából még két olyan területet szükséges megvizsgálni, amelyekre a PISA-felmérés adataiból következtethetünk: a diákok jólléte, valamint az együttműködő problémamegoldás területe.

Az együttműködő problémamegoldás területének vizsgálatában való részvétel nem volt kötelező a 72, felmérésben részt vevő országban, így ebben a modulban csak 52 ország vett részt. Az OECD indoklása alapján e terület azért kapott helyet a felmérésben, mivel a modern társadalmak megkövetelik a fokozott együttműködést az emberek részéről. Ennek keretében értékelték, hogy a diákok hogyan dolgoznak együtt, milyen attitűdökkel, jellemző jegyekkel rendelkeznek az együttműködés terén. A felmérés e részében Lengyelország nem vett részt, ugyanakkor a többi három V4-ország igen. Az adatokból kitűnik, hogy az együttműködő problémamegoldás területén a hallgatók átlagos teljesítménye Csehországban a legmagasabb, öt követi nagyobb lemaradással Magyarország, amely mögött nem sokkal Szlovákia található. Megjegyzendő továbbá, hogy az adatok alapján a fiúk és a lányok között Magyarországon és Csehországban ugyanakkora volt a teljesítménybeli különbség [OECD c].

8.7. Összefoglaló gondolatok

Az állam feladatai között mindig szerepelnek olyan közszolgáltatások, mint az oktatás biztosítása, a biztonság megteremtése és fenntartása, függetlenül attól, hogy a köz- és magánszféra közül melyik dominál. Jelenleg az „erős államok” korát éljük, így e pozíciójából adódóan az államnak nemcsak a kereteket szükséges meghatároznia (jogszabályok, stratégia stb.), hanem aktív kezdeményezőként kell fellépnie, hogy „levezényelje” a technológiai forradalmat (infrastruktúra-kiépítés, oktatás, szemléletformálás stb.). E tekintetben a saját működését is át kell alakítania. A dinamikusan változó környezetben felértékelődnek a versenyképesség puha tényezői a keményekkel szemben. Míg utóbbiak mennyiségi szemléletűek (a mennyi kérdésre válaszolnak), addig az előbbieket hogyan és milyen kérdéssel vizsgálhatók. Ma már az oktatás terén sem elsősorban a mennyiségi szemlélet a mérvadó, hanem kiemelten fontos, hogy megjelenjenek az olyan tulajdonságok, mint az együttműködőkészség, a kreativitás, a csapatmunka és az innovatív gondolkodás.

Hogy milyen tudást igényel a digitalizáció és robotizáció kora? Ma erre nem tudjuk, csak sejtjük a választ. Ha az oktatásban a kompetenciafejlesztés kerül előtérbe, a diákok gondolkodása is változik: nyitottabbak, befogadóbbak lesznek az új iránt, ami az innováció és a tanulás fontos feltétele. Ehhez az államnak – például a pedagógusképzés átformálásával – biztosítania kell a megfelelő környezetet.

Az állam feladatai között megerősödik tehát az innováció ösztönzése, a kutatás-fejlesztés országon belül történő megvalósítása, a nemzetközi példák vizsgálata, a szabályozási környezet megteremtése, a lakosság szemléletformálása. Az állam feladata ezen túl a biztonság szavatolása, ami nemcsak a hétköznapi biztonságot jelenti, hanem a kiberbiztonságot is magában foglalja. Ezzel növelhető a bizalmi szint, ami nélkül a digitalizáció nem lehet sikeres. Az államnak is át kell állnia az e-kormányzásra mindenhol, ahol ezáltal csökkenthető a bürokrácia és növelhető a rugalmasság. Amennyiben az állam is digitális térben működik, úgy működése átláthatóbb, ellenőrizhetőbb, ami növeli a lakosság állammal szembeni bizalmát.

VÁKÁT
OLDAL

Felhasznált irodalom

1–3.: Csath Magdolna: *A versenyképesség változó értelmezése; A negyedik ipari forradalom és a versenyképesség; A versenyképesség puha tényezői*

- ACEMOGLU, Daron – ROBINSON, James A. (2013): *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*. New York, Crown Publishing Group.
- ÁCS J., Zoltán – SZERB, László – LLOYD, Ainsley (2018): *Global Entrepreneurship Index 2018*. Washington D. C. USA. The Global Entrepreneurship and Development Institute.
- ARIAWAN, Ariawan – DJUMAHIR-SUDARMA, Made – GHOZALI, Maski (2016): The Role of Spiritual Capital, Human Capital, Structural Capital, and Relational Capital of SMEs to Improving on Performance. *South East Asia Journal of Contemporary Business, Economics, and Law*, Vol. 11, No. 2. 87–94.
- ATKINSON, Paul (2005): *What makes a region competitive? Soft and hard factors of competitiveness*. Group D'Economie Mondiale.
- BORNSCHIER, Volker (1989): Legitimacy and comparative economic success at the core of the world system: an exploratory study. *European Sociological Review*, Vol. 5, No. 3. 215–230. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.esr.a036523>
- BOURDIEU, Pierre (1986): The forms of Capital. In RICHARDSON John, G. ed.: *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Greenwood, Westport. 241–258.
- BUGHIN, Jacques – HAZAN, Eric – LUND, Susan et al. (2018): *Skill shift: Automation and the future of the workforce*. McKinsey Global Institute.
- CAMAGNI, Roberto (2008): Regional Competitiveness: Towards a Concept of Territorial Capital. In CAMAGNI, Roberto – CAPELLO, Roberta – CHIZZOLINI, Barbara – FRATESI, Ugo: *Modelling Regional Scenarios for the Enlarged Europe*. Springer Berlin. 33–48. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-540-74737-6_3
- CARAYANNIS Elias, G. – CAMPBELL David, F. J. (2010): Triple Helix, Quadruple Helix and Quintuple Helix and How Do Knowledge, Innovation and the Environment Relate to Each Other? *International Journal of Social Ecology and Sustainable Development*, Jan–March, 41–69. DOI: 10.4018/jsesd.2010010105
- CARAYANNIS, Elias, G. – BARTH Thorsten, D. – CAMPBELL David, F. J. (2012): The Quintuple Helix Innovation Model. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, No. 1. 1–12. DOI: <https://doi.org/10.1186/2192-5372-1-2>
- CHAKRAVORTI, Bhaskar – CHATURVEDI, Ravi Shankar – TROEIN Caroline (2017): *Building Smart Societies – A Blueprint for Action*. Medford, Massachusetts, USA, The Fletcher School, Tufts University.
- CHAKRAVORTI, Bhaskar – CHATURVEDI, Ravi Shankar (2017): *Digital Planet 2017*. Medford, Massachusetts, USA, The Fletcher School, Tufts University.
- COHEN, Wesley M. – LEVINTHAL, Daniel A. (1990): Absorptive Capacity: A New Perspective on Learning and Innovation. *Administrative Science Quarterly*, Vol. 35, No. 1. 128–152. DOI: <http://dx.doi.org/10.2307/2393553>

- DOLLAR, David – WOLFF, Edward (1993): *Competitiveness, Convergence, and International Specialization*. Cambridge, MIT Press.
- DRUCKER, Peter (1986): *The Frontiers of Management*. New York, Truman Talley Books.
- ETZKOWITZ, Henry (2008): *The Triple Helix*. Routledge – Taylor & Francis Group. New York – London.
- FORD, Martin (2015): *Rise of the Robots*. New York, Basic Books.
- FUKUYAMA, Francis (1995): Social capital and the global economy. *Foreign Affairs*, Vol. 74, No. 5. 89–103. DOI: <http://dx.doi.org/10.2307/20047302>
- FUKUYAMA, Francis (1995): *Trust*. London, Hamish Hamilton.
- GARELLI, Stéphane (2008): *Competitiveness 20 years later*. IMD World Competitiveness Yearbook, Lausanne.
- GEERTZ, Clifford (1973): *The Interpretation of Cultures*. Selected Essays. New York, Basic Books.
- GRUBE, Laura E. – STORR, Virgil Henry eds. (2015): *Culture and Economic Action*. Cheltenham, Northampton, Edward Elgar Publishing.
- HALPERN, David (2005): *Social capital*. Cambridge, Polity.
- HARRISON, Lawrence E. (1993): *Who Prospers? How Cultural Values Shape Economic and Political Success*. New York, Basic Books.
- HASKEL, Jonathan – WESTLAKE, Stian (2018): *Capitalism without Capital: The Rise of the Intangible Economy*. Princeton, Oxford, Princeton University Press.
- HOFSTEDE, Geert (2003): *Culture's Consequences*. London, Sage Publications.
- HOFSTEDE, Geert (2010): *Cultures and Organizations. Software of the Mind*. New York, McGraw-Hill Education.
- IMD (2018). *World Digital Competitiveness Ranking*. Lausanne.
- JONA György (2013): A területi tőke fogalmi megközelítései. *Tér és Társadalom*, 27. évf. 1. sz. 30–57. DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.27.1.2449>
- KOWALL, Nikolaus (2015): *Defining Competitiveness – On how to measure the largely underestimated role and overall impact of innovation*. Global Economic Symposium.
- LANDES, David S. (1998): *The Wealth and Poverty of Nations*. New York, W. W. Norton Co. Inc.
- LEE, Ju-Ho – JEONG, Hyeok – HONG, Song Chang (2018): *Human Capital and Development. Lessons and Insights from Korea's Transformation*. Cheltenham, UK. Edward Elgar Publishing.
- MAZZUCATO, Mariana (2018): Mission-oriented Innovation Policy: Challenges and Opportunities. *Industrial and Corporate Change*, Vol. 27, No. 5. 803–815. DOI: <https://doi.org/10.1093/icc/dty034>
- MEIER, Gerald M. – RAUCH, James (2005): *Leading Issues in Economic Development*. New York – Oxford, Oxford University Press.
- NEO, Boon Siong – CHEN, Geraldine (2011): *Dynamic Governance*. World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd. DOI: <https://doi.org/10.1142/6458>
- NORTH, Douglass (2005): *Understanding the Process of Economic Change*. NJ, Princeton University.
- OECD (2018): *Automation, skills use and training*. Social, Employment and Migration Working Papers. DOI: <https://doi.org/10.1787/1815199X>
- PORTER, Michael E. (1998): *The Competitive Advantage of Nations*. New York, The Free Press.
- PUTNAM, Robert D. (1995): Tuning In, Tuning Out: The Strange Disappearance of Social Capital in America. *Political Science and Politics*, Vol. 28, No. 4. 664–683. DOI: <https://doi.org/10.2307/420517>
- SCHUMPETER, Joseph (1980): *A gazdasági fejlődés elmélete*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

- SCHWAB, Klaus – DAVIS, Nicholas (2018): *Shaping the Fourth Industrial Revolution*. World Economic Forum. Geneva, Switzerland.
- SCOTT, Bruce R. (1985): U.S. Competitiveness: Concepts, Performance, and Implications. In SCOTT, Bruce R. – LODGE, George C. – BOWER, Joseph L.: *U.S Competitiveness in The World Economy*. Boston, Harvard Business School Press.
- SLOAN, Alfred P. (1963): *My Years with General Electric*. New York, Doubleday.
- SOLOW, Robert M. (2000): *Growth Theory: An Exposition*. New York – Oxford, Oxford University Press.
- The Economist Intelligence Unit (2018). *Preparing for disruption. Technological Readiness Ranking*. London – New York – Hong Kong.
- TROMPENAARS, Fons – HAMPDEN-TURNER, Charles (2012): *Riding the Waves of Culture: Understanding Diversity in Global Business*. New York, McGraw-Hill.
- WEBER, Max (1982): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest, Gondolat.
- WEF (2017). *The Global Human Capital Report 2017*. Geneva, Switzerland. Elérhető: www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Human_Capital_Report_2017.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 23.)
- WHITELEY, Paul (1997): Economic Growth and Social Capital. *Political Studies*, Vol. 48, No. 3. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-9248.00269>
- WOOD, Lisa J. – BORUFF, Bryan – SMITH, Helen M. (2013): When disaster strikes. How communities cope and adapt: a social capital perspective. In JOHNSON, C. Douglas ed.: *Social Capital: Theory, Measurement and Outcomes*. Centre for Regional Development. Nova Science Publishers.

4. Nagy Balázs: *A társadalmi tőke és társadalmi haladás mutatói nemzetközi összehasonlításban*

- CSATH Magdolna (2019): A versenyképesség puha tényezői, elméleti megalapozás. In CSATH Magdolna szerk.: *A versenyképesség-mérés változásai és új irányai*. Budapest, Nemzeti Közzolgálati Egyetem.
- CSATH Magdolna – FÁSI Csaba – NAGY Balázs – PÁLFI Nóra – TAKSÁS Balázs – VINOGRADOV Szergej (2018): Measuring the Social Trust of Young People in the Light of Competitiveness – A Case Study in Hungary. *Vadyba/Journal of Management*, Vol. 32, No. 1. 49–59.
- CSERVÁK Csaba – RIMASZÉCSI János – FARKAS György (2017): Demokrácia. In KAISER Tamás szerk.: *Jó Állam Jelentés 2017*. Budapest, Nemzeti Közzolgálati Egyetem – Dialóg Campus Kiadó.
- Európai Unió Alapjogi Charta. Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=HU> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 09.)
- Európai Bizottság (2016). European Social Progress Index. Elérhető: http://ec.europa.eu/regional_policy/hu/information/maps/social_progress (A letöltés dátuma: 2018. 05. 31.)
- GROOTAERT, Christiaan – van BASTELAER, Thierry (2001): *Understanding and Measuring Social Capital: A Synthesis of Findings and Recommendations from the Social Capital Initiative*. Social Capital Initiative Working Paper, No. 24.
- HELLIWELL, John – LAYARD, Richard – SACHS, Jeffrey (2018): *World Happiness Report 2018*. New York, Sustainable Development Solutions Network.
- Heritage Foundation (2018). *Index of Economic Freedom 2018*. Elérhető: www.heritage.org/index/download (A letöltés dátuma: 2018. 06. 09.)
- NAGY Balázs (2019): A versenyképesség és társadalmi haladás Magyarországon néhány kiemelt nemzetközi kutatás alapján. In CSATH Magdolna szerk.: *A versenyképesség-mérés változásai és új irányai*. Budapest, Nemzeti Közzolgálati Egyetem.

- Pew Research Center (2016). *Trends in Global Restrictions on Religion (Government Restrictions Index and Social Hostilities Index)*. Elérhető: www.pewforum.org (A letöltés dátuma: 2018. 06. 10.)
- Reporters without Borders (2018). *World Press Freedom Index*. Elérhető: https://rsf.org/en/ranking_table (A letöltés dátuma: 2018. 06. 10.)
- Social Progress Index (2017). Elérhető: www.socialprogressindex.com/ (A letöltés dátuma: 2018. 05. 31.)
- Századvég (2016). *A nemzetközi indexeknek komoly hiányosságai és korlátai vannak*. Elérhető: www.szazadvég.hu/hu/kutatasok/az-alapitvany-kutatasai/elemezések-publikációk/a-nemzetközi-indexeknek-komoly-hianyosságai-es-korlátai-vannak (A letöltés dátuma: 2018. 06. 21.)
- Transparency International (2017). *Corruption Perceptions Index 2017*. Elérhető: www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2017 (A letöltés dátuma: 2018. 05. 31.)
- VALKÓ Gábor (2015): *A fenntartható mezőgazdaság indikátorrendszerének kialakítása kompozit indikátorok alkalmazásával*. Doktori (PhD) értekezés. Gödöllő, Szent István Egyetem.
- VINOGRADOV Szergej (2019): A versenyképesség puha tényezői számbavételének módszertani kérdései. In CsATH Magdolna szerk.: *A versenyképesség-mérés változásai és új irányai*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó.
- World Bank (2016). *Worldwide Governance Indicators 1996–2016*. Elérhető: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/#home> (A letöltés dátuma: 2018. 05. 20.)
- World Justice Project (2017). *Rule of Law Index 2017*. Elérhető: <http://data.worldjusticeproject.org/> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 09.)

5. Nagy Balázs – Vinogradov Szergej: *A versenyképességet befolyásoló szűkebb és tágabb társadalmi környezet állapotának szubjektív megítélése a magyar fiatalok körében*

- African Youth Charter (2006). African Union Commission.
- ALGAN, Yann – CAHUC, Pierre (2010): Inherited trust and growth. *American Economic Review*, Vol. 100, No. 5. 2060–2092. DOI: 10.1257/aer.100.5.2060
- ALGAN, Yann – CAHUC, Pierre (2013): *Trust, Growth and Well-being: New Evidence and Policy Implications*. London, Centre for Economic Policy Research. DOI: 10.1016/B978-0-444-53538-2.00002-2
- BAUER Béla – SZABÓ Andrea szerk. (2011): *Arctalan (?) nemzedék. Ifjúság 2000–2010*. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet.
- BEILMANN, Mai – LILLEOJA, Laur (2015): Social trust and value similarity: the relationship between social trust and human values in Europe. *Studies of Transition States and Societies*, Vol. 7, No. 2. 19–30.
- BEILMANN, Mai – LILLEOJA, Laur (2017): Explaining the Relationship between Social Trust and Value Similarity: The Case of Estonia. *Juridica International*, No. 25. 14–21. DOI: <https://doi.org/10.12697/JI.2017.25.02>
- BJØRNSKOV, Christian (2008): Social Capital and Happiness in the United States. *Applied Research Quality Life*, Vol. 3, No. 1. 43–62. DOI: 10.1007/s11482-008-9046-6
- BJØRNSKOV, Christian (2010): How does social trust lead to better governance? An attempt to separate electoral and bureaucratic mechanisms. *Public Choice*, Vol. 144, No. 1. 323–346. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11127-009-9522-z>

- BJØRNSKOV, Christian – SVENDSEN, Gert T. (2013): Does social trust determine the size of the welfare state? Evidence using historical identification. *Public Choice*, Vol. 157, No. 1–2. 269–286. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11127-012-9944-x>
- BRAITHWAITE, Valerie – LEVI, Margaret eds. (1998): *Trust and Governance*. New York, Russell Sage Foundation.
- CHUVASHOV, Sergey V. (2014): Socio-Psychological Capital, Values And Emigration Intentions of Russian Youth. *HSE Working papers*, WP BRP 23/PSY/2014, National Research University Higher School of Economics. 1–13.
- CROUX, Christophe – DEHON, Catherine (2010): Influence functions of the Spearman and Kendall correlation measures. *Statistical Methods and Applications*, Vol. 19, No. 4. 497–515.
- CSATH Magdolna – NAGY Balázs – TAKSÁS Balázs – VINOGRADOV Szergej – GYÖRPÁL Tünde (2018): Jelentés az állam versenyképességet javító, vállalkozóbarátabb üzleti környezet megteremtését célzó, szükségesség és lehetséges feladatait vizsgáló kutatásról. *Államtudományi műhelytanulmányok*, 2018/4. 1–117.
- DÖRNYEI Krisztina – NAGY Gábor (2010a): Hazai középiskolások vélekedése 2025-ről. In NOVÁKY Erzsébet szerk.: *Magyarország 2025: Tanulmánykötet a Magyarország 2025 című akadémiai kutatás alapján*. Budapest, Gazdasági és Szociális Tanács. 423–445.
- DÖRNYEI Krisztina – NAGY Gábor (2010b): Hazai felsőoktatásban részt vevők vélekedése 2025-ről. In NOVÁKY Erzsébet szerk.: *Magyarország 2025: Tanulmánykötet a Magyarország 2025 című akadémiai kutatás alapján*. Budapest, Gazdasági és Szociális Tanács. 446–470.
- DUNAY Anna – VINOGRADOV Szergej – ILLÉS Bálint Csaba (2017): Entrepreneurial attitudes of university students. The Hungarian case study. In SWADŹBA, Urszula – ŹAK, Monika – CEKIERA, Rafał eds.: *Praca – konsumpcja – przedsiębiorczość: Świadomość ekonomiczna młodego pokolenia*. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. 81–99.
- FIELD, Andy (2009): *Discovering statistics using SPSS*. London, Sage Publications.
- GUR, Nurullah (2015): Trust and the wealth of nations. *Progress in Development Studies*, Vol. 15, No. 2. 107–124. DOI: 10.1177/1464993414565529
- HAMILTON, Kirk – HELLIWELL, John F. – WOOLCOCK, Michael (2016): Social Capital, Trust, and Well-being in the Evaluation of Wealth. In HAMILTON, Kirk – HEPBURN, Cameron eds.: *National Wealth: What is Missing, Why it Matters*. Oxford, Oxford University Press.
- HARDIN, Russell (2001): Conceptions and explanations of trust. In COOK, Karen S. ed.: *Russell Sage foundation series on trust*, Vol. 2. Trust in society. New York, NY, US, Russell Sage Foundation. 3–39.
- HELLIWELL, John F. – HUANG, Haifang – WANG, Shun (2016): *New Evidence on Trust and Well-being*. Cambridge, NBER Working Paper 22450.
- HOOGHE, Marc – VANHOUTTE, Bram (2011): Subjective well-being and social capital in Belgian Communities. The impact of community characteristics on subjective well-being indicators in Belgium. *Social Indicators Research*, Vol. 100, No. 1. 17–36.
- JANCSÁK Csaba (2011): Az ifjúságkutatás nemzetközi tendenciái. In BAUER Béla – SZABÓ Andrea szerk.: *Arctalan (?) Nemzedék. Ifjúság 2000–2010*. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet. 315–329.
- KELLY, Brendan D. – DAVOREN, Mary – MHAOLÁIN, Áine N. – BREEN, Eugene – CASEY, Patricia (2009): Social capital and suicide in 11 European countries: an ecological analysis. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, Vol. 44, No. 11. 971–977.
- LANGE, Glenn-Marie – WODON, Quentin – CAREY, Kevin (2018): *The Changing Wealth of Nations 2018: Building a Sustainable Future*. Washington, DC, World Bank. 233.

- MYEONG, Seunghwan – SEO, Hyungjun (2016): Which Type of Social Capital Matters for Building Trust in Government? Looking for a New Type of Social Capital in the Governance Era. *Sustainability*, Vol. 8, No. 4. 1–15.
- NEWTON, Kenneth (2004): Social trust: individual and cross-national approaches. *Portuguese Journal of Social Science*, Vol. 3, No. 1. 15–35. DOI: 10.1386/pjss.3.1.15/0
- NOVÁKY Erzsébet szerk. (2010): *Magyarország 2025: Tanulmánykötet a Magyarország 2025 című akadémiai kutatás alapján*. Budapest, Gazdasági és Szociális Tanács.
- OECD (2001). *The Well-Being of Nations: The Role of Human and Social Capital, Education and Skills*. Paris, Organisation for Economic Cooperation and Development.
- PAXTON, Pamela (2007): Association memberships and generalized trust: A multilevel model across 31 countries. *Social Forces*, Vol. 86, No. 1. 47–76. DOI: 10.1353/sof.2007.0107
- PUTNAM, Robert D. (1993): *Making democracy work*. Princeton University Press.
- PUTNAM, Robert D. (2002): *Democracies in Flux: the evolution of social capital in contemporary society*. New York, Oxford University Press.
- SCHMITT-BECK, Rüdiger (2008): Mass media and social capital in Europe: evidence from multilevel analyses. In MEULEMANN, Heiner ed.: *Social capital in Europe: similarity of countries and diversity of people? Multi-level analyses of the European Social Survey 2002*. Leiden & Boston: Brill. 159–187.
- SCHWARTZ, Shalom H. (1992): Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. In ZANNA, Mark ed.: *Advances in Experimental Social Psychology* (25). New York, Academic Press. 1–65. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60281-6](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60281-6)
- SCHWARTZ, Shalom H. (2003): A proposal for measuring value orientations across nations. In *Questionnaire Development Package of the European Social Survey*. 259–319.
- SWIFT, Hannah J. – ABRAMS, Dominic – DRURY, Lisbeth – LAMONT, Ruth A. (2016): *The perception of ageing and age discrimination*. Technical report. British Medical Association, Kent, UK.
- ÚNKP (2017). Magyar Ifjúság Kutatás 2016 első eredményei. Új Nemzedék Központ.
- Von dem KNESEBECK, Olaf – DRAGANO, Nico – SIEGRIST, Johannes (2005): Social capital and self-rated health in 21 European countries. *GMS Psychosoc Med*, No. 2. 9.
- WHITELEY, Paul F. (2000): Economic growth and social capital. *Political Studies*, No. 48, 443–466. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-9248.00269>

6. Nagy Balázs – Vinogradov Szergej: *Magyarországi helyzetkép a társadalmi összetartás mértékéről és a társadalmi környezet érzékelt állapotáról*

- ACEVEDO, Manuel (2007): Network Capital: an expression of social capital in the Network Society. *The Journal of Community Informatics*, Vol. 3, No. 2. 117–124.
- CASTELLS, Manuel (2010): *The rise of the network society*. Oxford, Wiley-Blackwell.
- CZAKÓ Ágnes – SIK Endre (1995): A hálózati tőke szerepe Magyarországon a rendszerváltás előtt és után. 2000: *Irodalmi és Társadalmi Havi*, No. 2. 3–12.
- GÁTI Annamária (2010): *Aktív állampolgárság Magyarországon – Másodelemzés nemzetközi adatbázisok és szakirodalom alapján*. Budapest, TÁRKI-TUDOK.
- HUGGINS, Robert (2010): Forms of network resource: knowledge access and the role of interfirm networks. *International Journal of Management Reviews*, Vol. 12, No. 3. 335–352.

- HUGGINS, Robert – JOHNSTON, Andrew – THOMPSON, Piers (2012): Network Capital, Social Capital and Knowledge Flow: How the Nature of Inter-organizational Networks Impacts on Innovation. *Industry and Innovation*, Vol. 19, No. 3. 203–232. DOI: <https://doi.org/10.1080/13662716.2012.669615>
- KALOCSAI Janka (2012): Aktív állampolgárság és dimenziói. In UTASI Ágnes szerk.: *Közösségi és közeleti aktivitás – Vizsgálat három ország hét magyar kistépülésén. Politikatudományi Tanulmányok*, Vol. 2, No. 1. 36–52.
- MENSHIKOV, Vladimir – LAVRINENKO, Olga – SINICA, Ludmila – SIMAKHOVA, Anastasiia (2017): Network capital phenomenon and its possibilities under the influence of development of information and communication technologies. *Journal of Security and Sustainability*, Vol. 6, No. 4. 585–604. DOI: [10.9770/jssi.2017.6.4\(5\)](https://doi.org/10.9770/jssi.2017.6.4(5))
- PÉLI László – KÁPOSZTA József – NÉMEDINÉ Kollár Kitti (2017): A megyei jogú városok gazdaságfejlesztése a Modern Városok Programon keresztül, középpontban az infrastruktúra-fejlesztés. *Studia Mundi – Economica*, Vol. 4, No. 4. 49–58.
- SABATINI, Fabio (2009): Social capital as social networks: A new framework for measurement and an empirical analysis of its determinants and consequences. *Journal of Behavioral and Experimental Economics (formerly The Journal of Socio-Economics)*, Elsevier, Vol. 38, No. 3. 429–442. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.socec.2008.06.001>
- USLANER, Eric M. (2001): Volunteering and social capital: How trust and religion shape civic participation in the United States. In USLANER, Eric M. ed.: *Social capital and participation in everyday life*. London, UK, Routledge. 104–117.
- WALKER, Gordon – KOGUT, Bruce – SHAN, Weijian (1997): Social capital, structural holes and the formation of an industry network. *Organization Science*, Vol. 8, No. 2. 109–125. DOI: <https://doi.org/10.1287/orsc.8.2.109>

Jogszabály

2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól

7. Pálfi Nóra: *A külföldi munkavállalás hazai versenyképességre gyakorolt hatásainak vizsgálata*

- BLASKÓ Zsuzsa – GÖDRI Irén (2014): Kivándorlás Magyarországról: Szelekció és célország-választás az „új migránsok” körében. In *Demográfia*, 57. évf. 4. sz. 271–307.
- BLASKÓ Zsuzsa – LIGETI Anna Sára – SIK Endre (2014): Magyarok külföldön – Mennyien? Kik? Hol? In KOLOSI Tamás – TÓTH István György szerk.: *Társadalmi riport 2014*. Budapest, TÁRKI. 351–372.
- BODNÁR Katalin – SZABÓ Lajos Tamás (2014): *A kivándorlás hatása a hazai munkaerőpiacra*. MNB-tanulmányok 114.
- CSATH Magdolna (2018): Tudás- és innovációalapú versenyképesség. *Pénzügyi Szemle*, 63. évf. 1. sz. 65–79.
- CSORTOS Orsolya – KÓCZIÁN Balázs (2017): A külföldön élő magyarok jövedelmeinek és folyó átutalásainak elemzése. *Hitelintézeti Szemle*, 16. évf. 2. sz. 5–27.
- DARÓCZY Gergely – BÁLINT Lajos (2015): Áramlásterkép R-ben. *Területi statisztika*, 55. évf. 4. sz. 338–355.

- Eurostat (2017). *A migrációra és a migráns népességre vonatkozó statisztika*. Elérhető: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics/hu (A letöltés dátuma: 2018. 03. 16.)
- GOLOVICS József (2015): Agyelszívás: egyensúly európai szinten? In FERENCZ Árpád szerk.: *II. Gazdálkodás és menedzsment tudományos konferencia*. I. kötet. Kecskemét, Kecskeméti Főiskola KIK Nyomda. 456–460.
- GOLOVICS József (2016a): Agyelszívási adó az EU-ban: Egy lehetséges megoldás? *Külgazdaság*, 60. évf. 11–12. sz. 44–65.
- GOLOVICS József (2016b): Kivándorlás vagy Maradás? A hűség szerepe a migrációs döntésekben. *Competitio*, 60. évf. 2. sz. 3–21.
- GÖDRI Irén (2016): *Elvándorlási szándékok – álmok és konkrét tervek között. A migrációs potenciál jellemzői és meghatározó tényezői a 18–40 évesek körében Magyarországon*. Kutatási Jelentések 98. Budapest, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. DOI: 10.21543/Kut.2016.98
- HABLICSEK László – ILLÉS Sándor (2007): Az 1956-os kivándorlás népességi hatásai. *Statisztikai szemle*, 85. évf. 2. sz. 157–172.
- LAKATOS Judit (2015): Külföldön dolgozó magyarok, Magyarországon dolgozó külföldiek. *Statisztikai szemle*, 93. évf. 2. sz. 93–112.
- MERETEI Barbara: Generációs különbségek a munkahelyen. *Vezetéstudomány*, 48. évf. 10. sz. 10–18. DOI: <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2017.10.02>
- SZÁSZI Ferenc (2004): Adatok a magyar kivándorlás történetéhez 1945–1989. In VALUCH Tibor szerk.: *Magyar társadalomtörténeti olvasókönyv 1944-től napjainkig*. Budapest, Argumentum.
- SZEITL Blanka (2015): Helyzetkép a mai magyarországi migrációs folyamatokról. *Forrás*, 47. évf. 7–8. sz. 214–224.
- VÁRADI Monika Mária (2015): Szegénység, projektek, közpolitikák. *Tér és társadalom*, 29. évf. 1. sz. 69–96.
- World Bank Group (2016). *Migration and Remittances Factbook 2016*, Third Edition. Washington, D. C., World Bank.

8. Fási Csaba: *Az állam szerepe a digitalizáció korában – különös tekintettel az oktatásra*

- A kormány célja a versenyképesség növelése (2017). Elérhető: www.kormany.hu/hu/nemzetgazdasagi-miniszterium/video/a-kormany-celja-a-versenykepesseg-novelese (A letöltés dátuma: 2018. 06. 30.)
- Államkutatási és Fejlesztési Intézet Mérési és Módszertani Iroda (ÁKFI–MMI) (2018). *A Jó Állam mérésével kapcsolatos források*.
- BUDAI Balázs Benjamin (2009): *Az e-közigazgatás elmélete*. Budapest, Akadémia Kiadó.
- CSATH Magdolna – FÁSI Csaba – NAGY Balázs – PÁLFI Nóra – TAKSÁS Balázs – VINOGRADOV Szergej (2018a): Measuring the Social Trust of Young People in the Light of Competitiveness – A Case Study in Hungary. *Vadyba/Journal of Management*, No. 1. 32.
- CSATH Magdolna – NAGY Balázs – TAKSÁS Balázs – VINOGRADOV Szergej – GYÖRPÁL Tünde (2018b): Jelentés az állam versenyképességet javító, vállalkozóbarátabb üzleti környezet megteremtését célzó, szükséges és lehetséges feladatait vizsgáló kutatásról. *Államtudományi Műhelytanulmányok*, 3. évf. 4. sz. 1–117.

- DESI – Csehország (2018). *Digital Economy and Society Index (DESI) 2018 Country Report Czech Republic*. Elérhető: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/scoreboard/czech-republic> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 30.)
- DESI – Magyarország (2017). *Digital Economy and Society Index (DESI) 2018 Country Report Hungary*. Elérhető: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/scoreboard/hungary> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 30.)
- DESI – Magyarország (2018). *Digital Economy and Society Index (DESI) 2018 Country Report Hungary*. Elérhető: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/scoreboard/hungary> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 30.)
- DESI – Lengyelország (2018). *Digital Economy and Society Index (DESI) 2018 Country Report Poland*. Elérhető: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/scoreboard/poland> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 30.)
- DESI – Szlovákia (2018). *Digital Economy and Society Index (DESI) 2018 Country Report Slovakia*. Elérhető: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/scoreboard/slovakia> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 30.)
- DRUCKER, Peter (1993): *Post-Capitalist Society*. Routledge.
- DRUCKER, Peter (2017): *The Age of Discontinuity: Guidelines to Our Changing Society*. Routledge.
- Európai Bizottság (2017). *Az európai identitás erősítése az oktatás és a kultúra által*. Göteborg. Elérhető: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/leaders-working-lunch-innovation_hu.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 30.)
- Európai Bizottság (2018). *A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának – a digitális oktatási cselekvési tervről*. Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0022&from=EN> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 30.)
- European Commission (2018a). *DESI 2018. Digital Economy and Society Index. Methodological note*. Brussel. Elérhető: http://ec.europa.eu/information_society/newsroom/image/document/2018-20/desi-2018-methodology_E886EDCA-B32A-AEFB-07F5911DE975477B_52297.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 30.)
- European Commission (2018b). *Commission Staff Working Document accompanying the document Proposal for a Council Recommendation on Key Competences for LifeLong Learning*. Elérhető: <https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/swd-recommendation-key-competences-lifelong-learning.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 30.)
- European Commission (2018c). *ANNEX to the Proposal for a Council Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning*. Elérhető: <https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/annex-recommendation-key-competences-lifelong-learning.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 30.)
- European Commission (2018d). *Digital Education Action Plan*. Elérhető: <https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/factsheet-digital-education-action-plan.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 30.)
- Europe Communities (2007). *The Key Competences for Lifelong Learning – A European Framework*. Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities. Elérhető: http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/publ/pdf/ll-learning/keycomp_en.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 30.)
- FARKAS Beáta – LENGYEL Imre (2001): Regionális versenyképesség és kohézió az Európai Unióban. *Tér és Társadalom*, 15. évf. 3–4. sz. 231–252.
- Gazdasági stratégiák a Nemzeti Versenyképességi Tanács előtt (2018). Elérhető: www.kormany.hu/hu/nemzetgazdasagi-miniszterium/hirek/gazdasagi-strategiak-a-nemzeti-versenykepessegi-tanacs-elott (A letöltés dátuma: 2018. 07. 10.)

- IMD (2017a). *IMD World Digital Competitiveness Rankings 2017*. Elérhető: www.imd.org/wcc/world-competitiveness-center-rankings/world-digital-competitiveness-rankings-2017/ (A letöltés dátuma: 2018. 06. 30.)
- IMD (2017b). *IMD World Digital Competitiveness Rankings 2017*. Elérhető: www.imd.org/wcc/world-competitiveness-center-rankings/world-competitiveness-ranking-2018/ (A letöltés dátuma: 2018. 06. 30.)
- IMD (2018a). *IMD World Digital Competitiveness Rankings 2018*. Elérhető: www.imd.org/wcc/world-competitiveness-center-rankings/world-digital-competitiveness-rankings-2018/ (A letöltés dátuma: 2018. 06. 30.)
- IMD (2018b). *World Competitiveness Rankings 2018*. Elérhető: www.imd.org/wcc/world-competitiveness-center-rankings/world-competitiveness-ranking-2018/ (A letöltés dátuma: 2018. 06. 30.)
- Jogi Fórum (2018). *Január 1-el csökkent az internet áfája – Szolgáltatók: Az áfa módosításával arányosan az előfizetési díjak is csökkentek*. Elérhető: www.jogiforum.hu/hirek/38726 (A letöltés dátuma: 2018. 06. 30.)
- KÁDÁR Krisztián – RUPP Zoltán – KOVÁCS Éva – TARPAI Zoltán – FIBINGER Anita – KOVÁCS Péter Szabolcs – MAGYAR András (2017): *Hatékony közigazgatás*. In KAISER Tamás szerk.: *Jó Állam Jelentés 2017*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó.
- KÁLMÁN János (2013): Az állam gazdasági szerepének változása, evolúciós megközelítésben. *Diskurzus*, 3. évf. 1. különszám, 24–33.
- LENGYEL Imre (2003): *Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon*. Szeged, JATEPress.
- LÖRINCZ Lajos (2010): *A közigazgatás alapintézményei*. Budapest, HVG-ORAC.
- Óbudai Egyetem (2018). *A középkori egyetemek*. Elérhető: <http://uni-obuda.hu/egyetem/tortenelem/kozepkori-egyetemek> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 30.)
- MAZZUCATO, Mariana (2018): Mission-oriented Innovation Policy: Challenges and Opportunities. *Industrial and Corporate Change*, Vol. 27, No. 5. 803–815. DOI: <https://doi.org/10.1093/icc/dty034>
- McKinsey Center for Government (2017). *Government Productivity*. McKinsey & Company.
- OECD A: Programme for International Student Assessment (PISA). Elérhető: www.oecd.org/pisa/aboutpisa/ (A letöltés dátuma: 2018. 06. 30.)
- OECD B: How does PISA work? Elérhető: www.oecd.org/pisa/aboutpisa/ (A letöltés dátuma: 2018. 06. 30.)
- OECD C: PISA 2015. Elérhető: www.compareyourcountry.org/pisa/country/HUN?lg=en (A letöltés dátuma: 2018. 06. 30.)
- Oktatási Hivatal. *Összefoglaló jelentés*. Budapest. Elérhető: www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/nemzetkozi_merese/pisa/PISA2015_osszefoglalo_jelentes.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 30.)
- OSTORICS László – SZALAY Balázs – SZEPESI Ildikó – VADÁSZ Csaba (2016): *PISA2015*
- Portfolio (2018). *A kkv-k fele nem is hallott a GDPR-ról, de a digitalizációval is hadilábon állnak*. Elérhető: www.portfolio.hu/vallalatok/a-kkv-k-fele-nem-is-hallott-a-gdpr-rol-de-a-digitalizacioval-is-hadilabon-allnak.292350.html (A letöltés dátuma: 2018. 07. 19.)
- STUMPF István (2009): Az állam újrafelfedezése és a Neoweberiánus állam. In VIRÁG György szerk.: *OKRI Szemle*. Budapest, Országos Kriminológiai Intézet. 110–124.
- SZABÓ Katalin (2000): A jóléti államtól az esélyteremtő államig. In BARA Zoltán – SZABÓ Katalin szerk.: *Gazdasági rendszerek, országok, intézmények*. Budapest, Aula Kiadó. 209–242.

Jogszabályok

Magyarország Alaptörvénye

2018. évi V. törvény Magyarország minisztériumainak felsorolásáról, valamint egyes kapcsolódó törvények módosításáról

2010. évi XLIII. törvény a központi államigazgatási szervekről, valamint a Kormány tagjai és az államtitkárok jogállásáról

94/2018. (V. 22.) Korm. rendelet a Kormány tagjainak feladat- és hatásköréről

2006/962/EK – Az Európai Parlament és a Tanács ajánlása (2006. december 18.): az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciákról.

Ludovika Egyetemi Kiadó Nonprofit Kft.
Székhely: 1089 Budapest, Orczy út 1.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu

A kiadásért felel: Koltányi Gergely ügyvezető igazgató
Felelős szerkesztő: Pordány Katalin
Olvasószerkesztő: Szarvas Melinda
Korrektor: Tar Krisztina
Tördelőszerkesztő: Mikes Vivien

Nyomdai kivitelezés: Pátria Nyomda Zrt.
Felelős vezető: Orgován Katalin vezérigazgató

DOI: https://doi.org/10.36250/00785_00

ISBN 978-963-531-067-8 (nyomtatott)
ISBN 978-963-531-068-5 (elektronikus PDF)
ISBN 978-963-531-069-2 (ePub)

Könyvünk részletesen elemzi és példákon mutatja be a versenyképesség értelmezésének változását a digitalizáció és robotizáció, vagyis a negyedik ipari forradalom korában. Kiemelten foglalkozik az állam változó szerepével a digitális átalakulási folyamatban. Kutatásokra alapozva bizonyítja, hogy a digitalizáció és robotizáció sikeréhez nem elegendők a technológiai és gépi beruházások, hanem jelentős szintet kell lépni a tudás és a társadalmi bizalom, a társadalmi tőke szintjének erősítésében is.

Egy érdekes, a külföldön dolgozó magyarok körében végzett nemzetközi elemzés eredményeit is bemutatja a könyv, felhívva a figyelmet arra, hogy a jól felkészült, külföldön dolgozó szakemberek megfelelő lehetőségekkel történő hazacsábítása javíthatná a digitális átalakulás tudásbázisát és ezzel felgyorsíthatná ezt a versenyképesség növelése szempontjából fontos folyamatot. A könyvet döntéshozóknak, kutatóknak, egyetemi oktatóknak és hallgatóknak egyaránt ajánljuk.

A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” című projekt keretében jelent meg.

SZÉCHENYI

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE